

Міністерство освіти і науки України
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АВТОМОБІЛЬНО-ДОРОЖНІЙ
УНІВЕРСИТЕТ
(м. Харків, Україна)
УНІВЕРСИТЕТ МИКОЛАСА РОМЕРИСА
(м. Вільнюс, Литва)
РИЗЬКИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
(м. Рига, Латвія)
УНІВЕРСИТЕТ ФІНАНСІВ І СТРАХУВАННЯ
(м. Софія, Болгарія)
МІНГЯЧЕВІРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
(м. Мінгячевір, Азербайджан)
КАЗАХСЬКИЙ АВТОМОБІЛЬНО-ДОРОЖНІЙ
ІНСТИТУТ ІМЕНІ Л.Б. ГОНЧАРОВА
(м. Алмати, Казахстан)

МАТЕРІАЛИ

II Міжнародної наукової конференції
з проблем вищої освіти і науки
**«НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ
ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ПІДГОТОВКИ
ФАХІВЦІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ
ВИКЛИКІВ»**
10 травня 2024 р.

<https://dl2022.khadi-kh.com/course/view.php?id=5833>

Редакційна колегія:

Голова:

Богомолов В.О. – ректор ХНАДУ, доктор технічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки

Заступники Голови

Батракова А.Г. – перший проректор ХНАДУ, доктор технічних наук, професор;

Шевченко І.Ю. – декан факультету управління та бізнесу ХНАДУ, доктор економічних наук, професор;

Дмитрієва О.І. – завідувач кафедри економіки і підприємництва ХНАДУ, доктор економічних наук, професор.

Члени оргкомітету:

Криворучко О.М. - завідувач кафедри менеджменту ХНАДУ, доктор економічних наук, професор;

Ковальова Т.В. - завідувач кафедри обліку і оподаткування ХНАДУ, кандидат економічних наук, доцент;

Ротомскіс І. - заступник декана факультету економіки і управління фінансами Університету Миколаса Ромериса (Литва), доктор економічних наук, професор;

Лаце Н. - завідувач кафедри корпоративних фінансів та економіки Ризького технічного університету (Латвія), доктор економічних наук, професор;

Брітченко І.Г. - професор Університету страхування та фінансів (Болгарія), доктор економічних наук, професор;

Мустафаєв В.С. - завідувач відділом науки та інновацій Мінгячевірського державного університету (Азербайджан), доктор філософії з техніки, доцент;

Калгулова Р.Ж. - завідувач кафедри економіки Казахського автомобільно-дорожнього інституту ім. Л.Б. Гончарова (Казахстан), кандидат економічних наук, професор.

Відповідальний секретар:

Нестеренко В.Ю. – доцент кафедри економіки і підприємництва ХНАДУ, кандидат економічних наук, доцент.

НЗ4 Науково-методичні аспекти підвищення якості підготовки фахівців в умовах глобальних викликів : матеріали II Міжнародної наукової конференції з проблем вищої освіти і науки, м. Харків, 10 травня 2024 р. —Х., Видавництво Іванченка І. С. 2024. —364 с.

ISBN 978-617-8332-61-7.

У збірнику представлено матеріали II Міжнародної наукової конференції з проблем вищої освіти і науки «Науково-методичні аспекти підвищення якості підготовки фахівців в умовах глобальних викликів». Матеріали подано у авторській редакції. Редакційна колегія може не поділяти думки авторів. Автори наукових публікацій несуть відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних назв та гарантують відсутність академічного плагіату. Матеріали призначено для користування широкого кола зацікавлених осіб – науковцями, викладачами закладів вищої освіти, викладачами середніх навчальних закладів, працівниками органів державної влади, підприємцями, здобувачами освіти тощо.

УДК 378

ЗМІСТ

Секція 1

МОДЕРНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ПЕРМАНЕНТНИХ ВИКЛИКІВ

Skinder N. CONTINUOUS LEARNING IN AN EVER-EVOLVING WORLD.....	10
Бабайлов В.К. ПОГЛИБЛЕННЯ РОЗУМІННЯ ХАРАКТЕРУ ЗВ'ЯЗКУ СОЦІАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ І СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	12
Величко Я.І. ПОРІВНЯННЯ ТРАДИЦІЙНИХ ТА ІННОВАЦІЙНИХ ФОРМ НАВЧАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	14
Величко Я.І., Бочарова Н.А. АДАПТАЦІЯ ОСВІТНІХ ФОРМ ДО ВИКЛИКІВ СУЧАСНОСТІ: ПОРІВНЯННЯ ОНЛАЙН ТА ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ.....	18
Деділова Т.В., Осипова С.К. ВИКЛИКИ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ДЛЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗВО ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ.....	22
Деділова Т.В., Токар І.І. ЗАГАЛЬНИЙ СТАН СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	24
Деділова Т.В., Юрченко О.В. ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ЗАКЛАДАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА ПРИФРОНТОВИХ ТЕРИТОРІЯХ.....	26
Нестер А.А. ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ ЦИВІЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ПЕРМАНЕНТНИХ ВИКЛИКІВ.....	28
Нестеренко В.Ю., Осьмірко І.В. ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	33
Токар І.І., Деділова Т.В. ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	34
Шевченко І.Ю., Тодорова А.С. «ВИЗНАННЯ АБІТУРІЄНТАМИ» ЯК КРИТЕРІЙ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТА РЕЙТИНГУВАННЯ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	37
Шевченко І.Ю., Тодорова А.С. РЕЙТИНГУВАННЯ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ М. ХАРКІВ ЗА КРИТЕРІЄМ «ВИЗНАННЯ АБІТУРІЄНТАМИ».....	39
Namazova Aynur Məhəmməd qızı VUCA DÜNYASI: GÜNÜMÜZÜN DƏYİŞƏN REALLIĞIDIR.....	42
Rəsulov Z.Y. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA GƏNC MÜTƏXƏSSİSLƏRİN KARYERA İNKİŞAFININ AKTUAL ASPEKTLƏRİ.....	45
Suleymanova Təranə Əhməd qızı TƏHSİLİN RƏQƏMSAL TRANSFORMASIYASI.....	49

Алмагамбетова С.Т., Алмагамбетова Ш.Т. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ БІЛІМ БЕРУ ПРОЦЕСІН ЖАҢҒЫРТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	52
---	----

Секція 2

РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ ТА ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Безпала Анна ВИКОРИСТАННЯ МАТЕМАТИЧНОГО КОНСТРУКТОРА GEOGEBRA ПІД ЧАС МОДЕРНІЗАЦІЇ МЕТОДИК ВИКЛАДАННЯ ПРЕДМЕТІВ МАТЕМАТИЧНОГО НАПРЯМКУ В УМОВАХ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ ТА ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ.....	57
Водолажська Т., Коломієць Є. НЕОБХІДНІСТЬ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ В УКРАЇНІ.....	62
Деділова Т.В., Жованик О.О. ЦИФРОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ЧИННИК УСПІШНОГО ВИКЛАДАЦЬКОГО ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ.....	64
Дмитрієва О.І., Дмитрієв І.А., Миргород Д.І. РОЛЬ AGILE МЕТОДОЛОГІЙ У РОЗРОБЦІ ОСВІТНІХ КУРСІВ.....	66
Дмитрієва О.І., Жук О.С. ВПЛИВ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ІННОВАЦІЙ НА УПРАВЛІННЯ ОСВІТНІМИ ПРОЄКТАМИ.....	68
Дмитрієва О.І., Куш А.А. ЗАСТОСУВАННЯ SCRUM У СТВОРЕННІ ЕЛЕКТРОННОГО НАВЧАЛЬНОГО КОНТЕНТУ.....	70
Дмитрієв І.А., Недайвода І.С. ПРОЄКТНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ТА СТАЛЕ РОЗВИТОК ОСВІТНІХ РЕСУРСІВ.....	72
Кудрявцев В.М. СПІЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ ДОПОВНЕНОЇ РЕАЛЬНОСТІ ТА ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ОСВІТІ.....	74
Кудрявцев В.М., Барановський В.В. ГЕЙМІФІКАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ.....	79
Кудрявцев В.М., Макаренко С.П. ЗАСТОСУВАННЯ НАСКРІЗНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ВИЩІЙ ОСВІТІ.....	82
Мордовцев О.С., Клименко І.В. ВПРОВАДЖЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ЦИФРОВА ЕКОНОМІКА» У НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	86
Мордовцев О.С., Чудик В.В. АНАЛІЗ МОЖЛИВИХ РИЗИКІВ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ОСВІТИ.....	90
Мордовцев О.С., Шепелєв О.В. ОПТИМІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА ОСНОВІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ.....	92
Нестеренко В.Ю., Болотова Т.М. ВПЛИВ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ НА ОСВІТНЮ ДІЯЛЬНІСТЬ.....	95

Прокопенко М.В. ГОЛОВНІ ПЕРЕВАЛИ ДИДЖІТАЛІЗОВАНОЇ ОСВІТИ ТА «ЦИФРОВОГО» НАВЧАННЯ.....	96
Прокопенко М.В., Шутяєв О.А. СУЧАСНІ АСПЕКТИ ДИДЖІТАЛІЗАЦІЇ ТА ОЦИФРУВАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ СИСТЕМИ ОСВІТИ.....	99
Шершенюк О.М., Шебеда Р.Є. НАПРЯМИ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ.....	101
Məmmədova Mətanət Məmməd qızı TƏDRİS PROSESİNDƏ KREATİV TECHNOLOGİYALARDAN İSTİFADƏ EDİLMƏSİ YENİ RƏQƏMSAL ERANIN ƏSAS TƏLƏBİ KİMİ.....	103
Mustafayeva Aidə Mübariz qızı, Əliyeva Zemfira Əhməd qızı, Baxşiyeva Günel Səfər qızı, Aslanova Səadət Rəfayıl qızı GÜNDƏLİK HƏYATIMIZDA SMART SİSTEMLƏRİN TƏTBİQİ.....	108

Секція 3

ЯКІСТЬ ТА ЗМІСТ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Ачкасова Л.М., Ачкасов М.О. ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ОСВІТИ ХХІ СТОЛІТТЯ.....	115
Водолажська Т. РОЗГЛЯД ПРОГРАМНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ВИПУСКНИКІВ ОСВІТНЬОЇ ПРОГРАМИ ПІДГОТОВКИ МОЛОДШОГО БАКАЛАВРА ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ 073 «МЕНЕДЖМЕНТ».....	120
Дмитрієв І.А., Говоров А.С. КЛЮЧОВІ КОМПЕТЕНЦІЇ ПРОЄКТНОГО МЕНЕДЖЕРА В ОСВІТНІХ ІННОВАЦІЯХ.....	124
Дмитрієва О.І. ІНТЕГРАЦІЯ ЗАЦІКАВЛЕНИХ СТОРІН У ПРОЄКТНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ДЛЯ ОСВІТИ.....	126
Дмитрієва О.І., Стогул К.М., Аділов Е.К. АНАЛІЗ РИЗИКІВ І СТРАТЕГІЇ ЇХ МІНІМІЗАЦІЇ У СТВОРЕННІ ОСВІТНІХ ПРОДУКТІВ.....	128
Дмитрієва О.І., Тимченко О.С. МІЖКУЛЬТУРНІ ВИКЛИКИ У ПРОЄКТНОМУ МЕНЕДЖМЕНТІ ОСВІТНІХ ІНІЦІАТИВ.....	130
Єфименко О.В., Рукавишников Ю.В. КЛЮЧОВІ ЕЛЕМЕНТИ СУЧАСНОЇ ЕФЕКТИВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ.....	132
Кирчата І.М., Горбуненко А.Б. ІННОВАЦІЇ В ОСВІТІ: ТРАНСФОРМАЦІЯ НАВЧАННЯ ДЛЯ МАЙБУТНЬОГО.....	134
Кудрявцев В.М., Бабій А.С. ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ ТИХ, ХТО НАВЧАЄТЬСЯ НА ПЕРШОМУ І ВИПУСКНОМУ КУРСАХ У ЗВО.....	136
Пахомова Л.В. ОБГРУНТУВАННЯ ТЕНДЕНЦІЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТУ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ ЯК НАСЛІДОК ПОГЛИБЛЕННЯ РОЗУМІННЯ ЗМІСТУ СОЦІАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ.....	140
Перунова О.М. ЮРИДИЧНА НАУКА, ЯК СПЕЦІАЛІЗОВАНА ГАЛУЗЬ ЗНАНЬ У СФЕРІ ГУМАНІТАРНИХ НАУК.....	143

Рахімов М.Н., Карімова Н.Е. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ В АЗЕРБАЙДЖАНІ.....	145
Федотова І.В., Бочарова Н.А. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ПІДГОТОВКИ БАКАЛАВРІВ МЕНЕДЖМЕНТУ.....	148
Шершенюк О.М., Борщ П.О. ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ.....	152
Шершенюк О.М, Савенко О.А. ДУАЛЬНА ФОРМА ЗДОБУТТЯ ОСВІТИ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ЯКІСНОЇ ПІДГОТОВКИ КВАЛІФІКОВАНИХ ФАХІВЦІВ.....	154
Cabbarova Könül Hidayət qızı QIYMƏTLƏNDİRMƏ SİSTEMİ VƏ MƏKTƏBLİLƏRİN PSİXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	156
Əliyeva Səbinə İmdad qızı, Süleymanova Aysu Habil qızı BULUD TEXNOLOGİYALARININ İDARƏETMƏ SEKTORLARINDA TƏTBİQİNİN ÜSTÜNLÜKLƏRİ VƏ PROBLEMLƏRİ.....	159
Eyvazova Konul Elchin THE ROLE OF DIGITAL MULTIMEDIA IN THE TEACHING OF LITERATURE.....	163
Hüseynova Emiliya Yəhya qızı ÜMUMMILLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN GƏNCLƏRİN XARİCDƏ TƏHSİLİ SİYASƏTİ.....	168
İsmayılova Ayşən Fəxrəddin qızı, Əmrəhzadə İlahə Yasin qızı XÜSUSİ QAYĞIYA EHTİYACI OLAN UŞAQLARIN ŞƏXSİYYƏT KİMİ FORMALAŞMASINDA VƏ İNKİŞAFINDA DÖVLƏTİN VƏ HEYDƏR ƏLİYEV FONDUNUN HƏYATA KEÇİRDİYİ İŞLƏR.....	174
İsmayılova İlhamə Şubay qızı, İsmayılova Aygün İslam qızı PEDAQOJİ TƏLİM TEXNOLOGİYASI.....	185
İsmayılzadə Nurlanə Mənsur qızı SAĞLAMLIQ İMKANLARI MƏHDUD UŞAQLARIN CƏMİYYƏTDƏ QARŞILAŞDIQLARI ÇƏTİNLİKLƏR VƏ HƏLLİ YOLLARI.....	193
Məmmədova İlhamə Raquf qızı TƏDRİS OLUNAN SƏRT BACARIQLARIN İŞ HƏYATINDA ROLU.....	200
Mustafayeva Aidə Mübariz qızı AEROKOSMIK SƏNAYEDƏ BİG DATA VƏ SÜNİ INTELLEKT: YENİ İMKANLAR VƏ ÇAĞIRIŞLAR.....	204
Niftəliyeva Nərgiz Nazim qızı XÜSUSİ İSTEDADLI UŞAQLAR VƏ AİLƏLƏRİ.....	209
Qurbanova Gülnarə Qorxmaz qızı, Baxşiyeva Günel Səfər qızı ALİ TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNİN BEYNƏLMİLLƏŞMƏSİ PROSESİNİN MEYARLARI.....	212
Samirə Hətəmovə Fəqan qızı, Rizvan Bağirov Yusif oğlu NƏSİRƏDDİN TUSI. NƏSİRƏDDİN TUSININ CƏBR, HESAB VƏ HƏNDƏSƏ İRSİ.....	215
Tanrıverdiyeva Zülfıyyə MƏKTƏBLƏ AİLƏNİN TƏLİM TƏRBİYƏ PROSESİNƏ TƏSİRİ.....	220
Xəlilov Xəlil Ramiz oğlu MÜASİR TƏHSİLİN KEYFİYYƏTİ VƏ MƏZMUNU: ƏSAS İNKİŞAF MEYLLƏRİ.....	223
Xəlilova X.Q. TƏHSİLİN MÜƏSSİSƏ VƏ TƏŞKİLATLAR ÜÇÜN ƏHƏMİYYƏTİ.....	225

Секція 4

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ З ЕКОНОМІКИ І ПІДПРИЄМНИЦТВА

Безсонов В.Є., Непран А.В. ВПРОВАДЖЕННЯ КУРСУ «РЕСУРСОЗБЕРЕЖЕННЯ» ЯК ВАЖЛИВИЙ НАПРЯМ УДОСКОНАЛЕННЯ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ ТА ПІДПРИЄМНИЦТВА.....	229
Гетьман О.О. КОНЦЕПТУАЛЬНІ МОДЕЛІ СИМУЛЯЦІЙНО-ІМІТАЦІЙНОГО НАВЧАННЯ КЕРУЮЧОГО ПЕРСОНАЛУ.....	231
Деділова Т.В., Красиля Д.О. ЩОДО ПИТАННЯ АКТУАЛЬНОСТІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ З ЕКОНОМІКИ ТА ПІДПРИЄМНИЦТВА.....	233
Деділова Т.В., Согомонян А.К. ВИКОРИСТАННЯ ОНЛАЙН-СИМУЛЯТОРІВ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ЗДОБУВАЧІВ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ.....	235
Кирчата І.М. АДАПТАЦІЯ ОСВІТНІХ ПРОГРАМ ДО МАЙБУТНІХ ЗАПИТІВ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ.....	237
Кирчата І.М., Репецький О.В. ІННОВАЦІЇ В ОСВІТІ: ТРАНСФОРМАЦІЯ НАВЧАННЯ ДЛЯ МАЙБУТНЬОГО.....	239
Непран А.В. ПОГЛИБЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНИХ НАВИЧОК ФАХІВЦІВ З ЕКОНОМІКИ.....	241
Нестеренко В.Ю., Бабій В.С. ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ.....	243
Нестеренко В.Ю., Коваль І.Б. ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ З ЕКОНОМІКИ І ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ.....	245
Шершенюк О.М., Кирчатий Ю.В. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ В ОСВІТІ ТА ЇХ ВІДПОВІДНІСТЬ ЗАПИТАМ РИНКУ ПРАЦІ.....	246
Abbasova-Zeynalova Nuranə Nazim qızı İQTİSADİ İNKİŞAFA İNNOVATİV YANAŞMA.....	248
Əliyeva Təranə Əsman qızı SAHİBKARLIQ STRUKTURLARININ İQTİSADİ DAYANIQLIĞININ ARTIRILMASI PROSESLƏRİ.....	252
Əzizli N.N. AZƏRBAYCANDA SOSIAL SAHİBKARLIĞIN ROLU VƏ İNKİŞAF DİNAMİKASI.....	257
Əliyev Elçin Məhəmmədiyə oğlu TURİZM SEKTORUNDA MÜŞTƏRİ MƏMNUNİYYƏTİNİ TƏMİN EDƏN XİDMƏTLƏRİN TƏHLİLİ.....	261
Hüseynova Ruhiyyə Adil qızı MÜASİR İDARƏETMƏNİN ƏSAS HƏRƏKƏTVERİCİ QÜVVƏSİ: MENECMENTDƏ MOTİVASİYA AMİLLƏRİ.....	265
Kərimli Günel Fazil qızı, Həsənov Arif Fəxri oğlu YAŞIL SAHİBKARLIQ VƏ ONUN İQTİSADİ TƏSİRİ.....	272
Kərimova Mehriban Allahverən qızı DAVAMLI İNKİŞAFIN ƏSAS	

XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ GÖSTƏRİCİLƏRİ.....	275
Mustafayev Vüqar Sabir oğlu, İsmayılzadə Leyla Vüqar qızı NƏQLİYYATIN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ – İNNOVATİV KONSEPSİYALAR.....	280
Niftəliyev Nazim Fazil oğlu STRATEJİ YOL XƏRİTƏSİNƏ ƏSASƏN REGIONLARDA İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ PRIORİTET HESAB EDİLƏN TURİZM NÖVLƏRİ.....	283
Nəsibova Arifə Carı qızı YAŞIL İQTİSADİYYATA KEÇİD DÖVRÜNDƏ “DAYANIQLI İNKİŞAF”IN TƏMİN EDİLMƏSİ.....	292
Nurəddinova Güldanə Aydın qızı LOGİSTİKA BİR PROSES ELMİDİR.....	295
Жумаксанова К.М., Дүйскенова Р.Ж. АЙМАҚТЫҚ ДЕҢГЕЙДЕГІ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУДЫ СТРАТЕГИЯЛЫҚ БАСҚАРУ.....	300
Калгулова Р.Ж, Альжанова А.З. ҰЙЫМ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ ҚАРЖЫЛЫҚ ТАЛДАУДЫҢ ТҮРЛЕРІ МЕН ӘДІСТЕРІ.....	304
Омарова А.Б. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ КӨЛІК ДӘЛІЗДЕРІН ДАМУ: ИНФРАҚҰРЫЛЫМДЫ.....	308

Секція 5

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИКЛАДАННЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ЗВО

Алієв Р.А. ВПЛИВ ЗАНЯТЬ З ЧЕРЛІДІНГУ НА ЗАГАЛЬНИЙ СТАН УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ.....	318
Безніс О.Є. ВИДИ САМОСТІЙНИХ ЗАНЯТЬ ФІЗИЧНИМИ ВПРАВАМИ ЯК ЗАСІБ ОСОБИСТОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОВИХОВАННЯ.....	321
Безніс О.Є. ПЛАНУВАННЯ САМОСТІЙНИХ ЗАНЯТЬ ФІЗИЧНИМИ ВПРАВАМИ.....	325
Безніс П.С. МЕТОДИКА РОЗВИТКУ МАКСИМАЛЬНОЇ СИЛИ ШЛЯХОМ ЗБІЛЬШЕННЯ М'ЯЗОВОЇ МАСИ.....	328
Безніс П.С. МЕТОДИКА РОЗВИТКУ ШВИДКІСНОЇ СИЛИ І СИЛОВОЇ ВИТРИВАЛОСТІ.....	331
Зайцев С.С. ВИДИ ТРАВМ І ЇХ ПРОФІЛАКТИКА.....	335
Курилко М.Ф. ВПЛИВ ЗАНЯТЬ З ВОЛЕЙБОЛУ НА ОПТИМАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ЗДОРОВ'Я УЧНІВ, ПІДЛІТКІВ ТА МОЛОДІ.....	338
Курилко М.Ф. РІЗНОВИДИ СИЛИ ТА СИЛОВА ВИТРИВАЛІСТЬ.....	340
Плотніков Є.К. ОСНОВИ РОЗВИТКУ СИЛИ ПРИ САМОСТІЙНИХ ЗАНЯТТЯХ.....	343
Романенко О.Ю. ВІДБІР СТУДЕНТІВ ЗВО ДЛЯ ЗАННЯТЬ У СЕКЦІЯХ КІКБОКСИНГУ.....	347

Семенов А.І. ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДОЛОГІЇ ВИКЛАДАННЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ ТА ДЕЯКИХ КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ.....	351
Семенов А.І. СУЧАСНІ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	355
Семенов А.І. ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ В ЕПОХУ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ: ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ.....	357
Шевченко В.І. ОСНОВІНІ МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ КООРДИНАЦІЙНИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ФІГУРНОМУ КАТАННІ.....	360

Секція 1
**МОДЕРНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ
ПЕРМАНЕНТНИХ ВИКЛИКІВ**

CONTINUOUS LEARNING IN AN EVER-EVOLVING WORLD

Skinder N., lecturer
Kharkiv College of Trade and Economics
of State University of Trade and Economics,
nataliia.skinder@gmail.com

The modern world is changing rapidly. New technologies appear, new professions arise, and old ones disappear. To achieve success in this dynamic setting, individuals necessitate not only the necessary knowledge and skills to fulfil specific professional responsibilities, but also the capacity to acquire knowledge throughout their lives, adapt to novel circumstances, and overcome obstacles. The traditional education system, as a rule, focuses on training people to perform certain professional duties. This means that students get the knowledge and skills necessary to work in a certain field. However, in today's world, people often change professions during their lifetime. It may be necessary for them to undergo retraining or acquire additional knowledge and skills in order to remain competitive in the labor market.

Therefore, education should prepare people not just to perform certain professional duties, but to live in a constantly changing world. This means that it should develop the following skills in them:

- Critical thinking: Ability to analyze information, evaluate arguments and make informed decisions.
- Creativity: Ability to generate new ideas and find non-standard solutions to problems.
- Communication: Ability to clearly and concisely express one's thoughts, both orally and in writing.
- Collaboration: The ability to work in a team and achieve common goals.

- Ability to learn: The ability to independently acquire new knowledge and skills.

Furthermore, education should contribute to the development of the following personal qualities among students:

- Responsibility: The ability to accept responsibility for one's actions and deeds.

- Self-confidence: Belief in one's abilities and strengths.

- Flexibility: Ability to adapt to new conditions and overcome challenges.

- Initiative: Ability to act independently and take initiative.

- Entrepreneurship: The ability to see opportunities and use them to achieve one's goals.

Education that prepares people for life in a constantly changing world should be based on the following principles:

- Individualization: Education should be tailored to the individual needs and interests of each student.

- Practical orientation: Education should be based on real-world problems and situations.

- Continuity: Learning should be a lifelong process.

- Accessibility: Education should be accessible to everyone, regardless of their background or circumstances. All interested parties are required to work together to change the educational paradigm. We need to accomplish this task if we want to build a community where individuals can thrive and thrive under constantly shifting circumstances.

By investing in education that equips individuals for a changing world, we are investing in the future of our children and our nation.

ПОГЛИБЛЕННЯ РОЗУМІННЯ ХАРАКТЕРУ ЗВ'ЯЗКУ СОЦІАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ І СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Бабайлов В.К., к.е.н., доцент,
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
super_super-kod@ukr.net

Аналіз розвитку сучасної вищої освіти протягом останніх десятиріч свідчить про таку основну тенденцію її розвитку – посилення соціального аспекту, соціальної складової у дефініції економіки і підприємництва.

Й це не випадкове. Соціальний характер економіки відмічав ще Аристотель. Соціальну складову економіки підкреслював й пізніше такий видатний економіст як Адам Сміт.

А провідні японські менеджери і підприємці вже у другій половині XX століття підкреслювали і наполягали про розуміння будь-якого підприємства не тільки як економічного, але і як соціального інституту.

Автор даної доповіді й зі своєї особистої викладацької практики є безпосереднім учасником введення і формування таких соціальних навчальних дисциплін як «Соціальна економіка» і «Соціальна відповідальність».

Інтерес до менеджменту, бізнесу, підприємництва як соціально-економічних явищ зовсім не випадковий. Він пояснюється тим, що провідні країни світу наприкінці XX –початку XXI століть фактичне вирішили основну, третю глобальну економічну проблему – проблему досягнення гідного, значного прибутку.

Однак, як наслідок цього, на порядок денний вийшла нова, актуальна й саме переважно соціальна проблема – проблема справедливого розподілення цього значного прибутку. Й саме характер вирішення цієї соціальної проблеми суттєво впливає й на величину прибутку: саме несправедливе її вирішення знижує й сам прибуток. Й не просто знижує – але може привести до катастрофічних наслідків – соціальних катаклізмів, соціальних вибухів. Це

лише підкреслює тісний взаємозв'язок соціальних і економічних аспектів діяльності людства. Причому не просто їх тісний взаємозв'язок, але й розуміння соціального і економічного як єдиного цілого.

Тому поглиблення цього розуміння у діяльності вищої школи набуває виключно актуального значення.

У своїй доповіді автор вважає звернути, акцентувати увагу саме на двох навчальних дисциплінах – на «Соціальної відповідальності» і «Соціальної економіки», а конкретне – на поглибленні розуміння характеру зв'язку двох відповідних понять і явищ: соціальної відповідальності і соціальної економіки.

При цьому він спирався як на практику їх викладання, а також на свої особисті публікації, які присвячені цим двом поняттям і явищам [1-2]. Це й визначило *мету* доповіді – поглибити розуміння характеру зв'язку соціальної економіки і соціальної відповідальності.

Для її досягнення автор акцентував увагу, перш за все, на сенсі соціальної економіки. Це привело автора до таких стислих але вагомих результатів.

По перше, у [1] був визначений предмет соціальної економіки як справедливість.

По-друге, у [1] була визначена сутність справедливості, яка визначена всього одним терміном, але зрозумілим і реально досяжним на практиці - це термін «порядок» (порядок у всіх аспектах діяльності менеджерів). Прикладом справедливості, як порядку, є вчасна виплата заробітної плати.

При цьому були визначені й такі риси справедливості як виконання правил моралі і права, а також забезпечення свободи і відповідальності.

Вже зі цього слідує й *основний висновок* про характер зв'язку соціальної відповідальності і соціальної економіки: соціальна відповідальність, або просто *відповідальність* (тому що будь-яка відповідальність завжди соціальна за самою своєю сутністю) є однією зі основних рис, частин соціальної економіки.

Автор вважає, що отримані результати про поглиблення характеру зв'язку соціальної економіки і соціальної відповідальності суттєво підвищать якість та зміст сучасної вищої освіти.

Література:

1. Бабайлов В.К., Шершенюк О.М. Визначення основних аспектів соціальної відповідальності *ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ. Проблеми і перспективи розвитку підприємництва: Збірник наукових праць Харківського національного автомобільно-дорожнього університету*. 2022. № 29. С. 4-13.
2. Бабайлов В.К., Приходько Д.О. Визначення основних аспектів соціальної економіки. Економічні та безпекові виклики сучасного бізнес-середовища: колективна монографія / За заг. ред. д.е.н., проф. Т. В. Полозової. Харків: ХНУРЕ, 2020. С. 56-65.

ПОРІВНЯННЯ ТРАДИЦІЙНИХ ТА ІННОВАЦІЙНИХ ФОРМ НАВЧАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Величко Я.І., асистент кафедри менеджменту
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
yana0505050@gmail.com

Сучасна освітня реальність України, особливо в контексті триваючого військового конфлікту та регулярних обстрілів багатьох міст, вимагає глибокого переосмислення та адаптації традиційних форм навчання. В цих умовах вищі навчальні заклади стикаються з викликами, що кардинально впливають на їх здатність забезпечити безперебійний та якісний освітній процес. Значення такого переосмислення виявляється у потребі забезпечити не тільки освітні, але й безпекові потреби студентів та викладачів.

В дослідженні наведений аналіз чотирьох основних форм навчання - стаціонарної, заочної, тимчасової онлайн, та офіційної дистанційної - з метою визначення їхніх переваг та недоліків у складних умовах сучасної України.

Основними критеріями для порівняльного аналізу виступають гнучкість графіка, вартість навчання, безпека учасників освітнього процесу, якість та доступність освітніх ресурсів, здатність до забезпечення ефективної комунікації

та взаємодії між студентами та викладачами тощо (табл. 1). Завдяки цьому аналізу планується визначити оптимальні стратегії для адаптації навчальних закладів до непостійних умов життя та навчання, що є критично важливим для забезпечення стійкості та розвитку освітньої сфери в Україні.

Таблиця 1 – Порівняльний аналіз форм навчання

Характеристика	Стаціонарне навчання	Заочне навчання	Тимчасове онлайн-навчання	Дистанційне навчання
Формат занять	Очне, в аудиторіях	Періодичне очне навчання	Онлайн через вебінари або записи лекцій	Повністю онлайн з використанням спеціалізованих платформ
Гнучкість графіку	Низька	Середня	Висока	Висока
Технічна підтримка	Традиційна	Традиційна	Обмежена	Спеціалізована і постійна
Взаємодія з викладачами	Пряма, особистісна	Обмежена, переважно під час сесій	Обмежена, часто асинхронна	Планована, може бути асинхронна або синхронна
Адаптованість матеріалів	Не адаптовані для онлайн	Не адаптовані для онлайн	Частково адаптовані	Повністю адаптовані
Місцеположення студентів	На території університету	На території університету під час сесій	Незалежне	Незалежне
Оцінювання	Традиційні методи	Традиційні методи	Адаптоване для онлайн	Спеціально для онлайн
Доступ до ресурсів	Бібліотеки, лабораторії	Бібліотеки, лабораторії	Цифрові ресурси	Цифрові ресурси
Інтерактивність	Висока	Обмежена	Залежить від платформи	Висока з використанням спеціальних інструментів
Вартість навчання	Вища через необхідність утримання кампусу	Нижча, ніж стаціонарна	Залежить від університету	Зазвичай нижча, менше витрат на логістику
Безпека в умовах воєнного стану	Ризиковано через потребу фізичної присутності	Ризиковано під час сесій	Безпечно, не потребує фізичної присутності	Безпечно, навчання з будь-якого безпечного місця

Джерело: сформовано автором на основі [1-4]

Дані таблиці 1 відображають основні аспекти, що варто врахувати при виборі форми навчання, особливо в контексті нинішніх безпекових викликів та

потреб сучасного освітнього процесу.

Для аналізу різних форм навчання з точки зору вищих навчальних закладів та викладачів, розглянемо наступні параметри: організаційні вимоги, витрати на утримання, потреби в навчальних ресурсах, ефективність комунікації, і потреба в професійному розвитку викладачів (табл. 2).

Таблиця 2 - Порівняльна таблиця форм навчання з точки зору вищих навчальних закладів та викладачів

Характеристика	Стаціонарне навчання	Заочне навчання	Тимчасове онлайн-навчання	Дистанційне навчання
Організаційні вимоги	Високі: потрібні аудиторії, лабораторії, гуртожитки	Середні: потрібні приміщення для сесій	Середні: потрібні платформи для ведення занять	Низькі: основна потреба в стабільному Інтернеті
Витрати на утримання	Високі: утримання кампусу, енергоспоживання	Нижчі, ніж у стаціонарного	Залежать від вибору платформ	Найнижчі: мінімальні фізичні приміщення
Навчальні ресурси	Традиційні та цифрові	Традиційні, частково цифрові	Цифрові, потреба адаптації матеріалів	Цифрові, спеціально розроблені для онлайн
Ефективність комунікації	Висока в аудиторіях	Обмежена, основна під час сесій	Залежить від технічних засобів	Висока, але потребує додаткових зусиль для залучення студентів
Професійний розвиток викладачів	Постійний, спрямований на підвищення кваліфікації у педагогіці	Періодичний, з акцентом на флексибільність	Необхідні навички роботи з онлайн-інструментами	Інтенсивний, постійний з акцентом на цифрових технологіях

Джерело: сформовано автором на основі [1-4]

Інформація, наведена в таблиці 2, демонструє ключові аспекти кожної з форм навчання з точки зору внутрішньої логістики та вимог до викладачів. Вона може допомогти університетам і коледжам прийняти обґрунтоване рішення щодо оптимізації своїх освітніх програм і ресурсів, особливо

враховуючи поточні виклики і тенденції в освіті.

Отримані результати свідчать про важливість гнучкості та адаптивності освітніх систем до змінних обставин. Кожна з форм навчання має свої унікальні переваги та виклики, що робить їх придатними для різних ситуацій та потреб студентів. Так, стаціонарне навчання, хоча й забезпечує найкраще безпосереднє спілкування та доступ до фізичних ресурсів, стає менш привабливим у воєнний час через питання безпеки та високі витрати на утримання. Заочне навчання пропонує більшу гнучкість порівняно зі стаціонарним навчанням і знижені витрати, але вимагає періодичної присутності в університеті, що може бути ризиковано в умовах обстрілів. В свою чергу, тимчасове онлайн-навчання відповідає потребам безпеки, але може стикатися з проблемами технічного характеру та недостатньої адаптації матеріалів для ефективного онлайн-навчання. Що стосується дистанційного навчання, то воно є найбільш відповідним для забезпечення безпеки та гнучкості у складних умовах. Ця форма навчання максимально використовує цифрові технології, сприяє зниженню оперативних витрат і надає студентам можливість навчатися в безпечних умовах незалежно від їхнього місцезнаходження. Водночас, вона вимагає високого рівня самодисципліни та доступу до якісного інтернету.

Враховуючи сучасні умови, особливо в зонах з високим рівнем безпекових ризиків, таких як Харків, дистанційне навчання виступає як найбільш адекватна відповідь на виклики часу. Однак, важливо забезпечувати неперервний розвиток освітніх методик та технічних засобів для підтримки якості навчання на високому рівні.

Література:

1. Туркот Т.І. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. Київ: Кондор, 2011. 628с.
2. Голинський Ю.О. Дистанційна освіта як вимога сьогодення. *Дистанційне навчання у ЗВО: моделі, технології, перспективи*: матеріали круглого столу за участю порадників академічних груп та викладачів

факультету управління фінансами та бізнесу. 28 квітня 2021 р. Львів: ФУФБ, 2021. 111 с. С. 22-25.

3. Західна О. Р. Дистанційне навчання. Переваги та недоліки для студентів та викладачів. *Дистанційне навчання у ЗВО: моделі, технології, перспективи*: матеріали круглого столу за участю радників академічних груп та викладачів факультету управління фінансами та бізнесу. 28 квітня 2021 р. Львів: ФУФБ, 2021. 111 с. С. 40-43.

4. Фактори розвитку та напрями вдосконалення дистанційної форми навчання в системі вищої освіти України / Романовський О.Г., Квасник О.В., Мороз В.М. та інші. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2019. Том 74. №6. С. 20-42.

АДАПТАЦІЯ ОСВІТНІХ ФОРМ ДО ВИКЛИКІВ СУЧАСНОСТІ: ПОРІВНЯННЯ ОНЛАЙН ТА ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Величко Я.І., асистент кафедри менеджменту,
Бочарова Н.А., к.е.н., доцент кафедри менеджменту
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
yana0505050@gmail.com

Сучасний світ стикається з численними викликами, які кардинально впливають на всі сфери людського життя, включаючи освіту. Нестабільність, спричинена глобальними конфліктами, економічними кризами, екологічними змінами та пандеміями, вимагає від освітніх інституцій швидкої адаптації та пошуку нових підходів для забезпечення безперервності та якості навчання.

Дослідження фокусується на аналізі адаптації освітніх форм до умов воєнного стану, зокрема через призму порівняння онлайн та дистанційного навчання. Ці дві форми навчання були вибрані через їхню актуальність та здатність задовольняти потреби сучасної освітньої сфери у воєнний час.

У ситуації, коли через обстріли та інші надзвичайні обставини традиційне

навчання тимчасово переведене в онлайн-формат, з'явилися його певні схожості з офіційною дистанційною формою навчання, а саме [1-4]:

1. Обидві форми залежать від інтернет-технологій та цифрових платформ для проведення занять, комунікації між студентами та викладачами, а також для доступу до навчальних матеріалів. Це включає відеоконференції, освітні портали, електронні бібліотеки та інші онлайн-ресурси.

2. Студенти в обох формах можуть навчатися віддалено, що дає можливість уникнути фізичного перебування в будівлі університету. Це особливо важливо для забезпечення безпеки в умовах воєнного стану або інших кризових ситуацій.

3. Тимчасове онлайн-навчання та дистанційне навчання вимагають від студентів більшої самодисципліни та самостійності у навчанні порівняно з традиційними стаціонарними формами. Студентам необхідно самостійно планувати свій час та забезпечувати регулярне вивчення матеріалів.

4. В обох формах існує спільний виклик у вигляді обмеженої особистісної взаємодії, яка може впливати на студентське спілкування, групову роботу та залученість до навчального процесу. Організація ефективної онлайн-взаємодії є критичним аспектом для обох форм.

5. Як тимчасове онлайн-навчання, так і офіційне дистанційне навчання є відповіддю на потребу в адаптації до змінених умов – будь то через пандемію, природні катастрофи чи воєнні дії.

Тобто, обидві форми навчання можуть бути ефективними рішеннями у відповідь на надзвичайні ситуації та допомагають підтримувати навчальний процес, коли традиційні методи стають недоступними або ризикованими.

Проте, між цими формами навчання існують і важливі відмінності, які потрібно враховувати [2]. Структура курсу та навчальні плани в тимчасовому онлайн-навчанні часто адаптуються з курсів, розроблених для стаціонарного або заочного навчання, і не завжди оптимізовані для дистанційного формату, що може включати неідеальне використання онлайн-ресурсів, технологій або методик викладання. Натомість, дистанційне навчання включає курси,

спеціально розроблені для дистанційного формату з використанням оптимальних підходів та технологій для ефективної онлайн освіти.

Взаємодія з викладачами та студентами в тимчасовому онлайн-навчанні може страждати від нестачі прямого спілкування, оскільки викладачі та студенти можуть не бути звиклі до онлайн формату, що може призвести до зниження якості взаємодії і підтримки. В дистанційному навчанні, навпаки, зазвичай встановлені процедури для онлайн спілкування та підтримки студентів, включаючи регулярні віртуальні приймальні години, форуми та чати для забезпечення ефективного спілкування.

Оцінювання та контроль якості в тимчасовому онлайн-навчанні часто адаптовані для онлайн-формату, але зберігають елементи традиційного оцінювання, що може бути неоптимальним в онлайн-середовищі. Офіційне дистанційне навчання використовує розроблені спеціально для онлайн-середовища методи оцінювання, такі як онлайн-тести, проекти, портфоліо та інші форми оцінок, які ефективно міряють здобутки студентів.

Технічна підтримка та ресурси в тимчасовому онлайн-навчанні можуть мати обмежену технічну підтримку та ресурси, оскільки університет може не бути повністю підготовленим до раптового переходу на онлайн-навчання. Натомість, дистанційне навчання зазвичай має міцну підтримку та ресурси, включаючи спеціалізовані ІТ-команди, доступ до великої кількості електронних ресурсів і постійну технічну підтримку.

Отже, дослідження схожостей та відмінностей між тимчасовим онлайн-навчанням та офіційним дистанційним навчанням дозволяє глибше зрозуміти, як навчальні інституції можуть ефективно адаптуватися до надзвичайних ситуацій, забезпечуючи при цьому якість та доступність освіти. Хоча обидві форми залежать від цифрових технологій для реалізації навчального процесу, ключові відмінності в структурі курсів, взаємодії, оцінюванні та технічній підтримці впливають на загальний досвід навчання.

Тимчасове онлайн-навчання часто є реактивним рішенням, що може призводити до певних компромісів у плануванні та доставці курсів, тоді як

дистанційне навчання планується як структурований та добре підтримуваний формат з самого початку. Ефективність онлайн інтеракцій та оцінювання в дистанційному навчанні часто вища завдяки спеціалізованим платформам і методикам, розробленим з урахуванням потреб онлайн-середовища.

Отже, незважаючи на спільну базу використання цифрових технологій, кожна форма навчання має свої унікальні особливості, які потребують різних підходів у адмініструванні та педагогіці. Для оптимізації онлайн-навчання в умовах криз та забезпечення високої якості освіти, університетам слід розглядати впровадження структурованих та добре підтримуваних дистанційних програм як довгострокову стратегію, не обмежуючись лише тимчасовими рішеннями.

Література:

1. Інтеграція цифрових технологій в освітній процес: виклики та перспективи: монографія / Саєнко Н.С., Голуб Т.П., Лавриш Ю.Е., Лук'яненко В.В., Литовченко І.М. Київ: Вид-во «Центр учбової літератури», 2022. 220 с.

2. Татарин Н.Б. Дистанційна освіта в Україні: сучасні тенденції та перспективи на майбутнє. *Дистанційне навчання у ЗВО: моделі, технології, перспективи*: матеріали круглого столу за участю порадників академічних груп та викладачів факультету управління фінансами та бізнесу. 28 квітня 2021 р. Львів: ФУФБ, 2021. 111 с. С. 95-98.

3. Ясіновська І. Ф. Переваги та недоліки дистанційної форми навчання *Дистанційне навчання у ЗВО: моделі, технології, перспективи*: матеріали круглого столу за участю порадників академічних груп та викладачів факультету управління фінансами та бізнесу. 28 квітня 2021 р. Львів: ФУФБ, 2021. 111 с. С.109-111.

4. Фактори розвитку та напрями вдосконалення дистанційної форми навчання в системі вищої освіти України / Романовський О.Г., Квасник О.В., Мороз В.М. та інш. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2019. Том 74. №6. С. 20-42.

ВИКЛИКИ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ДЛЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗВО ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Деділова Т.В., к.е.н., доцент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

dedilova@ukr.net

Осипова С.К., к.е.н., доцент

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

osipovask1@ukr.net

В період воєнного стану заклади вищої освіти негайно мають адаптуватися до ситуації, щоб гарантувати навчальний процес та забезпечити безпеку студентів та персоналу. Першочерговим завданням у таких умовах є організація дистанційної роботи всіх фахівців, що передбачає використання сучасних електронних технологій. Це стосується не лише процесу навчання, але й управління освітніми ініціативами та електронного документообігу.

У пандемійний період організаційні аспекти здійснювались на стаціонарних робочих місцях з дотриманням дистанції та заходами особистої безпеки. Однак у воєнних умовах праця персоналу в межах учбового закладу стає небезпечною для життя та здоров'я, тому необхідно забезпечити також дистанційний формат організації праці.

Онлайн-навчання виходить за межі звичайного освітнього середовища, створюючи унікальні можливості для здобувачів освіти з будь-якої точки світу. Це особливо важливо для українських студентів, які змушені перебувати закордоном, або які проживають у віддалених регіонах чи на прифронтовій території. Онлайн-формат дозволяє їм отримувати доступ до кращих викладачів, продовжувати навчання українською мовою і залишатися зв'язаними зі своєю культурою. Це не лише зберігає їх зв'язок з Батьківщиною, а й допомагає розвивати та зберігати свої корені, надаючи можливість вчитися українською мовою та зберігаючи власну ідентичність.

Загалом, війна негативно впливає на якість освіти, змушуючи здобувачів освіти переходити на онлайн-навчання. Проте через відсутність електроенергії багато з них втрачають можливість отримувати системну освіту. Деякі студенти, щоб уникнути небезпеки, змушені буди залишити країну й зіткнутися з технічними і організаційними бар'єрами, що додатково ускладнює навчання. Це лише деякі з проблем, з якими стикаються здобувачі освіти під час війни, і їхня кількість просто неосяжна.

Підкреслюючи важливість дистанційного навчання для студентів у періоди умовного стану, визначаємо, що ефективність його організації залежить від успішного вирішення основних проблем, наведених на рис. 1.

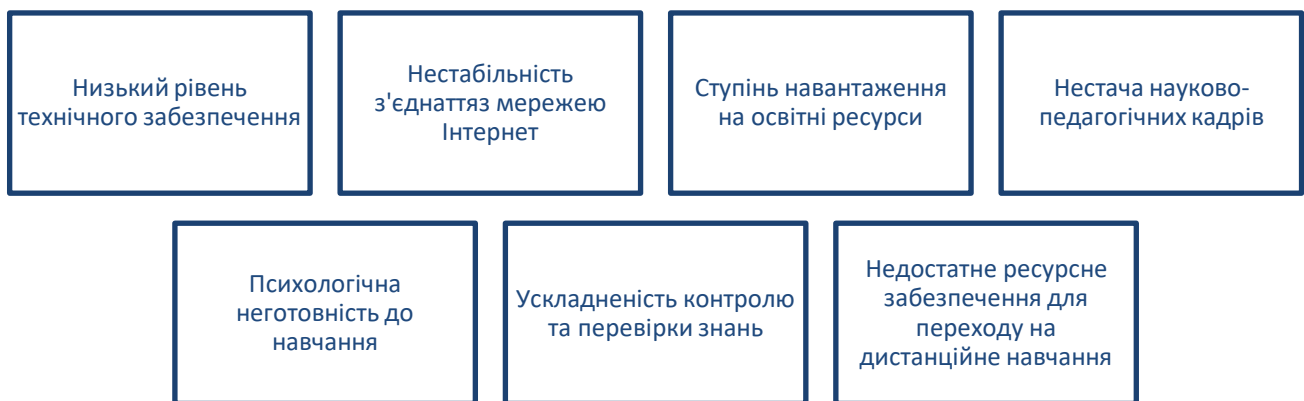

Рисунок 1 – Виклики дистанційного навчання під час воєнного стану
(адаптована авторська розробка за [1])

Таким чином, гнучкість програм, технологічна інноваційність та акцент на розвитку як технічних, так і м'яких навичок, є кутовим каменем у вихованні покоління розумних, креативних та мотивованих українців. Адже майбутнє нашої країни залежить від адаптивної та диджиталізованої освіти.

Література:

1. Родіонова Н. Л., Червоний М. В., Діордіца І. М. Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка». 2022. №4(9). С. 285-296. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-4\(9\)-285-296](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-4(9)-285-296)

ЗАГАЛЬНИЙ СТАН СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Деділова Т.В., к.е.н., доцент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

dedilova@ukr.net

Токар І.І., асистент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

tokar_innaiv@ukr.net

Війна в Україні створила значну нестабільність у багатьох аспектах суспільного життя. Одним з найбільш вразливих секторів стала освіта, яка ще не відновилася після випробувань, пов'язаних з глобальною пандемією. Російська агресія, що спалахнула в Україні з 24 лютого 2022 року, принесла величезні матеріальні збитки, особливо для системи освіти країни. За даними МОН України, на 1 липня 2023 року понад 3800 навчальних закладів України постраждали (що на 42,1% більше, ніж рік тому), з них 331 був повністю зруйнований (що на 30,2% більше), а 3450 отримали часткові пошкодження (збільшення на 43%) [1]. Навчальні заклади, змушені адаптуватися до обмежень та ризиків, зіткнулися з викликом забезпечити безпеку, стійкість та доступність освіти в найважчих умовах. Вплив війни на освіту в Україні є актуальним питанням, що потребує уважного аналізу та обговорення. Його наслідки визначатимуть культурний розвиток країни і долю наступних поколінь.

У зв'язку зі збройною агресією російської федерації проти України, що триває, та з метою збереження життя та здоров'я громадян України, Уряд України прийняв рішення перемістити ЗВО з тимчасово окупованих та прифронтових територій до інших регіонів нашої держави. Ця дія мала на меті створення безпечного освітнього середовища в умовах воєнного стану для учасників освітнього процесу. Основним завданням було забезпечити максимальний рівень безпеки та зручності для студентів, викладачів та інших

працівників освітніх закладів, щоб нічого не заважало їхньому навчанню та розвитку в ці важкі часи (рис. 1).

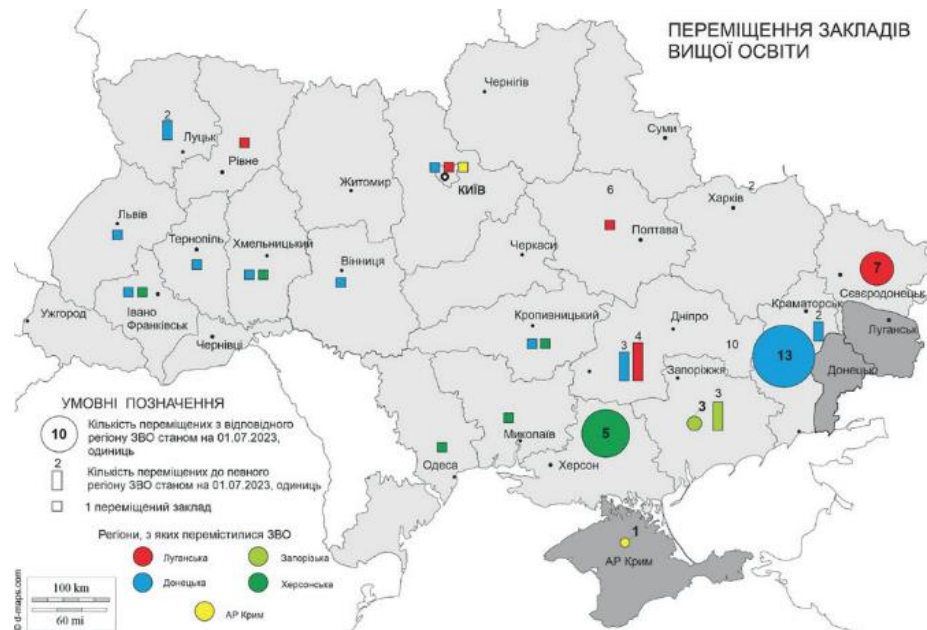

Рисунок 1 – Напрями переміщення закладів вищої освіти у 2022-2023 р. [1]

Умови війни вимагають від освітньої системи співпраці між різними структурами, від міжнародних організацій до місцевих і соціальних установ, для забезпечення найвищого рівня освіти та безпеки дітей. Гарантування доступності освіти передбачає систему, що має достатні ресурси, інфраструктуру та відповідне обладнання. Не менш важливою є підтримка учасників навчального процесу, включаючи не лише навчальні матеріали, а й психологічну та культурну підтримку, а також доступ до сучасних технологій.

Впровадження та дотримання безпечних умов для усіх учасників освітнього процесу є невід'ємною складовою. Важливо також забезпечити всім учасникам рівні можливості та запобігти будь-якій формі дискримінації чи нерівності. Крім того, підготовка вчителів та викладачів до роботи з учнями, які потребують особливої уваги через навчальні або психологічні труднощі, є важливим кроком до створення сприятливого освітнього середовища.

Література:

1. Освіта і наука України в умовах воєнного стану: Інформаційно-аналітичний збірник. Київ: МОН України, 2023. 64 с.

ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ЗАКЛАДАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА ПРИФРОНТОВИХ ТЕРИТОРІЯХ

Деділова Т.В., к.е.н., доцент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

dedilova@ukr.net

Юрченко О.В., к.е.н., доцент

Сумський національний аграрний університет

ou_8211@ukr.net

Умови воєнного стану в Україні змушують освітні інституції шукати інноваційні рішення. Дистанційне навчання стало відповіддю на ці виклики, відновлюючи освітній процес у найскладніший час. Однак успіх цієї форми навчання залежить від злагодженого зусилля як студентів, так і викладачів, а також від підтримки держави. Подолання цих перешкод сприятиме досягненню потрібних результатів та збереженню якості освіти в умовах війни.

Використання дистанційного навчання в умовах воєнного стану спирається на добре вивчений досвід, набутий під час COVID-пандемії. Численні наукові дослідження, присвячені цій темі, свідчать про його актуальність та можливості в Україні та за кордоном. Викладачі ЗВО зробили значні висновки щодо ефективності дистанційного навчання, визначили його переваги та недоліки, а також визначили напрями для його подальшого розвитку та впровадження в умовах нашої країни.

Особливої актуальності дистанційне навчання набуває на територіях, що потерпають від збройної агресії у безпосередній близькості до зони бойових

дій. Заклади вищої освіти Харкова, Сум, Дніпра, Запоріжжя та інших прифронтових міст України здійснюють освітній процес у важких організаційних умовах.

Заклади вищої освіти, незважаючи на воєнні дії, мають дотримуватися наступних принципів: забезпечувати навчальні послуги відповідно до навчальних програм та планів; проводити заходи цивільного захисту в особливий період відповідно до планів; інформувати учасників навчального процесу про надзвичайні ситуації, їх поширення, наслідки та методи захисту, а також про необхідні дії у разі їх виникнення; здійснювати заходи для захисту учасників навчального процесу під час надзвичайних ситуацій; мобілізувати додаткові ресурси у випадку надзвичайних ситуацій; формувати та використовувати матеріальні резерви для запобігання та усунення наслідків надзвичайних ситуацій; попереджати про загрозу надзвичайних ситуацій, які можуть призвести до припинення навчальних послуг [1]. Освітній процес, що реалізується за означених принципів, дозволить забезпечити безпеку та здійснювати навчання навіть у складних умовах.

Освітній процес при дистанційному навчанні в умовах воєнного стану насамперед має бути орієнтований на забезпечення безпечних умов навчання, також слід враховувати зовнішні фактори, які можуть ускладнити доступ до занять у синхронному режимі для студентів та викладачів. У таких ситуаціях можна скористатися засобами комунікації, які доступні учасникам освітнього процесу.

Також важливим аспектом дистанційного навчання є забезпечення безпечного освітнього середовища. Це включає в себе дотримання санітарних норм, захист персональних даних, дотримання законодавства щодо кібербезпеки, уникнення академічної недоброчесності, відсутність пропаганди та агітації тощо. Тільки такий підхід до організації дистанційного навчання забезпечить ефективність та безпеку для всіх учасників освітнього процесу, а також враховуватиме основні аспекти безпечного та продуктивного дистанційного навчання у складних умовах, що, в свою чергу, дозволить

забезпечити якість освіти та безпеку учасників процесу.

Література:

1. Родіонова Н. Л., Червоний М. В., Діордіца І. М. *Перспективи та інновації науки*. Серія «Педагогіка». 2022. №4(9). С. 285-296. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-4\(9\)-285-296](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-4(9)-285-296)

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ ЦИВІЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ПЕРМАНЕНТНИХ ВИКЛИКІВ

Нестер А.А., д.т.н., доцент

Хмельницький національний університет

nesteranatol111@gmail.com

2024 рік є насиченим на такі події, що повинні відобразитись на долі держави Україна. Серед таких подій можна назвати вибори в США, країнах ЄС а також, які відбулись у нашого північного сусіда, Росії. Крім виборів у різних державах світу на Україну чекають важливі кроки на шляху євроатлантичної інтеграції: переговори з Європейським Союзом про вступ до цього Союзу та саміт НАТО у Вашингтоні, що також буде мати вплив на подальші військові дії та долю України. Офіційному Києву доведеться підтримувати тисну і продуктивну комунікацію із країнами-партнерами, серед яких Великобританія, Франція, Німеччина, Польща, щоб утримати військову, фінансову підтримку, щодо якої вже в 2023 році з'явилися проблеми, і до речі, дуже тривожні.

Яскравим прикладом став кінець грудня 2023, коли республіканці в Палаті представників відмовлялись від ухвалення рішень щодо пакета допомоги в тому числі військової підтримки Україні, вимагаючи ухвалення законів про безпеку на кордоні із Мексикою та відповідне фінансування цих законодавчих актів. Демократи пішли на поступки республіканцям, Білий дім заявив, що запаси допомоги для України вже витрачені та немає чим

допомогти, а конгресмени з Палати представників влаштували різдвяні канікули і не було кому вирішувати ці проблеми.

Обрання президента РФ 2024 впливатиме на Україну, в першу чергу, посиленням військових дій на фронті, що і було нам продемонстровано, в умовах відсутності допомоги від США-це може привести до непоправних наслідків. В зв'язку з цим можна побачити посилені атаки на Авдіївку Донецької області, бомбардування Одеси, Дніпра. Посилені ракетні та дронів атаки на тиліві міста, нищення української інфраструктури все це наслідки незаконних виборів у Росії та на окупованих територіях та очікування чергової перемоги у війні з Україною, яка мусить стримувати загарбницьку політику невизнаного тепер лідера Росії Путіна.

А як же має в цих умовах існувати бізнес? Спеціалістами в цій сфері визначено найбільші чинники, які заважають бізнесу працювати та відновлюватися: важко прогнозувати розвиток ситуації в країні через військові дії та дій держави щодо бізнесу, посилення тиску силових структур та контролюючих органів, відсутність доступу до фінансових ресурсів-банки не спішають надавати кредити в цих обставинах, недостатня кількість підготовлених та кваліфікованих працівників. Загрозами для бізнесу можна вважати всі дії, які провокують нестабільність, серед них постійні зміни законодавчих актів, пов'язані з кваліфікацією самих законодавців, які не завжди розуміють наслідки своєї законотворчої діяльності.

Як же готувати в цих умовах спеціалістів сфери цивільної безпеки? Це має бути підготовка фахівців, які мають оволодіти компетентностями, потрібними для створення і підтримання здорових та безпечних умов праці, життєдіяльності людини, забезпечення цивільного захисту, техногенної безпеки, а також реагування на надзвичайні ситуації та ліквідацію їх наслідків [1].

Метою підготовки фахівців цивільної безпеки в умовах перманентних викликів є реалізація функцій держави, направлених на захист всіх верств населення, територій, навколишнього природного середовища держави та майна підприємств, громадян від надзвичайних ситуацій шляхом запобігання

таким ситуаціям, ліквідації їх можливих наслідків і надання допомоги постраждалим у мирний час та в особливий період. Фахівці цивільної безпеки під час навчання у Вищих закладах освіти повинні отримувати актуальні, змістовні та своєчасні теоретичні знання та практичні навички для отримання необхідних при виконанні своєї професійної діяльності. При підготовці фахівців з питань цивільної безпеки повинні застосовуватися методологічні підходи до підготовки, які дозволяють поглибити навчання та прискорити входження в коло професіональних обов'язків. Це забезпечить якість виконання різних аварійно-рятувальних, пошукових та інших невідкладних робіт по збереженню життя і здоров'я громадян, які опинилися в небезпечній області [2].

Стандарт вищої освіти за спеціальністю 263 «Цивільна безпека» для першого рівня вищої освіти встановив інтегральну компетентність: «здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та проблеми, що характеризуються комплексністю та невизначеністю умов, під час практичної діяльності або у процесі навчання, яка передбачає застосування теорій та методів проведення моніторингу, запобігання виникненню аварій, надзвичайних ситуацій, нещасним випадкам (на виробництві) і професійним захворюванням, оцінювання їх можливих наслідків. В результаті військових дій російської федерації склалась нова критична ситуація, яка потребує перегляду робочих програм дисциплін відповідно до існуючих перманентних викликів.

Ми розглянемо окремі дисципліни, які повинні стати основою для майбутніх спеціалістів з цивільної безпеки. Вивчення дисципліни «Правові основи цивільної безпеки працезахоронної політики та охорони праці» забезпечує важливі результати навчання: аналізування явищ, які проходять в суспільстві та процесів на рівні, необхідному для підвищення рівня професійної діяльності, знання відповідної нормативно-правової бази забезпечення цивільного захисту, питання нормативного забезпечення заходів у сфері цивільного захисту та техногенної безпеки існуючих об'єктів і територій, застосування отриманих правових знань цивільного захисту, у повсякденній практичній діяльності. Дисципліни професійної підготовки студентів

спеціальністю 263 «Цивільна безпека», освітньої програми такі як «Управління цивільною безпекою» та «Організація наглядової діяльності в сфері цивільної безпеки» мають однакові фахові компетентності, а саме: усвідомлення основних функцій держави, форм реалізації цих функцій, правових основ цивільного захисту. Серед них:

1. Здатність до застосовування тенденцій розвитку елементів техніки і технології захисту людини, матеріальних цінностей держави та громадян і довкілля від небезпек різноманітного характеру та обґрунтованого вибору засобів та систем захисту людини і довкілля від можливих небезпек.

2. Здатність обґрунтовувати та своєчасно розробляти заходи, спрямовані на запобігання виникненню надзвичайних ситуацій, захист населення і територій від можливих надзвичайних ситуацій, забезпечення безпечної праці та запобігання виникненню нещасних випадків на виробництві та повсякденному житті і професійних захворювань. Саме кризовий період та воєнний стан (перманентний виклик) в Україні вимагають злагоджених дій рішень та наказів військових адміністрацій (органів державного управління) та державного нагляду особливо з питань цивільної безпеки. Місцеві органи влади мають піднімати питання щодо оновлення місцевих систем оповіщення, проведення евакуаційних заходів населення та підприємств, засідань місцевих комісій з питань техногенно-екологічної безпеки і надзвичайних ситуацій та інші особливо важливі питання взаємодії та успішної діяльності єдиної державної системи цивільного захисту в умовах перманентних викликів (особливого періоду та воєнного стану). З введенням воєнного стану в Україні першочерговим завданням є нормативно-правове регулювання питань цивільного захисту з зазначенням можливих дій центральних і місцевих органів влади в умовах воєнного стану. Проведено аналіз змісту нормативно-правових документів, що регламентують функціонування єдиної державної системи цивільного захисту та ухвалені дії в умовах воєнного стану. Особливо виділені питання розділення повноважень між центральними органами виконавчої влади в галузі цивільного захисту, роботи щодо цивільного захисту на термін дії

воєнного стану; виконання державою міжнародних правових норм міжнародного гуманітарного права у сфері цивільного захисту; створення та використання за призначенням матеріальних резервів в умовах воєнного стану; створення добровільних формувань цивільного захисту, проведення протимінної діяльності; надання медичної та психологічної допомоги як населенню країни так і рятувальникам. 15 березня 2022 року Закон України № 2132-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності у сфері довілля та щодо цивільного захисту на період дії воєнного стану» вніс зміни до Кодексу цивільного захисту України по встановленню додаткових завдань єдиної державної системи цивільного захисту у період відбудови держави, питання затвердження щорічного плану основних заходів цивільного захисту, в тому числі, заходи у період відбудови після припинення воєнних дій, запровадження цільової мобілізації для ліквідації надзвичайних ситуацій державного рівня та їх наслідків та для ліквідації наслідків воєнних дій у відбудовний період. Закон встановив, що захисні споруди цивільного захисту, повинні приводитись у готовність до прийому населення у термін, що не перевищує 24 годин, переведення єдиної державної системи цивільного захисту, її складових у режим підвищеної готовності. Усі новоприйняті положення законодавчих та нормативних документів ще глибше підкреслюють важливість оновленого підходу до підготовки фахівців з питань цивільного захисту населення, територій, навколишнього середовища, цілісності держави в умовах воєнних дій. Ці фахові компетентності та результати навчання забезпечуються дисциплінами «Правові основи цивільної безпеки», «Управління цивільною безпекою» та «Організація наглядової діяльності в сфері цивільної безпеки». Курси цих дисциплін забезпечуються текстовим матеріалом та документами, презентаціями та груповими задачами. Під час практичних занять студентам надається можливість вирішувати поставлені завдання та проводити обговорення в аудиторії.

Перелічене повинно сприяти поліпшенню підготовки майбутніх фахівців до дій в умовах перманентних викликів.

Література:

1. Козяр М.М., Литвин А.В. Особливості підготовки фахівців цивільного захисту до діяльності в надзвичайних ситуаціях. *Вісник ЛДУ БЖД: збірник наукових праць*. 2017. №15. С.119–208.
2. Ткачук Р., Євсюков О. Антикризове управління великим містом в умовах надзвичайних ситуацій. *Науковий вісник: Державне управління*. 2022. №2(12). С.276–303.

ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВІЙНИ

Нестеренко В.Ю., к.е.н., доцент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

valentinaonisiforova@gmail.com

Осьмірко І.В., к.е.н., доцент

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

i.v.osmirko@hnpu.edu.ua

Вже третій навчальний рік в Україні проходить в умовах військових дій. Цей виклик був прийнятий вітчизняною системою освіти і було забезпечене продовження навчання здобувачів всіх рівнів в нових небезпечних умовах. Накопичений досвід провадження освітньої діяльності свідчить, що організація освітнього процесу в умовах війни вимагає специфічних підходів та заходів, метою яких є забезпечення безпеки здобувачів і збереження якості навчання. Розглянемо ключові аспекти організації освітнього процесу під час війни.

Найважливішим є забезпечення безпеки здобувачів, викладачів і супровідного персоналу. Це може бути реалізовано через створення планів евакуації, проведення тренувань з підготовки до надзвичайних ситуацій, обладнання приміщень сховищами та безпечними місцями для укриття, тощо.

Навчальні програми мають бути адаптовані для врахування військових подій і надзвичайних ситуацій, що може включати вивчення питань безпеки,

першої допомоги та інших навичок, корисних у військових умовах.

У разі небезпеки або обмежень на присутність здобувачів у освітньому закладі, ефективно використовувати дистанційні технології для навчання з використанням онлайн-курсів, відеоконференцій тощо.

В умовах військових дій дуже важливо забезпечити психологічну підтримку для здобувачів, викладачів та інших учасників освітнього процесу, оскільки воєнний конфлікт може викликати стрес і травму. Постійно працюючі психологи та консультанти можуть проводити сесії психологічної підтримки та консультування.

Важливо також відмітити необхідність співпрацювати з місцевими органами влади, військовими підрозділами та громадськими організаціями для забезпечення безпеки і надання допомоги в разі потреби.

Додатковою проблемою організації освітнього процесу в умовах війни є те, що умови можуть швидко змінюватися, тому важливо мати гнучкі плани та бути готовими швидко адаптуватися до нових обставин.

Таким чином, дотримання цих принципів може варіюватися в залежності від конкретних умов конфлікту та культурних особливостей кожної країни. Однак в цілому, головна мета організації освітнього процесу в умовах військових дій – це забезпечення безпеки та якості освіти в умовах війни, що як показала практика, є цілком можливим у сучасному цифровізованому світі.

ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Токар І.І., асистент

Деділова Т.В., к.е.н., доцент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

tokar_innaiv@ukr.net, dedilova@ukr.net

В епоху кризи, освіта вимагає нестандартних підходів, щоб навчати учнів

у складних умовах сучасного світу. Це не просто виклик, а справжній імпульс до розвитку освітніх систем. Повномасштабна війна спровокувала кризу, яка змусила сферу освіти (в т.ч. і вищої) переглянути свої підходи. Адаптивне навчання стало ключем для українського суспільства, оскільки молодь сучасної України повинна вміти керувати стресом, адаптуватися до змін та знаходити творчі рішення в складних ситуаціях.

У зв'язку з цим, закладам вищої освіти варто переосмислити свою місію та стратегію: раніше другорядні аспекти набувають тепер більшої ваги. Це стосується як навчального матеріалу, так і методів викладання, форм залучення учнів та використання технологій у навчанні. Інновації у навчанні та технологіях допомагають сформувати гнучке освітнє середовище, дозволяючи навчальним закладам ефективно реагувати на виклики сучасності та підтримувати розвиток молоді в умовах війни.

Основними викликами для системи освіти України в умовах війни стали: пошкодження та руйнування інфраструктури навчальних закладів, втрата освітнього обладнання; великі втрати кадрового та студентського потенціалу; суттєве скорочення кількості здобувачів освіти; обмеження можливостей для практичної підготовки через згорання навчально-виробничих баз; потреба в адаптації програм підготовки кадрів до нових вимог економіки та суспільства; необхідність вирішення управлінських, законодавчо-нормативних та інших проблем для ефективного реформування системи освіти.

Упродовж 2022-2023 років очевидна тенденція зменшення наукового кадрового потенціалу як за кількістю, так і за якістю. Це безпосередньо пов'язано з впливом воєнних подій на наукову сферу та на умови праці для науковців і викладачів. Особливо складною є ситуація з молодими вченими, багато з яких покидають наукову галузь. Згідно з даними, наданими Міністерством освіти і науки, понад 5% молодих дослідників, які працювали у вищих навчальних закладах, залишили Україну і переїхали до інших країн. Щодо академій наук, ситуація є ще серйознішою, оскільки 43% молодих науковців покинули країну й виїхали за кордон [1].

Наукова спільнота України відзначає значний прогрес у фінансуванні завдяки підтримці Єврокомісії в умовах геополітичних турбулентностей. Ініціативи та проєкти, що реалізовані за участі українських ЗВО, в рамках європейських програм, отримали суттєву фінансову сприяння. Наприклад, учасники української наукової спільноти продовжують активно виконувати проєкти в рамках програми "Горизонт 2020". Протягом зазначеного періоду 23 українських ЗВО успішно завершили 27 проєктів, з обсяговим бюджетом у 4,9 млн. євро.

Додатковим важливим досягненням стала розширена можливість доступу українських освітян та науковців до світових наукометричних баз даних. Зокрема, завдяки співпраці з компанією "Clarivate", забезпечено доступ до Web of Science, а з компанією "Elsevier" – до Scopus. Крім того, реалізація проєкту "Research4Life" надала безкоштовний доступ до електронних ресурсів, що значно підвищило можливості українських дослідників у світовому науковому співтоваристві.

Література:

1. Освіта і наука України в умовах воєнного стану: Інформаційно-аналітичний збірник. Київ: МОН України, 2022. 358 с.
2. Освіта і наука України в умовах воєнного стану: Інформаційно-аналітичний збірник. Київ: МОН України, 2023. 64 с.

«ВИЗНАННЯ АБІТУРІЄНТАМИ» ЯК КРИТЕРІЙ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТА РЕЙТИНГУВАННЯ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Шевченко І.Ю., д.е.н., професор

Тодорова А.С., здобувач вищої освіти

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

shevchenko.khnadu@gmail.com

Система вищої освіти в Україні знаходиться в очікуванні масштабної модернізації, анонсованої Міністерством освіти і науки на численних брифінгах і нарадах: як очікується, мережа закладів вищої освіти (далі – ЗВО) буде зменшена до 100 суб'єктів [1]. Попри те, що по суті реформа модернізації мережі ЗВО в Україні вже почалася, про що свідчать відповідні кейси об'єднань або приєднань ЗВО у Харкові, Дніпрі, Одесі тощо, досі не оприлюднено критеріїв, на підставі яких буде прийматися рішення щодо необхідності укрупнення того чи іншого ЗВО. Така невизначеність логічно створює підґрунтя для дискусій і формування різних підходів до рейтингування ЗВО у даному контексті.

Вважаємо, що до питання рейтингування ЗВО в контексті прийдешньої масштабної модернізації національної мережі університетів, академій, інститутів треба підходити комплексно, включаючи до інтегральної оцінки конкурентоспроможності ЗВО різні критерії. Одним із таких критеріїв вбачаємо «визнання абітурієнтами».

Критерій «визнання абітурієнтами» – це знаходження університету, академії, інституту в топ-5 ЗВО з найбільшою кількістю поданих абітурієнтами заяв на вступ.

Такий аналіз слід здійснювати у розрізі спеціальностей: для України – за спеціальностями відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266 (зі змінами) «Про затвердження Переліку галузей знань

і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти».

Присвоєння балів ЗВО буде мати такий вигляд:

- 0 балів – ЗВО не входить до топ-5 ЗВО країни з найбільшою кількістю поданих абітурієнтами заяв на вступ;
- 1 бал – ЗВО займає 5-е місце у рейтингу ЗВО країни з найбільшою кількістю поданих абітурієнтами заяв на вступ;
- 2 бали – ЗВО займає 4-е місце у рейтингу ЗВО країни з найбільшою кількістю поданих абітурієнтами заяв на вступ;
- 3 бали – ЗВО займає 3-є місце у рейтингу ЗВО країни з найбільшою кількістю поданих абітурієнтами заяв на вступ;
- 4 бали – ЗВО займає 2-ге місце у рейтингу ЗВО країни з найбільшою кількістю поданих абітурієнтами заяв на вступ;
- 5 балів – ЗВО займає 1-ше місце у рейтингу ЗВО країни з найбільшою кількістю поданих абітурієнтами заяв на вступ.

Інформаційною базою для формування рейтингу ЗВО України за критерієм «визнання абітурієнтами» є дані Єдиної державної електронної бази з питань освіти.

Враховуючи велику кількість спеціальностей, за якими в Україні нині здійснюється підготовка ЗВО фахівців і професіоналів, і практичну неможливість одним університетом, академією, інститутом здійснювати підготовку фахівців і професіоналів за всіма спеціальностями, критерій «визнання абітурієнтами» буде формуватися як 10% загальної суми отриманих балів для кожного конкретного учасника рейтингу.

Література:

1. Кількість університетів в Україні хочуть скоротити втричі: з більш ніж 300 залишиться всього 100. URL: <https://shkola.obozrevatel.com/ukr/news/kilkist-universitetiv-v-ukraini-hochut-skorotiti-vtrichi-z-bilsh-nizh-300-zalishitsya-vsogo-100.htm> (дата звернення: 18.02.2024)

РЕЙТИНГУВАННЯ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ М. ХАРКІВ ЗА КРИТЕРІЄМ «ВИЗНАННЯ АБІТУРІЄНТАМИ»

Шевченко І.Ю., д.е.н., професор

Тодорова А.С., здобувач вищої освіти

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

shevchenko.khnadu@gmail.com

2023 рік в системі вищої освіти України був ознаменований анонсом масштабної модернізації мережі закладів вищої освіти (далі – ЗВО) на підставі аргументації щодо прийдешньої демографічної кризи. При чому одним із перших міст-претендентів для укрупнення ЗВО став прифронтовий Харків.

Важко сперечатися з тим, що населення м. Харків і Харківської області зменшилося з початком повномасштабного вторгнення. Проте ще з березня 2020 року з початком пандемії COVID-19 українці почали жити по-новому – в он-лайн: навчилися дистанційно спілкуватися, працювати, робити покупки і, звичайно ж, навчатися. На сьогодні ЗВО мають розвинені системи дистанційного навчання, які дозволяють здобувати якісну вищу освіту з будь-якого куточку світу та у зручний час. То ж чи доцільно за таких обставин визначати перспективи розвитку ЗВО лише демографічними тенденціями? Не говорячи вже про те, що у прифронтовому Харкові ЗВО традиційно ще є і одними з основних роботодавців.

Відкинемо філософські роздуми чи питання морально-етичного характеру та будемо прагматичними, адже закони ринкової економіки диктують суворі умови для виживання підприємств: виживе найсильніший – той, чия продукція користується найбільшим попитом. «Продукцією» ЗВО є освітні послуги, а попит, відповідно, формують абітурієнти. Тож дослідімо популярність ЗВО м. Харків серед абітурієнтів-вступників на перший (бакалаврський) рівень вищої освіти, скориставшись даними Єдиної державної електронної бази з питань освіти [1], та розраховуючи рейтингову оцінку ЗВО як 10% сумарної

бальної оцінки, отриманої університетом, академією, інститутом за такими умовами: якщо університет, академія, інститут займає 5-е місце у рейтингу ЗВО країни з найбільшою кількістю поданих абітурієнтами заяв на вступ за спеціальністю, то отримує 1 бал; займає 4-е місце – 2 бали; займає 3-є місце – 3 бали; займає 2-ге місце – 4 бали; займає 1-ше місце – 5 балів. Відповідно, ЗВО, що не входять до топ-5 ЗВО країни з найбільшою кількістю поданих абітурієнтами заяв на вступ за спеціальністю, отримують 0 балів.

Табл. 1 презентує рейтинг ЗВО м. Харків за критерієм «визнання абітурієнтами» за даними приймальної кампанії 2023 р.

Таблиця 1 – Рейтинг ЗВО м. Харків за критерієм «визнання абітурієнтами» у 2023 р. [авторська розробка]

Місце	Назва ЗВО	Загальна сума отриманих балів	Всього балів за критерієм «визнання абітурієнтами»
1	Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна	25	2,5
2	Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»	23	2,3
3	Харківський національний університет радіоелектроніки	11	1,1
4	Харківський національний автомобільно-дорожній університет	10	1,0
5	Державний біотехнологічний університет	9	0,9
5	Український державний університет залізничного транспорту	9	0,9
7	Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»	8	0,8
7	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого	8	0,8
9	Національний університет цивільного захисту України	6	0,6
10	Харківська державна академія дизайну і мистецтв	5	0,5
11	Харківський національний медичний університет	3	0,3
11	Харківська державна академія культури	3	0,3
11	Харківський національний університет мистецтв імені І.П. Котляревського	3	0,3
11	Харківська державна академія фізичної культури	3	0,3
11	Міжрегіональна Академія управління персоналом	3	0,3
16	Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова	2	0,2
16	Харківський національний університет внутрішніх	2	0,2

Місце	Назва ЗВО	Загальна сума отриманих балів	Всього балів за критерієм «визнання абітурієнтами»
	справ		
16	Українська інженерно-педагогічна академія	2	0,2
19	Національний фармацевтичний університет	1	0,1
19	Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди	1	0,1
19	Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця	1	0,1
22	Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба	0	0
22	Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»	0	0
22	Національна академія Національної гвардії України	0	0
22	Харківська гуманітарно-педагогічна академія	0	0
22	Харківський інститут економіки ринкових відносин та менеджменту	0	0
22	Харківський інститут кадрів управління	0	0
22	Харківський міжнародний медичний університет	0	0
22	Харківський інститут медицини та біомедичних наук	0	0
22	Харківський технологічний університет «ШАГ»	0	0
22	Інститут «Харківська школа архітектури»	0	0
22	Харківський інститут бізнесу і менеджменту	0	0
22	Харківський університет	0	0
22	Харківський інститут управління	0	0

Як бачимо з табл. 1, найбільш рейтинговими ЗВО м. Харків за критерієм «визнання абітурієнтами» наразі є: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Харківський національний університет радіоелектроніки, Харківський національний автомобільно-дорожній університет, Державний біотехнологічний університет, Український державний університет залізничного транспорту, Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Національний університет цивільного захисту України, Харківська державна академія дизайну і мистецтв.

Література:

1. Вступна кампанія 2023. Кількість заяв, допущених до конкурсу. *Єдина*

VUCA DÜNYASI: GÜNÜMÜZÜN DƏYİŞƏN REALLIĞIDIR

Namazova Aynur Məhəmməd qızı

Mingəçevir Dövlət Universiteti, müəllim

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, dissertant

aynur.namazova@mdu.edu.az

Dəyişikliklər çox vaxt gözlənilməz halda baş verdikləri üçün narahatlığa səbəb olsa da, fürsətləri təqdim etməklə uğurun artmasına kömək edə bilərik. Bu gün biz elə bir dünyada yaşayırıq ki, o daim dəyişir və bu dəyişikliyin təsiri ilə sabah hansı vəziyyətlə üzləşəcəyimizi bilmirik. Yaşadığımız dünyanın durmadan inkişaf edib dəyişməsinin bir çox səbəbi var: Qloballaşma, rəqəmsallaşma, artan rəqabət, iqtisadi nizamın dəyişməsi. Bu gün müxtəlif vəziyyətləri özündə ehtiva edən yeni bir dünya yaranıb. və bu yeni dünyanın adı: VUCA dünyasıdır. Biz VUCA-nın təsirlərini həyatımızın hər sahəsində hiss edirik. VUCA ingilis dilindən aşağıdakı dörd sözün baş hərflərindən ibarət olaraq qısaldılmış formadır.

Volatility - Dəyişkənlik

Uncertainty - Qeyri-müəyyənlik

Complexity – Mürəkkəb

Ambiguity - Qeyri-müəyyənlik

Dəyişkənlik - Müasir dünyanın birinci xüsusiyyəti onun çox dəyişkən olmasıdır. Dəyişkənlik anlayışı o deməkdir ki, vəziyyətlər və şərtlər eyni qalmır, daim dəyişir. Gündəlik həyatımızda hər gün dəyişikliklərlə qarşılaşmaq normaldır. Dəyişiklikləri fürsətlərə çevirmək, dəyişməyə qarşı müqavimət göstərmək mümkündür. Dəyişmə sürətindən asılı olaraq yaranan yeni situasiyaları hər zaman neqativ kimi qiymətləndirmək düzgün olmazdı. Dəyişən dünyada uğur qazanmağın açarı dəyişən vəziyyətlər üçün tez və effektiv qərarlar qəbul etməkdir.

Qeyri-müəyyənlik - dəyişikliklərin gətirdiyi gözlənilməz vəziyyətlərə aiddir. Qeyri-müəyyən situasiyalarda düzgün qəbul etmək mümkün deyil. Keçmiş təcrübələrdən və bütün qərarlardan faydalanmaq həmişə effektiv nətivə vermir və qəti qərarlar qəbul etmək mümkün deyil. Qeyri-müəyyənliklə bağlı vəziyyətlərdə yarana biləcək nəticələrin müsbət və mənfi tərəfləri ciddi şəkildə müəyyən edilməli, ətraf mühit amiləri ətraflı şəkildə təhlil edilməlidir.

Mürəkkəblik - Dəyişiklik sürətlə baş verir və mürəkkəblik gətirir, ardınca qeyri-müəyyən vəziyyətlər gəlir. Mürəkkəblik səbəb, nəticə və amillər arasında əlaqənin qurulması mürəkkəbləşdikdə yaranır və bu halda qərar qəbul etmək kifayət qədər çətin olur. Çünki təhlil edilməli çoxlu faktor var və belə hallarda uzunmüddətli qərarlar qəbul etmək asan deyil.

Qeyri-müəyyənlik - Nəhayət, VUCA dünyasında qeyri-müəyyənlik hökm sürür. Qeyri-müəyyənlik o deməkdir ki, bu dünyada heç bir şey aydın deyil. Vəziyyətin səbəbini və nəticələrini aydın şəkildə anlamaq və mənalı məlumat əldə etmək çox çətindir. Birmənalı olmayan situasiyalarda yanlış və ya qeyri-kafi məlumatlarla qəbul edilən qərarlar ciddi böhranlara səbəb ola bilər. Qeyri-müəyyənliyə görə vəziyyətin müxtəlif yollarla şərh edilməsi mümkündür.

VUCA dünyasında yaşamaq qorxuducu ola bilər, lakin bəzi imkanlarla bu dünyanın bizə təklif etdiklərini fürsətə çevirə bilərik. Dəyişkən, qeyri-müəyyən, mürəkkəb və qeyri-müəyyən olan günümüz dünyasına uyğunlaşmaq üçün bu dünya haqqında hər şeyi aydın şəkildə öyrənmək lazımdır. Xüsusilə iş həyatını nəzərdən keçirərkən, ənənəvi idarəetmə üslublarından fərqli olaraq, VUCA dünyasının xüsusiyyətlərinə uyğun bir idarəetmə yanaşması qəbul edilməlidir. VUCA dünyasında situasiyalar və tarazlıqlar daim dəyişdiyi üçün dəyişikliklərə tez uyğunlaşa bilən, effektiv ünsiyyət bacarıqlarına malik və çevik insanlara ehtiyac var. Bu insanlar dəyişikliklər qarşısında stress keçirməyəcək və pessimist olmayacaq, dəyişikliyin zəruri olduğunu düşünəcək və yarana biləcək çətinliklərin öhdəsindən daha rahat gələcəklər. Bundan əlavə, müasir dünyada hər vəziyyətdə köhnə təcrübələrdən və ya həll yollarından faydalanmaq doğru olmayacaq. Qarşılaşdığımız məlumatların çoxluğuna görə lazımlı, lazımsız və natamam məlumatların

süzgəcindən keçirilərək mürəkkəblilik aradan qaldırıla bilər və burada tənqidi düşünmə qabiliyyəti ön plana çıxır. Tənqidi düşüncə ilə situasiyalar təhlil edilir və əldə edilən məlumatlarla effektiv qərarlar qəbul edilir. Müvəffəqiyyət baş verə biləcək və ya baş vermiş problem üçün alternativ həll yolları olan, tez qərar verə bilən, qərar qəbul edərkən təkcə biznesin daxili mühitini deyil, həm də xarici mühitini nəzərə alan insanlarla əldə edilə bilər. Hər bir vəziyyəti təkbaşına təhlil etməklə, gələcəkdə baş verə biləcək müxtəlif böhranların qarşısı alınacaq.

VUCA dünyasında sahib edilməli olan digər bir bacarıq əməkdaşlıq anlayışıdır. Çətin şərtlərin hökm sürdüyü bu dünyada komanda ruhu ilə irəliləmək çox vacibdir. Şirkət daxilində yaradılmış effektiv ünsiyyət mexanizmi, həmrəylik, dürüstlük və ümumi dəyər anlayışı ilə əsl komanda ruhu mümkündür. VUCA dünyasına uyğunlaşa bilən insanlar öyrənməyə açıq olmalıdırlar. Yeni dünyada dəyişiklik sürətli olduğundan, məlumat daim yenilənir, ona görə də maraqlı və öyrənməyə açıq insanlar bir addım öndə olacaqlar.

Müasir dünya müxtəlif amillərdən asılı olaraq inkişaf etməkdə və dəyişməkdə davam edəcəkdir. Bu dünyanın dəyişən şərtlərini nəzərə alaraq düzgün addımlar atmaq bizim əlimizdədir. Dəyişkən, qeyri-müəyyən, mürəkkəb və qeyri-müəyyən olan VUCA dünyasına mənfi baxaraq, qərəzli yanaşmaq uğursuzluqla nəticələnə bilər. Demək olar ki, VUCA dünyasına müqavimət göstərmək əvəzinə bu dünyanı düzgün dərk etmək əsasdır. Effektiv ünsiyyət, aydın məqsədlər, əməkdaşlıq, tənqidi və yaradıcı təfəkkür və dinamik inkişaf etmiş proses kimi səriştələrlə mənfi görünən VUCA dünyası sizin üçün fürsətə çevrilə bilər!

Ədəbiyyat:

1. Wolf Daniel. Prepared and Resolved: The Strategic Agenda for Growth, Performance and Change. dsb Publishing. 2007. P. 115.
2. George B. VUCA 2.0: A Strategy for Steady Leadership in an Unsteady World, Forbes Magazine, published 17 February 2017, accessed 3 September 2019.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA GƏNC MÜTƏXƏSSİSLƏRİN KARYERA İNKİŞAFININ AKTUAL ASPEKTLƏRİ

Rəsulov Z.Y., baş müəllim

Mingəçevir Dövlət Universiteti, Azərbaycan

zaur.rasulov@mdu.edu.az

Son onilliklərdə cəmiyyətin ictimai-siyasi strukturunda baş verən transformasiyalar əmək bazarında çətinliklər yaradır. Çətinliklərlə üzləşən (hətta karyeralarının ilkin mərhələlərində) ilk növbədə isə məhz gənclərdir. Gənclərin əmək bazarında mövqeyini müəyyən edən ən mühüm amillərdən biri onların seçdikləri peşə fəaliyyətində öz karyerası haqqında təsəvvürləridir. Bu məsələnin aktuallığı onunla müəyyən edilir ki, uğurlu karyera qurmaq istəyi əmək bazarına daxil olan gənclərin əsas motivlərindən biridir.

Azərbaycan Respublikasında gənclərin karyera inkişafının və peşə seçiminin dəstəklənməsi məqsədilə istər “Gənclər siyasəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, istər “Məşğulluq Strategiyası”, istər “2015-2025-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin İnkişaf Strategiyası”, istər “Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası”, istərsə də digər Dövlət Proqramları çərçivəsində müvafiq tədbirlər həyata keçirilir və bu tədbirlər tədricən nəticəsini verməkdədir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 4 iyul 2019-cu il tarixli 775 nömrəli Fərmanı ilə əhalinin məşğulluğu və sosial müdafiəsi sahələrində səmərəli idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi üçün monitoring və proqnozlaşdırma sisteminin yaradılması məqsədilə Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin tabeliyində Əmək Bazarı və Sosial Müdafiə Məsələləri üzrə Milli Observatoriya publik püquqi şəxsi yaradılmışdır [1]. Qurumun fəaliyyət istiqamətlərinə iqtisadi fəal əhalinin, məşğulluğun kəmiyyət tərkibinin, keyfiyyət göstəricilərinin müasir vəziyyətini, onların dəyişilməsinə təsir göstərən sosial-iqtisadi şəraitin təhlili, bu əsasda cari və perspektiv proqnozların hazırlanması, strateji məşğulluq sahələrinin müəyyən

edilməsi, vakansiyalar bazasının və əmək ehtiyatları balansı üzrə əldə edilmiş məlumatların bir-biri ilə əlaqələndirilmiş təhlili daxildir. Bu fəaliyyət istiqamətləri gənclər üçün əmək bazarının cari və perspektiv vəziyyətinin qiymətləndirilməsi, strateji məşğulluq sahələrinin, onların gələcək inkişaf meyillərinin müəyyən edilməsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Dövlət Məşğulluq Agentliyinin Karyera Mərkəzi filialı və onun tabeliyində olan “Alo Karyera” dəstək xidməti karyera planlaması, məqsədlərin təyin olunması, ixtisas seçimi, əmək bazarı və iş axtarışı, rezyumelərin hazırlanması ilə əlaqədar tövsiyələrin verilməsi və qiymətləndirilməsi, müsahibəyə hazırlıqla əlaqədar zəruri köməkliyin göstərilməsi məşğul olur. Mərkəz peşəyönümü məsləhət xidmətlərinin hədəf qrupları üçün əlaqədarlığını, göstərilən xidmətin keyfiyyətini və ünvanlanmış müraciətin operativ cavablandırılmasını təmin edərək gənclərin şəxsi və peşəkar inkişafına dəstək göstərməkdədir. Təkcə, 2022-ci ildə 69 104 şəxsə düzgün peşə seçimi və karyera inkişafına dəstək məqsədilə peşəyönümü məsləhət xidməti göstərilib. Onlardan 2460 nəfəri “Alo Karyera” dəstək xidməti çərçivəsində, 66644 nəfəri isə Agentliyin Regional Məşğulluq filialları tərəfindən peşəyönümü məsləhət xidmətlərinə cəlb olunmuşdur. Agentliyin Mərkəzi Karyera filialı tərəfindən 2022-ci il ərzində Bakıda və bölgələrdə vebinarlar, konfranslar, karyera sərgiləri, “Açıq qapı” günləri və yarmarkalarda işsiz şəxslər, şagirdlər, tələbələr, abituriyentlər və digər iştirakçıların qatıldığı tədbirlərdə ümumilikdə 18 823 şəxsə peşəyönümü xidməti göstərilmişdir:

- Əmək yarmarkası və sərgilər: 5023 nəfər.

- Tələbə İnkişaf Platforması (TİPX) 7 konfrans: 1336 tələbə.

- Tələbə İnkişaf Platforması seminarları: 854 tələbə.

- İş Klubu layihəsi: 96 nəfər.

- Karyera planlaması və inkişafı istiqamətində seminar və vebinarlar: 4885 nəfər.

- İxtisas bələdçisi tədbirləri: 6546 nəfər

- “Mənim Karyeram” layihəsi: 12 nəfər və s.

Azərbaycan Respublikasının Gənclər Fondunun maddi-texniki bazası əsasında

Gənclərin İnkişaf və Karyera Mərkəzi fəaliyyətə başlanması karyera inkişafının və peşə seçiminin dəstəklənməsi sahəsində növbəti uğurlu addımlardandır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1454 nömrəli 01 oktyabr 2019-cu il tarixli Sərəncamına uyğun olaraq, ölkənin şəhər və rayonlarında fəaliyyət göstərən Heydər Əliyev mərkəzlərində Gənclərin İnkişaf və Karyera Mərkəzinin nümayəndəliklərinin yaradılmasına başlanılmışdır [2].

Bundan başqa “Məşğulluq Strategiyasının həyata keçirilməsinə dair 2020–2025-ci illər üçün Tədbirlər Planı”nda əmək bazarında ayrı-ayrı peşə və ixtisaslara tələbat barədə dolğun və real məlumatları özündə əks etdirən Mərkəzləşdirilmiş Karyera Portalının, gənclərin peşəyönümünün təşkili məqsədilə ali, orta ixtisas və peşə təhsili müəssisələrində karyera mərkəzlərinin yaradılması və karyera məsləhət xidmətləri göstərilməsinin dəstəklənməsi, peşəyönümü tədbirlərinin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə peşə standartları əsasında metodiki vəsaitlərin (peşə profilləri) hazırlanması, karyera məsləhəti üzrə mütəxəssislərin hazırlanması üçün tədris bazasının yaradılması, ümumi təhsildə peşəyönümünə dair məsləhət xidmətlərinin təkmilləşdirilməsi üçün infrastrukturun gücləndirilməsi nəzərdə tutulmuşdur ki, bu tədbirlərdən bəziləri artıq icra olunmuşdur [4].

“Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası”nda da “Qarşıdakı onillik müddətdə global meyillər, çağırışlar və imkanlar” bölməsində iqtisadiyyatda baş verən dəyişikliklərin əmək bazarına təsirsiz ötüşmədiyi və xüsusilə də yeni ixtisasların yaranmasının, bir sıra ixtisaslara tələbin azalmasının əhəlinin məşğulluğu sahəsində adekvat tədbirlər görülməsini şərtləndirdiyi vurğulanır. Bu baxımdan “Rəqabətli insan kapitalı və müasir innovasiyalar məkanı üzrə strateji çərçivə”də əmək bazarının tələblərinə cavab verən peşə təhsili tətbiq olunacağı, işəgötürənlərin peşə təhsili sistemində inteqrasiya ediləcəyi, ali təhsilin məzmununda əmək bazarının tələblərinin nəzərə alınacağı, ali təhsilin keyfiyyətinin artırılacağı, davamlı savadlanma üçün “ömürboyu təhsil” mexanizminin yaradılacağı gözlənilir [3].

Gənclərin karyera inkişafının və peşə seçiminin dəstəklənməsi məqsədilə görülməli tədbirlər təqdirəlayiqdir. Lakin, əvvəldə qeyd olunan problemlərin

aradan qaldırılması üçün “2015-2025-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin İnkişaf Strategiyası”nda da göstərildiyi kimi aşağıdakı tədbirlərin davam etdirilməsi məqsəduyğundur [5]:

- gənclər arasında ixtisas və peşə seçimi, əmək bazarı haqqında məlumatlılıq səviyyəsini artırmaq, ixtisaslaşmış mütəxəssislər vasitəsilə karyera məsləhət xidmətlərini inkişaf etdirmək;
- karyera məsləhət xidmətlərinin mütəmadi yeniləşdirilən sorğu-məlumat kitabçalarının nəşrini təmin etmək, xidmətin səyyar və distant məsləhət imkanlarını genişləndirmək;
- gənclərin məşğulluğunun təmin edilməsi üçün onların peşəkarlığını artıran tədbirlər görmək, fərdi əmək fəaliyyəti ilə məşğul olanlara davamlı dəstək vermək;
- gənc mütəxəssislərin bilik və bacarıqlarını işəgötürənlərin tələblərinə uyğunlaşdırmaq məqsədi ilə beynəlxalq standartlara cavab verən təhsil proqramları hazırlamaq və tətbiq etmək;
- gənclərin işsizlik problemlərinin həlli ilə bağlı mütəmadi olaraq sosioloji tədqiqatlar aparmaq;
- regionlarda yaşayan gənclərin təhsil, məşğulluq və mədəniyyət sahəsində imkanlarını genişləndirmək;
- dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarının işində gənclərin fəal iştirakını təmin etmək və s.

Fikrimizcə, bu tədbirlərin icrasının nəticəsi olaraq Azərbaycanda gənclərin ixtisaslarına uyğun işlə təmin edilməsi səviyyəsinin yüksəldilməsi; gənclər arasında işsizliyin səviyyəsinin aşağı salınması; gənclərin işçi qüvvəsi çatışmayan regionlara getməsinə stimullaşdırmaq məqsədi ilə zəruri məişət və məşğulluq infrastrukturunun yaradılması; əmək bazarının tələblərinə cavab verən rəqabətqabiliyyətli gənc kadr potensialının formalaşdırılması sahəsində müsbət nəticələr nail olunacaqdır.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi

Nazirliyinin tabeliyində “Əmək Bazarı və Sosial Müdafiə Məsələləri üzrə Milli Observatoriya”nın yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı şəhəri, 4 iyul 2019-cu il, № 775.

2. Azərbaycan Respublikasının Gənclər Fondunun fəaliyyətinin dəstəklənməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı şəhəri, 1 oktyabr 2019-cu il, № 1454.

3. Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 iyul 2022-ci il tarixli 3378 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.

4. Məşğulluq Strategiyasının həyata keçirilməsinə dair 2020–2025-ci illər üçün Tədbirlər Planı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2020-ci il 13 fevral tarixli 1816 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.

5. 2015-2025-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin İnkişaf Strategiyası. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2015-ci il 26 yanvar tarixli 998 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.

TƏHSİLİN RƏQƏMSAL TRANSFORMASIYASI

Suleymanova Təranə Əhməd qızı

Mingəçevir Dövlət Universiteti, müəllim (Azərbaycan)

tarana.suleymanova@mdu.edu.az

Təhsildə reallaşdırılması nəzərdə tutulan rəqəmsal transformasiya kontekstinə nəzər saldıqda, COVID-19 Pandemiyasının bütün dünyada rəqəmsallaşmanın sürətlənməsinə öz töhfəsini verdiyi faktdır. Danılmaz faktdır ki, COVID-19 Pandemiyası təhsil sahəsinin də rəqəmsallaşmasını sürətləndirmişdir. Dünyada baş verən bu dəyişikliklər həyatımıza da öz təsirini göstərmişdir. Ali təhsil məkanında bu krizin fürsətə çevrilməsi istiqamətində tədbirlər görülmüşdür. Rəqəmsallaşma təhsilin müasir tələblərə uyğunlaşmağını sövq edir. İKT bacarıqlarının və imkanlarının artmasından dolayı dünyada distant təhsil və ya elektron təhsil sürətlə artmaqdadır.

Hətta bəzi təhsil müəssisələrində tədris onlayn şəkildə həyata keçirilir. Tələbələrin yalnız baza təhsil məlumatların əldə edilməsi deyil, eyni zamanda informasiya resurslarından istifadə, dataların toplanması, qiymətləndirməsi kimi biliklərin də istifadəsi gözlənilir.

Təhsil müəssisələrinin rəqəmsallaşdığı dövrdə tədris proqramları, təhsil mərkəzləri və mənbələri də dəyişir. Rəqəmsallaşmada məkan anlayışı yoxdur, təhsil resursları daha əlçatandır və virtual auditoriyalar meydana çıxır. Rəqəmsal təhsil modeli özündə bir sıra xüsusiyyətləri ehtiva edir.

Rəqəmsal transformasiyanın ali təhsildə effektiv keyfiyyət təminatının yüksəldilməsində ilk faydaları professor-müəllim heyətinin məqalələrini daha asan və sürətli şəkildə yazmaları və bir-birləri ilə electron formada ünsiyyət qurmaları üçün müvafiq şəraitin yaradılması olmuşdur. Ali təhsil sistemindəki ən vacib addımlardan biri, ali təhsil sistemlərini uyğunlaşdırmağı və keyfiyyət təminatının yüksəldilməsini hədəfləyən Boloniya prosesi olmuşdur. Bu müddət ərzində universitetlər tədris edilən ixtisaslar üzrə standart məzmunu və tədris proqramlarına sahib olmağa başladılar.

Rəqəmsal təhsilin bir sıra üstün cəhətləri danışılmazdır.

Bə ki, ənənəvi tədrisdə bir müəllim auditoriyada müəyyən sayda tələbəyə xidmət göstərirdisə, onlayn tədrisdə belə bir məhdudiyyət yoxdur. Tədrisi onlayn və oflayn formada təşkil etmək mümkündür. Müəllim tələbəni keyfiyyətli və müxtəlif informasiya resurslarına yönləndirə bilir. Tələbənin biliyinin qiymətləndirilməsi sadəcə auditoriyadakı çıxışlarına bal verməklə deyil, onun proses daxilindəki aktivliyi ilə ölçülə bilən olur.

Əvvəllər təhsilverənlər öyrətdiklərinin ömür boyu davam edəcəyini düşünürdülərsə günümüzdə təhsil müəssisələri təhsiləlanları sürətlə dəyişən iqtisadi və sosial həyata hazırlamalı, digər tərəfdən də yeni texnika və texnologiyalardan istifadə etməyi və sosial problem yönümlü məsələləri daim diqqət mərkəzində saxlamalıdırlar. Keçmişdə təhsil insanlara sadəcə nəyisə çatdırmaqdan, tədris etməkdən ibarət olmuşdursa, müasir təhsil dəyişkən, qeyri-müəyyən dünyamızda təhsiləlanın öz yolunu tapması üçün etibarlı bir yol xəritəsi formalaşdırmağına və planlamaq bacarığına fokuslanmışdır. Hazırkı dövrdə insanlar yalnız sahib olduqları

informasiyalara görə deyil, eyni zamanda bu informasiyalarla bacarıqlarına görə qiymətləndirilirlər. Bu səbəbdən də təhsil gün keçdikcə innovativ, kritik, problem yönümlü və düzgün qərar vermə düşüncə tərzlərinə, qarşılıqlı əməkdaşlığa, yalnız mövcud texnologiyalardan istifadəyə deyil, həm də potensial yeni vasitələrin işləmə metodlarına və ən əsası da insanların birlikdə yaşamasına və fəaliyyətinə kömək edən sosial, emosional bacarıq və vərdislərə istiqamətlənmişdir.

Dünyada təhsilin rəqəmsal transformasiyasını həyata keçirmək üçün bir sıra model müəyyən edilmişdir. Bu modellərin əsas məqsədi təhsil müəssisələrini qlobal akademik şəbəkənin bir hissəsi kimi formalaşdırmaqdır. Universitetlər daxilində optik internet şəbəkəsinin təmin edilməsi, onlayn kitabxanaların yaradılması və beynəlxalq məlumat bazalarına çıxışın təmin edilməsi universitetlərin rəqəmsal transformasiyası üçün zəruri addımlardır.

Ali təhsil müəssisələrinin rəqəmsal transformasiyası problem yönümlü məsələlərin həllini bacaran müasir texnika və texnologiyalardan profiline uyğun istifadə edə bilən məzunların yetişməsinə zəruri edir.

Ədəbiyyat:

1. S.Karaman, Yükseköğretimde Dijital Dönüşüm. Ankara: Pegem Akademi, 2020.
2. N.K.Hanna, Mastering Digital Transformation. UK: Emerald Group Publishing Limited, 2016.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ БІЛІМ БЕРУ ПРОЦЕСІН ЖАҢҒЫРТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Алмагамбетова С.Т., т.ғ.к., қауымд.профессор

Алматы технологиялық университеті,

Алмагамбетова Ш.Т., э.ғ.к., қауымд.профессор,

Қазақ автомобиль-жол институты

sh.alma@mail.ru

Барлық тәуелсіз республикалар сияқты, Қазақстан посткеңестік кезеңнен бастап жақсы білім беру жүйесін мұра етті. Халықтың білім деңгейі мен біліктілігі, оқу процесінің тиімділігі, ғылыми әлеуеті жағынан ол көптеген дамыған елдерден асып түсті.

Халықтың іс жүзінде жоғары білімге қолжетімділіктің жоғары деңгейі, барлық сатыларда оқытудың тегін болуы, білім беру бағдарламаларының ғылыми сипаты мен іргелі болуы, ғылыми-зерттеу бағыттарының алуан түрлілігі, орасан зор кадрлық әлеуеті кеңестік кезеңнің даусыз тарихи жетістіктері болды.

Қазақстан Республикасында білім беру жалпы және кәсіптік болып бөлінеді. Мектеп (орта) білім беру сыныптарға бөлінеді: бастауыш (1-4 сыныптар), негізгі және жоғары. Бастауыш кәсіптік білімді (9-сыныптан кейін) мамандандырылған лицейлерде, ал орта кәсіптік білімді училищелерде немесе колледждерде алуға болады. Деңгейлердің әрқайсысының өзіндік мақсаты бар. Мектептің қазіргі құрылымының айрықша ерекшелігі-үш сатыдан кейін жоғары сатыда оқыту екі бағытта-жаратылыстану-математикалық және қоғамдық-гуманитарлық бағытта жүргізіледі. Мектептің бұл құрылымы жалпы білім беретін мекемелердің әртүрлі типтері мен түрлерін құру арқылы вариативті білім беру мүмкіндіктерін кеңейтеді. Қазіргі заманғы білім беру парадигмасының гуманистік құндылықтарға бағдарлануы, оның орталығында баланың өмірі көп қырлы таңдау жағдайында, білім беру жүйесін білім беру жүйесінің барлық деңгейлерінде педагогикалық, психологиялық, медициналық

қолдаудың әртүрлі формаларын әзірлеуге және жүзеге асыруға байланысты мәселелерді болжауға және шешуге мәжбүр етеді. Адамзат өркениетінің тарихында білім әлеуметтік қызметтің маңызды түрлерінің бірі болып табылатыны белгілі, нәтижесінде материалдық және рухани мәдениетті дамыту жүзеге асырылады, адамның әлеуметтік өмірдің субъектісі ретінде әлеуметтенуі жүреді. Жаңа әлеуметтік шындық сапалы білім беруді қажет етеді. Қазіргі кезеңдегі мемлекеттің стратегиялық міндеті-ұлттың зияткерлік және рухани-адамгершілік әлеуетіне негізделген тиімді қоғам құру. Қазіргі білім берудің терең мәні оның гуманитарлық сипатында.

Гуманитарлық көзқарас адам табиғатының құндылықтар, жеке мағыналар, бостандық, жауапкершілік, шығармашылық сияқты маңызды көріністеріне шоғырланған.

Қазақстанның білім беру саясаты білім беру саласындағы жалпыұлттық мүдделерді көрсете отырып және оларды әлемдік қоғамдастыққа ұсына отырып, білім беру жүйесінде жаңғырту қажеттілігін негіздейтін әлемдік дамудың жалпы тенденцияларын ескереді:

1. қоғамның даму қарқынын жеделдету, саяси әлеуметтік таңдау мүмкіндіктерін кеңейту;

2. постиндустриалды, ақпараттық қоғамға көшу, мәдениетаралық өзара іс-қимыл ауқымын едәуір кеңейту, осыған байланысты коммуникабельділік толеранттылық нысандары ерекше маңызға ие;

3. халықаралық қоғамдастық шеңберіндегі ынтымақтастық нәтижесінде ғана шешілуі мүмкін жаһандық проблемалардың пайда болуы мен өсуі, бұл жас ұрпақтың заманауи ойлауын қалыптастыруды талап етеді;

4. экономиканың серпінді дамуы, бәсекелестіктің өсуі, біліктілігі жоқ және біліктілігі төмен еңбек саласының қысқаруы, жұмыскерлердің кәсіби біліктілігін арттыру мен қайта даярлаудың, олардың ұтқырлығын арттырудың тұрақты қажеттілігін айқындайтын жұмыспен қамту саласындағы терең құрылымдық өзгерістер;

5. адами капиталдың рөлінің артуы; адами фактор жаңа мыңжылдықта

елдің болашағын анықтауда басты факторға айналады.

Сондықтан қазіргі өркениеттің болашағы деген түсінік пайда болды

Жаңғырту (ағылш. Modern-заманауи) - өзгерту, жетілдіру. Сондықтан қазіргі адамның сипаттамаларына мыналар жатады:

- а) экспериментке қатысты ашықтық;
- б) биліктен тәуелсіздікті кеңейту;
- в) ғылымға деген сенім;
- г) ұтқырлыққа бағдарлану;
- д) ұзақ мерзімді жоспарлауды қолдану;
- ж) қоғамдық-саяси өмірдегі белсенділік.

Білім беру әлеуеті қоғамды шоғырландыру, елдің біртұтас әлеуметтік-мәдени кеңістігін сақтау, ұлттық мәдениеттер мен түрлі конфессиялардың теңдігі үшін толық пайдаланылуы тиіс.

Негізгі перспективалық міндеттердің қатарында-ауылдағы білім беру сапасы мен оқыту жағдайларын жақсарту, оқушылардың жаңа мемлекеттік стандарттар бойынша оқуға көшуі, өңірлердегі Зияткерлік мектептерді ұлғайту, педагогтардың мәртебесін арттыру, материалдық-техникалық базаны жаңарту, кең жолақты Интернетке қол жеткізе алатын мектептер санын ұлғайту. Мектептерде, орта және жоғары оқу орындарында оқытылатын оқу пәндерінің құрамын қайта қарау қажет. Мектептерде көркемдік, экологиялық, психологиялық, эстетикалық білім беру, рухани мәдениетті дамыту бағдарламалары курстарын кеңейту қажет. Оқытылатын пәндер бойынша теледидардан арнайы білім беру бағдарламаларын енгізген жөн. Білім беру жүйесін белсенді жаңғырту жағдайында жалпы білім берудің құрылымы мен мазмұны жетілдірілуде. Осы реформа аясында қазіргі ақпараттық технологияларға ерекше рөл беріледі. Қазіргі студенттер жаңа ақпараттық кеңістікте өсуде. Олар компьютерлік сауаттылықтың негіздерін жазуды және оқуды үйренуден бұрын түсінеді. Оларды ескі әдістер мен оқыту әдістерімен таң қалдыру қиынырақ. Нәтижесінде оқушылар оқу пәндерін оқуға деген қызығушылығын жоғалтады, бұл қамқор мұғалімді алаңдата алмайды. Білім

берудің жаңа парадигмасы дәстүрлі білім беру формалары мен әртүрлі балама типтер арасындағы ресми қатынастарды қайта қарауды талап етеді. Педагогикалық кәсіби қызметте әдіснаманың көкжиегі кеңейеді, бұл білім, Дағдылар мен дағдыларды үнемі жаңғыртуға және жаңа жағдайларда еркін бағдарлауға мүмкіндік беретін жобаға бағытталған сананы қалыптастыруға әсер етеді, өйткені дәстүрлі білім ақпараттық технологиялардың даму қарқынына ілесе алмайды. Бұл әсіресе жастар төмен әсер етудің агрессивті, ыдырататын әсерін сезінген кезде өте маңызды.

Білім беруді жаңғыртудың стратегиялық мақсаттарына білім беру жүйесінің Ұлттық экономика, мәдениет, денсаулық сақтау ғылымы өкілдерінің, барлық мүдделі ведомстволар мен қоғамдық ұйымдардың ата-аналармен және жұмыс берушілермен тұрақты өзара іс-қимылы процесінде ғана қол жеткізуге болады.

Осылайша, білім беру жүйесін жаңғырту-бұл мемлекеттің ауқымды бағдарламасы, оның шеңберінде нақты іс-шаралар жоспары әзірленіп, іске асырылуда. Олардың ішінде біз жалпы білім беретін мектепке қатысты негізгілерін бөліп көрсетеміз:

1. Білім беру мазмұнын жаңарту және оның сапасын бақылау тетіктерін жетілдіру.
2. Жалпы білім берудің мемлекеттік стандарттарын әзірлеу және қабылдау.
3. Мектептердің материалдық-техникалық базасын дамыту, қашықтықтан оқыту орталықтарын құру.
4. Мұғалімдер мен мектеп басшыларын даярлау, қайта даярлау және біліктілігін арттыру.

Кез — келген білім беру мекемесінің алдында тұрған ең қиын және көп қырлы міндет-білім беру сапасын арттыру. Соңғысы білім беру практикасына жаңа және сапалы жетілдірілген білім беру бағдарламаларын енгізуді, жаңа технологияларды қолдануды, оқу процесін ұйымдастырудың прогрессивті формаларын және оқытудың белсенді әдістерін енгізуді көздейді.

Студенттердің білімді игеруіндегі ең сәтті әдістер-оқытудың белсенді әдістері. Дағдыларды қалыптастыруға бағытталған оқытудың белсенді әдістерінің мәні студенттердің өз бетінше Дағдыларды игеретін міндеттерді орындауын қамтамасыз ету болып табылады. Оқытудың белсенді әдістерінің көрінісі мен дамуы студенттердің білімін игеру және кәсіби дағдыларын қалыптастыру ғана емес, сонымен қатар тұлғаның шығармашылық және коммуникативті қабілеттерін дамыту, туындаған мәселеге жеке көзқарасты қалыптастыру міндеттеріне байланысты. Құзыретті мұғалім, оқытылатын пәнге немесе оқу пәніне қарамастан, оқытудың интерактивті әдістерінің қажетті "арсеналына" ие болуы керек және оларды оқу процесінде қолдана білуі керек. Жоғары оқу орындарының негізгі мақсаттарының бірі оқушылардың ақпараттық мәдениетін қалыптастыру болып табылады. Заманауи ақпараттық технологияларды қолданудың негізгі сипаттамалары оқытуды саралау және даралау мүмкіндігі, сондай-ақ оқушылардың шығармашылық танымдық белсенділігін дамыту мүмкіндігі болып табылады. Қоғам дамуының әр кезеңі жаңа ұрпақты оқыту процесінің өзіндік формасы мен мазмұнына сәйкес келеді, Оларға жинақталған білімдерін, дағдыларын, дәстүрлерін береді. Қазіргі кезеңде білім беруді жаңғырту жөніндегі ұсыныстарда бірінші кезектегі міндеттермен қатар: білім беруді ақпараттандыру ерекше орын алады. Қазіргі қоғам жағдайында педагогтың ақпараттық-коммуникациялық құзыреттілігі, оның ақпараттық және коммуникациялық технологияларды тарта отырып, кәсіби педагогикалық міндеттерді шешу қабілеті оның кәсібилігінің маңызды құрамдас бөлігіне айналады.

Секція 2

РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ ТА ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

ВИКОРИСТАННЯ МАТЕМАТИЧНОГО КОНСТРУКТОРА GEOGEBRA ПІД ЧАС МОДЕРНІЗАЦІЇ МЕТОДИК ВИКЛАДАННЯ ПРЕДМЕТІВ МАТЕМАТИЧНОГО НАПРЯМКУ В УМОВАХ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ ТА ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Безпала Анна, вчитель математики

Комунальний заклад «Безлюдівський юридичний
ліцей імені І.Я.Підкопая Безлюдівської селищної ради»

annabezpepala33@gmail.com

Умови сьогодення диктують вчителям загальноосвітніх навчальних закладів та викладачам вищих навчальних закладів нові вимоги до результатів освіти.

На сьогодні випускник школи, майбутній студент вищого навчального закладу, повинен мати сформовану математичну компетентність. Відповідні компетентності в учня, що мають бути сформовані у здобувача освіти як результат навчання, зазначено в Державному стандарті базової середньої освіти. Сформована математична компетентність - це здатність дитини розвивати і застосовувати математичні знання та методи для вирішення задач у повсякденному житті; вміння моделювати процеси та різноманітні ситуації, використовуючи математичний апарат; розуміти важливу роль математичних знань та навичок в особистому та суспільному житті [2].

В даній статті розглядається один із засобів, що сприяє формуванню математичної компетентності учнів, а саме розвиток алгоритмічного стилю мислення у майбутніх студентів.

За рахунок довготривалого дистанційного навчання знижується інтерес до навчання взагалі, послаблюється прояв творчих, аналітичних, логічних здібностей учнів та студентів тощо. Але життя триває і ми віримо в майбутнє України, тому всіма можливими засобами необхідно спонукати учня та студента до результативного навчання. Нашій державі потрібні спеціалісти, які б мали розвинене алгоритмічне мислення, а саме структурований, креативний, творчий та сформований на логічних висновках підхід до розв'язку різних задач.

За допомогою використання математичного конструктора GEOGEBRA, показуючи його можливості, предмети математичного напрямку можна зробити нестандартними, цікавими. Будь-яким темам можна цікаво навчати, опановувати нові можливості, продемонструвати навички користування засобами ІКТ. Функціональні можливості GEOGEBRA наступні. Після запуску математичного конструктора GEOGEBRA(GG) (Класична версія <https://www.geogebra.org/classic>) з'явиться наступне вікно (рис.1):

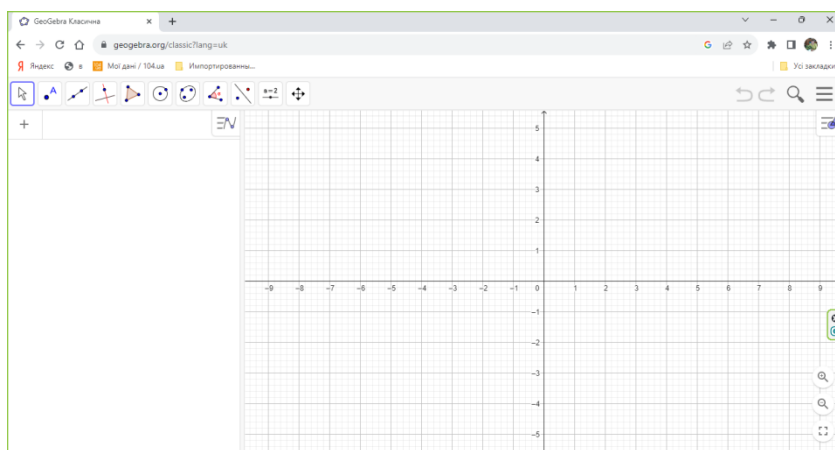

Рисунок1 - Графічний вид полотна математичного конструктора
GEOGEBRA

За допомогою інструментів, представлених в панелі інструментів, можна створювати геометричні побудови на графічному вигляді полотна за допомогою миші [11]. У той же час за допомогою відповідних координати та рівнянь, що відображаються в алгебраїчному поданні, можна побудувати

графіки функцій. Також є можливість ввести дані алгебри, команди і функції в рядку введення за допомогою клавіатури. Алгебраїчне числове уявлення показано у поданні Алгебри, тоді як графічний вигляд всіх об'єктів виведено на екран у графічному вигляді. Інтерфейс користувача GG може бути адаптований до роботи як учнів середньої школи, так студентів і вчителів, і викладачів.

GG також відкриває вигляд електронної таблиці, види комп'ютерної алгебри, і навіть графічний вигляд. За допомогою меню Вигляд ці різні способи роботи можуть бути показані або приховані. Для швидкого доступу до кількох заданих конфігурацій інтерфейсу можна скористатися можливостями бічної панелі, натиснувши на панелі праворуч від графічного вигляду.

Математичний конструктор є річчю інтерактивною. Зараз у період дистанційного навчання, коли кожен учень чи студент має персональний комп'ютер, телефон, або ноутбук тощо доступ до використання конструктора GEOGEBRA вимагає лише наявності безперебійного Інтернет з'єднання. Доступність інтерфейсу можна вважати 100%.

У програми або як ми його називаємо математичного конструктора GG є дві версії онлайн і офлайн, звичайно краще встановити цю програму на свій комп'ютер, так як вона дає більше можливостей. Наразі математичний конструктор GEOGEBRA містить безліч розробок, вже готових ресурсів для організації ефективного навчання. Ви можете познайомитися з удосконаленою онлайн версією GG (<https://www.geogebra.org/?lang=uk>), що містить безліч математичних додатків, які стануть у нагоді вчителям для проведення цікавих та ефективних занять [12].

Отримання аналітичних даних, побудова функцій, виконання геометричних перетворень в математичному конструкторі має на меті не навчити вираховувати певні величини, а направлена на аналіз отриманого результату, опис отриманих величин, спонукає до виявлення залежності отриманого результату та зміни вихідних параметрів.

Дуже важливим є те, що можна досить швидко побудувати в одній системі координат декілька графіків, а значить зіставити та порівняти

результати, проаналізувати зміни.

За допомогою конструктора представляється не «проблема», а саме розв'язок поставленої задачі в цілому. Дана задача розв'язана за допомогою прийомів, конструкції, набору способів дій та ресурсів GEOGEBRA.

Психологами доведено, що з 80% інформації людина приймає через зір, тобто не можна спиратися лише з логічне мислення [3,с.269-280]. Отже, використовуючи в своїй педагогічній практиці засоби математичного конструктора GEOGEBRA, звичайно, не відміняючи традиційних методів навчання, викладач розвиває алгоритмічне, креативне, нестандартне мислення учня, студента, що є базою для отримання в майбутньому спеціаліста, що спроможний реагувати на зміни, які щодня як виклик постають перед нашим суспільством.

Література:

1. Блінков А.Д. Геометричні завдання на побудову 2-ге вид., стер. К.: 2012. 152 с. URL: http://catalog.library.tnpu.edu.ua:8080/library/DocDescription?doc_id=398499
2. Державний стандарт базової середньої освіти. Постанова КМУ № 898 від 30.09.2020 року. URL: <https://osvita.ua>
3. Жук Ю.О. Теоретико-методичні засади організації навчальної діяльності старшокласників в умовах комп'ютерно орієнтованого середовища навчання. Монографія. Київ: Педагогічна думка, 2017. С.269-280 URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/86628377.pdf>
4. Заторський Р.А., Дудка О.М., Власій О.О. Роль інформаційно-комунікаційних технологій у візуалізації вивчення математики. *Фізико-математична освіта*. 2017. Випуск 3 (13). С. 39-44. URL: https://www.researchgate.net/publication/325359023_Rol_informacijno-komunikacijnih_tehnologij_u_vizualizaciji_vivcenna_matematiki
5. Логвіненко В.Г. Використання технології інфографіки для візуалізації навчального контенту. *Фізико-математична освіта*. 2018. Випуск 2(16). С. 79-

85. URL: <https://www.repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/5409>

6. Семеніхіна О., Білошапка Н. Про використання вчителями математики засобів комп'ютерної візуалізації. *Гуманізація навчально-виховного процесу. Збірник наукових праць*. 2018. № 1 (87). С. 289-302. URL: <http://gnvp.ddpu.edu.ua/article/view/140455>

7. Семеніхіна О. В. Підтримка шкільної математики вільно поширюваним ПЗ. Міжнародна конференція розробників та користувачів вільних програм FOSS LVIV-2012. Львів. 26-28 квітня 2012 р., Львів. С. 113-115. URL: <https://elartu.tntu.edu.ua/handle/123456789/1685?locale=in>

8. Смалько О.А. Використання комп'ютера на уроках математики в школі. Методичні рекомендації. К., 2000. 118 с. URL: <https://scholar.google.com.ua/citations?user>

9. Milkova E. Development of Algorithmic Thinking and Imagination: base of programming skills. URL: https://www.researchgate.net/publication/260383669_Development_of_Algorithmic_Thinking_and_Imagination_base_of_programming_skills

10. Семеніхіна О.В., Друшляк М.Г. Аналіз трендів привабливості програм динамічної математики у контексті використання вільного програмного забезпечення. Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, 2015 рік. URL: <https://cyberleninka.ua/article/n/obgruntuvannya-dotsilnosti-vikoristannya-program-dinamichnoyi-matematiki-yak-zasobiv-komp-yuternoyi-vizualizatsiyi-matematichnih>

11. Математичний конструктор Geogebra. Класична версія. URL: <https://www.geogebra.org/classic?lang=uk>

12. Математичний конструктор Geogebra. <https://www.geogebra.org/materials>

НЕОБХІДНІСТЬ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Водолажська Тетяна, к.е.н., доцент,
Коломієць Єгор, здобувач вищої освіти – бакалавр 3 року навчання,
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
tatyana.vodolazhska@gmail.com

Сьогодні, як і в останнє п'ятиріччя, українська система вищої освіти потребує неабияких перетворень та адаптації до сучасних реалій і ринкових потреб. До основних із них слід потребу інтеграції в європейський освітній простір та діджиталізацію і цифрову трансформацію національної системи освіти.

Гострим нагальним питанням перехід до цифрового освітнього середовища став в період виникнення пандемії COVID-19, коли перед закладами освіти не було іншого варіанту продовжувати своє функціонування, як зміна форми надання освітніх послуг із очної на дистанційну. Цей період ускладнився у 2022 році запровадженням воєнного стану та неможливістю повернення до очної форми навчання через безпекову ситуацію у більшості регіонів країни. Такий довготривалий період застосування дистанційної форми навчання, в тому числі, зумовлює потребу в постійному удосконаленні та адаптації до навколишніх реалій усієї національної освітньої системи.

Необхідність її модернізації водночас пов'язується із : оновленням освітніх стандартів усіх рівнів освіти в Україні, що спричиняє потребу в коригуванні відповідних освітньо-професійних та освітньо-наукових програм; стрімким збільшенням навантаження для науково-педагогічних працівників освітніх закладів; обов'язковим введенням системи рейтингового оцінювання результатів діяльності викладачів; переходом на застосування інших критеріїв оцінювання знань та результатів навчання здобувачів освіти; використанням відмінних освітніх платформ тощо [1].

На додаток до цього, з початку 2022 року, після широкомасштабного вторгнення Російської Федерації до України, необхідність трансформації системи освіти багаторазово посилилася через безпекову ситуацію, зокрема присутності постійних загроз для здоров'я та життя здобувачів освіти та науково-педагогічного персоналу; пошкодження та/або повне руйнування обладнання та приміщень навчальних закладів; стрімке зменшення кількості здобувачів та викладацького персоналу через вимушені їх переміщення всередині України або ж закордон; поява проблеми наявності/відсутності можливості доступу здобувачів та викладачів до освітніх платформ через забезпеченість відповідними технічними пристроями (планшетом, комп'ютером, ноутбуком, іншим інтернет-обладнанням тощо) [2].

Підсумовуючи розглянуті причини, дійсно національна система вищої освіти в Україні наразі знаходиться у вкрай складних обставинах, має гостру потребу у змінах та переживає цифрову трансформацію. Її основним завданням є реалізація високотехнологічних засобів навчання (універсальних, мобільних), що дозволять майбутнім фахівцям опанувати гнучку та оперативну систему знань та можливостей їх використання для застосування цифрових інструментів у трудовій діяльності [3].

Література :

1. Худавердієва Вікторія. Тенденції цифрової трансформації освіти в сучасних умовах. *Педагогічні науки та освіта*. № XL–XLI. 2022. С. 102-109. DOI : file:///C:/Users/user/Downloads/XL_XLI-103-110.pdf
2. Ільїна Т.В. Реалії та особливості цифрової трансформації професійної освіти і педагогіки (аналітичний огляд). *Аналітичний вісник у сфері освіти й науки: довідковий бюлетень*. № 17, 2023. С. 96-109. DOI : <https://lib.iitta.gov.ua/736359/1/VNIASO-AHSEduSci-RB17-2023-96-109.pdf>
3. Модернізація освіти в цифровому вимірі : монографія / за наук. ред. Н. Морзе, О. Буйницької. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2021. 300 с. DOI : https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/38542/1/N_Morze_O_Buinytska_MoPed_Mono_graph_FITU_NDL_IO.pdf

ЦИФРОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ЧИННИК УСПІШНОГО ВИКЛАДАЦЬКОГО ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ

Деділова Т.В., к.е.н., доцент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

dedilova@ukr.net

Жованик О.О., аспірант

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

ep1a22zoo@stud.khadi.kharkov.ua

Вивчення психолого-педагогічних та методичних аспектів інформаційно-комунікаційних технологій у навчальному процесі, а також процес діджиталізації освіти, залучає увагу до ключових аспектів цього явища. Європейський дослідницький центр Європейської комісії розробив рамки цифрової компетентності [1], де зазначені сфери її застосування (праця з даними та інформацією, комунікація та співпраця, створення цифрового контенту, забезпечення безпеки), а також описані вимоги до кожної сфери компетентності. Основні елементи цифрової компетентності, що відповідають зазначеним сферам застосування, включають: аналіз, пошук та фільтрацію інформації, оцінку та управління цифровим контентом; взаємодію, обмін даними та співпрацю через цифрові технології на основі мережевого етикету; розроблення, створення та редагування цифрового контенту з дотриманням авторського права та ліцензування; забезпечення захисту пристроїв, особистих даних, приватності, здоров'я та безпеки користувачів.

Рамка цифрової компетентності вчителя DigCompEdu орієнтована на педагогів різних рівнів освіти – від дошкільного закладу до вищої та післядипломної освіти, загальної та професійної, а також на навчання осіб з особливими потребами та у неформальних навчальних середовищах. Ця рамка включає 6 ключових сфер і 22 елементи, що визначають компетентність викладача (рис. 1). Отже, цифрова компетентність викладача охоплює різні

аспекти, від вміння працювати з комп'ютером та інтернетом до використання цифрових інструментів у навчальному процесі.

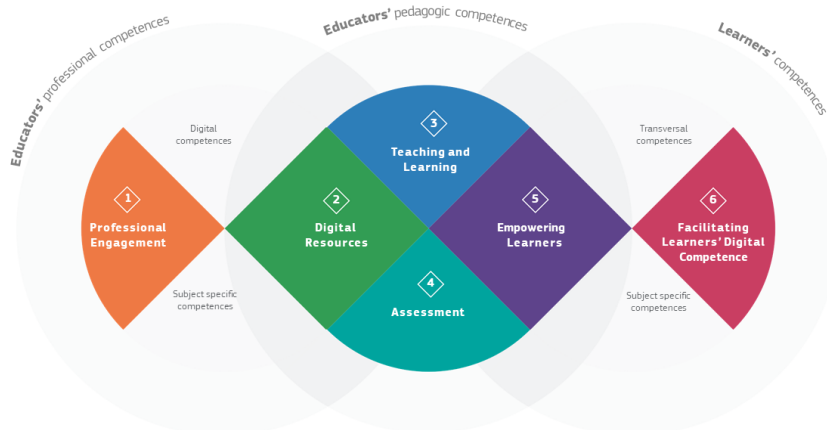

Рисунок 1 – Структура DigCompEdu за ключовими сферами [1]

Сучасні технології дозволяють створювати цікаві та ефективні уроки, залучаючи до навчання різноманітні мультимедійні матеріали, інтерактивні завдання та онлайн ресурси. Одним з важливих аспектів цифрової компетентності є вміння адаптувати навчальний процес до індивідуальних потреб учнів. За допомогою цифрових технологій викладач може створювати персоналізовані навчальні матеріали, пропонувати індивідуальні завдання та відстежувати прогрес кожного учня окремо.

Також важливою складовою цифрової компетентності є вміння ефективно використовувати інформаційно-комунікаційні технології для спілкування з учнями, батьками та колегами. Віртуальні платформи для спільної роботи, онлайн конференції та вебінари стають важливим інструментом для викладача у веденні професійної діяльності та розвитку педагогічних навичок. Цифрова компетентність не лише полегшує роботу викладача, але й позитивно впливає на якість навчання та досягнення успіху учнів. Вона дозволяє створювати стимулююче та інтерактивне навчальне середовище, де кожен учень може розвиватися та досягати своїх цілей.

Література:

1. Digital Competence Framework for Educators (DigCompEdu). *EU Science Hub*: Website. URL: https://joint-research-centre.ec.europa.eu/digcompedu_en (available at: 20.04.2024).

РОЛЬ AGILE МЕТОДОЛОГІЙ У РОЗРОБЦІ ОСВІТНІХ КУРСІВ

Дмитрієва О.І., д.е.н., професор

Дмитрієв І.А., д.е.н., професор

Миргород Д.І., здобувач PhD

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

oksanahnadu@gmail.com

Розробка освітніх курсів - це складний і багатоетапний процес, що вимагає постійного контролю та адаптації до змін. Останніми роками Agile методології отримали широке визнання і стали застосовуватися в різних галузях, включно з освітою. Agile, заснований на гнучкості та швидкому реагуванні на зміни, може значно поліпшити процес створення та оновлення освітніх курсів.

Agile методологія - це підхід до управління проєктами, який акцентує увагу на гнучкості, ітеративній розробці та співпраці. Спочатку розроблена для програмного забезпечення, Agile стала популярною в різних галузях, включно з маркетингом, розробкою продуктів і освітою. В освітніх проєктах Agile сприяє створенню актуальних і якісних навчальних матеріалів, які швидко адаптуються під потреби студентів і викладачів.

Застосування Agile методології в освітній сфері включає в себе кілька ключових аспектів:

— ітеративна розробка - створення освітніх курсів розбивається на невеликі ітерації, кожна з яких охоплює етапи планування, розроблення, тестування та оцінювання, що дає змогу вчасно виявляти й усувати недоліки;

- постійний зворотний зв'язок – при використанні Agile важливий регулярний зворотний зв'язок від усіх учасників процесу - викладачів, здобувачів та інших зацікавлених сторін, що допомагає швидко адаптуватися до змін і покращувати зміст курсів;

- крос-функціональні команди - розробка освітніх курсів здійснюється командами, до складу яких входять фахівці з різних галузей, що забезпечує комплексний підхід і більш якісний результат;

- гнучкість та адаптивність - використання Agile методології дає змогу швидко реагувати на зміни вимог та адаптувати курси відповідно до нових потреб і технологій.

Застосування Agile методології у розробці освітніх курсів дає низку переваг, наведемо основні:

- поліпшення якості курсів - завдяки регулярному зворотному зв'язку та ітеративному підходу, курси стають більш якісними та актуальними;

- скорочення часу на розробку – використання Agile дає змогу прискорити процес створення курсів;

- підвищення залученості учасників - усі учасники процесу активно залучені в розробку, що сприяє кращому розумінню цілей і завдань проєкту;

- швидка адаптація до змін - Agile методології забезпечують гнучкість, даючи змогу швидко адаптувати курси у відповідь на нові виклики та зміни в освітньому середовищі.

Таким чином, Agile методології пропонують ефективний підхід до розроблення освітніх курсів, забезпечуючи гнучкість, якість та адаптивність. Застосування цієї методології дає змогу науково-педагогічним працівникам створювати актуальні та якісні курси, що відповідають сучасним вимогам і потребам здобувачів освіти.

Література:

1. 15 переваг використання методології управління проєктами. URL: <https://worksection.com/ua/blog/benefits-of-project-management-methodology.html>

2. Що таке Agile і з чим його їдять? URL:
https://worksection.com/ua/blog/agile_yuriy_veligorski.html

ВПЛИВ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ІННОВАЦІЙ НА УПРАВЛІННЯ ОСВІТНІМИ ПРОЄКТАМИ

Дмитрієва О.І., д.е.н., професор

Жук О.С., здобувач PhD

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

oksanahnadu@gmail.com

Технологічні інновації відіграють ключову роль у зміні управління освітніми проєктами. Ці зміни відбуваються на різних рівнях, включно з адміністративним управлінням, організацією навчального процесу та взаємодією між учасниками освітнього процесу.

Актуальність теми впливу технологічних інновацій на управління освітніми проєктами зумовлена кількома ключовими чинниками. По-перше, стрімкий розвиток цифрових технологій вимагає постійного оновлення освітніх стратегій і методів. По-друге, пандемія COVID-19 та військові дії на території нашої держави продемонструвала необхідність інтеграції онлайн-освіти та гібридних форматів навчання. По-третє, сучасні здобувачі освіти очікують використання передових технологій у навчальному процесі. По-четверте, технології дають змогу підвищити ефективність і прозорість управління освітніми установами. Нарешті, інновації в галузі штучного інтелекту та аналітики даних відкривають нові можливості для персоналізації навчання та поліпшення освітніх результатів.

Технологічні інновації сприяють автоматизації та оптимізації адміністративних процесів. Системи управління навчанням, такі як Moodle або Canvas, дають змогу автоматизувати завдання, пов'язані з реєстрацією здобувачів, плануванням розкладу та відстеженням успішності. Це знижує

навантаження на адміністративний персонал і підвищує ефективність роботи.

Інновації в галузі технологій змінюють підходи до організації навчального процесу. Онлайн-курси та гібридні форми навчання надають здобувачам освіти можливість обирати найзручніший для них час і місце для навчання. Віртуальні лабораторії та симуляції дають змогу проводити практичні заняття без необхідності фізичної присутності в навчальному закладі, що особливо актуально в умовах військового стану в Україні.

Сучасні технології покращують комунікацію та взаємодію між здобувачами, викладачами та адміністрацією. Платформи для відеоконференцій дають змогу проводити заняття та зустрічі в режимі онлайн. Соціальні мережі та спеціалізовані освітні платформи створюють додаткові канали для спілкування та обміну інформацією.

Технологічні інновації надають можливості для персоналізації освітнього процесу. Адаптивні навчальні системи аналізують дані про прогрес здобувачів освіти і підлаштовують зміст курсів під індивідуальні потреби. Це дає змогу враховувати особливості кожного здобувача та підвищувати ефективність навчання.

Системи аналітики даних відіграють важливу роль в ухваленні рішень на основі об'єктивної інформації. Аналіз даних про успішність здобувачів, відвідуваність та інші показники дає змогу виявляти проблемні зони та розробляти стратегії для їх усунення. Це сприяє підвищенню якості освіти та досягненню кращих результатів.

Таким чином, технологічні інновації чинять багатогранний вплив на управління освітніми проєктами, покращуючи адміністративні процеси, організацію навчального процесу, взаємодію учасників, персоналізацію навчання і використання даних для ухвалення рішень. Впровадження сучасних технологій в освіту відкриває нові можливості для підвищення якості навчання та досягнення високих результатів.

Література:

1. Лавриненко, Т.Н. (2022). Інформатизація системи управління освітою. Scientific World. URL: <https://www.sworld.com.ua/index.php/technical-sciences-411/informatics-computer-science-and-automation-411/11382-411-0048>.
2. Череднік, Д., Даньшева С. Інноваційні процеси в освіті. *Новий колегіум*. 2018. № 3. С. 44-48.

ЗАСТОСУВАННЯ SCRUM У СТВОРЕННІ ЕЛЕКТРОННОГО НАВЧАЛЬНОГО КОНТЕНТУ

Дмитрієва О.І., д.е.н., професор

Куш А.А., здобувач PhD

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

oksanahnadu@gmail.com

Сучасний освітній процес активно інтегрує цифрові технології, і одним з ефективних методів управління розробкою електронного навчального контенту є Scrum. Цей підхід від самого початку був розроблений для ІТ-проектів, але його принципи та інструменти виявилися універсальними і підходять для різних сфер, включно з освітою.

Scrum - це гнучка методологія управління проектами, розроблена для ефективної та гнучкої розробки продуктів. Вона заснована на принципах ітеративного та інкрементального розроблення, що дає змогу командам швидко адаптуватися до змін і підвищувати якість кінцевого продукту.

Актуальність застосування Scrum у створенні електронного навчального контенту зумовлена швидким розвитком цифрових технологій і зростаючою потребою в гнучких освітніх рішеннях. Методологія Scrum дає змогу ефективно керувати процесом розроблення, забезпечуючи високу якість та адаптивність навчальних матеріалів. Це особливо важливо в умовах стрімких змін в освітніх стандартах і потребах здобувачів освіти.

Scrum ґрунтується на таких ключових принципах:

- інкрементальна розробка - процес ділиться на короткі цикли, звані спринтами, які зазвичай тривають від одного до чотирьох тижнів. Наприкінці кожного спринту команда надає готовий до використання продукт або його частину.
- командна робота - Scrum команда складається з розробників, власника продукту і Scrum-майстра. Власник продукту відповідає за формулювання вимог і пріоритетів, розробники виконують завдання, а Scrum-майстер стежить за дотриманням методології.
- постійне поліпшення - регулярні зустрічі дають змогу команді аналізувати результати роботи та шукати шляхи для поліпшення процесів.

Розроблення електронного навчального контенту з використанням Scrum можна представити наступними етапами:

1. Планування та формування завдань - на цьому етапі визначається обсяг роботи та складається список завдань. Власник продукту спільно з командою розробляє навчальні матеріали та визначає, які модулі та ресурси мають бути створені. Завдання пріоритизуються залежно від їхньої важливості та складності.

2. Спринти та розробка - кожен спринт починається з планування, де команда обирає завдання та розподіляє їх між учасниками. Протягом спринту команда працює над створенням конкретних елементів контенту, таких як відеоуроки, інтерактивні вправи та тести.

3. Щоденні зустрічі - щоранку команда проводить коротку зустріч, на якій обговорюються виконані завдання, поточні проблеми та плани на день.

4. Ретроспектива і демонстрація результатів - наприкінці кожного спринту команда проводить ретроспективу, аналізуючи, що було зроблено добре, а що можна поліпшити в наступному циклі.

Таким чином, застосування методології Scrum у створенні електронного навчального контенту дає змогу організувати ефективний і гнучкий процес розробки. Це сприяє створенню якісних та актуальних освітніх матеріалів, які

відповідають сучасним вимогам і потребам здобувачів.

Література:

1. Сазерленд Дж. SCRUM. Навчись робити вдвічі більше за менший час. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2019. 279 с.
2. Ярмолюк Д., Бурачек І. Інтеграція методології Scrum у загальну систему менеджменту як інструмент підвищення ефективності управління. Економіка і суспільство. 2017. № 10. С. 439–443.

ПРОЄКТНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ТА СТАЛИЙ РОЗВИТОК ОСВІТНІХ РЕСУРСІВ

Дмитрієв І.А., д.е.н., професор

Недайвода І.С., здобувач PhD

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

idmiitriyev@gmail.com

У сучасному світі актуальність проєктного менеджменту в сталому розвитку освітніх ресурсів не викликає сумнівів. Освітня сфера стикається з низкою викликів, таких як технологічні зміни, глобалізація, соціальна нерівність та екологічні проблеми.

Швидкість змін у сучасному суспільстві вимагає від закладів вищої освіти гнучкості та здатності швидко адаптуватися до нових умов. Сталий розвиток освітніх ресурсів - це процес, спрямований на забезпечення довгострокової ефективності та актуальності освітніх програм. Проєктний менеджмент відіграє ключову роль у досягненні цих цілей, пропонуючи структурований підхід до розроблення, впровадження та оцінювання освітніх проєктів.

Актуальність проєктного менеджменту в сталому розвитку освітніх ресурсів зумовлена необхідністю адаптації до швидких технологічних змін і глобалізації. В умовах зростаючої соціальної нерівності важливо створювати

інклюзивні освітні програми, доступні для всіх верств населення. Проектний менеджмент також сприяє впровадженню екологічно стійких практик в освітній процес, що є критичним в умовах сучасних екологічних викликів. Ефективне управління проектами в освіті забезпечує гнучкість і довгострокову актуальність освітніх програм, відповідаючи на потреби сучасного суспільства.

Основні проблеми проектного менеджменту в сталому розвитку освітніх ресурсів:

- брак фінансування - багато освітніх проектів стикаються з обмеженнями бюджету, що ускладнює їхню реалізацію та сталий розвиток, брак фінансових коштів обмежує можливості впровадження інноваційних технологій і розроблення якісних освітніх ресурсів;

- опір змінам - впровадження нових технологій і методів навчання часто зустрічає опір з боку викладачів та адміністративного персоналу, що пов'язано з відсутністю необхідних навичок або небажанням змінювати звичні підходи до навчання;

- відсутність координації та співпраці - брак координації між різними освітніми установами та організаціями може призвести до дублювання зусиль і неефективного використання ресурсів;

- проблеми із забезпеченням якості - забезпечення високої якості освітніх ресурсів і програм вимагає постійного моніторингу та оцінювання;

- нерівномірний до ступ до технологій - в умовах цифрової нерівності не всі студенти мають рівний доступ до сучасних технологій та інтернету;

- культурні та мовні бар'єри - глобалізація освітніх програм вимагає врахування культурних і мовних відмінностей;

- екологічні виклики - впровадження екологічно стійких практик в освітній процес потребує значних зусиль та інвестицій.

Ці проблеми потребують комплексного підходу та ефективного проектного менеджменту для їх подолання та забезпечення сталого розвитку освітніх ресурсів.

Література:

3. Кондур О.С. Ідейні та концептуальні засади трансформації менеджменту освіти у систему менеджменту знань. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. 2018. Вип. 150. С. 66–69.
4. Островська Г.Й. Система менеджменту знань як інструмент ефективного використання інтелектуального потенціалу підприємства. *Економічний форум*. 2019. № 1. С. 104–110.

СПІЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ ДОПОВНЕНОЇ РЕАЛЬНОСТІ ТА ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ОСВІТІ

Кудрявцев В.М., к.е.н., доцент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

slavkudr@ukr.net

Основна проблема, з якою стикаються студенти сьогодні – це зниження інтересу до читання підручників у міру переходу до інших методів електронного навчання. Лише 20 % студентів фактично використовують підручники, тоді як решта використовують інформацію, отриману з альтернативних джерел, найпопулярнішим з яких є Інтернет. Незважаючи на те, що текстова інформація може бути корисною для заучування, дослідниками було виявлено, що студенти краще засвоюють інформацію за допомогою мультимедійного контенту. Традиційні прийоми методики викладання в тому вигляді, в якому ми її розуміємо, стають елементом минулого. Вони стають дедалі більш і більш цифровими, технологічними ноу-хау інноваціями, що розвиваються.

Сучасний світ розвивається величезними темпами. Обчислювальна техніка постійно вдосконалюється, зростає її продуктивність. У 60-х роках минулого століття відбулася чергова революція обчислювальної техніки, яка

була пов'язана з появою комп'ютерів "третього покоління". Почалося бурхливе зростання використання комп'ютерів. У 70-х роках з'явилися комп'ютери "четвертого покоління". Це був перехід на абсолютно нові технології. Після цього і до теперішнього часу продуктивність комп'ютерів також продовжує збільшуватися. За останні п'ятдесят років вона збільшилася в сотні тисяч разів. Зараз комп'ютери поширені практично у всіх сферах людської діяльності. Система вищої освіти не є можливою без сучасної обчислювальної техніки. Водночас із розвитком комп'ютерної техніки розвиваються різні технології, що використовують їхні обчислювальні потужності. Віртуальна реальність (далі VR – від англійського virtual reality), доповнена реальність (далі AR – від англійського augmented reality), штучний інтелект (далі ШІ) – усі ці технології поступово інтегруються в повсякденне життя і в систему освіти, зокрема [1].

Незважаючи на те, що технологія AR набула популярності через появу застосунків, які реалізують її на смартфонах та інших носіях пристроїв, перші згадки про неї відносяться до початку 20 століття.

AR визначається як поєднання VR і реального життя. Розробники отримали можливість створювати додатки, які синхронізують графічні об'єкти з об'єктами реального світу. Завдяки цьому користувачі можуть взаємодіяти з віртуальними об'єктами в реальному світі. Незважаючи на те, що технології AR і VR мають багато спільного, у них є ключова відмінність – AR доповнює реальність, але не замінює її, тоді як VR повністю замінює поточне середовище новим віртуальним.

Швидкими темпами розвиваються технології ШІ. Точного визначення поняття ШІ досі не існує. Можна виділити деякі з них.

ШІ – "це наука і технологія створення інтелектуальних машин, особливо інтелектуальних комп'ютерних програм" [2].

ШІ – "це наука про "інтелектуальних агентів", тобто про деякий пристрій або програму, яка сприймає своє середовище та виконує дії, що максимізують її шанси на успіх при досягненні якоїсь мети" [3].

ШІ – "це науковий напрям, у межах якого ставлять і розв'язують задачі

апаратного або програмного моделювання тих видів людської діяльності, які традиційно вважають інтелектуальними" [4].

Існує кілька напрямів застосування ІІІ в освітньому процесі:

- контроль екзаменаційного процесу: за дистанційного режиму проходження атестації ІІІ може встановити, чи самостійно людина складає іспит;
- автоматичне оцінювання: ІІІ самостійно оцінює відповіді студента, надає індивідуальний зворотний зв'язок;
- персоналізоване навчання: ІІІ адаптує освітній процес до індивідуальної швидкості навчання кожного студента і пропонує завдання зростаючої складності;
- адаптивне навчання: ІІІ відстежує індивідуальний прогрес студента, наприклад, якщо засвоїв тему – видає контрольне завдання, не засвоїв тему – система сповіщає викладача про труднощі при розумінні матеріалу.

Інтеграції віртуальної реальності та штучного інтелекту. Технології VR та AR швидко зливаються з технологіями ІІІ, проте методичні розробки для їх використання в освіті прогресують повільно. Потрібне вироблення нових методичних рішень, які дозволили б використовувати нові педагогічні можливості. Ці рішення будуть повинні спиратися, зокрема, на самостійну роботу учнів та їхню спільну роботу в групах. Це вимагатиме зміни ролі викладача, формування в учнів відповідних здібностей, оновленої дисципліни навчальної роботи.

Дане рішення дає змогу та фактично заохочує студентів використовувати підручник поряд із наданням автентичного та концептуально зрозумілого візуально-мультимедійного контенту, який включено до наявних підручників із використанням AR та ІІІ. Також воно дає змогу зберегти звичку студента до читання.

Ідея дослідження полягає в розробці системи, яка може урізноманітнити навчальний процес, доповнюючи рекомендовані підручники інтелектуальними функціями. Ця система має бути включена в мобільний додаток для Android.

Вона складається з модулів, які об'єднані в єдине рішення для поліпшення процесу навчання студентів: модуль AR, модуль VR, модуль розпізнавання тексту, веб-скрапінг, модуль чат-бота, модуль виявлення об'єктів.

У модулі AR весь вміст підручника використовується як реперні маркери, які захоплюються інтерфейсом камери. Розширена інформація, що відповідає текстовому контенту, захопленому камерою, буде виведена на екран смартфона за допомогою AR. Крім того, різні зображення в підручнику можуть бути доповнені відео для розширення можливостей навчання з використанням сучасних технологій.

У модулі VR процес навчання можна ще більше спростити та проілюструвати, відображаючи контент на великому екрані у віртуальній кімнаті за допомогою гарнітури VR. Контент динамічно генеруватиметься на основі реперного маркера, що був відсканований під час увімкнення інтерфейсу VR. Також буде віртуальна модель предмета реперного маркера.

Модуль розпізнавання тексту – це модуль, який використовується в інтерфейсі камери користувача. Якщо користувач спрямовує інтерфейс камери на конкретний текст у підручнику. Модуль витягне текстове вміст зображення і надішле його в модуль веб-скрапінгу. Це дає змогу користувачеві зрозуміти значення і контекст слів у підручнику. Для кожного текстового матеріалу, витягнутого з фотографії, людині надається конкретний опис, який витягується із заздалегідь підготовленої бази даних. Якщо опис не буде знайдено, то система, використовуючи алгоритми штучного інтелекту, спробує знайти відповідь в інтернеті.

Модуль чат-бота надає користувачеві віртуального помічника, який може бути використаний для отримання додаткової інформації з конкретної теми. Запит до чат-бота можна задати в текстовому вигляді, а також використовуючи голосовий набір тексту.

Модуль виявлення об'єктів надає додаткову функцію, яка може надати опис різних об'єктів або сутностей реального світу, зокрема різного обладнання, яке використовується студентом у навчальному процесі.

Створюється відео об'єкта з усіх боків, яке потім ділиться на кадри, щоб інтерфейс камери міг виявляти об'єкт під будь-яким кутом або з будь-якого боку. Після того, як об'єкт виявлено, його опис відображається в додатку.

Rapid Application Development (RAD), концепція організації технологічного процесу розроблення програмних продуктів, орієнтована на максимально швидке отримання якісного результату в умовах сильних обмежень за термінами та бюджетом і нечітко визначених вимог до продукту, була обрана як методологія розроблення нашого застосунку для смартфонів. У RAD є чотири основні етапи: планування, проєктування, поліпшення і впровадження. На додаток до цього, супутнім програмним забезпеченням під час розроблення утиліти були: інтегроване середовище розроблення Eclipse для покращення платформи Android з використанням Java, Metaio Software Development Kit для розроблення доповненої реальності, GIMP для редагування зображень.

Таким чином, було запропоновано сформувати корисний додаток для освітніх організацій, який можна використовувати в навчальному процесі. Який підвищує мотивацію учнів до вивчення дисципліни та не відволікає від вивчення рекомендованої літератури. Пропонована ідея не потребує спеціальних пристроїв зі специфічним обладнанням. Вона може бути реалізована з використанням наявної технології смартфонів з мінімальними витратами.

Література:

1. Abd Majid N.A., Husain N.K. Mobile learning application based on augmented reality for science subject: Isains. *ARPN Journal of Engineering and Applied Sciences*. 2014. Т. 9. №. 9. Р. 1455-1460.
2. Blum T. et al. miracle: An augmented reality magic mirror system for anatomy education. *2012 IEEE Virtual Reality Workshops (VRW)*. IEEE, 2012. Р. 115-116.
3. Fotaris P. et al. A systematic review of Augmented Reality game-based

applications in primary education. *Memorias del XI Congreso Europeo en Aprendizaje Basado en el Juego Graz*. 2017. P. 181-191.

4. Rajendran P.S. Gesture Supporting Smart Notice Board Using Augmented Reality. *International Conference on Next Generation Computing Technologies*. Springer, Singapore, 2017. P. 112-123.

ГЕЙМІФІКАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Кудрявцев В.М., к.е.н., доцент

Барановський В.В., аспірант

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

slavkudr@ukr.net

Модернізація системи освіти дає змогу застосовувати нові підходи, нові рішення, нові технології. Гідне місце в цьому списку посідають ігрові технології або гейміфікація. Гейміфікація може охоплювати всі щаблі освітньої системи. Інтерес до цієї проблеми зростає, що вимагає багатостороннього дослідження з різних позицій і теорій та закономірностей.

У загальному розумінні під гейміфікацією розуміють появу ігрових елементів у неігрові процеси, наприклад в освіті або в бізнесі.

На різноманітних конференціях, семінарах і дебатах пропонуються нові ідеї, рішення, підходи, які потрібно впроваджувати в освітній процес.

Світовий ринок Educational technology або скорочено EdTech до 2025 року збільшиться більш ніж удвічі – обсяг складе триста сорок два мільярди доларів. Ігрові технології займають великий об'єм і підвищений інтерес, навіть у недавньому досвіді з обов'язковою дистанційною формою навчання, з усіма позитивними й негативними фактами її застосування. Цифрове суспільство вимагає від освіти кардинальних змін, а це означає, що класичні заняття, лекції, семінари за допомогою гейміфікації можна перетворити на цікавий, захопливий процес, зануритися в доповнену чи віртуальну реальність, самим щось

створювати, бути активним учасником тощо. Змінити навчальний процес і зробити його продуктивнішим досягається і за допомогою переосмислення ролей викладача та того, хто навчається, де гейміфікація стає невід'ємною частиною освітнього процесу.

Ігрові технології для освіти поняття не нове, історію ігор можна знайти і в античному світі, і в середньовічну епоху, і з упевненістю сказати, що елементи гри були завжди, коли відбувався процес навчання і виховання. У сучасному світі ігрові технології викликали великий інтерес і російська система освіти навіть на законодавчому рівні затвердила цю технологію.

Як система гейміфікація почала формуватися на початку ХХІ століття разом із розвитком сучасних педагогічних, інформаційних, пізніше цифрових, наскрізних технологій. Крім освіти гейміфікація стала впроваджуватися в бізнес та інші сфери діяльності людини.

Більш детально розглянемо, як ігри працюють із зовнішньою стороною навчання. Гейміфікація не змінює освітній контент, а створює оболонку, яка стимулює, мотивує, залучає і розвиває учнів різного віку і поколінь. Сюди підключаються квести, рівні, аватари, в яких відбувається перевтілення здобувачі, а також бали, бейджі та рейтинги, бали, які здобувачі отримують у процесі гри. Але не можна забувати, що існує і внутрішній, важливіший бік процесу гейміфікації, який зачіпає індивідуальні особливості конкретної особистості.

Індивідуалізація процесу навчання засобами ігрових технологій дає змогу розподіляти ролі між здобувачами та змінювати їх у процесі гейміфікації залежно від поставленого дидактичного завдання. Саме в процесі гейміфікації таких ролей або психотипів може бути величезна кількість: ведучий, критик, шукач, завойовник, темний кардинал, суддя, генератор ідей тощо.

Гейміфікація сприяє процесу створення зворотного зв'язку, що, своєю чергою, дає змогу коригувати поведінку гравця, допомагає оптимізувати засвоєння навчального матеріалу, дає змогу ускладнювати навчальні завдання, так само, як у грі, рухаючись від простого рівня до складного.

Гейміфікувати освітній процес можна за допомогою різних сервісів і застосунків. Наприклад, Classcraft, що користуються величезною популярністю серед студентів, за яку можна отримувати бали та переводити їх у бали чи оцінки. Це різноманітні онлайн-ігри, яку викладач разом з учнями проходять на занятті. За пройдений етап відповіді студенти отримують бали або медалі, які можна поміняти на бали або інші бонуси, передбачені умовами гри. Причому успіх кожного учня, що навчає, в Classcraft залежить від рівня всієї групи. Дослідники в цій галузі зазначають, що таким чином можна домогтися числа виконаних завдань у групи.

Так само є готові технічні рішення (Castle quiz, Spatial chat, Kahoot, Mentimeter та ін.), які можна повністю або частково використовувати в освітньому процесі. Слід пам'ятати, гейміфікація освітнього процесу починається з опрацьованого навчального матеріалу, проаналізованих цифрових платформ за умови комбінації класичних і сучасних технологій, при створенні сприятливого середовища, у якому кожен, хто навчається, отримуватиме позитивні емоції, а разом із ними й освітній контент.

Але, до гейміфікації ставляться по-різному. Багато фахівців стверджують, що той, хто навчається, може захопитися формальними аспектами навчання і буде прагнути отримувати тільки бали, а не знання. Інші експерти стверджують, що не всі дисципліни можна гейміфікувати. Навчання через гру багато хто вважає несерйозним заняттям, яке не можна застосовувати до точних наук, таких як математика, хімія або фізика. Гра не гарантує стовідсоткового залучення того, хто навчається, – він має сам захотіти активно грати певні ролі. Але елементи гейміфікації обов'язково мають бути присутніми в кожного викладача незалежно від дисципліни, яку він викладає. Кожен викладач так само має бути учасником гри, його результати теж можуть оцінюватися студентами, синтезуватися й аналізуватися.

Незважаючи на критику і на різне ставлення до процесу гейміфікації, по всьому світу впроваджують ігрові технології та відеоігри в вищу освіту. Багато дослідників стверджують, що ігри позитивно впливають на навчальний процес.

Вони розвивають креативність, увагу, концентрацію в просторі, здатність ухвалювати раціональні рішення в експертних ситуаціях і працювати в команді. Так само слід враховувати, що ми живемо в цифровому світі, а це епоха не тільки цифрових технологій, що розвиваються, а й епоха вражень, що розвиваються. Завдання освіти привернути або завоювати увагу учнів через позитивні емоції та яскраві враження.

Україна активно підтримує нові тренди в освіті. Впровадження нових ідей і технологій у навчальну систему – довгий процес. Найчастіше викладачі не готові використовувати нові технології на своїх заняттях. Стереотип про те, що ефективно вчитися на стику освіти і розваги неможливо, занадто сильний навіть серед молодих педагогів. Але лише застосовуючи нові, неконсервативні, нестандартні рішення та ідеї можна досягти найкращих результатів в освітньому процесі. Гейміфікація сприяє залученості здобувачів, персоналізації навчального процесу, надає гнучкості освітньому процесу, роблячи його цікавим пізнавальним і практико-орієнтованим. Освіту завжди вважали консервативною галуззю, але з приходом цифрових і наскрізних технологій консервативна система має перетворитися на інноваційну систему, відкриту для нових ідей, рішень і проєктів.

ЗАСТОСУВАННЯ НАСКРІЗНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ВИЩІЙ ОСВІТІ

Кудрявцев В.М., к.е.н., доцент

Макаренко С.П., аспірант

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

slavkudr@ukr.net

Найточніше визначення наскрізних технологій змогли дати фахівці Національної технологічної ініціативи. На їхню думку, це напрямок у науці й техніці, який найбільш вагомо й істотно впливає на зростання і розвиток сегмента ринкової економіки.

Вважається, що наскрізні технології зачіпають одноразово кілька науково-технічних галузей або їхніх напрямів. У контексті національної програми "Цифрова економіка України" виділяють дев'ять напрямків розвитку наскрізних технологій. До їхнього переліку входять:

- штучний інтелект;
- робототехніка;
- сенсорика;
- Big Data;
- системи розподільчого реєстру;
- нейротехнології;
- бездротовий зв'язок;
- квантові технології;
- нові виробничі технології;
- системи віртуальної та додаткової реальності.

Одна з найцікавіших і найперспективніших наскрізних технологій у сфері освіти – це віртуальна реальність. Ця галузь з'явилася у 20 столітті, відтоді й донині вона пережила значний стрибок уперед. Понад півстоліття формувався шлях її розвитку, і наразі виокремлено таку методологію роботи VR-системи:

1. Штучний інтелект створює образ (звуковий супровід, 3D-образи).
2. Створений образ чинить певний вплив на людину.
3. Спеціальні датчики на тілі користувача фіксують його реакцію, зокрема дії, що змінюють положення тіла людини, і передають ці дані в "ядро" системи.
4. Віртуальна реальність підлаштовується під людину, маючи в своєму розпорядженні ті дані, які були передані.

Наразі технології VR-системи дуже затребувані, тому що перед людиною створюється повна картина світу, що відповідає дійсності й адаптується під кожного. Таким чином, VR викликає відчуття повного занурення у віртуальний світ, як у реальність. Цьому сприяє використання спеціалізованого обладнання: шолом, окуляри віртуальної реальності. За допомогою цього людина може "опинитися" в будь-якій точці світу і вивчати найскладнішу інформацію на

наочному прикладі. У результаті навчання буде більш ефективним, і додатково до цього розвиватиметься кругозір.

Розрізняють такі типи віртуальної реальності: Класична (VR-virtual Reality); Доповнена (AR-Amenden Reality); Змішана (MR-Mixed Reality).

Використовуючи класичний вигляд, розглядають синтезований цифровий контент, відірваний від реальності і ніяк з нею не пов'язаний. Доповнена віртуальна реальність накладає комп'ютерну інформацію на картину реального світу. Хорошим прикладом може слугувати японська гра "Pokemon GO". У цій грі персонажі з'являються на відео живого світу навколо вас. Змішана віртуальна реальність пов'язана зі справжньою дійсністю і включає її в себе, комбінує реальний світ і світ, що існував колись, але залишився тільки в комп'ютерній версії. Прикладом послужить доісторичний ліс, який існував кілька століть тому. У змішаній VR людина може "пройтися" цим лісом.

Ще одна з нововведених наскрізних технологій – робототехніка. Робототехніка – це прикладна наука, яка відповідає за проєктування, виробництво та автоматизацію технічних систем – роботів. Робот – механічний об'єкт, який здатний виконувати завдання і взаємодіяти з навколишнім середовищем без допомоги людини. Цей вид технологій у наш час розвивається стрімко, також спільно з ним розвивається сенсорика, яка відповідає за сенсори в механізмі робота. Вона розробляє датчики, які передають інформацію про робота і його фізичне оточення. Датчиків існує величезна кількість: від датчиків механічних величин (різних векторів переміщень – кутові та лінійні, вимірювання відстані, сил і моментів, прискорення) до систем технічного зору, радіоактивних і магнітних полів, вимірювачів температури, струму і напруги, акустичних сенсорів та інших. Завдяки сенсориці, робот може взаємодіяти із зовнішнім середовищем без допомоги з боку людини.

Робототехніка необхідна для кількох сфер у сфері освіти: інклюзивна освіта, комп'ютерна освіта (із застосуванням нових технологій), освітня галузь, що розвиває.

З боку інклюзивної освіти роботи використовуються, як спосіб

присутності в тому чи іншому місці. У них є екран, що передає зображення людини, її емоції, а також мікрофон, щоб можна було спілкуватися і взаємодіяти для відчуття повної присутності в конкретному місці. Це необхідно для людей, які не можуть опинитися там, де потрібно, щоб отримати потрібну їм освіту. Наразі найпопулярніша версія цього робота створена компанією VGo.

Відносно новою наскрізною технологією вважається блокчейн, що з'явився в 2007-2008 р. Проте ця галузь уже інтегрувалася у фінансовій сфері. Блокчейн – це велика база даних, що функціонує за певними правилами і являє собою ланцюжок блоків, які містять інформацію. Іншими словами, це ланцюжок блоків інформації, що йдуть один за одним, які не вдасться просто так поміняти місцями або змінити. Будь-які зміни у вмісті відстежуються, кожен блок має унікальний код, і якщо в ньому щось змінюється – змінюється сам код, а наступні блоки стають через це недійсними. У цій системі відсутня керівна ланка, перевіркою даних займається певна група користувачів – майнери. Вони підтверджують достовірність інформації та формують з неї блоки. Це виділяється як перевага, оскільки під час передання документів або будь-якої цінної інформації завжди є ланка, що визначає їхню справжність. У цьому випадку це не потрібно, а тому система функціонує "без третіх осіб".

Ця галузь може активно використовуватися в освітній сфері: можливість зберігати портфоліо, атестати, дипломи та інші документи в єдиному місці. Також він може використовуватися для створення дистанційних курсів від освітніх установ.

3D-друк – одна з адитивних технологій, яка існує вже достатню кількість часу та успішно впроваджується у сферу освіти. 3D-друк – це перетворення цифрових даних на фізичні об'єкти за допомогою нашарування полімеру, який згодом застигає, перетворюючись на пластиковий виріб. Ця технологія в такий спосіб дає змогу створювати прототипи фізичних об'єктів. Застосування 3D-друку під час навчання у студентів розвиває образне мислення, підвищує їхню зацікавленість у процесі навчання, а також дає побачити результат їхньої роботи в короткі терміни. Додатково до цього, студент бачить усі свої похибки

в проєктуванні одразу і може зробити висновок про свою роботу. Ця наскрізна технологія забезпечує ефективне навчання студентів на практиці, де наочно видно цілі проєкти з усіма вадами. До того ж, не всі навчальні заклади мають можливість навчати студентів на практиці, а 3D-принтер придбати досить просто, так само, як і навчитися працювати на ньому, що є вагомою перевагою.

Наскрізнi технології – невід’ємна частина розвитку сфери професійної освіти. Багато країн уже досягли певного успіху в цьому, оскільки почали розвиток наскрізних технологій раніше, а це означає, що в нас ще все попереду. Період дистанційного навчання під час обмежень показав, що суспільство тільки починає адаптуватися до нових технологій, і ми перебуваємо на початку шляху цифровізації освіти. Але динаміка розвитку наскрізних технологій в Україні з кожним роком набирає темп, уряд сприяє залученню молодих вчених до цього процесу, це означає, що твердий фундамент покладено, а мета все ближче.

ВПРОВАДЖЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ЦИФРОВА ЕКОНОМІКА» У НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Мордовцев О.С., к.е.н., доцент

Клименко І.В., аспірант

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

acmordov@gmail.com

Що таке «цифрова економіка»? Цифрова економіка як область знань знаходиться на початку свого шляху розвитку. По суті, вона являє собою діяльність, пов'язану з найбільш перспективними інформаційно-комунікаційними технологіями, які можуть бути застосовні як засіб економічної взаємодії суб'єктів, не в однієї, а в декількох сферах, тобто охоплюють кілька ринків. Такі технології прийнято називати наскрізними.

В табл. 1 наведені ключові ринки цифрової економіки яких застосування

даних технологій є перспективним.

Таблиця 1 – Ключові ринки цифрової економіки

Ринок	Завдання, технології
Повітряний транспорт	Розвиток розподілених систем безпілотних літальних апаратів
Автомобільний транспорт	Створення інтелектуальної інфраструктури для логістики людей і речей. Розвиток безпілотних автомобілів
Морський транспорт	Розвиток інтелектуальних систем управління морським транспортом
Нейрокомунікації	Створення людино-машинних комунікацій на основі нейротехнологій
Медицина	Створення персоналізованих медичних послуг та ліків. Зростання тривалості життя. Профілактика захворювань
Харчова промисловість	Поліпшення поживності продуктів. Персоналізація виробництва їжі. Усунення посередників
Енергетика	Системи управління енергооб'єктами. Розподілена енергетика. Відновлювана енергетика
Промисловість	Створення віртуальних фабрик. Кастомізоване виробництво. Адитивне виробництво
Безпека	Персональні системи безпеки, аутентифікації. Інтернет речей. Великі дані. Системи розподіленого реєстру

Крім того, можна виділити перелік найбільш наскрізних технологій, найбільш пріоритетними з яких в даний час є:

- Великі дані (Big Data)
- Штучний інтелект
- Системи розподіленого реєстру (Blockchain)
- Квантові технології
- Нові та портативні джерела енергії
- Нові виробничі технології
- Інтернет речей, промисловий Інтернет речей (IoT, Iot)
- Сенсорика і компоненти робототехніки
- Технології бездротового зв'язку
- Технології управління властивостями біологічних об'єктів
- Нейротехнології, технології віртуальної і доповненої реальності.

В ході практичного впровадження дисципліни «Цифрова економіка» були

виявлені наступні проблеми, а саме:

1. Відсутність єдиної стандартизації даного навчального курсу, навіть на рекомендаційному рівні. Проаналізувавши силабуси різних закладів вищої освіти, можна побачити, що деякі з них практично не мають нічого спільного між собою. Під «цифровою економікою» багато хто розуміє застосування інформаційних технологій в певній галузі, або якусь окрему технологію без прив'язки до галузі

2. Мінливість ситуації в області інформаційних технологій. Деякі підходи в цифровій економіці (як і взагалі в сфері інформаційних технологій), використовувані або розробляються в даний час, можуть виявитися малоефективними, недоцільними і, як наслідок, непотрібними в самому найближчому майбутньому. Це пов'язано не тільки з загальним інтенсивним розвитком в області інформатизації, але також і з експериментальним (на даний момент часу) характером деяких технологій.

3. Багато розділів цифрової економіки вимагають досить глибоких знань в інших науках. Як і будь-які інші високотехнологічні напрямки, багато наскрізні технології мають під собою досить потужну теоретичну основу. Наприклад, для того щоб розповідати про квантовий комп'ютер, необхідно, щоб студенти мали хоча б мінімальні знання в квантовій фізиці, хоча б в тій мірі, в якій це необхідно для розуміння термінів «квантова заплутаність» і «квантовий паралелізм». В іншому випадку неможливо буде зрозуміти, що таке «кубіт», який є основою квантового комп'ютера. Іншим прикладом можна навести великі дані-для того щоб зрозуміти, що таке BDP (Big Data Platform), необхідно спочатку мати уявлення про «класичну» СУБД, зрозуміти принципи її побудови, її можливості і недоліки.

4. Не зовсім зрозуміло, які завдання давати на практичних заняттях. За фактом, це було однією з основних проблем, що виникли при формуванні даного курсу. Це пов'язано, в першу чергу, з тим, що більшість технологій, що становлять поняття «цифрова економіка», зараз недоступні для активного експерименту на «навчальному» рівні. Крім того, за багатьма технологіями

навіть теоретична частина розроблена ще не в тій мірі, щоб будувати на її основі навчальний матеріал і формувати практичні навчальні завдання, результат яких буде трактуватися однозначно.

Оптимізація навчального плану дисципліни «Цифрова економіка».

Для того, щоб оптимізувати даний освітній курс під загальноприйняті стандарти навчання у закладах вищої освіти, пропонується підхід, який наведено нижче.

В першу чергу, доцільно класифікувати всі наскрізні технології за ознакою їх фактичного впровадження на даний момент часу. При цьому, під «впровадженням» в даному випадку слід розуміти саме факт впровадження і поширення заявленої технології, а не рівень її розвитку в даний момент, тому що останній можна буде оцінити лише через деякий час в історичному розрізі. Таким чином, можна виділити три види наскрізних технологій.

Перша група - Експериментальні технології. У цю групу можна віднести, все, що має достатні теоретичні напрацювання, але на практиці поки не реалізовано, або реалізовано в одиничних масштабах. Наприклад, квантовий комп'ютер – ще зовсім недавно він вважався лише гіпотетичним пристроєм, зараз є експериментальні зразки, але вони дорогі і ефективність використання поки сумнівна.

Друга група – технології, що мають обмежене практичне застосування. Сюди віднесемо ті технології, які вже застосовуються, але поки ще недостатньо ефективні, щоб використовувати їх у великих масштабах. Сюди можна віднести, наприклад, нові виробничі технології, засновані на тривимірній друку – зараз вже нікого не здивуєш 3D-принтером, але широкого застосування даної цієї технології в промислових масштабах поки немає.

Третя група-технології, масово використовувані вже зараз. Незважаючи на те, що в даний час вони широко застосовуються, поки ще вони не досягли піку свого життєвого циклу, тому є сенс в підвищенні їх ефективності. Наочним прикладом можуть бути технології бездротового зв'язку – зараз вони вже мають повсюдне застосування, але постійно розвиваються «і вшир і вглиб» – і

удосконалюються самі технології і розширюється сфера їх використання. Інший приклад-технології розподіленого реєстру, які вже зараз успішно застосовуються, наприклад, в банківських системах.

Таким чином, цифрова економіка (навіть в її початковому нинішньому стані) міцно увійшла не тільки в наше життя, але і в систему освіти. Тому динамічна зміна технологій будуть безперервно змінювати не тільки наше життя, а й освітні програми закладів вищої освіти.

АНАЛІЗ МОЖЛИВИХ РИЗИКІВ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ОСВІТИ

Мордовцев О.С., к.е.н., доцент

Чудик В.В., аспірант

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

acmordov@gmail.com

На сьогоднішній день стало широко відомим такий напрямок модернізації освіти, як «цифровізація», закріплене рядом законодавчих актів і має два основних напрямки розгортання. Перше пов'язане з цифровим освітнім середовищем, друге – спрямованість освіти на професійну діяльність в умовах цифрової економіки. Використання широких можливостей цифрових технологій відкриває і широкі перспективи в отриманні конкретних результатів навчання, зокрема: побудова індивідуальних освітніх маршрутів; індивідуальний моніторинг успішності; розширення форм організації навчального процесу, зокрема, використання командної роботи; створення системи безперервної діагностики на основі миттєвого зворотного зв'язку; можливість отримання освіти для осіб з додатковими потребами; банальне звільнення викладача від рутинної роботи.

Цифрові освітні технології, безсумнівно, володіють значущими для освіти властивостями. Це фактично безмежні можливості для пошуку інформації в

мережі Інтернет; наявність широких можливостей для вибудовування персональної траєкторії навчання; інтерактивність, що полягає в можливості одночасного використання в навчанні зорового, слухового і моторного каналів сприйняття; «легка впізнаваність» цифрового освітнього середовища; швидке згортання-розгортання тексту, Можливість використання посилань, блок-схем, слайдів тощо. Все це вкрай затребуване в сучасних умовах.

Однак бездумне, необмежене і «всепоглинаюче» використання цифрових технологій в процесі навчання може привести до значущих ризиків, враховувати які необхідно при вибудовуванні освітнього процесу. Наприклад, цілком може проявити себе небезпека дегуманізації процесу навчання, деякі вчені характеризують цей процес навчання, як втрату особистісно-розвиваючих і виховних цілей освіти, тривіальне зосередження на вузькій функціональній підготовці майбутнього працівника.

Ще одним ризиком можна з упевненістю назвати перебільшення можливостей використання цифрового освітнього середовища, різних цифрових ресурсів, в поєднанні з недооцінкою значущості викладача в освіті. Передбачається, що перехід до цифрової освіти призведе до різкого підвищення самостійної підготовки за допомогою смарт-технологій, що розглядаються в якості високо ефективних самодостатніх засобів. Однак аналіз ситуації в ряді розвинених країн, показав, що масового дистанційної освіти так і не сталося.

Існує також ризик, пов'язаний з підміною в учасників освітнього процесу поняття цифровізації поняттям «оцифровка». Не є таємницею, що оцифрований підручник може містити гіперпосилання, посилання на зовнішні ресурси тощо. Тобто його використання мотивує сучасне покоління здобувачів, проте така собі мотивація короткострокова (не кажучи вже про колосальне навантаження на зір дітей). Але основна проблема в тому, що сама стратегія освітньої діяльності залишається за своєю суттю незмінною, або спостерігаються зміни на гірше. У викладача цілком може виникнути бажання самоусунутися, адже можливості цифрового підручника безмежні, і його роль сходить до ролі тьютора, куратора, віртуального керівника, простого статиста.

Ще одним ризиком можна назвати «диктат» розробників цифрових освітніх продуктів, які часто далекі від наукових основ процесу освіти, не орієнтуються в педагогічному цілепокладанні, дидактичних принципах, розглядаючи освіту в якості «послуги». В результаті деякі цифрові освітні продукти, швидше вирішують другорядні завдання, часто не пов'язані безпосередньо з цілями навчання.

Існують і банальні етичні ризики цифровізації освітнього процесу (накопичення великих обсягів персональної інформації про здобувачів, в тому числі і про стан здоров'я, психологічні особливості, уподобання, соціальні контакти, інтереси тощо). Все життя здобувача фактично можна відстежити, а це ризик витоку персональної інформації. Таким чином, питання інформаційної безпеки виходять на один з провідних планів.

Вчені ще називають і так звані управлінські ризики, обумовлені цифровізацією, що ведуть до здешевлення процесу освіти, односпрямованості на вирішення утилітарних завдань, відмова від творчості на догоду підвищення керованості.

Таким чином, можна зробити висновок, що цифрові технології у навчальному процесі треба застосовувати разом з іншими сучасними навчальними технологіями, що дасть можливість більш якісно та системно надавати необхідну інформацію та званням майбутнім фахівцям.

ОПТИМІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА ОСНОВІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Мордовцев О.С., к.е.н., доцент

Шепелев О.В., аспірант

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

acmordov@gmail.com

Сьогодні оптимізація освітнього процесу у закладі вищої освіти є

стратегічним завданням всього процесу навчання, обумовленого постійною інтенсифікацією навчальних програм. Іншими словами, суть оптимізації навчання у вищій школі полягає в поліпшенні якості професійної підготовки майбутніх фахівців. Незважаючи на скорочення годин аудиторного навантаження та інтенсифікації навчання, здобувач повинен отримати глибокі фундаментальні знання, практичні професійні вміння та навички, які сформують в ньому необхідні професійні та загальнокультурні компетенції.

Грунтуючись на передовому викладацькому досвіді і останніх результатах наукових досліджень, можна виділити фактори, що дозволяють оптимізувати і вдосконалювати навчання у закладі вищої освіти. Серед них особливої уваги заслуговує вдосконалення змістовної компоненти та процесуальної частини навчально-методичного процесу.

Удосконалення змістовної компоненти освітнього процесу пов'язане з використанням нових інформаційних технологій. Зараз взагалі важко назвати будь-яку область діяльності, де б впровадження нових технічних засобів не приносило відчутних результатів. Причому можливості сучасних комп'ютерних освітніх технологій стрімко розширюються.

В даний час ідея комп'ютерної грамотності стала дуже популярною, а процес комп'ютеризації навчання став необхідним. Вельми різноманітні функції комп'ютера і в системі вищої освіти: від управління навчальним процесом до використання в якості засобу навчання.

Тому, виходячи з вже існуючого передового викладацького досвіду оптимізації освітнього процесу у закладах вищої освіти, вважаємо за необхідне виділити пріоритетні завдання впровадження інформаційних технологій, а саме:

- 1) розвивати освіту і виховання здобувачів поряд з професійними навичками, не виключаючи їх постійну психологічну підготовку при збільшенні вимог в освітньому процесі: змістовної та практичної мети кожного виду занять;

- 2) посилювати міжпредметні зв'язки;

3) ґрунтуватися на реалізації компетентнісного та особистісно-орієнтованих підходах у навчанні;

4) зміст і структуру занять побудувати на переході від репродуктивного до інтерпретуючого і надалі до творчого принципу навчання;

5) формувати універсальні навчальні дії;

6) структурувати навчальний матеріал таким чином, щоб новий обсяг інформації, що використовується на кожному занятті, був максимально доступний кожному здобувачу – це дозволить значно розширити обсяг розвиваючих завдань;

7) при масштабному розвитку в даний час інноваційних засобів навчання (інформаційні та пошукові довідники, електронні варіанти підручників тощо) надається можливість подачі навчального матеріалу узагальненими блоками, зосереджуючи увагу учнів на засвоєння основних понять і навичок.

Реалізація поставлених завдань, зрозуміло, вимагає від кожного викладача зміненого підходу і мислення на їх впровадження.

Таким чином, у дослідженні представлені основні актуальні напрямки оптимізації змістовної сторони освітнього процесу на базі нових інформаційних технологій. Однак і процесуальна сторона оптимізації освітнього процесу являє собою невід'ємну його частину, надаючи, як й змістовна, істотний вплив на якість професійної підготовки майбутніх кадрів, тому що методи викладання знаходяться в прямій залежності від рівня володіння професорсько-викладацьким складом новими технологіями навчання. Викладачам, належить по-новому усвідомити свою роль в навчально-виховному процесі. Іншими словами, потрібно по-новому усвідомити свою роль в навчальному виховному процесі при впровадженні сучасних викладацьких технологій, що неможливо без використання нових інформаційних систем.

ВПЛИВ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ НА ОСВІТНЮ ДІЯЛЬНІСТЬ

Нестеренко В.Ю., к.е.н., доцент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

valentinaonisiforova@gmail.com

Болотова Т.М., к.е.н., доцент

ВСП Харківський торговельно-економічний фаховий коледж ДТЕУ

tatabolotova1975@gmail.com

Цифрова трансформація є найбільш актуальною сучасною тенденцією розвитку суспільних процесів. Вона принципово змінює ситуацію з доступом широко кола осіб до великої кількості якісних суспільних послуг і значно підвищує рівень їх надання. Безперечно цифрова трансформація та діджиталізація всіх аспектів суспільного життя значно впливають і на освітню діяльність, і цей вплив може бути великим, багатограним і позитивним.

Розглянемо ключові аспекти впливу цифрової трансформації на освітню діяльність.

Цифрові технології роблять освіту більш доступною для широкого кола людей. Онлайн-курси, відеоуроки, мобільні додатки - все це дозволяє навчатися в будь-якому місці і в будь-який час, що особливо важливо для людей з обмеженим доступом до традиційних навчальних закладів, або таких, що поєднують освіту з іншими видами професійної діяльності.

Цифрові технології дозволяють створювати інтерактивні навчальні матеріали, а також індивідуалізувати процес навчання відповідно до потреб кожного учня. Адаптивні програми навчання можуть адаптуватися до темпу навчання та рівня знань кожного учня, що сприяє кращому засвоєнню матеріалу.

В сучасному світі важливо мати навички роботи з цифровими технологіями. Цифрова трансформація освіти допомагає здобувачам і

викладачам засвоювати ці навички через використання комп'ютерних технологій, Інтернету, програмного забезпечення та інших цифрових технологій.

Цифрові технології сприяють співпраці між здобувачами, викладачами і батьками через месенджери, електронні платформи, відеоконференції та спільні онлайн-проекти.

Цифрові технології дозволяють легко отримувати доступ до освітніх ресурсів з усього світу, що сприяє глобальному обміну знаннями та культурному розмаїттю.

Однак, цифрова трансформація також створює виклики, такі як необхідність забезпечення рівного доступу до технологій для всіх здобувачів, захист персональних даних, боротьба з цифровим нерівністю та підвищення рівня цифрової грамотності учасників освітнього процесу.

Таким чином, розглянуті аспекти показують, що цифрова трансформація суспільства має значний вплив на освітню діяльність, який може бути як позитивним, так і викликати певні нові проблеми, які потребують уваги та розв'язання.

ГОЛОВНІ ПЕРЕВАЛИ ДИДЖІТАЛІЗОВАНОЇ ОСВІТИ ТА «ЦИФРОВОГО» НАВЧАННЯ

Прокопенко М.В., старший викладач
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
nvprokopenko@gmail.com

Нашому суспільству не уникнути диджиталізації, тобто цифрової трансформації. Сучасні школярі обробляють, обмінюються та отримують більше інформації зі своїх телефонів, планшетів та смартфонів, ніж будь-хто міг уявити ще тридцять років тому. Спосіб, у який вони пізнають навколишній

світ, змінюється - тому абсолютно необхідно, щоб система освіти йшла в ногу з цифровою революцією.

Пандемія надала освітньому сектору неймовірну можливість прискорити цифрову трансформацію навчання та запропонувати новий навчальний досвід, який набагато більше відповідає потребам сучасних студентів. Інвестиції в цифрову освіту важливі для всіх навчальних закладів, від дошкільних до університетських [1].

Які переваги має диджіталізована освіта?

Розширені можливості для навчання. Цифрове навчання відкриває студентам двері для відвідування курсів по всьому світу. Тепер, якщо у вас є підключення до Інтернету, ви можете отримати доступ до курсів практично будь-де. Це не тільки допомагає дозволити собі навчатися за денною/заочною формою, але й об'єднує різні групи людей з усього світу в одному навчальному просторі, що дає змогу побачити різні перспективи, які інакше можна було б пропустити в локальному форматі освіти.

Широта інформації. Інтернет стає все більш наповненим безкоштовною, корисною інформацією. Щосекунди в Google здійснюється понад 100000 пошукових запитів. Звичайно, це не означає, що всі вони будуть корисними, освітніми пошуковими запитами, але головне те що в будь-який момент у нашому розпорядженні є нескінченна кількість безкоштовних, актуальних знань [2].

Раніше, щоб отримати потрібну інформацію, потрібно було брати енциклопедію або йти до бібліотеки, але ці часи давно минули. Цифрове навчання дозволяє здобувачам отримати доступ до цього нескінченного багатства інформації та вчить їх шукати перевірені, авторитетні джерела.

Спільне навчання. Створювати різні групи, команди, заходи і т.д. ще ніколи не було так просто, як зараз, з появою цифрової освіти. Це так само просто, як створити окрему групу в Zoom, Microsoft Teams чи будь-якій іншій платформі, яку ви використовуєте.

Диджіталізоване навчання також заохочує студентів коментувати і додавати нотатки на форумах, де вони могли б почуватися незручно або соромитися висловлюватися в особистому спілкуванні. Це гарантує, що голоси всіх студентів будуть почуті в повній мірі і вони зможуть скористатися всіма перевагами спільного дискурсу [3].

Персоналізоване навчання та репетиторство. Однією з найбільших переваг диджіталізації освіти є те, що воно дає викладачам можливість пропонувати індивідуальні навчальні плани та програми для кожного окремого студента.

Завдяки цифровому навчанню, якщо студент відчуває труднощі в певній галузі або має більший навчальний потенціал за допомогою певного методу, викладач та здобувач можуть одним натисканням кнопки зустрітися віч-на-віч, щоб переконатися, що вони отримують найефективніший для них навчальний план. Студенти також можуть отримати швидкий і легкий доступ до репетиторів, якщо їм потрібна додаткова допомога.

Література:

1. Свистун В. І. Диверсифікація управління професійно-технічною освітою як науково-педагогічна проблема. *Електронна бібліотека НАПН України*. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/9175/1/диверсифікація1.pdf> (дата звернення: 01.05.2024).
2. Варга В. П. Діджиталізація як один з чинників конкурентоспроможності підприємства. *Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка»* № 8 2020. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.8.154.
3. Діджіталізація або Цифрова трансформація бізнесу. [Електронний ресурс]; режим доступу : https://webcase.com.ua/uk/business_digitalization.

СУЧАСНІ АСПЕКТИ ДИДЖІТАЛІЗАЦІЇ ТА ОЦИФРУВАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ СИСТЕМИ ОСВІТИ

Прокопенко М.В., старший викладач

Шутяєв О.А., студент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

nvprokopenko@gmail.com

Двадцять перше сторіччя це фаза радикального розвитку, коли технології займають кожен нішу і кожен куточок. Смартфони, ноутбуки та планшети вже давно абсолютно знайомі та звичні. На цьому етапі система освіти еволюціонує заради покращення, оскільки здобувачі (студенти, учні) цього покоління не обмеженими рамками простого навчання; їх допитливість безмежна і не може бути задоволена освітніми системами, які були розроблені раніше.

Якщо ми продовжуватимемо вчити проводити освітній процес так, як вчора, ми позбавимо їх завтрашнього дня.

Наша стара освітня система не має шансів на успіх у двадцять першому столітті. Тому ми змушені використовувати процес оцифрування в освітній системі.

«Діджиталізація» - це інтеграція цифрових технологій у повсякденне життя шляхом оцифрування всього, що можна оцифрувати. [1]

Оцифрування - це трендовий термін, який якнайточніше описує епоху, коли безпрецедентні ідеї розгортаються в освітній галузі та створюють абсолютний прогрес.

Розпочався новий етап навчання, який включає в себе різні просунуті техніки, такі як.

1. Онлайн-курси. Хочете вивчити нову мову або пройти навчання на якомусь конкретному курсі, але не маєте часу на подолання дистанції? Онлайн-курси розробляються експертами, які володіють знаннями у своїй галузі і можуть дати вам досвід навчання в режимі реального часу, розробивши

власний онлайн-курс.

2. Онлайн-іспити. Оцифрування прийшло на зміну онлайн-іспитам, що зробило процес їх складання зручним як для викладачів, так і для студентів.

3. Цифрові підручники. Цифрові підручники, також відомі як електронні підручники та електронні тексти, надають інтерактивний інтерфейс в якому студенти мають доступ до мультимедійного контенту, такого як відео, інтерактивні презентації та гіперпосилання [2].

Оскільки студенти приїжджають з різних регіонів, ЗВО шукають шляхи розробки інтегрованого рішення для задоволення загальних освітніх потреб.

Переведення всієї освітньої системи в цифровий формат, використання різних технологій: таких як онлайн-курси, онлайн-іспити, цифрові підручники, вікторини та електронні нотатки, покращують якість освіти для студентів.

З іншого боку, адміністративна складова не знімається з порядку денного. Ведення обліку студентів, їх відвідуваності та спискового складу є великим головним болем, особливо в умовах, коли кількість студентів перевищує кількість адміністративних керівників.

Тому ЗВО переходять на більш безпроблемні комп'ютеризовані методи і уникають старих, ручних методів ведення обліку [3].

Оцифрування, без сумніву, змінило нашу систему освіти, але ми не можемо сказати, що воно зменшило цінність старого доброго навчання. Найкраще в оцифруванні освіти те, що воно поєднує в собі аспекти обох методів: навчання в аудиторії та онлайн-навчання.

Йдучи пліч-о-пліч, вони діють як система підтримки один одного, що дає опору сучасним студентам.

Оцифрування в освіті також виявилось ефективним методом економії ресурсів, наприклад суттєво зменшилося використання паперу, безпосередньо обмеживши вирубку дерев.

Таким чином, можна зробити обґрунтований висновок що оцифрування освітньої галузі виявляється благом для нашого суспільства.

Література:

1. Коваленко Н.П., Боброва Н.О., Ганчо О.В., Зачепило С.В. Диджиталізація освіти: ризики й переваги. *Сучасні тренди розвитку медичної освіти: перспективи і здобутки* : матеріали навч.-наук. конф. з міжнар. участю, 24 березня 2022 р. Полтава, 2022. С. 139-140.
2. Сухонос В., Гаруст Ю., Шевцов Я. Діджиталізація освіти в Україні: зарубіжний досвід та вітчизняна перспектива впровадження. *Правові горизонти*. 2019. №19. С.79-88.
3. Харківський В.С. Діджиталізація освітнього процесу в закладах післядипломної медичної освіти. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2020. №67. С.130-136.

НАПРЯМИ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Шершенюк О.М., к.е.н., доцент

Шебеда Р.Є., аспірант

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

sheralyona@gmail.com

Цифрова трансформація у сфері освіти і науки – це комплексна робота над побудовою екосистеми цифрових рішень у сфері освіти та науки, включно зі створенням безпечного електронного освітнього середовища, забезпеченням необхідної цифрової інфраструктури закладів та установ освіти і науки, підвищення рівня цифрової компетентності, цифровою трансформацією процесів та послуг, а також автоматизацією збору і аналізу даних [1].

Цифрова трансформація освіти стикається з рядом викликів, таких як необхідність забезпечення якості освіти в умовах війни, пандемії, забезпечення фінансової спроможності академічної мобільності студентів, створення ресурсного контенту для інформального навчання та ін.

Розвиток національної системи освіти України в умовах діджиталізації та цифрової трансформації є ключовим завданням для сучасного освітнього сектору. Деякі аспекти, які можуть бути важливими у цьому контексті:

1. Інфраструктура та доступ до технологій. Забезпечення всіх учасників освітнього процесу необхідними технологічними засобами та доступом до Інтернету для успішної імплементації цифрових технологій. Це може включати розвиток інформаційно-комунікаційної інфраструктури та програми підтримки для отримання технологічного обладнання.

2. Цифрові навчальні ресурси. Розробка та впровадження цифрових навчальних платформ, онлайн-курсів та електронних підручників, що дозволять зробити навчальний процес більш доступним, ефективним та цікавим.

3. Онлайн-навчання та дистанційна освіта. Розробка та підтримка системи онлайн-навчання та дистанційної освіти, яка надасть можливість отримувати якісну освіту незалежно від географічного розташування та забезпечить гнучкість навчального процесу.

4. Розвиток цифрових компетентностей. Включення в навчальні програми вивчення цифрових навичок, програмування, кібербезпеки та інших аспектів цифрової грамотності, що підготує учасників навчального процесу до успішного функціонування в цифровому суспільстві.

5. Інтеграція інноваційних методів навчання. Використання сучасних методик навчання, таких як гейміфікація, віртуальна реальність, інтерактивні платформи тощо, для підвищення залученості та мотивації здобувачів освіти.

6. Заохочення інновацій та досліджень. Підтримка ініціатив та проектів у галузі цифрової освіти, стимулювання досліджень у цифровій трансформації освіти.

Загальновизнано, що діджиталізація та цифрова трансформація мають великий потенціал для покращення якості та доступності освіти в Україні. Однак для досягнення цих цілей потрібні якісні інвестиції, стратегічне планування та широка підтримка з боку уряду, громадськості та бізнес-сектору.

Література:

1. Цифрова трансформація освіти і науки. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/cifrova-transformaciya-osviti-ta-nauki> (дата звернення 11.04.2024).

**TƏDRİS PROSESİNDƏ KREATİV TEXNOLOGİYALARDAN
İSTİFADƏ EDİLMƏSİ YENİ RƏQƏMSAL ERANIN ƏSAS TƏLƏBİ KİMİ**

Məmmədova Mətanət Məmməd qızı

Xarici dillər kafedrasının baş müəllimi

Mingəçevir Dövlət Universiteti, Azərbaycan

ismayilavametanet1961@gmail.com

Elmi-texniki və mədəni tərəqqinin misli görünməmiş yüksək səviyyəyə çatdığı müasir dövrdə global miqyasda rəqəmsal transformasiya prosesi baş verir. Bununla bağlı ictimai həyatın bütün mühüm sahələrində bizi aparıcı informasiya və kompüter texnologiyalarından ibarət yeni bir dünya əhatə edir. İnformasiya məkanında hökm sürən yeni qaydalar və normalar təhsil-təlim prosesinə nüfuz edərək təfəkkürümüzü, zəkamızı və bütün tətbiqi imkanlarımızı yeni tələblərə kökləyir və bu vəziyyət təhsil sahəsində çalışan insanlardan durmadan təkmilləşməyi, müasir dövrün informasiya mədəniyyətinə yiyələnməyi, global informasiyalar axınında bütün dəyərləri müəyyən etməyi və adekvat şəkildə davranmağı tələb edir. Müasir tədris prosesinə kompüter dəstəyinin verilməsi təhsilin məzmununu fundamental şəkildə dəyişmiş, onu əvvəllər analoqu olmayan yüksək elmi-texniki və intellektual-mədəni səviyyəyə çatdırmışdır. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları özünün möhtəşəm və tükənməz yaradıcı gücü ilə sosial tərəqqinin və ictimai həyatın bütün sahələrində baş verən elmi-texniki innovasiyaların hərəkətverici qüvvəsinə çevrilmişdir.

Bu gün müasir informasiya texnologiyalarına əsaslanan industrial cəmiyyətin təşkili prosesinin getdiyi bir dövrdə Azərbaycan dövlətinin və onun ayrı-ayrı ictimai-siyasi institutlarının, o cümlədən təhsil institutunun qarşısında həyati əhəmiyyət kəsb

edən vəzifələr durur. Onların müəyən etdiyi başlıca hədəf isə industrial cəmiyyətin yaradıcı ruhuna adekvat şəkildə davranmağı və yeni mühitə uyğunlaşmağı bacaran gənc intellektualın yetişdirilməsidir. Belə bir vacib missiyanın uğurlu icrası və onunla bağlı gözlənilən nailiyyətlərin qazanılması üçün isə yüksək inkişaf səviyyəsinə çatmış texnologiyalar üzərində qurulan, sistemli və nizamlı şəkildə fəaliyyət göstərən tədris prosesinin normaya çevrilməsi əsas şərtidir. Belə bir şəraitdə gündəlik leksikonumuza rəqəmsal transformasiya (ing. *Digital Transformation*, *DT*, *DX* - texnoloji proseslərin müşayiəti altında rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi və idarəçilik sistemində davamlı optimallaşmanın sürətlənməsi), “Rəqəmsal nəsil” (ing. *Digital Native* - hərfi mənada “rəqəmsal aborijen”), “rəqəmsal inqilab” (ing. *Digital Revolution*) və s. kimi ifadələr və anlayışlar daxil olur [3]. *Beləliklə*, durmadan dəyişən və olduqca sürətli templərlə yenilənən dünyanın qlobal reformasiyalarla müşayiət olunan intellektual və mədəni məzmununa elmdə, təhsildə, istehsalatda və texniki sahədə ərsəyə gələn və əvvəllər analoqu olmayan elementlər qatılır. Dövrün ruhuna və tələblərinə uyğun gələn bu elementlər cəmiyyət həyatının ənənəvi obrazını dəyişir. Sözügedən bu proses ictimai həyatın digər sahələrindən fərqli olaraq, təhsildə özünü daha aydın şəkildə ifadə edir. Bu isə gənc nəslin təlim-təربiyəsi kimi mühüm missiyanı həyata keçirən insanlardan daha aktiv olmağı və tədris prosesinə elmi-texniki tərəqqinin möhtəşəm nailiyyətləri sayılan və yüksək səmərə gətirən instrumentarilərini tətbiq etməyi tələb edir. Bununla əlaqədar olaraq, rəqəmsal transformasiyanın tədris prosesinə uğurlu tətbiqi strateji, institutsional, elmi-texniki, hüquqi və insan resurslarının səfərbər edilməsilə bağlı bir sıra vacib problemlərin həllini də nəzərdə tutur.

Bu gün Azərbaycan Respublikasında formalaşan yeni milli təhsil sisteminin və orada çalışan hər bir əməkdaşın professional fəaliyyətində prioritet məsələ yaradıcı və tənqidi düşünən şəxsiyyətin yetişdirilməsidir. Bu isə məktəbdə, onun hər bir təhsil pilləsində (ibtidai, orta və ali) yüksək kreativ atmosferin formalaşdırılmasını nəzərdə tutur. Bu sahədə adekvat nəticələr əldə etmək üçün kreativ texnologiyalardan ardıcıl və məqsədyönlü şəkildə istifadə edilməsi şərtidir. Məhz kreativ texnologiyaların tədris prosesinə tətbiq olunması təhsildə yüksək və pozitiv nailiyyətlər əldə etməyə imkan verir. Dərslərdə kreativlik atmosferi yaratmaqla pedaqoq təhsilalanı hər cür faydasız

qaydalardan, standart ideyalardan, tərəqqini məhdudlaşdıran və onun qarşısını kəsən şablonlardan imtina etməyə, ən orijinal ideyaları reallığa çevirməyə və varlığın unikal cizgilərni aşkara çıxarmağa sövq edir. Tədris prosesində çox yüksək kreativ atmosfer yaratdığı zaman pedaqoq artıq məlum olan informasiyanı elə kombinə edir ki, onun sayəsində yeni informasiya yaratmaq mümkün olur. Bu halda isə kreativlik özündə təhsilalanın intellektinin və onun təxəyyülünün vəhdətindən ibarət məzmunyaradıcı bütövlük ifadə edir. Beləliklə, tədris prosesində iştirak edən hər bir fərd qeyri-ordinar düşünmək və informasiyalarla məqsədyönlü şəkildə işləmək imkanı qazanır. Bununla da tədris prosesində artıq vərdişə çevrilmiş instrumentarilərdən və şablonlardan ibarət stereotiplər sındırılır, elmi biliklərin mənimsənilməsi, vərdişlərin qazanılması başqa keyfiyyət ölçüləri və pozitiv meyarlar üzərində qurulmuş yaradıcı müstəviyə çıxarılır. Kreativliyin və insan fəaliyyətində, o cümlədən tədris prosesində kreativ atmosferin yaradılması insanın baza vərdişlərinin inkişafı və ümumbəşəri tərəqqi üçün o qədər vacib amildir ki, AB 2009-cu ili “Yaradıcılıq və innovasiya ili” elan etmişdir [2].

Bu gün pedaqoqun tədris prosesində adekvat kreativ atmosfer yaratmaqla nail olduğu dəyərlər təhsilalanlarda aşağıdakı mühüm keyfiyyətləri formalaşdırmalıdır: 1. Problemli məzmun kəsb edən situasiyanın əsl mahiyyətinin düzgün anlanılması, daha doğrusu, təhsilalanlarda mövcud vəziyyətlə əlaqədar tənqidi baxış və xüsusi intuisiya. 2. Təhsilalanlarda vəziyyətə və prosesə operativ reaksiya verməyə imkan yaradan və dərhal adekvat ideyalar doğuran çevik reflekslər. 3. Təhsilalanlarda orijinal təfəkkür tərzinin formalaşdırılması, ekstremal və qeyri-ordinar situasiyalarda problemin həlli ilə bağlı prinsipial üsulların düşünülməsi metodları və imkanları. 4. Təhsilalanların elmi təfəkkürünün hazırcavab və çevik xarakteri – sürətli düşünmək və düzgün qərar çıxarmaq bacarığı. 5. Situasiyaya müvafiq izahedici və tədqiqedici elementlər daxil edərək, onun gizli qalan və təhlilə uymayan digər komponentlərini aşkara çıxarmaq. 6. Dərin təhlil və sintetik məzmun kəsb edən idraki əməliyyatlar apararaq, situasiyadan optimal çıxış yollarını tapmaq və orijinal ideyaları praktikada ardıcıl və məqsədyönlü şəkildə tətbiq etmək.

Təhsildə kreativ atmosferin yaradılması fasiləsiz icra edilən proses olmalıdır. Beləki, təhsilalanlar onlara məktəbəqədərki yaşlarında aşılana “primitiv (sadələvh)

aktivlikdən” növbəti mərhələlərdə onun daha mürəkkəb və mükəmməl formalarına - mədəni, verbal və qeyri-verbal səviyyələrə keçir. Hər mərhələdə təhsilənlər üçün kreativ və interaktiv texnologiyalardan istifadə etməklə yaradılan imkanlar gələcəkdə onların yeni yaradıcılıq pillələrinə çıxmasına və yaradıcılığın “istedad” məqamlarına çatmasına imkan yaradır. Beləliklə, tədris prosesində təhsilənlərin dövrün qabaqcıl texnologiyalarından adekvat şəkildə bəhrələnməsi üçün, ilk olaraq, onların hərəkət və davranışlarının tədris mühitinə hansı səviyyədə uyğunluğunu təyin etmək, situasiyaya adekvat məzmun qatmaq və optimal izahatlar vermək lazım gəlir. Situasiya ilə bağlı tədqiqat obyektini olan mühitdə yaradıcı atmosferin müvafiq normalara uyğun olması üçün bir sıra mühüm elementlərin mütləq iştirakı şərtidir: 1. Mənimlənilən materialın məzmununun təhsilənlərin maraqlarına və əsas motivlərinə uyğunluğu. 2. Polemika və yarış atmosferinin yaradılması. 3. Yaradıcılığa çağırış kimi təzahür edən daha orijinal tənqidi fikrin dominant təşkil etməsi. 5. Ruh yüksəkliyi və özünə inam kimi yüksək pozitiv meyarlarla müəyyən olunan əqli və intellektual imkanların səfərbər edilməsi.

Kreativ texnologiyalar əsasında təlim keçənlər tədris predmeti olan mövzu ilə əlaqədar mühakimələrində tam müstəqil olmağı bacarmalı, təxəyyülün və intuisiyanın yaradıcı gücündən maksimum istifadə etməlidir [1]. Təhsil müəssisələrində kreativ texnologiyalardan istifadə zamanı müxtəlif səbəblərdən təhsilənlərin kreativliyinə maneələr törədən çoxlu sayda psixoloji bəyirələr də ola bilər: məsələn, 1) təhsilənlərin funksional baxımdan özünə qapılması - tədris prosesində onun “komfort zonasından” (təhsilənlərin özünü daha inamlı və təhlükəsiz hiss etdiyi sferadır, başqa sözlə, təlim keçənlərin psixoloji cəhətdən özünü tam müdafiə altında hiss etdiyi vəziyyətdir) çıxmaq iqtidarında olmaması; 2) daxili senzura tabe olmaq - təhsilənlərin səhv etmək, qınaq və gülüş obyektini olmaq qorxusunu ifadə edən xüsusi daxili mexanizmin işə düşməsi; 3) diqqətin ideya üzərində deyil, onun yaratdığı təəssüratlar üzərində köklənməsi.

Bu gün Azərbaycan Respublikasının təhsil müəssisələrində tədris olunan ayrı-ayrı fənlərin (dəqiq, təbiət, humanitar və s.) kreativ və informasiya texnologiyalarının ən son nailiyyətlərindən istifadə etməklə təşkili, yetişməkdə olan nəslin qeyri-ordinar düşüncə tərzinə sahib olmasına, analitik və tənqidi düşünməsinə, yaradıcı şəxsiyyət kimi yetişməsinə xidmət edir.

Təhsil müəssisəsində müxtəlif təlimlərin və dərslərin təşkili zamanı fənni tədris edən müəllim aşağıda qeyd edilən məqamları mütləq nəzərə almalıdır: 1) təlim keçən kollektivin ümumi inkişaf səviyyəsini; 2) kreativ mühitin və tədris texnologiyalarının təhsilənlərin intellektual səviyyəsinə uyğunluğunu və onların fərdi xüsusiyyətlərini; 3) tədris predmetinin spesifik cizgilərini və başlıca əlamətlərini; 4) təlimin pozitiv motivlərini; 5) təhsilənlərin fərdi və ümumi maraqlarını; 6) təhsilənlərin yaradıcı aktivliyini; 7) kollektivdə hökm sürən pozitiv mikromühitin olmasını.

Hazırda Azərbaycan Respublikasının təhsil müəssisələrində tədris olunan ayrı-ayrı fənlərin təşkilində aşağıda göstərilən tədris texnologiyalarından istifadə olunur: 1. İKT - informasiya-kommunikasiya texnologiyaları. 2. TTİMY (Tənqidi Təfəkkürün İnkişafında Mütaliə və Yazı). 3. Tənqidi təfəkkürün inkişaf etdirilməsi. 4. İnteqrativ təlim. 5. Problemin öyrənilməsi. 6. Layihə texnologiyası. 7. Oyun texnologiyası və s.

Bunlardan başqa təhsil müəssisələrində nəzəri və tətbiqi dərslər və çalışmalar zamanı tədris prosesinə güclü və həlledici dəstək verən texniki vasitələrdən istifadə olunması da əldə olunan pozitiv nəticələrin keyfiyyətini əhəmiyyətli dərəcədə artırır. Qabaqcıl texnologiyaların yüksək inkişaf səviyyəsinə çatdığı müasir dövrdə bu vasitələrin bir qismi elektron resurslardır. Əsas etibarını ilə audovizual və multimedia nümunələrindən ibarət olan həmin vasitələrin külliyyatı “Elektron Təhsil Resursları” (ETR) adlanır. Bu külliyyata interaktiv lövhələrdən və kompakt disklərdən tutmuş elektron dərsliklərə və veb-saytlara qədər müasir dövrün çeşidli innovasiyaları və novatorları daxildir.

Göründüyü kimi müasir dövrün dinamik və yaradıcı xarakteri çağdaş insandan daha hazırlıqlı, çevik və yaradıcı olmağı, əqli və intellektual bacarıqlarını durmadan təkmilləşdirməyi tələb edir. Çünki qarşımızda rəqəmsal ideyalara əsaslanan yeni bir eranın qapıları açılır. Bu eranı ləyaqətlə başlamaq və uğurla başa vurmaq üçün təhsilin keyfiyyətinin rəqəmsal standartlara uyğunlaşdırılması şərtidir.

Ədəbiyyat:

1. Amabile Teresa M.; Pratt Michael G. The dynamic componential model of creativity and innovation in organizations: Making progress, making

meaning. *Research in Organizational Behavior*. 2016. 36. P. 157-158.

2. Collard P., Looney J. Nurturing Creativity in Education”. *European Journal of Education*. 2014. №49 (3). P. 348-349.

3. Mirzagaeva Shamiya, Aslanov Heydar The digitalization process society, what does it lead to and what to expect in the future. *Metaphysics (Journal)*. 2022. №5 (4). P. 10-11.

GÜNDƏLİK HƏYATIMIZDA SMART SİSTEMLƏRİN TƏTBİQİ

Mustafayeva Aidə Mübariz qızı

aida.mustafayeva@mdu.edu.az

Əliyeva Zemfira Əhməd qızı

zemfira.aliyeva@mdu.edu.az

Baxşiyeva Günel Səfər qızı

gunel.baxshiyeva@mdu.edu.az

Aslanova Səadət Rəfayıl qızı

saadat.aslanova@mdu.edu.az

Mingəçevir Dövlət Universiteti

Hazırda SMART sistemlər gündəlik həyatımızın ayrılmaz hissəsinə çevrilir. Onlar səhiyyə, nəqliyyat, sənaye, kənd və hətta ev təsərrüfatları kimi müxtəlif sahələrə nüfuz edir. Bununla belə, bu sistemlərin tətbiq dairəsinin genişlənməsi ilə ciddi kibertəhlükəsizlik problemləri ortaya çıxır. SMART sistemlərinə kiberhücum təhlükələri məxfi məlumatların sızması, sistemin işinin pozulması, hətta insanların həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə də daxil olmaqla, dağıdıcı nəticələrə səbəb ola bilər. Bu məqsədlə, təqdim olunan tədqiqat işində SMART sistemlərin kibertəhlükəsizlik sahəsində qarşılaşdığı problemlərə, çətinliklərə nəzər salaraq bu sistemlərin təhlükəsizliyini və etibarlılığını təmin etmək üçün onların həlli yolları araşdırılır. SMART sistemlərində kibertəhlükəsizlik problemlərini həll etmək üçün texniki, təşkilati və maarifləndirici tədbirləri özündə birləşdirən inteqrasiya olunmuş

yanaşmadan istifadə etmək lazımdır. Bura güclü şifrələmə alqoritmlərinin işlənilib hazırlanması, onların tətbiqi, autentifikasiya üsullarının təkmilləşdirilməsi, proqram təminatının müntəzəm yenilənməsinin təmin edilməsi, istifadəçilərin və işçilərin kibertəhlükəsizlik mövzusunda maarifləndirilməsi, istehsalçılar, dövlət qurumları, həmçinin akademik dairələr arasında əməkdaşlığın artırılması daxildir. SMART sistemlərdə düzgün həyata keçirilən kibertəhlükəsizlik tədbirləri kiberhücum riskini azaldacaq, şəxsi məlumatların mühafizəsini, infrastrukturun və eyni zamanda istifadəçilərin təhlükəsizliyini təmin edəcək. Bu, müasir rəqəmsal dünyada onların davamlılığını və etibarlılığını təmin edərək, SMART texnologiyalarının təhlükəsiz inkişafına zəmin yaradacaq.

Gündəlik həyatımızda SMART sistemlərinin tətbiqinin genişlənməsi həqiqətən də kibertəhlükəsizlik təhdidlərinin artması ilə müşayiət olunur. Ağıllı evlər, ağıllı şəhərlər, ağıllı avtomobillər və s. kimi SMART texnologiyalar böyük faydalar təmin etməklə yanaşı, kibertəhlükəsizlik sahəsində əlavə risklər də ortaya qoyur. SMART sistemlərin tətbiqi və fəaliyyəti dövründə kibertəhlükəsizliklə bağlı əsas problemləri aşağıdakı istiqamətlər üzrə qruplaşdırmaq olar:

1. Məlumatların mühafizəsi problemləri;
2. Şəbəkə təhlükəsizliyinin zəiflikləri;
3. Autentifikasiya və avtorizasiya problemləri;
4. Xidmətdən imtina problemləri.

SMART sistemləri istifadəçilər, onların vərdisləri, üstünlükləri və hətta yeri haqqında böyük həcmdə məlumat toplayır və emal edir. Bu məlumatların kifayət qədər qorunmaması şəxsi məlumatların sızmasına, oğurlanmasına və digər saxtakarlıq hallarına səbəb ola bilər. Bir çox SMART sistemlər uzaqdan idarəetmə və monitorinq üçün İNTERNETƏ qoşulur. Bu, onları hakerlik, DDoS hücumları, trafikə əl keçirilməsi və zərərli proqramlar kimi kiberhücumlara qarşı həssas edir. Autentifikasiya və avtorizasiya mexanizmlərinin düzgün tətbiq edilməməsi SMART sistemlərinə və onların məlumatlarına icazəsiz girişə səbəb ola bilər. Zəif parollar, iki faktorlu autentifikasiyanın olmaması və digər zəifliklər təcavüzkarlar tərəfindən giriş əldə etmək üçün istifadə edilə bilər. SMART sistemlər çox vaxt onlayn serverlərdən

və bulud xidmətlərindən asılıdır. Serverlərə edilən hücumlar SMART sistem istifadəçiləri üçün xidmətdən imtina ilə nəticələnə bilər.

Kibertəhlükəsizlik risklərini azaltmaq üçün SMART sistemlərinin inkişafı məlumatların qorunması, şəbəkə təhlükəsizliyi, autentifikasiya və avtorizasiya mexanizmləri, təhlükəsizlik yeniləmələri və təhlükəsizliyin həyat dövrünün idarə edilməsinə fəal diqqət yetirməyi tələb edir. Bundan əlavə, istifadəçi məxfiliyinə lazımi diqqət yetirmək, həmçinin onların məlumatlarının necə toplandığı, saxlandığı və istifadə edildiyi barədə şəffaflığı təmin etmək vacibdir. Bu kontekstdə məlumatların məxfiliyini qorumaq, sistemin etibarlılığını təmin etmək və kiberhücumların qarşısını almaq üçün çoxsəviyyəli təhlükəsizlik arxitekturasının tətbiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. SMART sistemlərinin çoxsəviyyəli informasiya təhlükəsizliyi arxitekturasına hər biri spesifik funksiyaları yerinə yetirən bir neçə qoruyucu səviyyə daxildir. Bu səviyyələrə fiziki təhlükəsizlik, şəbəkə təhlükəsizliyi, autentifikasiya və avtorizasiya, monitorinq və analitika, məlumatların ehtiyat nüsxəsi və bərpası daxil ola bilər.

SMART sistemlərinin çoxsəviyyəli arxitekturasına uyğun olaraq, informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin zəruri olduğu aşağıdakı 3 sahəni qeyd etmək olar:

- smart cihazlar - avadanlıqdan məlumat toplayıb buluda göndərən, əşyaların vəziyyətini dəyişdirmək üçün idarəetmə siqnallarını geri ötürən "ağıllı" sensorlar və digər cihazlar;
- şəbəkə şlüzləri və məlumat ötürmə kanalları (simli və simsiz protokollar);
- IoT proqram platformaları – məlumatın saxlanması və emalı üçün bulud Big Data xidmətləri.

Qeyd olunan sahələr üzrə Smart sistemlərin mühafizəsi təşkilati və texniki tədbirləri sistemləşdirməklə çoxsəviyyəli arxitektura prinsipi üzərindən idarə olunması günün tələbidir.

1. Təşkilati tədbirlər:

- Əşyaların Sənaye İnternetinin bütün tətbiqləri, eyni zamanda da sistemləri nəzərə alınmaqla idarəetmə obyektinin vahid informasiya təhlükəsizliyi siyasətinin yaradılması və həyata keçirilməsi;

- IoT cihaz və şəbəkələrindən təhlükəsiz istifadə qaydalarının işlənib hazırlanması;

- məxfilik və sənaye sirri üçün qanunvericilik dəstəyinin təkmilləşdirilməsi;

- cihazların, məlumatların ötürülməsi, saxlanması, həmçinin Big Datanın həm emalı, həm də təhlili üçün tətbiqi proqram təminatının dövlət və özəl standartlaşdırılması və sertifikatlaşdırılması;

2. Texniki tədbirlər:

- şifrələmə və digər kriptografik üsullar, kifayət qədər yüksək səviyyədə kibertəhlükəsizliyi təmin edən unikal identifikatorlar, MAC ünvanlar, açarlar və sertifikatlardan istifadə etməklə IoT cihazlarının fərdiləşdirilməsi;

- çox faktorlu icazələrə malik çevik giriş nəzarət siyasətləri;

- böyük verilənlər üçün ehtiyat nüsxə, replikasiya, qorunan perimetrin təşkili və burada artıq müzakirə etdiyimiz digər informasiya təhlükəsizliyi vasitələri .

IoT platformalarının yerləşdirildiyi Big Data klasterlərinin qorunması üçün əsas vasitələrlə yanaşı, informasiya təhlükəsizliyi üzrə mütəxəssislər Əşyaların İnternetinin etibarlılığını artırmaq üçün yeni imkanları araşdırırlar. Məsələn, 2017-ci ilin yanvar ayında ABŞ Daxili Təhlükəsizlik Departamenti departamentin CCTV kameralarından və müxtəlif monitoring sensorlarından topladığı məlumatları qorumaq, ötürmək, saxlamaq üçün Bu texnologiya ABŞ Müdafiə Nazirliyinin ordu üçün yeni texnologiyaların hazırlanmasına nəzarət edən bölməsi olan DARPA tərəfindən də sınaqdan keçirilir. Həmçinin Pentaqonun tədqiqat agentliklərindən biri blokçeyn əsasında təhlükəsizlik sahəsində proqram həlləri yaradan Galois İT şirkəti ilə bir neçə milyon dollarlıq müqavilə imzalayıb. Aparıcı İT şirkətlərindən ibarət konsorsiumun (Cisco, BNY Mellon, Bosch, Foxconn) qarşısına oxşar vəzifə qoyub - blokçeyn texnologiyasına əsaslanan IoT cihazları arasında məlumat mübadiləsi üçün paylanmış verilənlər bazası və təhlükəsiz protokolu hazırlanır.

IoT sistemlərinin standartlaşdırılması və sertifikatlaşdırılması fərdi IoT sistemi

istifadəçisinin nəzarəti altında olmamasına, sənaye nəhəngləri və ya bütöv dövlətlər tərəfindən tənzimlənməsinə baxmayaraq, bu, son müştəri - müəssisə və ya fiziki şəxs üçün çox vacibdir. 2016-cı ildə Avropa Komissiyası IoT cihazlarının məcburi sertifikatlaşdırılması, 2019-cu ilin may ayından etibarən Əşyaların İnterneti təhlükəsizliyi üçün beynəlxalq standartın - ISO/IEC 30149 Əşyaların İnterneti (IoT) - Etibarlılıq çərçivələrinin hazırlanıb, ISO/IEC 30149 beynəlxalq standartının təsdiqi 2021-ci ildə reallaşdırılmışdır.

Smart sistemlərin mühafizəsində çoxsəviyyəli arxitektura prinsipi çoxsaylı mühafizə və nəzarət təbəqələri yaratmaqla təhlükəsizlik səviyyəsini artırmağa yönəlmiş strategiyadır. Bu prinsip müxtəlif sahələrdə, o cümlədən informasiya təhlükəsizliyi, kibertəhlükəsizlik, süni intellekt (Sİ) və maşın öyrənməsi (ML) kimi intellektual sistemlərin qorunmasında istifadə olunur. Çoxsəviyyəli arxitektura 6 səviyyə üzrə mühafizə strategiyasını həyata keçirir:

1. Fiziki təhlükəsizlik səviyyəsi;
2. Şəbəkə səviyyəsinin təhlükəsizliyi;
3. Əməliyyat sisteminin təhlükəsizlik səviyyəsi;
4. Tətbiq və xidmət səviyyəsi;
5. Verilənlər səviyyəsi;
6. Monitorinq və Cavab səviyyəsi.

Fiziki təhlükəsizlik səviyyəsinə intellektual sistemlərin işlədiyi avadanlıq və infrastrukturaya fiziki girişin qorunması daxildir. Bunlara biometrik autentifikasiya, girişə nəzarət və video nəzarət kimi təhlükəsizlik tədbirləri daxil ola bilər. Şəbəkə səviyyəsinin təhlükəsizliyinə şəbəkə kommunikasiyalarının təhlükəsizliyini təmin etmək üçün trafik filtrasiyası, təhlükəsizlik divarları, müdaxilənin aşkarlanması sistemləri (IDS) və müdaxilənin qarşısının alınması sistemləri (IPS), məlumatların şifrələnməsi və digər texnologiyalar daxildir. Əməliyyat sisteminin təhlükəsizlik səviyyəsinə təhlükəsizlik yeniləmələri, antivirus proqramları, girişə nəzarət və digər tədbirlər vasitəsilə intellektual sistemin işlədiyi əməliyyat sisteminin qorunması daxildir. Tətbiq və xidmət səviyyəsi intellektual sistemdə istifadə olunan xüsusi proqramların və xidmətlərin mühafizəsini əhatə edir. Buraya istifadəçi icazəsi və

autentifikasiyası, məlumatların şifrələnməsi və kod təhlükəsizliyi testi daxil ola bilər. Verilənlər səviyyəsinə məlumatların qorunması çox səviyyəli arxitektura əsas rol oynayır. Buraya istirahətdə, həmçinin hərəkətdə olan məlumatların şifrələnməsi, giriş nəzarət mexanizmləri, verilənlərə girişin auditi, məlumatların məxfiliyini və bütövlüyünü qorumaq üçün digər üsullar daxildir. Bundan əlavə, aşkar edilmiş təhlükələrə, o cümlədən insidentlərə reaksiya və bərpa prosedurlarına cavab vermək üçün mexanizmlər lazımdır.

Ümumiyyətlə, smart sistemlərin mühafizəsində çox səviyyəli arxitektura təhdidlərin və hücumların müxtəlif aspektlərini nəzərə alan təhlükəsizliyə kompleks yanaşmanı təmin edən, həmçinin onların qarşısının alınması, aşkarlanması, o cümlədən onlara cavab verilməsi üçün tədbirlərdən təşkil olunub.

Bu məqalədə SMART sistemlərinin kibertəhlükəsizlik sahəsində qarşılaşdığı əsas problemlər araşdırılır, həmçinin onların həlli yolları təklif edilir. Bu məsələlərə məlumat təhlükəsizliyi problemləri, şəbəkə təhlükəsizliyi zəiflikləri, autentifikasiya və avtorizasiya problemləri və xidmətdən imtina məsələləri təhlil edilmişdir. SMART sistemlərin təhlükəsizliyini və etibarlılığını təmin etmək üçün məlumatların qorunması, şəbəkə təhlükəsizliyi, autentifikasiya və avtorizasiya mexanizmləri, həmçinin təhlükəsizlik yeniləmələri və təhlükəsizlik dövrünün idarə edilməsi daxil olmaqla proaktiv tədbirlər tələb olunur. Çoxsəviyyəli mühafizə arxitekturasının prinsipi təhdidlərin, həmçinin hücumların müxtəlif aspektlərini, habelə onların qarşısının alınması, aşkarlanması və cavab tədbirləri nəzərə alınmaqla bu problemlərin həllinə kompleks yanaşmaya imkan verir. Bununla yanaşı, SMART sistemlərində kibertəhlükəsizlik məsələsi aktual olaraq qalır, eyni zamanda daimi diqqət və inkişaf tələb edir. Yalnız istehsalçıların, istehlakçıların və tənzimləyicilərin birgə əməkdaşlığı nəticəsində SMART məlumatları və sistemləri kibertəhlükələrdən effektiv şəkildə qoruna bilər.

Ədəbiyyat:

1. Əliquliyev R.M., Mahmudov R.Ş. Əşyaların İnterneti: mahiyyəti, imkanları və problemləri. *İnformasiya cəmiyyəti problemləri*. 2011. №2(4). S. 29–40.

2. Şəfaqətov R.Ş. Smart Azərbaycan. Konsepsiyası. Bakı, 2021. 94 s.

3. Meng Y. et al. Securing Consumer IoT in the Smart Home: Architecture, Challenges, and Countermeasures. IEEE Wireless Communications. 2018. T. 25. №. 6. C. 53-59.

Секція 3
**ЯКІСТЬ ТА ЗМІСТ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ: ОСНОВНІ
ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ**

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ОСВІТИ ХХІ СТОЛІТТЯ

Ачкасова Л.М., к.е.н., доцент

Ачкасов М.О., здобувач вищої освіти

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

lachkas@ukr.net

Сучасна освіта постійно розвивається, адаптуючись до мінливих потреб суспільства та ринку праці. Основними тенденціями, які визначають розвиток освіти в 21 столітті є:

1. Перехід до персоналізованого навчання. Традиційна модель "один розмір підходить всім" відходить у минуле. Замість цього все більше уваги приділяється персоналізованому навчанню, яке враховує індивідуальні потреби, стиль навчання та інтереси кожного здобувача освіти. Ця тенденція реалізується шляхом створення індивідуальних планів навчання для кожного здобувача, який би враховував його сильні та слабкі сторони, інтереси та цілі.

Ще одним методом персоналізованого навчання є метод диференціації, який передбачає надання здобувачам різних завдань та матеріалів на основі їх рівня підготовки та інтересів. Це може включати використання завдань різної складності, різних джерел інформації та різних методів навчання.

Використання технологічних інструментів, таких як адаптивні програмні забезпечення, онлайн-курси, електронні портфоліо та ігри можна пристосувати для персоналізації навчання. Це дозволяє здобувачам вчитися в своєму темпі, вибирати теми, курси, які відповідають їх потребам.

Навчання на основі проектів дозволяє персонізувати навчання через виконання проектів, які цікавлять здобувачів. Проекти можуть бути індивідуальними або груповими, і вони повинні мати чітко визначені цілі та

очікувані результати. Групові проекти реалізують ще і навчання через співпрацю з іншими учасниками, що сприяє розвитку комунікативних вмінь, вмінь працювати в групі, обмінюватись ідеями, надавати відгуки тощо.

Цікавим є метод портфоліо, який передбачає збирання здобувачами зразків своєї роботи для оцінювання їх прогресу. Це можуть бути письмові роботи, проекти, твори мистецтва та інші матеріали. Самооцінювання та рефлексія можуть допомогти визначитись з правильним напрямком, який варто розвивати.

2. Використання нових технологій є ще однією тенденцією сучасної освіти. Онлайн-курси, мобільні додатки та віртуальна реальність відкривають нові можливості для навчання та співпраці. Використання технологій дозволяє зробити освіту більш доступною та інтерактивною, а також персоналізувати навчальний процес.

До цієї тенденції можна віднести адаптивні навчальні програми, які використовують штучний інтелект для персоналізації навчального матеріалу, адаптувати рівень складності завдань, підбирати вміст з урахуванням інтересів здобувача та надавати зворотний зв'язок в реальному часі.

Сучасна освіта в умовах пандемії, воєнних дій стала частіше використовувати онлайн-курси та платформи, які надають здобувачам доступ до широкого спектру навчальних матеріалів та ресурсів в будь-який час та в будь-якому місці.

Електронні портфоліо дозволяють здобувачам збирати та презентувати свої роботи в цифровому форматі, що допомагає відстежувати свій прогрес, рефлексувати над своїм навчанням та ділитися своїми досягненнями з викладачами та іншими зацікавленими особами.

Зробити навчання більш інтерактивним та захоплюючим можна за допомогою ігор та симуляцій. Вони дозволяють здобувачам вивчати нові концепції в безпечному та контрольованому середовищі, а також розвивати свої навички вирішення проблем та критичного мислення.

3. Розвиток навичок XXI століття. В сучасному світі успіх вимагає

більше, ніж просто знання предметів. Людям необхідно володіти набором навичок, які дозволять їм адаптуватися до змінного світу та бути продуктивними в глобальній економіці. Такими навичками є критичне мислення, креативність, співпраця, комунікація та вирішення проблем. Критичне мислення представляє собою здатність аналізувати інформацію, оцінювати аргументи та приймати обґрунтовані рішення. Креативність допомагає генерувати нові ідеї та знаходити інноваційні рішення проблем. Співпраця формує здатність працювати з іншими людьми для досягнення спільних цілей. Не менш важливими навичками XXI століття є цифрова грамотність, яка формує здатність використовувати технології ефективно та відповідально.

Навички 21 століття важливі для людей всіх віків та з усіх верств суспільства. Вони необхідні для успіху в школі, на роботі та в житті в цілому. Існує безліч способів їх розвитку: пошук можливості для практики цих навичок в повсякденному житті, курси або тренінги з розвитку навичок XXI століття, пошук наставника або моделі для наслідування, який володіє навичками, якими хочете володіти.

4. Глобалізація освіти. Світ стає все більш взаємопов'язаним, і це відбивається на освіті. Все більше здобувачів та викладачів мають можливість навчатися та працювати в різних країнах. Це призводить до зростання міжнародної співпраці в галузі освіти, а також до розвитку нових програм та курсів, які готують людей до роботи в глобальному світі.

Глобалізація суттєво впливає на всі сфери життя, включаючи й освіту. Цей процес відкриває нові можливості для розвитку освітніх систем та здобуття знань, але водночас створює й деякі виклики.

Основними тенденціями глобалізації освіти є: зростання міжнародної мобільності студентів та викладачів, що сприяє обміну досвідом та ідеями, а також збагачує культурне середовище освітніх закладів; зростання популярності міжнародних програм та дипломів, бо роботодавці все частіше цінують міжнародний досвід та навички; співпраця між університетами різних

країн для проведення спільних досліджень, розробки нових програм навчання та обміну студентами. Це сприяє розвитку науки та інновацій, а також покращує якість освіти.

Але глобалізація освіти має і свої виклики: несправедливий доступ до якісної освіти через бідність, дискримінацію та інші фактори; зниження якості освіти через комерціалізацію та стандартизацію навчального процесу; втрата культурної ідентичності через неврахування навчальними програмами національних та регіональних особливостей

5. Подолання нерівності в освіті. З одного боку це виклик глобалізації освіти, а з іншого, це одна з тенденцій сучасної освіти. Нерівність в освіті має серйозні наслідки для суспільства. Вона призводить до того, що багато людей не можуть реалізувати свій потенціал та зробити внесок в розвиток країни. Це також може призвести до зростання бідності, злочинності та соціальної напруги.

Для вирішення проблеми нерівності в освіті ключовими заходами є збільшення інвестицій в освіту; розробка програм цільової допомоги дітям з бідних сімей, з інвалідністю та дітям з сільської місцевості; залучення батьків до освітнього процесу; використання нових технологій.

Реалізація основних тенденцій розвитку освіти XXI століття потребує комплексного підходу, який має включати в себе:

1. Зміни на політичному рівні: збільшення інвестицій в освіту, впровадження реформ освітньої системи (оновлення існуючих освітніх стандартів, навчальних планів та методів оцінювання), створення сприятливого законодавчого середовища для підтримки інновацій в освіті, заохочення співпраці між державним та приватним секторами та забезпечення рівного доступу до освіти для всіх.

2. Зміни на рівні шкіл та університетів: підготовка викладачів до нових викликів, використання нових технологій в навчанні, створення інклюзивного середовища.

3. Співпраця між різними зацікавленими сторонами: співпраця між

урядом, школами, університетами та приватним сектором, залучення громадськості..

4. Зміна мислення щодо освіти: необхідно відійти від традиційної моделі освіти, яка зосереджена на запам'ятовуванні фактів та здачі іспитів, на користь більш активного та орієнтованого на здобувача підходу.

Література:

1. Андрущенко В. Глобальні тренди розвитку освіти XXI століття. URL:

https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/37474/Andrushchenko_2019_3.pdf?sequence=1

2. Кондратюк В., Волос М., Бабин І. Основні тенденції розвитку систем освіти та освітніх технологій у світовій педагогічній практиці. URL: <https://osvita.ua/school/method/963/>

3. Яровенко Т.С. Тенденції та проблеми розвитку освіти в Україні. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/47233974.pdf>

4. Муқан Н., Блавт О. Розвиток освіти в Україні на початку XXI століття: можливості та виклики. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/msuc/article/download/1928/2414/>

5. Набока С. Особливості розвитку освіти в новітній час. *Літопис Волині*, 2021, №22, С.62-66. URL: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2020.22.10>

6. Степанова-Камиш А. Глобальні тренди, які формуватимуть освітні тенденції у 2022 році. Дослідження ОЕСР. URL: <https://nus.org.ua/articles/globalni-trendy-yaki-formuvatymut-osvitni-tendentsiyi-u-2022-r-doslidzhennya-oesr/>

РОЗГЛЯД ПРОГРАМНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ВИПУСКНИКІВ ОСВІТНЬОЇ ПРОГРАМИ ПІДГОТОВКИ МОЛОДШОГО БАКАЛАВРА ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ 073 «МЕНЕДЖМЕНТ»

Водолажська Тетяна, к.е.н., доцент,
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
tatyana.vodolazhska@gmail.com

Усякий заклад вищої освіти, особливо протягом останнього десятиріччя, що характеризується посиленням конкурентної боротьби між ними та необхідністю адаптації до міжнародних вимог та стандартів, прагне досягти визнання шляхом розроблення та реалізації унікальних освітніх програм. Це непросте завдання може бути виконаним шляхом удосконалення та адаптації їх складових : обов'язкових компонент освітніх програм [1], вибіркових елементів освітніх програм [2], спеціальних компетентностей здобувачів, результатів їх навчання тощо.

Забезпечення оригінальності освітніх програм досягається, зокрема, через формування особливих, не схожих на інші, програмних компетентностей. На додаткову увагу нині заслуговують програмні компетентності здобувачів освітньої-професійної програми підготовки молодшого бакалавра «Менеджмент організацій і логістика» (короткий цикл вищої освіти) за спеціальністю 073 «Менеджмент» галузі знань 07 «Управління та адміністрування» кваліфікації «Молодший бакалавр менеджменту» [3-5]. Такий вибір також обґрунтовується, по-перше, затребуваністю зазначеної спеціальності серед абітурієнтів та працедавців; по-друге – можливістю скорочення терміну навчання (за нинішніх вкрай обтяжливих обставин воєнного стану).

Підготовку фахівців за цією освітньою програмою здійснюють різні навчальні заклади України, зокрема Харківський національний автомобільно-дорожній університет (ХНАДУ) [3], Миколаївський національний аграрний

університет (МНАУ) [4], Уманський національний університет садівництва (УНУС) [5] тощо.

Особливістю освітньої програми «Менеджмент організацій і логістика» початкового (короткий цикл) вищої освіти за спеціальністю 073 «Менеджмент» галузі знань 07 «Управління та адміністрування» кваліфікації «Молодший бакалавр менеджменту» ХНАДУ обсягом 120 кредитів ЄКТС є її «спрямованість на підготовку менеджерів для підприємств автомобільного транспорту та менеджерів-логістів для підприємств транспортно-логістичних систем» [3]. Вона є винятковою, до її складу включено більшу, ніж в аналогічних програмах, кількість із 16 фахових програмних компетентностей: СК 1. Розуміння принципів і норм права та використання їх у професійній діяльності. СК 2. Здатність діяти соціально відповідально і свідомо. СК 3. Здатність застосовувати знання теорії і практики менеджменту для вирішення типових спеціалізованих задач професійної діяльності. СК 4. Здатність управляти підрозділом і налагоджувати необхідні комунікації в процесі управління. СК 5. Здатність формувати і демонструвати лідерські якості та поведінкові навички. СК 6. Здатність планувати, аналізувати, контролювати та оцінювати власну роботу і роботу інших працівників. СК 7. Здатність планувати час та керувати ним (тайм-менеджмент). СК 8. Здатність працювати в команді та налагоджувати міжособистісну взаємодію під час розв'язання професійних завдань. СК 9. Здатність проводити економічні розрахунки. СК 10. Розуміння принципів психології та використання їх у професійній діяльності. СК 11. Здатність застосовувати правила оформлення управлінських документів. СК12. Здатність визначати та описувати характеристики організації. СК 13. Здатність аналізувати результати діяльності організації, зіставляти їх з факторами впливу зовнішнього та внутрішнього середовища. СК14. Здатність визначати перспективи розвитку організації. СК15. Вміння визначати функціональні області організації та зв'язки між ними. СК 16. Здатність створювати та організовувати ефективні комунікації в процесі управління [3].

В освітньо-професійній програмі МНАУ «Менеджмент» початкового

рівня освіти (короткого), що передбачає «надання системи професійних знань та практичних навичок у сфері управління та адміністрування і враховує сучасні вимоги до вирішення практичних питань шляхом використання набутих знань, умінь та навичок з менеджменту в аграрній сфері» [4], передбачено 10 спеціальних компетентностей.

Освітньо-професійна програма УНУС «Менеджмент» кваліфікації «Молодший бакалавр менеджменту» [5] включає також 10 одиниць фахових компетентностей, зокрема: СК 1. Здатність застосовувати знання теорії і практики менеджменту для вирішення типових спеціалізованих задач у професійній діяльності. СК 2. Здатність збирати, обробляти та аналізувати інформацію про внутрішнє та зовнішнє середовище, оцінювати його вплив на результати діяльності організації. СК 3. Вміння ідентифікувати функціональні складові організації та налагоджувати ефективні комунікації між ними з урахуванням принципів системного підходу. СК 4. Здатність здійснювати професійну діяльність у відповідності з чинним законодавством. СК 5. Здатність планувати, організувати, мотивувати, контролювати та оцінювати власну роботу та роботу інших працівників. СК 6. Вміння демонструвати здатність до управління часом. СК 7. Здатність працювати у команді та налагоджувати міжособистісну взаємодію. СК 8. Здатність дотримуватися правил оформлення управлінських документів. СК 9. Здатність проводити типові економічні розрахунки. СК 10. Здатність діяти соціально відповідально і свідомо [5].

В результаті здійсненої наукової розвідки можна дійти висновку, що для забезпечення затребуваності освітніх програм серед абітурієнтів, здобувачів, випускників та працедавців, вкрай важливо передбачити у їх складі не лише загальні фахові компетентності, що відповідають вимогам відповідного Стандарту вищої освіти, а й додатково формувати відмінні від загальноприйнятих, унікальні компетентності (наприклад, що враховують спеціалізацію, як-от освітня програма підготовки молодшого бакалавра «Менеджмент організацій і логістика» (короткий цикл вищої освіти) ХНАДУ).

Література :

1. Водолажська Т.О, Дімітракієва С.Р. Аналіз обов'язкових компонент освітньої програми підготовки молодшого бакалавра менеджменту. *Вища освіта за новими стандартами: виклики у контексті діджиталізації та інтеграції в міжнародний освітній простір* : зб. матер. II Міжнар. наук.-метод. конфер. 23 березня 2023 р. Харків : ФОП Панов А.М., 2023. 348. с. С. 134-138
2. Водолажська Т.О. Дослідження вибірових компонент освітньої програми підготовки молодшого бакалавра за спеціальністю 073 «Менеджмент». *Науково-методичні аспекти підвищення якості підготовки фахівців в умовах глобальних викликів* : матер. Міжнар. наук. конф. з проблем вищої освіти і науки, 12 травня 2023 року. ХНАДУ. Харків, 2023. 348с. С. 123-128. URL: <https://dl2022.khadi-kh.com/course/view.php?id=4422>.
3. Освітньо-професійна програма «Менеджмент організацій і логістика» початкового (короткий цикл) вищої освіти за спеціальністю 073 «Менеджмент» галузі знань 07 «Управління та адміністрування» кваліфікації «Молодший бакалавр менеджменту» ХНАДУ. URL : <https://www.khadi.kharkov.ua/education/katalog-osvitnikh-program/073-menedzhment/>
4. Освітньо-професійна програма «Менеджмент» початкового (короткий цикл) вищої освіти за спеціальністю 073 «Менеджмент» галузі знань 07 «Управління та адміністрування» кваліфікації «Молодший бакалавр з менеджменту» МНАУ. URL : https://www.mnau.edu.ua/faculty-men/opc_073_men/opp-men-pr/
5. Освітньо-професійна програма «Менеджмент» початкового (короткий цикл) вищої освіти за спеціальністю 073 «Менеджмент» галузі знань 07 «Управління та адміністрування» кваліфікації «Молодший бакалавр менеджменту» УНУС. URL : <https://ects.udau.edu.ua/ua/informaciya-po-programam/fakultet-menedzhmentu/op-menedzhment-molodshij-bakalavr.html>

КЛЮЧОВІ КОМПЕТЕНЦІЇ ПРОЄКТНОГО МЕНЕДЖЕРА В ОСВІТНІХ ІННОВАЦІЯХ

Дмитрієв І.А., д.е.н., професор

Говоров А.С., здобувач PhD

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

idmiitriyev@gmail.com

В умовах освітніх систем, що динамічно розвиваються, проєктний менеджмент стає дедалі значущим елементом впровадження інновацій. Для успішного управління проєктами у сфері освіти, спрямованими на інноваційні перетворення, необхідна наявність у менеджерів певних ключових компетенцій. Ці компетенції включають у себе знання методик управління проєктами, розуміння специфіки освітнього процесу, уміння працювати в команді, а також здатність адаптуватися до умов, що швидко змінюються.

У цьому дослідженні розглядаються основні компетенції, які необхідні проєктним менеджерам для успішного здійснення освітніх інновацій. Освітні інновації відіграють ключову роль у модернізації системи освіти, поліпшенні якості навчання та підготовки студентів до викликів сучасного світу. Проєктний менеджмент є ефективним інструментом для реалізації цих інновацій. Однак успішне впровадження інноваційних проєктів вимагає від проєктних менеджерів не лише знань і навичок управління проєктами, а й низки специфічних компетенцій, адаптованих до особливостей освітньої сфери.

Ключові компетенції проєктного менеджера в освітніх інноваціях охоплюють широкий спектр знань, умінь та особистісних якостей, які необхідні для успішного управління проєктами у сфері освіти. Ці компетенції можна поділити на кілька основних категорій (табл. 1).

Уміння працювати в команді та ефективно комунікувати відіграє вирішальну роль у реалізації проєктів. Лідерські якості та здатність управляти ризиками сприяють досягненню поставлених цілей і підвищенню якості освіти.

Ці компетенції є основою для створення інноваційного освітнього середовища.

Таблиця 1 - Ключові компетенції проєктного менеджера в освітніх інноваціях

Компетенція	Опис
Знання методик управління проєктами	Володіння сучасними методиками та інструментами управління проєктами (Agile, Scrum, Kanban).
Розуміння специфіки освітнього процесу	Знання педагогічних методів, потреб студентів і викладачів, особливостей контенту.
Уміння працювати в команді	Здатність мотивувати команду, вирішувати конфлікти, забезпечувати продуктивну взаємодію.
Адаптація до змін	Готовність до постійних змін, гнучкість, проактивний підхід.
Лідерство	Здатність надихати і спрямовувати команду, підтримувати учасників проєкту.
Управління ризиками	Ідентифікація та оцінка ризиків, розробка стратегій щодо їх мінімізації.
Ефективна комунікація	Чітке передавання інформації, забезпечення зворотного зв'язку, створення умов для відкритого спілкування.

Ключові компетенції проєктного менеджера є основою успішного впровадження освітніх інновацій. Знання методик управління проєктами, розуміння специфіки освітнього процесу, уміння працювати в команді, адаптація до змін, лідерство, управління ризиками та ефективна комунікація - усі ці компетенції сприяють досягненню поставлених цілей і створенню інноваційного освітнього середовища. Аналіз досвіду різних освітніх закладів показує, що наявність цих компетенцій у проєктних менеджерів є запорукою успішної реалізації проєктів та підвищення якості освіти.

Було розглянуто ключові компетенції проєктного менеджера, необхідні для успішного впровадження освітніх інновацій. Основні висновки включають важливість володіння сучасними методиками управління проєктами, такими як Agile і Scrum, а також розуміння специфіки освітнього процесу.

Література:

1. Островська Г.Й. Система менеджменту знань як інструмент ефективного використання інтелектуального потенціалу підприємства. *Економічний форум*. 2019. № 1. С. 104–110.

ІНТЕГРАЦІЯ ЗАЦІКАВЛЕНИХ СТОРІН У ПРОЄКТНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ДЛЯ ОСВІТИ

Дмитрієва О.І., д.е.н., професор

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

oksanahnadu@gmail.com

У сучасних умовах система освіти стискається зі зростаючою складністю та різноманітністю проєктів, які потребують участі безлічі зацікавлених сторін. Проєктний менеджмент у цій сфері спрямований на координацію та ефективне виконання освітніх ініціатив, де активне залучення здобувачів освіти, науково-педагогічних працівників і зовнішніх організацій відіграє ключову роль. Важливість інтеграції всіх цих учасників полягає в поліпшенні якості освітніх програм, підвищенні їхньої стійкості та досягненні поставлених цілей. Основна увага приділяється тому, щоб думки та ресурси всіх стейкхолдерів були враховані на кожному етапі проєкту, від планування до виконання. Таким чином, інтеграція зацікавлених сторін стає важливим аспектом успішного управління проєктами в освіті.

Зацікавлені сторони в освітніх проєктах включають широке коло учасників: здобувачів освіти, науково-педагогічних працівників, батьків, адміністративний персонал, а також зовнішні організації та спільноти. Їхня участь критично важлива для успішного виконання проєктів, оскільки вони вносять різноманітні погляди, ресурси та підтримку. У табл. 1. наведемо аналіз ролі стейкхолдерів в реалізації освітнього проєкту.

Таблиця 1 - Роль стейкхолдерів в реалізації освітнього проєкту

Стейкхолдери	Роль у проєкті	Приклади внеску
Здобувачі освіти	Основні отримувачі освітніх послуг	Зворотний зв'язок щодо якості навчання, участь у розробленні навчальних матеріалів, активна участь у проєктах
НПП	Розробка та реалізація освітніх програм	Розробка навчальних програм, проведення занять, участь у

Стейкхолдери	Роль у проєкті	Приклади внеску
		дослідницьких проєктах
Батьки	Підтримка студентів	Участь у батьківських комітетах, допомога в організації заходів, надання зворотного зв'язку щодо розвитку студентів
Адміністративний персонал	Організаційна та адміністративна підтримка	Управління ресурсами, координація роботи всіх учасників, забезпечення інфраструктури
Зовнішні організації	Партнерство та підтримка	Надання фінансової підтримки, участь у спільних проєктах, проведення тренінгів і семінарів

Інтеграція стейкхолдерів сприяє створенню більш збалансованих і стійких проєктів. Вона допомагає в:

- поліпшенні планування та ухвалення рішень завдяки врахуванню різних точок зору;
- підвищенні мотивації та відповідальності всіх учасників;
- забезпеченні стійкості та довгостроковості проєктів через залучення та підтримку різних груп;
- збільшенні прозорості та довіри в процесі управління проєктами.

Інтеграція зацікавлених сторін у проєктний менеджмент для освіти є актуальною та необхідною практикою, що сприяє успішній реалізації освітніх ініціатив. Залучення різних учасників допомагає створити умови для ефективного та сталого розвитку освітніх проєктів, що в кінцевому підсумку веде до підвищення якості освіти та задоволеності всіх учасників процесу.

Література:

1. Оліфіра Л.М. Управління проєктами в закладі освіти: навч. програма спецкурсу для слухачів курсів підвищення кваліфік. (керів. навч. закладів) очно-дистанційної форми навч. НАПН України; ДВНЗ «Ун-т менедж. освіти».К., 2015. 36 с

АНАЛІЗ РИЗИКІВ І СТРАТЕГІЇ ЇХ МІНІМІЗАЦІЇ У СТВОРЕННІ ОСВІТНІХ ПРОДУКТІВ

Дмитрієва О.І., д.е.н., професор

Стогул К.М., здобувач

Аділов Е.К, здобувач PhD

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

oksanahnadu@gmail.com

В умовах швидко мінливого світу освітні продукти відіграють ключову роль у підготовці майбутніх фахівців і громадян. Створення якісних освітніх програм пов'язане з безліччю ризиків, які можуть вплинути на їхню успішність і ефективність. Ризики можуть бути пов'язані з впровадженням нових технологій, фінансовими обмеженнями, організаційними змінами і якістю освітнього контенту. Аналіз цих ризиків і розробка стратегій їх мінімізації є важливим завданням для розробників та адміністраторів освітніх продуктів. У цій доповіді розглядаються основні види ризиків, їхній вплив на процес створення освітніх продуктів та ефективні методи їхнього управління.

Ризики в контексті освітніх продуктів є потенційними подіями або умовами, які можуть негативно вплинути на процес розроблення, впровадження та використання цих продуктів. Ці ризики можуть включати в себе технологічні збої, фінансові обмеження, організаційні зміни та педагогічні недоліки. Управління ризиками в цій царині спрямоване на виявлення, оцінку та мінімізацію можливих негативних наслідків для забезпечення якості та ефективності освітніх програм.

В табл. 1 авторами наведено класифікацію ризиків, пов'язаних зі створенням освітніх продуктів, що представлена чотирма основними типами: технологічні, фінансові, організаційні та педагогічні. Кожен тип ризику описується із зазначенням можливих проблем і прикладів, які ілюструють конкретні ситуації, що виникають у процесі розроблення та впровадження

освітніх програм. Це допомагає краще зрозуміти природу ризиків і розробляти ефективні стратегії для їх мінімізації.

Таблиця 1 - Класифікацію ризиків, пов'язаних зі створенням освітніх продуктів

Тип ризику	Опис	Приклади
Технологічні	Ризики, пов'язані з впровадженням і використанням нових технологій	Збої в роботі програмного забезпечення, застарівання технологій, проблеми з інтеграцією систем, загрози кібербезпеки
Фінансові	Ризики, пов'язані з фінансовими аспектами проєкту	Недостатнє фінансування, перевищення бюджету, неправильний розподіл ресурсів, фінансові втрати
Організаційні	Ризики, пов'язані з внутрішньою структурою та управлінням	Нестача кваліфікованого персоналу, опір змін, неефективні процеси, проблеми з комунікацією
Педагогічні	Ризики, що стосуються якості освітнього контенту та методів викладання	Низька якість навчальних матеріалів, невідповідність методів навчання потребам учнів, негативні відгуки студентів, низькі освітні результати

Методи та інструменти управління ризиками відіграють критичну роль у забезпеченні успішного завершення проєктів, адже вони допомагають заздалегідь виявити та мінімізувати потенційні загрози. Їх використання дає змогу ефективно планувати ресурси, ухвалювати обґрунтовані рішення та підвищувати загальну надійність і якість освітніх продуктів.

Методи та інструменти управління ризиками - це набір стратегій і технологій, які використовуються для ідентифікації, оцінювання та мінімізації потенційних загроз у проєкті. Ці методи включають SWOT-аналіз для виявлення сильних і слабких сторін проєкту, FMEA (аналіз видів і наслідків відмов) для оцінювання ризиків на різних етапах, і метод сценаріїв для розроблення планів дій у різних ситуаціях.

Ефективне управління ризиками у створенні освітніх продуктів дає змогу мінімізувати потенційні загрози та забезпечити високу якість і успішне впровадження програм. Застосування систематичних методів та інструментів управління ризиками сприяє стабільному досягненню цілей проєкту та підвищенню його ефективності.

МІЖКУЛЬТУРНІ ВИКЛИКИ У ПРОЄКТНОМУ МЕНЕДЖМЕНТІ ОСВІТНІХ ІНІЦІАТИВ

Дмитрієва О.І., д.е.н., професор

Тимченко О.С., здобувач PhD

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

oksanahnadu@gmail.com

Міжкультурні виклики в проєктному менеджменті освітніх ініціатив являють собою комплекс труднощів, що виникають під час взаємодії людей з різних культурних контекстів. Розуміння та управління цими викликами критично важливе для успішної реалізації міжнародних проєктів у сфері освіти. Міжкультурна компетенція дає змогу проєктним менеджерам ефективно працювати з різноманітними командами, уникаючи непорозумінь і конфліктів. З огляду на глобалізацію та розширення міжнародного співробітництва, значення цієї теми стає дедалі актуальнішим. У дослідженні розглядаються ключові аспекти міжкультурної компетенції та стратегії подолання міжкультурних бар'єрів у проєктному менеджменті.

Міжкультурна компетенція являє собою здатність ефективно взаємодіяти з людьми з різних культурних фонів. Вона охоплює знання культурних відмінностей, розуміння їхнього впливу на поведінку та комунікацію, а також уміння адаптуватися до цих відмінностей. Міжкультурна компетенція вимагає розвитку емпатії, толерантності та поваги до культурного різноманіття. Важливою складовою є здатність проєктного менеджера передбачати можливі міжкультурні конфлікти та знаходити способи їх вирішення. Крім того, міжкультурна компетенція сприяє створенню інклюзивного та продуктивного робочого середовища, де кожен член команди почувається цінним і шанованим.

Розглянемо основні міжкультурні виклики в проєктному менеджменті.

– комунікаційні бар'єри - відмінності в мові та стилі спілкування можуть призводити до непорозуміння та спотворення інформації;

- відмінності в організаційній культурі - у різних культурах можуть бути різні підходи до управління, прийняття рішень і розподілу обов'язків;
- відмінності в освітніх системах і підходах - освітні системи можуть значно відрізнятися за структурою, змістом і методами викладання, що вимагає адаптації проєкту до місцевих умов;
- вплив культурних стереотипів та упереджень - стереотипи та упередження можуть призводити до дискримінації та зниження ефективності роботи команди;
- відмінності у сприйнятті часу і термінів - у різних культурах можуть бути різні уявлення про час і терміновість виконання завдань;
- відмінності в мотивації та цінностях - мотивація учасників проєкту може ґрунтуватися на різних цінностях і пріоритетах, що впливає на їхню залученість і продуктивність.

Для подолання міжкультурних викликів у проєктному менеджменті важливо розробити та впровадити міжкультурні тренінги та програми навчання, які допоможуть командам краще зрозуміти та поважати культурні відмінності. Застосування підходів до управління різноманітністю сприяє створенню інклюзивного робочого середовища, де кожен член команди відчувається цінним. Встановлення чітких та ефективних комунікаційних каналів допомагає знизити ймовірність непорозуміння та покращує взаємодію між учасниками проєкту. Розроблення гнучких підходів до управління проєктами дає змогу враховувати різні культурні особливості та адаптуватися до них. Постійне оцінювання й адаптація стратегій управління допомагає своєчасно виявляти й усувати міжкультурні бар'єри, підвищуючи ймовірність успіху проєкту.

Література:

1. Старченко Г. В. Проєктно-орієнтоване управління інноваційним розвитком національної економіки: теорія, методологія та практика: монографія. Київ : ВАДЕКС, 2019. 326 с.

КЛЮЧОВІ ЕЛЕМЕНТИ СУЧАСНОЇ ЕФЕКТИВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Єфименко О.В., к.т.н., професор

Рукавишников Ю.В., доцент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

khadi.alef@gmail.com

У сучасному світі, де інформаційні технології відіграють важливу роль в освітньому процесі, ефективна комунікація між учасниками освіти стає ключовим фактором успішного навчання. Здобувачі освіти та викладачі взаємодіють через безліч каналів, включно з цифровими платформами, соціальними мережами та месенджерами, що вимагає нових підходів до комунікації. Наявність навичок ефективної комунікації сприяє створенню сприятливої навчальної атмосфери, підвищенню мотивації та успішності здобувачів. В умовах дистанційного навчання та гібридних форматів викладання, вміння налагодити якісне спілкування стає ще більш значущим. Крім того, розвиток навичок спілкування допомагає здобувачам у майбутньому бути успішними в професійній діяльності та соціальному житті.

Комунікація в освітньому процесі - це обмін інформацією, ідеями та емоціями між усіма учасниками навчального процесу. Вона включає в себе як вербальні та невербальні форми спілкування, так і використання сучасних цифрових технологій для забезпечення ефективної взаємодії та співпраці.

Основними елементами ефективної комунікації є чіткість і ясність, що дає змогу всім учасникам процесу легко розуміти і засвоювати інформацію. Розглянемо основні елементи ефективної комунікації:

- чіткість і ясність - важливість використання простої та зрозумілої мови; уміння структурувати інформацію для легкості сприйняття;
- активне слухання - здатність зосереджено слухати співрозмовника; уміння ставити уточнювальні запитання і показувати зацікавленість;

- емпатія та емоційний інтелект - здатність розуміти і враховувати емоції та почуття інших;
- уміння давати й отримувати зворотний зв'язок - конструктивний підхід до критики та похвали; відкритість до отримання відгуків;
- уміння вирішувати конфлікти - навички виявлення причин конфліктів та їх конструктивного вирішення;
- використання сучасних технологій та інструментів - застосування цифрових платформ та інструментів для спілкування;
- повага та толерантність - важливість поваги до різних точок зору та культурних особливостей.

Сучасна комунікація в освіті стикається з низкою проблем і викликів. Технічні складнощі, такі як нестабільне інтернет-з'єднання і несумісність обладнання, можуть перешкоджати ефективній взаємодії. Бар'єри в спілкуванні, включно з мовними та культурними відмінностями, можуть ускладнювати розуміння і співпрацю між учасниками освітнього процесу.

У перспективі впровадження нових технологій і навчання учасників освітнього процесу навичкам ефективної комунікації зможуть значно підвищити якість взаємодії та навчання. Важливо створювати й підтримувати стандарти та етикет комунікації, адаптовані до сучасних цифрових реалій. Регулярне підвищення кваліфікації педагогів і здобувачів у сфері комунікації сприятиме створенню більш інклюзивного та продуктивного освітнього середовища.

Література:

1. Як побудувати ефективні комунікації: інструкція для освітян. URL: <https://nus.org.ua/articles/yak-pobuduvaty-efektyvni-komunikatsiyi-instruktsiya-dlya-osvityan/>
2. Хлістунова Н.В. Формування системи комунікацій у навчально-виховному процесі ВНЗ. *Електронний журнал «Ефективна економіка»*. 2016. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4736>

ІННОВАЦІЇ В ОСВІТІ: ТРАНСФОРМАЦІЯ НАВЧАННЯ ДЛЯ МАЙБУТНЬОГО

Кирчата І.М., к.е.н., доцент

Горбуненко А.Б., здобувач PhD

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

kirchatayairina@gmail.com

У сучасному світі змін, важливою є здатність швидко адаптуватися до нових умов та гнучкість у вирішенні проблем. Інновації в освіті сприяють розвитку цих навичок шляхом використання гнучких форматів навчання, таких як комбіноване навчання, індивідуалізоване навчання та навчання на основі проєктів. Інновації в освіті є ключовим елементом розвитку суспільства та підготовки молодого покоління до викликів сучасності. Швидкі зміни в технологіях, культурі та економіці вимагають від освітніх систем постійного адаптування та удосконалення.

За останні десятиліття зросла усвідомленість того, що традиційні методи навчання не завжди ефективні в умовах сучасного світу. Інновації в освіті не тільки стимулюють академічний прогрес, але й готують студентів до життя поза межами університетських аудиторій.

Глобалізація, швидкі технологічні зміни та розвиток нових форм комунікації вимагають від освітніх систем гнучкості та інноваційності, а сучасні студенти потребують таких навичок, які б допомогли їм успішно функціонувати в цифровому суспільстві, а також розвивати критичне мислення, творчість та комунікативні вміння.

Одним з ключових напрямків інновацій в освіті є використання сучасних технологій: активне впровадження онлайн-курсів, відкритих освітніх ресурсів, та віртуальних лабораторій, які дозволяють створити більш доступні, гнучкі та ефективні умови для здобуття знань.

Технології штучного інтелекту також можуть допомогти

індивідуалізувати навчання, адаптувати матеріали до потреб кожного студента та забезпечити більш ефективну оцінку його успішності. Алгоритми штучного інтелекту можуть також створювати індивідуалізовані програми навчання, які враховують найновіші тенденції та потреби ринку праці. Використання віртуальної реальності та розширеної реальності може зробити навчальний процес більш захоплюючим та інтерактивним.

Інновації в освіті обов'язково включають розробку та впровадження інтерактивних методів навчання. Замість традиційних лекцій із передачею інформації від викладача до студента, використання методів активного навчання, дискусій, проєктної роботи та інших форм співпраці стимулює більш глибоке засвоєння матеріалу та розвиток критичного мислення. Крім того, спільне навчання сприяє розвитку комунікативних навичок та співробітництву – важливих аспектів успішної кар'єри в сучасному світі.

Інновації в освіті змінюють структуру та наповненість навчальних програм, а гнучкі формати навчання, такі як комбіноване навчання, дозволяють студентам здобувати знання в режимі онлайн та офлайн, пристосовуючи свій навчальний графік до індивідуальних потреб та обставин. В свою чергу, адаптивні програми навчання, які дають студентам можливість вибирати курси та спеціалізації відповідно до їхніх цілей та інтересів, сприяють більш ефективному використанню часу та ресурсів.

Здатність до самоменеджменту та самодисципліни є ключовою для досягнення успіху в будь-якій сфері життя. Інновації в освіті допомагають розвивати ці навички шляхом використання методів самостійного навчання, планування та організації часу, а також навчання стратегіям управління стресом та підтримки психічного здоров'я.

М'які навички випускника стають все більш важливими в епоху швидких змін та інновацій. Інновації в освіті спрямовані на розвиток цих навичок шляхом застосування новаторських методів навчання та навчальних програм, що сприяють підвищенню критичного мислення, творчості, комунікаційних навичок, адаптабельності та самоменеджменту. Інновації в освіті повинні бути

постійним процесом, спрямованим на постійне вдосконалення та адаптацію до змін у суспільстві та технологіях.

ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ ТИХ, ХТО НАВЧАЄТЬСЯ НА ПЕРШОМУ І ВИПУСКНОМУ КУРСАХ У ЗВО

Кудрявцев В.М., к.е.н., доцент

Бабій А.С., аспірант

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

slavkudr@ukr.net

Життя передбачає постійну взаємодію між особистістю і навколишнім середовищем. Така взаємодія починається від народження і триває в дитинстві та юності. Для виконання соціальних ролей упродовж усього свого життя індивід розвиває здібності та опановує низку навичок, які він вважає або не вважає цінними для себе. Саме цінності дають змогу судити про унікальність суспільства. У межах соціалізації, що характеризується різними процесами (від просто спілкування до здобуття спеціальних фахових знань), буває важко розмежувати цінності та ціннісні орієнтації суспільства й окремої людини. Під час здійснення освітнього процесу викладачі, здебільшого, діють відповідно до приписаних правових норм, водночас діяльність викладачів ґрунтується на вже усталених нормах, що не належать до правових, а являють собою традиції або звичаї, підвалини. Замість того щоб бути примусовими, ці норми націлені на досягнення загального соціального блага. Такі норми регулюють відносини індивіда з навколишнім середовищем за допомогою системи цінностей, що просувається в певному соціокультурному контексті, з одного боку, та через систему особистих переконань, що визначає поведінку та дії індивіда в усій їхній повноті, з іншого боку. У сучасних суспільствах час від часу виникає "криза" цінностей, що характеризується напруженістю або конфліктом відносин між суспільством та індивідом у деяких сферах життя. Неможливо

досягти універсальної ієрархії цінностей, тому що, наприклад, дорослі встановлюють певну ієрархію цінностей, створюючи для себе ніби точку опори.

Цінності – це переконання про те, що є важливим як для окремої людини, так і для суспільства загалом. Вони можуть бути неявними або експліцитними (заявленими безпосередньо). Цінності допомагають нам вирішувати, що правильно чи неправильно, добре чи погано. Сучасні цінності включають свободу, рівність, індивідуалізм, демократію і повагу до інших. Однак ці цінності поділяються не всіма культурами, наприклад, у традиційних суспільствах колективізм (верховенство потреб групи над потребами індивіда) може бути важливішим, ніж індивідуалізм [1]. У цій статті цінності розуміють як переконання, що керують поведінкою індивіда, зокрема, того, хто навчається і здобуває освіту в системі вищої професійної освіти. З огляду на те, що на формування цінностей впливають, крім індивідуальних чинників, соціально-історичні чинники та соціальні чинники, нас цікавила система цінностей у студентів різних курсів, що визначило мету дослідження: установити відмінності в позиціюванні ціннісних орієнтацій тих, хто навчається, з різною тривалістю перебування в університеті.

Існує багато різних способів вимірювання ціннісних орієнтацій. Наш список було складено на основі методики М. Рокича "Ціннісні орієнтації" [2], проте автори не стали розділяти цінності на термінальні та інструментальні, оскільки поділ на цінності-цілі та цінності-засоби дуже умовний і відносний, у методиці М. Рокича використовують запитання, які стосуються і особистих цінностей (кохання), і абстрактних (світ), а ціннісні орієнтації в будь-якому разі складаються в систему поведінки індивіда. Крім того, методика М. Рокича неодноразово адаптувалася. У процесі вибору певних цінностей випробовувані керувалися виключно своїми особистими переконаннями.

Здобувачам було запропоновано проранжувати цінності зі списку, запропонованого авторами дослідження, за такою інструкцією: "Вам пропонується список із 16 цінностей. Проранжуйте їх за порядком значущості для Вас, тобто найважливішій Ви присвоюєте номер 1 тощо, тож під номером

16 буде йти цінність, найменш значуща для вас".

Комфортне життя

Захоплююче і багате на події життя

Безпека вашої родини

Свобода

Щастя

Внутрішня гармонія

Любов

Безпека в країні

Мир на планеті

Загальна рівність перед законом

Задоволення

Самоповага

Справжня дружба

Мудрість

Почуття того, що ви досягли поставленої мети

Визнання вас у суспільстві

Дані було опрацьовано шляхом обчислення середнього арифметичного, після чого було визначено ранг кожного значення на основі відносного порядку очікуваних значень. Усе дослідження проводилося анонімно, із зазначенням лише курсу навчання. Отриману в результаті дослідження ієрархію цінностей було поділено на три рівні групи: першорядні, значущі (місця з 1 по 3); індиферентні, байдужі (4-12); відкинуті, незначущі (13-16 місця ієрархії).

Наш намір полягав у тому, щоб визначити, чи є відмінність у наданні переваг ціннісним орієнтаціям серед учнів початкового і випускного курсів. Міжгруповий аналіз мав показати вплив життєвого і професійного досвіду (якщо такий має цей вплив) на ціннісний профіль учнів щодо позиціонування досліджуваних цінностей.

Повну відповідність можна було спостерігати в позиціонуванні цінності сімейної безпеки (в обох групах безпека сім'ї на 1 місці). Такий результат

доводить, що сім'я як ситуаційний чинник, як і раніше, є основним притулком індивіда, безпечним місцем для задоволення особистих потреб, найбезпечнішим джерелом емоційних, когнітивних і афективних потреб, де створюються ключові умови для задоволення життєвих і професійних потреб. Щастя позиціонується учнями 1 курсу на дуже високому другому місці, в той час як та ж сама цінність не має такого ж значення для учнів випускного курсу, які ставлять її на п'яте місце. Третя за значущістю цінність – любов, яка посідає четверте місце серед випускників. На відміну від них, учні 1 курсу ставлять любов на третє місце. Коли справа доходить до позиціонування ціннісних категорій із трьома найнижчими рейтингами – захоплене життя, мир на планеті та безпека в країні – отримані результати показують, що випускники випускних курсів, тобто з ширшим життєвим досвідом, вважають захоплене життя найменш важливим, тоді як менш досвідчені першокурсники ставлять його на тринадцяте місце. Мир на планеті оцінюється по-різному всіма учнями, тоді як безпеку в країні оцінюють однаково і випускники, і першокурсники, – 14-те місце для випускних курсів, і 16-те місце для першокурсників (найнижчий рейтинг). Таким чином, соціальні та універсальні цінності оцінюються як найнижчі всіма групами учнів. Згідно з отриманими результатами, система цінностей цих груп випробовуваних була зумовлена тривалістю їхнього навчання, що спростовує встановлену нульову гіпотезу. Ми вважали за цікаве провести відмінність між першою й останньою цінностями в кожній групі: найзначущіша / найнезначущіша (місця з 1 до 3); найбайдужіша (місця з 4 до 12); найвідкинутіша, найнезначущіша (13-16 місця ієрархії). Порівнюючи перші три позиції цінностей, яким надають перевагу найчастіше, ми виявили ідентичне розташування цінностей: безпека вашої сім'ї та безпека в країні (1 місце), щастя, кохання, (2 місце), відчуття того, що ви досягли поставленої мети, і справжня дружба (3 місце) між менш досвідченими й найдосвідченішими учнями. Отримані результати відповідають результатам дослідження цінностей, спрямованого на досягнення соціальних та особистих цілей [3]. Найбільш незначущими для обох груп випробовуваних стали (15

місце) мудрість і визнання вас у суспільстві та загальна рівність перед законом, мир на планеті (16 місце). Такі результати можна інтерпретувати у світлі загальної соціальної кризи та соціальної невизначеності, коли участь учнів в ухваленні соціально значущих рішень у принципі сильно обмежена і не може вважатися вирішальною, що було підтверджено в деяких дослідженнях.

Студенти різних років навчання керуються у своїй поведінці однаковими цінностями. Так, студенти 1 курсу ставлять на друге місце щастя, а студенти випускного курсу – любов. Отже, впродовж усього періоду навчання було виявлено поступове збільшення значущості особистого щастя, кохання та щасливого сімейного життя, професійної та особистісної реалізації. Коли йдеться про головну цінність, усі групи опитаних однаково позиціонують сімейну безпеку та безпеку в країні щодо інших досліджених цінностей. Загалом цінності з високим рейтингом тягнуть за собою мотивацію до задоволення основних життєвих потреб (потреба в особистій безпеці та безпеці близьких).

Література:

1. Lazar, Ž. Measuring social inequality: Comparison of Gini coefficient and Theil index. *All in One Conferences*. 2015. P. 96-99.
2. Rokeach, M. The nature of human values. Free Press, 1973. 438 p.

ОБГРУНТУВАННЯ ТЕНДЕНЦІЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТУ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ ЯК НАСЛІДОК ПОГЛИБЛЕННЯ РОЗУМІННЯ ЗМІСТУ СОЦІАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Пахомова Л.В., асистент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

lyudakada@gmail.com

Соціалізація – це посилення соціальних аспектів у діяльності людства.

Аналіз літературних джерел свідчить про те, що вже зі самого початку соціальні аспекти розглядалися ще стародавніми авторами в межах усієї господарської діяльності як єдиного цілого і у якій ще не було відділення економіки в особливу, окрему галузь діяльності.

Пізніше Ксенофонт і Каутілья вперше виділяють у господарської діяльності саме економіку. При цьому вони економіку теж розглядають у тісному зв'язку зі соціальними процесами.

А ще пізніше Адам Сміт створює соціально-економічну концепцію, центральним поняттям якої вважає людину [1].

При цьому людину він розглядає з трьох точок зору: моральної, громадської (соціальної) і з чисто економічної.

Економічна людина – поняття, яке вперше введене Смітом. Ось як він обґрунтовує її сенс: «... у «Багатстві націй» Сміт писав: «Ми сподіваємося отримати свій обід не тому, що продавці та виробники м'яса, пива і хліба доброзичливі до нас, а тому, що вони дбають про власну вигоду... Кожен індивід постійно докладає зусиль до того, щоб відшукати найвигідніше застосування своєму капіталу...» [1].

У *моральної* людині Сміт обґрунтовує справедливим надання людині свободи пошуку цієї вигоди «... чому в кінці кінців, виграє все суспільство» [1].

Людина за Смітом, є істотою і *соціальною*, тобто живе в соціумі, взаємодіє з ним, повинна підкорятися певним нормам і правилам поведінки в громадянському суспільстві.

Кейнс теж відмічає соціальний характер економіки, однак інакше ніж Сміт [2]. У соціальній економіці він вже головну роль відводив державі. Ідея «кейнсіанства» на відміну від ідеї Сміта про свободу ринку від втручання держави, полягає в тому, що сама по собі система ринкових відносин є не цілком досконалою, не самодостатньою, не саморегулюючою. Тому найбільша ефективність економіки забезпечується тільки активним втручанням держави в соціально-економічні процеси.

У [3] використовується термін «*соціальна ринкова економіка*», який

походить від Альфреда Мюллера-Армака.

Але до останнього часу не був чітко визначений предмет соціальної економіки. Він був визначений зовсім недавно як справедливість [4].

Проведений аналіз показав, що й сама справедливість протягом всієї історії її визначення розумілася виключно по-різному, причому як соціальними філософами, так і соціальними економістами.

І тільки у 2020 році, після тисяч років дискусій і спорів, були остаточно визначені сутність і зміст справедливості [4].

Сутністю справедливості автори визначили *порядок*. А у зміст включили *два* елементи: правила моралі і правила права (юриспруденції).

При цьому вважалося, що обов'язково існують ще й дві умови досягнення справедливості (порядку) – це: свобода і відповідальність.

Однак подальший аналіз привів автора даної доповіді до висновку, до створення, висловлювання гіпотези, що у зміст справедливості необхідне включати не два, а чотири елементи: мораль і право, свободу і відповідальність.

Метою доповіді є доведення або спростування цієї гіпотези.

Глибокий аналіз й використання раніше встановленого ствердження, що критерієм приналежності до змісту будь-якого явища і відповідного йому поняття є така процедура: усунення дійсного елементу змісту завжди веде до руйнування всього цього явища.

Аналіз показав, що усунення будь-якого з чотирьох елементів (або моралі, або права, або свободи, або відповідальності) дійсно веде до руйнування справедливості-порядку. Так, порядок не може існувати при порушенні правил моралі, або права, або без свободи діяльності менеджера, бізнесмена, підприємця; і ця свобода зобов'язана бути й обмеженою відповідними посадовими *обов'язками* (які по сутності є відповідальністю).

Тому у зміст справедливості необхідне включати не тільки *мораль і право*, а ще й *свободу і відповідальність*.

Висновок. Уточнення змісту справедливості сприятиме поглибленню розуміння соціальної економіки, що у свою чергу, сприятиме соціалізації змісту

сучасної освіти.

Література:

1. Людина економічна : веб-сайт. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%> (дата звернення: 03.05.2023).
2. Джон Мейнард Кейнс : веб-сайт. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 03.05.2023).
3. Соціально-орієнтована ринкова економіка: веб-сайт. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 03.05.2023).
4. Бабайлов В. К., Приходько Д. О. Визначення основних аспектів соціальної економіки. Економічні та безпекові виклики сучасного бізнес-середовища: колективна монографія / За заг. ред. д.е.н., проф. Т. В. Полозової. Харків: ХНУРЕ, 2020. с. 56-65.

ЮРИДИЧНА НАУКА, ЯК СПЕЦІАЛІЗОВАНА ГАЛУЗЬ ЗНАНЬ У СФЕРІ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

Перунова О.М., к.ю.н., доцент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Snezkas79@gmail.com

Людство у своєму розвитку постійно набуває нових фундаментальних знань і спостережень відносно конкретних уявлень, особливо це стосується таких знань, які ми називаємо юридичними науками. Перш за все, це гуманітарні дисципліни, які виникли і розвиваються згідно діяльності держави і сучасного суспільства.

Правознавство (право) завжди було особливою дисципліною, яка викладається у різних вузах нашої країни, а також у міжнародному всесвіті науки, це можна так сказати базова галузь знань, яка дає уявлення для майбутніх фахівців у сфері законів і права, структури держави, а головне прав

та свобод людини її конституційних обов'язків громадянина.

Причому, саме ця дисципліна відрізняється від інших акумульованою концентрацією права і змісту та його різновиду в цілому для сприйняття і розуміння необхідності застосування у сучасному житті і правовідносинах суб'єктів, структура правознавства, її зміст обумовлений потребами пізнавальної і практичної правової діяльності і виражається в її багатоцільовому призначенні згідно законодавства і норм права.

Отже, основи права охоплюють головні, характерні, необхідні галузі права, які визначають головне розуміння і засвоєння основних уявлень правового толку, для молодих спеціалістів, вони повинні підняти правову свідомість і діє не лише з позиції навчального процесу, а і з позиції пізнання правових норм і законів держави, які в свою чергу регулюють, охороняють і захищають права і свободи людини і громадянина.

Якість викладання правових дисциплін залежить від багатьох методологічних прийомів, це і функціональне призначення і засоби пізнання (принципи правової науки); єдність і взаємоперетворення діалектики, гносеологія і логіка; розуміння світогляду; певні методики пізнання; знання юридичних теорій, фіксування категорій юриспруденції у відповідних термінах. Все це дає можливість для розвитку і оцінки системи правознавства, як науки, так і дисципліни в цілому.

Можливо задатися питанням, чому саме право має велике значення для право розуміння майбутніх фахівців, тому, що дає можливість осмислити суть правових процесів у державі, можливість оцінювати і керувати державними процесами з середини, вільно розпоряджатися, знати, вміти передбачати певні порушення законодавства та наслідки цього (дисциплінарні стягнення). Студенту необхідно знати і сприймати правознавство, як дисципліну, яка дає можливість зануритися у сферу існування та діяльності органів державної влади, органів самоврядування, судової системи і т.д.

Отже, сучасне право повинно впливати при своєму викладенні для молодих спеціалістів на їх суспільну поведінку, яка повинна опиратися на

норми законодавства, а також надає можливість їм самим оцінювати порушення закону іншими суб'єктами. Не зважаючи на те, яким буде майбутня професія, ця юридична наука дає уявлення і певне юридичне уявлення і практичне застосування діяльності по відношенню до певних конфліктних ситуацій, що можуть виникнути у житті людини, різних формах правових стосунків (трудові правовідносини, цивільні правовідносини, сімейні, спадкові і т.д.

Таким чином, основи права формують у студента високій рівень юридичної обізнаності, правосвідомості та активної суспільної позиції, яка базується на ретельному знанні нормативних актів та правових механізмів захисту інтересів людини і держави. Правознавство надає майбутнім фахівцям розуміння загальнообов'язковості юридичних постулатів і повагу до закону і держави в цілому.

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ В АЗЕРБАЙДЖАНІ

Рахімов М.Н., к.ф.н., доцент

mehdi.rahimov@mdu.edu.az

Карімова Н.Е., викладач

nargiz.karimova@mdu.edu.az

Мінгечевірський державний університет, Азербайджан

Освіта є однією з найважливіших складових людського розвитку і відображається як одна з 3 основних складових індексу людського розвитку. Сучасні навчальні заклади сприяють передачі культурної спадщини суспільства від покоління до покоління та надають людям професійні знання та навички, які визначатимуть їхній економічний та соціальний статус.

Сьогодні в нашій країні реалізується велика кількість державних програм подальшого розвитку освіти. Безперечно, досягнення поставлених цілей у сфері освіти неможливо без модернізації освітньої інфраструктури, будівництва

нових сучасних шкіл, створення необхідних умов для навчально-виховного процесу, врахування прогресивних освітніх традицій країн СНД. З цієї причини в рамках реалізованих державних програм будуються нові навчальні корпуси, проводиться капітальний ремонт будівель загальноосвітніх навчальних закладів. Розширюється застосування інформаційно-комунікаційних технологій в освіті, модернізується інфраструктура освіти в цілому.

Для зменшення тих чи інших проблем в освіті впроваджуються такі перспективні заходи:

Удосконалення та адаптація підручників до сучасності, особливо у вищих навчальних закладах, заміна підручників радянських часів на нові;

Більш суворий контроль за процесом відбору кваліфікацій до вищих навчальних закладів, особливо заміни кваліфікацій, які не відповідають попиту на ринку праці, на інші, а також надання вступникам детальної інформації про кваліфікації до видання брошур про відбір. з детальною інформацією щодо може допомогти усунути помилки вибору спеціальності);

Підвищення професійного рівня вчителів та залучення молодих кадрів до навчального процесу;

Будівництво нових шкіл у віддалених селах та підвищення рівня залученості до навчання (зокрема, здійснення послідовної діяльності у напрямку залучення дівчат до навчання);

Залучення до викладання іноземних мов у середніх та вищих навчальних закладах іноземних викладачів, які навчалися за кордоном, разом із місцевими викладачами або створення можливості для викладачів іноземних мов проходити курси у відповідних країнах для підвищення свого професійного рівня;

З метою вирішення проблеми «вчителі шукають додаткове джерело доходу», підвищення їхньої заробітної плати, а також підвищення якості діяльності вчителя через механізми стимулювання та ефективну систему моніторингу;

Визначення системи фінансування освіти за якістю навчання.

На сьогоднішній день реалізуються державні програми для навчання нашої майбутньої молоді за кордоном. Усе це суттєво впливає на розвиток освіти. Після 44-денної Вітчизняної війни, яка завершилася перемогою, перед Азербайджаном стоять нові цілі. Сьогодні на наших звільнених від окупації землях ведуться швидкі відновлювальні та будівельні роботи. Запущено процес «Велике повернення». Ці будівельні роботи не оминають навчання. Бо під час 30-річної окупації вірменський вандалізм не оминув і навчальних закладів. Так, до окупації на цих територіях функціонувало всього 993 навчальних заклади, у тому числі 259 дошкільних, 673 загальноосвітніх, 40 позашкільних, 14 професійно-технічних, 7 середніх спеціальних. Ці навчальні заклади були зруйновані під час окупації. Навчальні заклади відновлюються один за одним. Наші громадяни, які повернулися на рідні землі, навчаються в нових школах, які відповідають сучасним стандартам.

Особливо важливим є відновлення Карабаського університету. На нашу думку, створення цього університету у формі мультиуніверситету та організація на його базі Карабаської науково-освітньо-інноваційної долини є важливим з точки зору розвитку сектору вищої освіти в регіоні в цілому та сталість економічної діяльності.

Література:

1. Azərbaycanın müasir təhsil sistemi və problemləri. URL: <https://www.tehsil.biz/news/az/41210/Azrbaycann-masir-thsil-sistemi-v-problemlri>
2. Azərbaycanca təhsilin inkişafı dövlət siyasətinin prioritet istiqamətidir. URL: https://azertag.az/xeber/azerbaycanda_tehsilin_inkisafi_dovlet_siyasetinin_prioritet_istiqametidir-2904397

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ПІДГОТОВКИ БАКАЛАВРІВ МЕНЕДЖМЕНТУ

Федотова І.В., д.е.н., професор

irina7vf@gmail.com

Бочарова Н.А., к.е.н., доцент

bocharova.n.a.xnadu@gmail.com

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Європейська система вищої освіти відома своїм інноваційним підходом до підготовки фахівців у різних галузях, у тому числі менеджменту. Європейський досвід підготовки бакалаврів менеджменту характеризується сильним акцентом на практичних навиках і реальному досвіді. Програми бакалавра з менеджменту в Європі зазвичай пропонують поєднання теоретичної курсової роботи та практичної підготовки, часто включаючи стажування та інші можливості практичного навчання [1]. В багатьох країнах Європи бакалаврські програми у сфері менеджменту відрізняються за кількістю кредитів, які зазвичай становлять від 180 до 240 ECTS [1]. Такі програми також мають гнучкий графік, тривалість якого може коливатися від трьох до чотирьох років. Це дозволяє студентам обирати курси відповідно до їхніх інтересів і майбутніх кар'єрних планів, розширюючи їх можливості навчання та професійного зростання.

Однією з ключових особливостей європейського досвіду підготовки бакалаврів менеджменту є акцент на практичну підготовку та стажування [2]. Студенти зобов'язані проходити певну кількість годин виробничої практики на підприємствах і в організаціях виробничого та невиробничого призначення. Ця практична підготовка дає студентам можливість застосувати свої теоретичні знання в реальних умовах, отримати практичний досвід і розвинути практичні навички, необхідні для досягнення успіху в сфері управління. Ці програми мають на меті надати студентам знання та навички, необхідні для досягнення

успіху в мінливому глобальному бізнес-середовищі, з особливим акцентом на лідерство, комунікацію та навички критичного мислення [2]. Європейські програми бакалавра з менеджменту високо цінуються за їх якість, і багато випускників продовжують успішну кар'єру в різних галузях.

У порівнянні з програмами бакалавра в інших регіонах, таких як Північна Америка та Азія, європейські програми бакалавра з менеджменту виділяються сильним акцентом на міждисциплінарному навчанні та міжнародному досвіді [3]. Багато програм пропонують студентам можливість навчатися за кордоном або брати участь у міжнародних проектах, що дозволяє їм отримати глибше розуміння глобальної ділової практики та культурних відмінностей. Крім того, європейські програми часто надають пріоритет розвитку навичок м'якого спілкування, таких як робота в команді, спілкування та вирішення проблем, які високо цінуються роботодавцями на сучасному ринку праці [4].

Освітні програми, що готують бакалаврів у менеджменті в Європейських країнах, відповідають високим стандартам якості та сучасним вимогам ринку праці. Вони виступають важливим інструментом у формуванні кваліфікованих кадрів, здатних успішно застосовувати свої знання та навички у сучасному бізнес-середовищі. Програми орієнтовані на розвиток технічних і управлінських компетенцій, а також надають практичний досвід. Зробимо аналіз специфіки підготовки бакалаврів у різних країнах (табл. 1).

Таблиця 1 - Переваги та недоліки підготовки бакалаврів у менеджменті в різних країнах

Країна	Особливості	Переваги	Недоліки
Німеччина	Програми здебільшого розроблені спільно з компаніями, що забезпечує актуальність знань та практичну підготовку	Дуальна система дозволяє студентам отримати як теоретичні, так і практичні знання в компаніях. Заробітна плата під час стажування полегшує фінансове навантаження. Висока якість освіти і визнання диплому у світі	Конкурентна відбіркова система може бути викликом для вступу. Навантаження під час практики може бути високим, що ускладнює здійснення інших активностей
Швеція	Широкий спектр спеціалізацій та	Активне навчання стимулює розвиток	Високі вимоги до самостійності та

Країна	Особливості	Переваги	Недоліки
	міждисциплінарних можливостей	критичного мислення та творчого підходу. Велика свобода у виборі предметів для студентів. Високий рівень життя та доступність міжнародних можливостей	мотивації можуть бути викликом для деяких студентів. Менший фокус на практичний досвід порівняно з іншими країнами.
Франція	Великий акцент на розвиток міжособистісних навичок та лідерства	Інтеграція з компаніями дозволяє отримати практичний досвід. Змога вибору між академічною й професійною траєкторією. Розвинена мережа міжнародних зв'язків	Система вибіркового предметів може призвести до перенавантаження або недостатнього покриття певних тем.
Нідерланди	Система модульного навчання сприяє індивідуальному навчанню та розвитку	Активне навчання з акцентом на розвиток практичних навичок. Широкі міжнародні можливості, включаючи стажування за кордоном. Гнучкість у виборі курсів та спеціалізацій	Високі вимоги до самостійності та організації, що може бути викликом для певних студентів. Велика конкуренція за місця у програмах
Польща	Широкий вибір програм та спеціалізацій для студентів	Доступність та низька вартість навчання. Зростаюча привабливість для іноземних студентів. Висока якість освіти та розвинена інфраструктура	Нерівність у рівні підготовки викладачів та програм
Чехія	Акцент на практичних навичках та співпраця з міжнародними університетами	Доступність житла та навчання за помірними цінами. Широкий вибір курсів та програм з міжнародною акредитацією.	Велика конкуренція за місця у популярних програмах
Болгарія	Акцент на підготовці до робочого ринку та інноваціях	Низька вартість навчання та житла. Зростаюча популярність серед іноземних студентів. Висока якість освіти та розвинена студентська інфраструктура	Відсутність англійських програм у деяких університетах. Обмежена кількість іноземних студентів у певних програмах
Велика Британія	Гнучкість у виборі програм, можливість отримання практичного досвіду під час навчання	Висока репутація та визнаваність диплому у всьому світі. Широкий вибір програм та спеціалізацій. Можливості для стажування та практичного досвіду	Висока вартість навчання та житла. Зміни у візових правилах можуть ускладнити доступ для іноземних студентів

Аналіз показує, що в програмах існують деякі недоліки, такі як обмежена

кількість вибірових дисциплін, недостатня увага також приділяється мультикультурним аспектам, соціальній відповідальності. Аналіз освітніх програм різних країн відкриває нові можливості для українських викладачів та студентів. Викладачі зможуть вдосконалити свої методи навчання, використовуючи найкращі практики з усього світу, що підвищить якість освіти. Розглядаючи підходи Європейських країн, вони зможуть інтегрувати найкращі методи для підвищення якості навчання в Україні.

Для поліпшення вітчизняних освітніх програм у галузі менеджменту рекомендується їх оновлення з урахуванням потреб ринку праці, залучення практиків для надання здобувачам практичних знань, розвиток програм стажування, впровадження дуальної освіти.

Література

1. MastersPortal. What is The European Higher Education Area (EHEA)?
URL: <https://www.mastersportal.com/articles/3160/what-is-the-european-higher-education-area.html>
2. Дуальна форма здобуття вищої освіти: європейський досвід, український контекст та практики реалізації в Львівському університеті / І. Іваночко, І. Одрехівська, Н. Козьмук, І. Дияк, Н. Мішук, Ю. Фургала; за ред. І. Одрехівської. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2023. 139 с.
3. Кірдан О.П. Забезпечення якості професійної підготовки майбутніх економістів у країнах Європейського Союзу: педагогічні рефлексії українських дослідників. *Міжнародний науковий журнал «ОСВІТА І НАУКА»*. 2019. Вип. 1(26). С.110-116.
4. Опушко Н. Дуальна освіта в університетах німецькомовних країн Європи. *Modern Information Technologies and Innovation. Methodologies of Education in Professional Training Methodology. Theory Experience Problems*. 2023. Vol. 67. Pp. 137-150.

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

Шершенюк О.М., к.е.н., доцент

Борщ П.О., аспірант

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

sheralyona@gmail.com

Освіта – це один з найдавніших соціальних інститутів, що викликана потребами суспільства відтворювати і передавати знання, уміння, навички, готувати нові покоління для життя, готувати суб'єктів соціальної дії для вирішення економічних, соціальних, культурних проблем, що стоять перед людством. У сучасному світі освіта – складне і багатоманітне суспільне явище, сфера передачі, освоєння і перероблення знань і соціального досвіду. Освіта є певна система навчальних і виховних закладів, що здійснюють різноманітні форми залучення їх досвідів в освоєння багатств культури [1].

Зростання ролі освіти в умовах глобальних викликів, зумовлених економічними та соціальними трансформаціями в сучасному світі, вимагає створення якісно нової освітньої системи, яка б гарантувала швидку адаптацію до умов інноваційного розвитку.

Основні тенденції розвитку освіти спрямовані на створення більш адаптивної, гнучкої та цілісної системи, яка відповідає потребам сучасного суспільства (рис. 1).

Загальна тенденція розвитку сучасної освіти полягає в переході до більш інтерактивного, гнучкого та інноваційного підходу до навчання, спрямованого на підготовку здобувачів до життя та роботи в умовах швидкої зміни технологій та суспільства в цілому.

Література:

1. Система освіти: зміст, призначення, функції, шляхи удосконалення.

URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/sociology/12353> / (дата звернення 14.04.2024).

Рисунок 1 – Основні тенденції розвитку освіти

ДУАЛЬНА ФОРМА ЗДОБУТТЯ ОСВІТИ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ЯКІСНОЇ ПІДГОТОВКИ КВАЛІФІКОВАНИХ ФАХІВЦІВ

Шершенюк О.М, к.е.н., доцент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

sheralyona@gmail.com

Савенко О.А., к.е.н., доцент

Дніпровський державний аграрно-економічний університет

savenkoea@ukr.net

Важливими задачами у системі освіти є реформування, забезпечення відповідності змісту та якості навчального процесу, підсилення його практичної складової, забезпечення виробництва та ринку праці висококваліфікованими, фахівцями, що спроможні мобільно та креативно вирішувати поставлені завдання. Актуальності набирає впровадження сучасних дійових форм здобуття освіти, які спроможні підсилити якість підготовки майбутніх фахівців та допомагати формуванню їх професійної компетентності.

Дуальна освіта (від лат. dualis – подвійний) вид освіти, при якій поєднується навчання осіб у закладах освіти з навчанням на робочих місцях на підприємствах, в установах та організаціях для набуття певної кваліфікації.

Дуальна форма здобуття освіти – це освітній підхід, який комбінує теоретичне навчання у навчальному закладі з практичним навчанням у реальному робочому середовищі. Ця модель освіти дозволяє здобувачам отримати як теоретичні знання, так і практичні навички, що стають корисними при здобутті професійного досвіду.

У дуальній освіті здобувачі проводять певну частину свого часу в університеті або іншому навчальному закладі, де вони вивчають теоретичний матеріал, а потім проводять іншу частину часу на робочому місці, де вони застосовують свої знання на практиці.

Ця форма освіти особливо популярна в країнах, де висока цінність приділяється практичним навичкам і досвіду. Вона дозволяє здобувачам відразу здобувати досвід роботи у своїй обраній галузі і розвиватися як фахівці, а також зробити для них процес навчання більш практичним і захоплюючим.

Тенденції розвитку ринку праці та високі вимоги працедавців до підготовки молодих фахівців зумовлюють процеси трансформації та вдосконалення освітнього середовища, оновлення завдань та змісту вищої освіти.

Дуальна форма здобуття освіти вважається важливим чинником для якісної підготовки кваліфікованих робітників з кількох причин:

- *практичний досвід*: здобувачі отримують можливість вивчати теорію та безпосередньо застосовувати її на практиці в реальному робочому середовищі. Це дозволяє їм набути цінного досвіду та вмінь, які є ключовими для їх майбутньої професійної діяльності.

- *адаптованість до вимог ринку праці*: дуальна освіта спрямована на відповідність потребам ринку праці. Здобувачі отримують навички та знання, які відповідають поточним вимогам робочих місць, що робить їх більш конкурентоспроможними під час пошуку роботи.

- *співпраця між університетами та підприємствами*: дуальна освіта сприяє зближенню навчальних закладів та промислових підприємств. Це сприяє виробленню партнерських відносин, обміну знаннями та досвідом, а також прискорює інновації в галузі.

- *зменшення безробіття*: здобувачі, які отримують дуальну освіту, часто мають більше шансів знайти роботу відразу після завершення навчання, оскільки вони вже мають практичний досвід і відповідні навички.

В цілому, дуальна форма здобуття освіти сприяє підвищенню якості підготовки фахівців та відповідає потребам сучасного ринку праці.

QIYMƏTLƏNDİRMƏ SİSTEMİ VƏ MƏKTƏBLİLƏRİN PSIXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Cabbarova Könül Hidayət qızı, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Mingəçevir Dövlət Universiteti

kenulcabbarova@gmail.com

Müasir məktəbdə təhsilalanların psixoloji - emosional və fiziki yüklərinin çoxalması, sağlamlığın qorunması və möhkəmləndirilməsi məsələsi prioritet məsələ kimi irəli sürülür. Əsas anlamaq lazımdır ki, sağlam həyat tərzinin formalaşdırılması yalnız pis vərdişlərin yoxluğu deyil, həmçinin faydalı bilik və bacarıqların formalaşdırılmasıdır. Bu baxımdan, fiziki tərbiyə məktəblilərin sağlam həyat tərzinin formalaşdırılması prosesində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, şagirdlərin “fiziki məninin” təkmilləşdirilməsinə böyük dərəcədə təsir göstərir.

Qiymətləndirmə təhsilalanların fəaliyyətinə, emosional durumuna, özünəqiymətləndirməsinə, motivasiyasına və digər xüsusiyyətlərinə təsir edir. Bəzi hallarda, bu təsiri şagirdlərin mənfi nailiyyətləri deyil, qiymətləndirmə sisteminin mükəmməl olmamasını göstərir (onun qeyri obyektivliyi, qeyri şəffaflığı).

Bu gün mütəxəssislər arasında yeganə qiymətləndirmə sistemi haqqında birgə fikirlər yoxdur, bu həmçinin fiziki tərbiyə dərslərinə də aid edilir. Müəlliflər qeyri obyektiv pedaqoji qiymətləndirmənin əsas səbəblərindən biri kimi qiymətləndirmə meyarlarının kifayət qədər işlənilməməsini vurğulayırlar. Buna görə də, təhsil prosesinə meyarlı qiymətləndirmənin və yaxud onun elementlərinin daxil edilməsi bu problemin həllinə kömək edə bilər.

Respublikamızın ümumtəhsil məktəblərinin bəzi siniflərində istifadə olunan meyarlı qiymətləndirmə sistemi ənənəvi qiymətləndirmə sisteminin alternativ variantlarından biri kimi hesab edilir. Meyarlı qiymətləndirmə texnologiyasının istifadəsi təhsilalanın nailiyyətlərinin müqayisəsinin dəqiq müəyyən edilmiş, kollektiv inkişaf etdirilmiş, əvvəlcədən təhsil prosesinin iştirakçılarına tanış olan meyarlarla bağlıdır. Meyarlar şagirdlərin müxtəlif növ fəaliyyətinin siyahısı kimi

təqdim olunur, iş zamanı həyata keçirilir və işin nəticəsində mükəmməl mənimsənilir.

İlk baxışdan meyarlı qiymətləndirmə prosesi kifayət qədər əziyyətli görünür, lakin onun bir sıra mühüm faydalı vardır: qiymətləndirmə mexanizmini “şəffaf” edir, qiymət yazılarkən müəllim subyektivliyini aradan qaldırmağa imkan verir, şagirdin zəif və güclü tərəflərini tapmağa kömək edir, uşaqlarda özünüqiymətləndirmə bacarıqlarını inkişaf etdirir.

Əvvəlcədən müəyyən edilmiş meyarlarla həyata keçirilən qiymətləndirmə, tez-tez qaranlıq və qeyri müəyyən vəziyyətdə yaranan narahatçılığı azaldır. Əgər şagirdlərin qiymətləndirmə meyarları haqqında məlumatları olarsa, onda onlar özlərinin güclü və zəif tərəflərini müəyyən edə bilirlər. Onlar ya yüksək qiymət almamağa hazır olurlar, ya da özlərinin zəif tərəflərini “düzəltmə”yə çalışırlar.

Qiymətləndirmədən qorxmayan şagirdlər böyük məmnuniyyətlə dərslərdə iştirak edirlər. Müəyyən psixoloji və pedaqoji şəraitdə məktəb qiymətləndirməsi şagirdlərin tədris fəaliyyətinin yüksəldilməsinin motivi ola bilər. Şagirdlərin qiymət almaq istəyi arxasında müxtəlif səbəblər gizlənmə bilər: valideynlərin və müəllimlərin tərifini almaq; sinifdə seçilən şagird olmaq; ali məktəbə qəbul olunmaq istəyi və s.

Tədqiqatlar göstərir ki, ənənəvi qiymətləndirmə sistemi olan siniflələrin şagirdlərində qiymətləndirmə aspektinə bir qədər yüksəldilmiş həssaslıqla yanaşdıqda, onların təlimə pozitiv münasibəti müşahidə olunur. Bu, meyarlı qiymətləndirmə sistemi olan siniflələrin şagirdlərində də müəyyən edilsə də, orta səviyyədə sezilir.

Biliklər qiymətləndirilərkən dərslərin məzmunu, əsas faktların və anlayışların, səbəb-nəticə əlaqələrinin, nəticə və ümumiləşdirmələrin mənimsənilməsi yoxlanılır. Bacarıqlar qiymətləndirilərkən sərbəst fikir yürütmək, mövqeyini müdafiə etmək, təhlükəsiz davranmaq, özünü və başqalarını qiymətləndirmək, məsuliyyətli olmaq, liderlik, sağlam həyat tərzində vərdisləri, fəaliyyətin təşkili kimi qabiliyyətlər üzə çıxarılır. Dəyərlərə yiyələnməni qiymətləndirəndə azadlıq, bərabərlik, ədalətlik, tolerantlıq, ləyaqət, hüquqlar və demokratiya kimi dəyərlərə münasibətin formalaşdırılması, şagirdlər tərəfindən qəbul edilmək əsas götürülməlidir.

Qiymətləndirmə prosesində şagirdin hal-hazırkı və keçmişdəki nailiyyətləri müqayisə edilir və həm də təlimin nəticələri əvvəlcədən verilmiş normalarla tutuşdurulur. Qiymətləndirmə, əsasən tapşırıqların yerinə yetirilməsinə əsaslanmamalıdır. Onun əsası tapşırığın yerinə yetirilməsinin keyfiyyətidir. Qiymətləndirmənin obyektı isə şagirdlərin yerinə yetirdiyi tapşırıq, qrupların işində və diskussiyalarda iştirak, suallar formalaşdırmaq və tədqiqat aparmaq bacarığı və s. ola bilər. Şagirdlər öz biliklərini və əqli vərdişlərini şifahi, yazılı, vizual, rollu və ya digər formada təqdimatlar yolu ilə nümayiş etdirə bilirlər. Yaxşı təşkil edilmiş təqdimə şagirdlərin biliklərinin və əqli vərdişlərinin yüksək səviyyədə olması deməkdir.

Müəllimlər emosional qiymətlərə arxalananda şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərini çox vaxt görmürlər, bu mühüm məsələlərə psixoloq gözü ilə baxmırlar. Onların anlamında ideal şagird-yaxşı oxuyan və intizam pozmayan şagirdədir. Yaxşı oxumayan və intizamı pozanı isə pis uşaq kimi qiymətləndirirlər. Müəllimlər çox vaxt belə uşaqlarla kifayət qədər işləmirlər, fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almırlar, maraqlarına düzgün istiqamət vermirlər. Qiymətləndirmə zamanı müəllimlər qabiliyyətli hesab etdikləri şagirdlərdən çox şey gözləyirlər, qabiliyyətsizlərdən isə əllərini üzürlər. Dərsdə də onlara bu ölçü ilə yanaşırlar.

Bəzi müəllimlər var ki, qiymətləndirmə zamanı şagirdlər arasında ayrı-seçkilik salırlar. Bu şagirdə psixoloji cəhətdən mənfi təsir edir. Qiymətləndirmə zamanı müəllim diqqətli olmalıdır. Şagirdin təkcə biliklərini deyil, dərsdə olan fəallığını, şagirdin nizam intizam qaydalarını qiymətləndirməyə çalışmalıdır. Artıq müasir qiymətləndirmə sistemindən informasiya texnologiyalarından da istifadə edilir. Müxtəlif dərslərdə kompyuter vasitəsilə biliklər qiymətləndirilir.

V.A. Suxomlinski hesab edirdi ki, verilən qiymət təbəlliyi və səhlənkarlığı cəzalandırmağı yox, əməksevərliyi mükafatlandırmalıdır. Əgər müəllim “2” və yaxud “1” qiymətində qamçı əlamətlərini, “5” və “4” qiymətində isə şirin qoğal əlamətlərini biruzə verməyə çalışarsa, onda tezliklə uşaqlar həm qamçıya, həm də şirin qoğala nifrət edəcəklər. Əmək sevincini və təhsildə müvəffəqiyyəti o, təlimə sövq etməyin əsas stimulu kimi hesab edirdi.

Təəssüf ki, təlim prosesində qiymətin rolu o dərəcədə böyükdür ki, nəticədə o yeganə təlim motivinə çevrilir. Halbuki qiymət ilk növbədə şagird üçün özünüqiymətləndirmə və özünənəzarət vasitəsi kimi çıxış etməlidir. Özünüqiymətləndirmə veridşlərini yaratmaq üçün bütün sinif və müəllimin iştirakı ilə qiymətin şagirdin özü tərəfindən qoyulması, eləcə də şagirdlərin bir-birinin işinə qiymət verilməsi üsulunu tətbiq etmək faydalı olar.

BULUD TEXNOLOGİYALARININ İDARƏETMƏ SEKTORLARINDA TƏTBİQİNİN ÜSTÜNLÜKLƏRİ VƏ PROBLEMLƏRİ

Əliyeva Səbinə İmdad qızı, İnformasiya texnologiyaları kafedrasının laborantı

sabina.aliyeva@mdu.edu.az

Süleymanova Aysu Habil qızı, İnformasiya texnologiyaları kafedrasının laborantı

aysu.suleymanova@mdu.edu.az

Mingəçevir Dövlət Universiteti

Bulud texnologiyaları məlumatlara, tətbiqlərə və hesablama resurslarına uzaqdan girişi təmin etməklə biznesin fəaliyyətinin uğurlu inqilablarından biri olub, idarəetmə proseslərində əməliyyatların səmərəliliyini, çevikliyini və miqyasını artırmağı təmin edir. İdarəetmə sahələrində bulud texnologiyalarından istifadənin aktuallığı dəyişən bazar şərtlərinə, məlumatların həcmnin artmasına və onların emalına olan tələblərə tez uyğunlaşma ehtiyacı, həmçinin İT infrastrukturunu üçün xərcləri optimallaşdırmaq tələbi ilə ortaya çıxmışdır. Məqalədə biznesin idarə edilməsi sahələrində bulud texnologiyalarının rolu və əhəmiyyəti araşdırılır. Bulud texnologiyası sürətlə dəyişən bazar mühitində əməliyyatların səmərəliliyini, çevikliyini və miqyasını artırmaq üçün əsas vasitəyə çevrilmişdir. Bulud həllərindən istifadənin faydaları və çətinlikləri müasir biznes tələbləri və tənzimləyici məhdudiyyətlər nəzərə alınmaqla təhlil edilir. Əsas diqqət çeviklik, giriş asanlığı, xərclərin optimallaşdırılması, həmçinin məlumatların təhlükəsizliyi və normativlərə uyğunluq məsələlərinə yönəlib. Məqalədə deyilir ki, problemlərə baxmayaraq,

idarəetmədə bulud texnologiyalarından istifadə risklərin həyata keçirilməsi və idarə olunmasına kompleks yanaşma tələb edən zəruri və perspektivli istiqamətdir.

Bulud texnologiyaları İnternet üzərindən tələb olunan hesablama resurslarına (o cümlədən emal gücü, məlumatların saxlanması və proqramlar) çıxışı təmin etmək məqsədi daşıyır. Bulud texnologiyalarının mahiyyəti çevik, genişlənən və yüksək əlçatan İT infrastruktur həllini təmin etməkdir[1-3]. Tədqiqadın əsas məqsədi biznesin proseslərin idarə edilməsi sahələrində bulud texnologiyalarından istifadənin üstünlüklərini və problemlərini təhlil etməkdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün bulud həllərinin idarəetmə əməliyyatlarının səmərəliliyinə, çevikliyinə və miqyasına təsiri araşdırılır və məlumatların təhlükəsizliyi, xidmətə çıxışın etibarlılığı və normativlərə uyğunluq kimi əsas məsələlər müəyyən edilir. Təhlil əsasında idarəetmə sahələrində bulud texnologiyalarının tətbiqi və idarə olunması proseslərinin optimallaşdırılması üçün tövsiyələr təklif olunur .

İdarəetmə sahəsində bulud texnologiyalarından istifadə probleminin formalaşdırılması aşağıdakı aspektləri əhatə edə bilər: bulud texnologiyalarının təşkilatda idarəetmə proseslərini optimallaşdırmaq üçün təmin etdiyi fayda və imkanların qiymətləndirilməsi; bulud xidmətləri vasitəsilə verilənlərə və proqramlara çıxış yolu ilə idarəetmə səmərəliliyinin artırılması imkanlarının təhlili; ənənəvi yerli idarəetmə sistemləri ilə müqayisədə bulud həllərinə keçidin iqtisadi faydalarının öyrənilməsi; bulud texnologiyalarının idarəetmə proseslərinə tətbiqi ilə bağlı potensial problemlərin və risklərin müəyyən edilməsi; bulud platformalarından istifadə edərkən məlumat təhlükəsizliyi və məlumat məxfiliyi məsələlərinin nəzərə alınması; bulud idarəetmə sistemlərinin uğurlu tətbiqi üçün informasiya infrastrukturunun yenilənməsi və işçilərin hazırlanması ehtiyacının qiymətləndirilməsi; idarə olunan təşkilatın ehtiyaclarını və xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq bulud həllərinin miqyaslılığı və çevikliyi aspektlərinin öyrənilməsi.

İdarəetmə sahələrində bulud texnologiyalarından istifadənin üstünlüklərinə aşağıdakılar daxildir [4-5]:

- Çeviklik və ölçüləbilənlik.
- Əlçatanlıq və rahatlıq.

- Səmərəlilik və xərclərin optimallaşdırılması.

Bulud texnologiyası şirkətlərə dəyişən ehtiyaclara əsaslanaraq əməliyyatlarını dərhal genişləndirməyə imkan verir. Bu, bazar dəyişikliklərinə sürətli reaksiya və ya yeni strategiyaların sürətlə həyata keçirilməsinin tələb olunduğu idarəetmə sahəsində xüsusilə vacibdir. Bulud texnologiyaları sayəsində işçilər internet bağlantısı olan dünyanın istənilən yerindən lazımi məlumat və proqramlara daxil ola bilirlər. Bu, xüsusilə uzaq iş mühitlərində idarəetmə və əməkdaşlıq proseslərini xeyli asanlaşdırır. Bulud həllərindən istifadə şirkətlərə IT infrastrukturunu xərclərini azaltmağa imkan verir, çünki öz avadanlıq və proqram təminatını almağa və saxlamağa ehtiyac yoxdur. Bu, həm də sistemlərin yenilənməsi və təkmilləşdirilməsi ilə bağlı böyük kapital qoyuluşlarının qarşısını alır.

İdarəetmə sahələrində bulud texnologiyalarından istifadə zamanı çatışmayan cəhətlərə aşağıdakılar daxildir:

- Məlumat təhlükəsizliyi.
- Xidmətin etibarlılığı və əlçatanlığı.
- Tənzimləmə uyğunluğu.

Bulud texnologiyalarından istifadə zamanı əsas narahatlıqlardan biri məlumat təhlükəsizliyidir. Həssas məlumatları buludda saxlamaqla şirkətlər məlumat sızması və ya icazəsiz giriş riski ilə üzləşirlər. Bulud xidməti təminatçısından asılı olaraq, xidmətin mövcudluğu və ya etibarlılığı problem ola bilər. Bulud xidmətlərinin əlçatmazlığı idarəetmə əməliyyatlarına əhəmiyyətli dərəcədə mane ola bilər və məlumat itkisinə səbəb ola bilər. Maliyyə və ya səhiyyə kimi bəzi sənayelərdə məlumatların işlənməsi və saxlanması üçün ciddi tənzimləmə tələbləri var. Buluda keçmək bu tələblərə cavab vermək üçün əlavə səy tələb edə bilər.

Yekun olaraq, çətinliklərə baxmayaraq, idarəetmə sahələrində bulud texnologiyasının istifadəsi bugünkü biznes mühitində getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edən əhəmiyyətli faydalar təmin edir. Bununla belə, bulud strategiyalarının uğurla həyata keçirilməsi diqqətli planlaşdırma, risklərin nəzərə alınması və etibarlı xidmət təminatçılarının seçilməsini tələb edir.

İdarəetmə sahələrində bulud texnologiyalarının istifadəsi ilə bağlı problemlərin

aradan qaldırılması üçün aşağıdakı tədbirləri əhatə edən kompleks yanaşma təklif olunur:

- Məlumatların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;
- Xidmətlərə çıxışın etibarlılığının artırılması;
- Tənzimləyici tələblərə uyğunluq;
- İşçi heyətinin təlimi və məlumatlılığı.

Məlumatların yüksək effektiv şifrələmə üsullarından, çoxsəviyyəli autentifikasiya və monitoring sistemlərindən istifadə etmək, informasiya təhlükəsizliyi sahəsində yaxşı reputasiyaya malik sertifikatlaşdırılmış bulud xidməti təminatçıları seçmək tövsiyə olunur. Bulud xidmətlərinin əlçatmazlığı risklərini minimuma endirmək üçün hərtərəfli təhlil aparmaq və zamanətli mövcudluq səviyyəsini və məlumatların ehtiyat nüsxəsini təmin edən yüksək səviyyəli SLA (Service Level Agreement) olan provayderləri seçmək tövsiyə olunur. Bulud həllərini seçərkən, məlumatların emalı və saxlanması üçün tənzimləyici orqanların xüsusi tələblərini nəzərə almalısınız. Bulud xidmətlərinin təhlükəsizlik standartlarına və qanunvericiliyə uyğunluğunu yoxlamaq və yoxlamaq tövsiyə olunur. Vacib addım bulud texnologiyalarından təhlükəsiz istifadə və məxfi məlumatların idarə edilməsi prosedurları üzrə işçilərə təlim keçmək, həmçinin onları şirkətin təhlükəsizlik siyasətləri ilə tanış etməkdir. Bu tövsiyələrin tətbiqi risklərin azaldılmasına və biznesin idarə edilməsində bulud texnologiyalarının uğurla tətbiqinə kömək edəcəkdir [1-5].

Beləliklə, bulud texnologiyalarının idarəetməyə tətbiqi biznes proseslərinin səmərəliliyini artırmaq üçün əhəmiyyətli imkanlar verir, lakin nəzərə almaq lazımdır ki, məlumatların təhlükəsizliyi və məlumat məxfiliyi ilə bağlı məsələlər ciddi diqqət tələb edir. Bu baxımdan, bulud mühitində təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün ciddi təhlükəsizlik siyasəti, kadr hazırlığı, monitoring sistemləri və müntəzəm auditlər daxil olmaqla, kompleks tədbirlər hazırlamaq və həyata keçirmək lazımdır. Effektiv risk və təhlükəsizliyin idarə edilməsi uğurlu bulud qəbulunun əsas elementinə çevrilir və buna görə də təhlükəsizliyin həm texniki, həm də təşkilati aspektlərini əhatə edən strategiyanın yaradılması vacibdir. Təhlükəsizlik siyasətinin və prosedurlarının

davamlı olaraq yenilənməsi və uyğunlaşdırılması, həmçinin bulud provayderləri ilə fəal əməkdaşlıq və digər təşkilatlarla təcrübə mübadiləsi bulud mühitində məlumat təhlükəsizliyinin yüksək səviyyədə saxlanmasına və yeni təhdidlərə qarşı müqavimətin təmin edilməsinə kömək edəcəkdir.

Ədəbiyyat:

1. Alguliyev R.M., Alekperov R.K. Cloud Computing: Modern State, Problems and Prospects. Telecommunications and Radio Engineering. 2013. Vol.72, no.3, P. 255-266.
2. Mell P., Grance T. The NIST definition of cloud computing, 2010. URL: www.nist.gov/itl/cloud/upload/cloud-def-v15.pdf
3. Ələkbərov R.Q., Həşimov M.A. AzScienceNet şəbəkəsində cloud computing texnologiyalarının tətbiqi perspektivləri haqqında. *İnformasiya texnologiyaları problemləri*. 2012. №2, S.30–36.
4. Ələkbərov R.Q., Həşimov M.A., Mustafayev T.İ. Cloud computing xidmətinin təhlükəsizlik məsələləri və onların həlli yolları. *İnformasiya texnologiyaları problemləri*. 2014. №2. S. 33–39.
5. Int J. Communications. *Network and System Sciences*. 2023. № 16. P. 53-65. URL: <https://www.scirp.org/journal/ijcns>

THE ROLE OF DIGITAL MULTIMEDIA IN THE TEACHING OF LITERATURE

Eyvazova Konul Elchin

Mingachevir State University

eyvazova.konul.aem23@mdu.edu.az

Digital multimedia tools are becoming an increasingly important tool in the learning process, including the teaching of literature. With the development of information technology and access to the Internet, students have new opportunities to

study and analyze literary works. The use of digital multimedia in the teaching of literature allows us to attract students' attention, make the learning process more interactive and accessible, and also enrich the educational material with various content formats. The main purpose of this study is to explore the role of digital multimedia tools in literature teaching. The role of digital multimedia in teaching literature is to enrich the learning process, increase interactivity and accessibility of educational material, and stimulate students' creative thinking. Digital multimedia tools, e-books, audio and video lessons, interactive educational platforms, VR-AR technologies make it possible to create various content formats that can attract students' attention and make the learning process more fun and effective. The use of virtual reality (VR) and augmented reality (AR) technologies in the educational process is a new method and continues to expand. As in other subjects, virtual reality (VR) and augmented reality (AR) technologies can have a positive impact on the teaching of literature subjects. Using VR, students can immerse themselves in virtual literary worlds, such as the plot lines of novels or the environments depicted in poetry. This allows them to better understand and visualize the work and creates a unique learning experience. Using AR, teachers can create interactive lessons and activities by scanning book pages or using special tags to trigger additional content, explanations, or visualizations that complement the text. With the help of VR and AR, it is possible to create new ways of analyzing works: creating the possibility of research in the context of a literary work by creating interactive models of characters, events, etc. VR and AR can stimulate students' creativity by allowing them to create their own virtual worlds, characters or scenes based on literary works, or even write their own stories inspired by these works. The use of digital multimedia in teaching literature also creates a number of problems and difficulties. From the study, it can be concluded that training is needed to expand the use of multimedia technologies. Despite significant progress in the application of these technologies in education, some challenges still exist, such as availability of equipment, content development, and insufficient training of teachers to use these technologies. Solving these problems will optimize the use of digital multimedia in educational literature and increase the

effectiveness of learning [1-5].

The purpose of this study is to analyze and evaluate the role of digital multimedia in the teaching of literature. The main question is to determine the impact of these tools on the learning process, as well as to identify the problems and prospects for the development of this area. To achieve this goal, an analysis of existing approaches to the use of digital multimedia in teaching literature is considered, identifying their positive and negative aspects, as well as studying successful educational experience both abroad and in our country. . One of the main problems that literature teachers face when using digital multimedia is the lack of qualifications and skills in the field of information technology. Many teachers lack experience with new technologies, making it difficult to successfully integrate digital tools into the classroom. In addition, limited access to the necessary hardware and software is also a significant barrier to the effective use of digital media resources. Another challenge is the variety of content formats and platforms, which can make it difficult to choose the best tool for a particular lesson or task [3].

Research is considered the leading characteristic of teachers working in the modern education system. In times when information is rapidly increasing, consistently tracking it, summarizing it and bringing it into the course of their work is valued as a key quality for modern teachers. Each teacher has a unique potential and experience to conduct scientific research and bases his activities on the principles of research work. Their study, application by other teachers, generalization and wide dissemination of pedagogical innovations are important. The term interactive means “interaction-based.” However, interaction exists to a greater or lesser extent with any teaching method. In teaching literature, interactivity should be understood not simply as the process of interaction of objects, but as specially organized cognitive activity of students that has a research character. Interactive methods include those methods of teaching literature in which students interact with educational material (sources, documents, maps, illustrations, conflicting opinions of researchers, audio recordings, video materials), as well as with the realities and manifestations of the surrounding world (role-playing). games, various legal games, and with the help of discussing

conflict situations, drawing up projects, conducting interviews, etc.) represent a free work process, as a result of which students create new knowledge. Even in ancient China, the famous philosopher Confucius said: “I hear - I forget, I see - I remember, I do - I understand.” At the same time, as pedagogical and social science research shows, passive listening to traditional lectures leads to them being quickly forgotten. Experts estimate that after an excellent lecture, an attentive listener can remember 70% of the material after three hours and 10% after three days. When learning, there are certain laws of memorization - a student remembers 10% of what he reads, 20% of what he hears, 30% of what he sees, 50% of what he sees and hears, 80% of what he says, 90% of what he says. what he learns in the process of his activities, he retains. This necessitates the development of specialized educational programs and platforms that will allow the creation of interactive models of literary works and the implementation of new methods of text analysis using VR and AR [2].

The mechanism of operation of the platforms can be organized as follows: - First of all, an online platform should be created where teachers and students will be able to download the texts of literary works and create interactive models based on them. These models may include renderings of characters, events, locations, and other elements of the work. - Next, you need to develop tools for creating interactive models. These can be specialized editors with a simple interface that allow users to easily create and customize model elements, add animation and interactions. It is also important to provide opportunities for collaboration on models. This will allow students and teachers to explore texts together, discuss interpretations, and share their findings. Finally, for the successful implementation of this solution, it is necessary to ensure the availability of the platform and tools for all participants in the educational process. This can be achieved using cloud services and applications that allow you to work with the platform from any device connected to the Internet. The use of interactive methods in teaching the Azerbaijani language and literature places new and fairly high demands on the level of professionalism of the teacher. When choosing a lesson format, teachers should take into account the interest of students, enrich the technical support with the necessary materials so that their skills in using

ICT are at a high level, approach the lesson creatively, determine the purpose of the lesson based on content standards, and create an interactive learning process that allows students to acquire knowledge through research. In addition to possessing deep knowledge of ideas confirmed in science, as well as the methodology of scientific knowledge on a particular issue, its methods, generalized methods for solving problems, the teacher must be able to skillfully pose a task to the student and guide his cognitive and research activities.

Pedagogical technology is not only an element of education, but also its purpose, content, process and result. When it is systematically, scientifically and consistently applied in the teaching process, it becomes an integral part of education. ICT technologies provide great opportunities for teachers to provide innovative teaching and learning opportunities and play an important role in effective school management. The use of new pedagogical and ICT technologies has a positive effect on the relationship between teacher and student, creating conditions for expanding connections and free work of students.

With the help of modern teaching technologies, the educational, developmental and educational functions of teaching are becoming more and more noticeable. To effectively overcome the problems associated with the use of digital multimedia in teaching literature, it is necessary to take an integrated approach and implement a number of measures [5]. Firstly, it is important to organize systematic training for teachers in the use of digital technologies in the educational process. This may include conducting trainings, seminars and advanced training courses, as well as developing specialized educational programs. Secondly, it is necessary to create conditions for access to the necessary equipment and software. This can be done by updating the technical base of educational institutions, providing financial support for the purchase of necessary equipment, or creating digital technology centers with access to teachers and students. Third, it is important to promote the development of quality educational content adapted to digital multimedia. This may include the creation of interactive educational materials, audio and video lessons, as well as the development of specialized programs and online platforms. Thus, to successfully

integrate digital multimedia into literature teaching, teacher initiatives in this area should be encouraged and supported. This can be done by creating networks for exchanging experiences, holding competitions and stimulating innovative activity in education.

Literature:

1. "Educational program (curriculum) on the subject of literature for secondary schools of the Republic of Azerbaijan", 2013.
2. Aslanov Y. Teaching literature: tradition and modernity. Baku, ADPU publishing house, 2011. 162 p.
3. Huseynoglu S. New technologies in literature classes: active/interactive learning. Baku, 2009.
4. Huseynoglu S. Integrative lesson in literature education: essence and organization. *TEACHING OF AZERBAIJAN LANGUAGE AND LITERATURE*. 2022. No. 1 (271). P. 55-72.
5. Yusifov F.A. Literature teaching methodology, textbook for undergraduate students of the philology faculty of higher schools, Baku-2017. 304 p.

ÜMUMMILLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN GƏNCLƏRİN XARİCDƏ TƏHSİLİ SİYASƏTİ

Hüseynova Emiliya Yəhya qızı, iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Mingəçevir Dövlət Universiteti

"Təhsil millətin gələcəyidir".

"Cəmiyyət təhsilsiz inkişaf edə bilməz".

Heydər Əliyev

Azərbaycanın beynəlxalq ictimaiyyətə inteqrasiyasında social-iqtisadi və elmi-texniki tərəqqi ilə yanaşı milli elm və təhsil sistemi də mühüm rol oynayır. Bugünkü

uğurlarımızın əsası Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuşdur. 1969-cu ildə Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsi Azərbaycanın tarixində dönüş, yeni eranın başlanması hesab olunur. Bu dövr haqlı olaraq Azərbaycanın tərəqqisi, elm, təhsil və mədəniyyətinin yüksəlməsi üçün çox məharətlə düşünülmüş strategiya və taktika seçilməsi, həm də təhsil, elm və mədəniyyətin dirçəliş dövrü hesab olunur.

Ulu öndər Heydər Əliyev deyirdi ki, "Təhsil həyatımızın ən gərəkli, ən mühüm sahəsidir. O, milli məqsədlər, milli mənafelər əsasında qurulmalıdır". Bu məqsədlərə xidmət edən təhsil islahatları bilavasitə Ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə həyata keçirilməyə başladı [2].

1969-cu ildə hakimiyyətə gəldiyinin birinci dövründə Heydər Əliyev təhsil sahəsinə və məktəblərin tikintisinə xüsusi diqqət ayırdı. 1965-ci illə müqayisədə 1979-cu ildə orta məktəblərin sayı 2 dəfədən çox artaraq 2117, 1982-ci ildə isə 4267 təşkil etmişdir. 1970-1980-ci illərdə 1191 yeni məktəb binası tikilib istifadəyə verilmişdir.

1969-1982-ci illərdə 5 yeni ali məktəb açılmışdır ki, bunun hesabına ali məktəb tələbələrinin sayı 70 min nəfərdən 100 min nəfərə çatmışdır. 1960-cı illərin sonunda respublikada 12 ali məktəbdə 105 fakultə, 450 kafedrada 139 ixtisas üzrə kadr hazırlığı aparıldığı halda, 1982-ci ildə artıq Azərbaycanda 21 ali məktəb, 136 fakultə, 530 kafedra fəaliyyət göstərirdi. Hal-hazırda ölkədə 50-dən artıq ali təhsil müəssisəsi əmək bazarının tələblərinə uyğun kadr hazırlığı fəaliyyətini həyata keçirir.

Ümummilli lider respublikanın perspektivlərini və tələbatlarını nəzərə alaraq yüzlərlə gənclərin SSRİ-nin ən nüfuzlu ali məktəblərində təhsil almasına nail oldu. 1970-ci ildən başlayaraq hər il 800-900 azərbaycanlı gənc bu ali məktəblərdə təhsil almağa göndərilirdi. Bu, Azərbaycanın müstəqilliyinin bərpası dövründə güclü milli kadr potensialına malik olmasına imkan verdi. Ötən əsrin 70-80-ci illərində ulu öndərin təşəbbüsü ilə SSRİ-nin 170 ali məktəbində respublikanın inkişafı üçün zəruri ehtiyac duyulan 250 ixtisas üzrə 15 mindən çox azərbaycanlı təhsil alırdı.

1970-1980-ci illərdə Azərbaycanda yeni texnologiyalara əsaslanan istehsal sahələrinin yaradılması həm də həmin sahələr üzrə ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrinin, elmi tədqiqat institutlarının yaradılmasına imkan verirdi.

Ulu öndər Heydər Əliyev müstəqillik illərində də elm və təhsilin inkişafını diqqətdən kənarda qoymamış, o cümlədən elm-təhsil problemlərinə kompleks şəkildə yanaşmışdır. Ölkə başçısı bu sahədə mövcud olan problemlərin aradan qaldırılması və Azərbaycanda dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin təcrübəsinə uyğun təhsil strategiyasının həyata keçirilməsi məqsədilə ciddi tədbirlər həyata keçirmiş, mühüm tarixi fərman və sərəncamlar imzalamışdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev 1999-cu ilin 15 iyununda "Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı"nı təsdiq etdi. Üç mərhələdən ibarət olan bu islahat proqramı miqyasına, əhatə dairəsinə və müddətinə görə ən böyük Dövlət Proqramı idi və təhsil sisteminin XXI əsrin çağırışlarına uyğun yenidən qurulmasının təmin edilməsinə, iqtisadi inkişafın davamlı və dayanıqlı olmasına, Avropa əmək bazarına çıxışın təmin edilməsinə yönəlmişdi. Eyni zamanda, onu da qeyd etməliyik ki, bu islahat proqramı Ulu Öndərin 1969-cu ildə Azərbaycana birinci dəfə rəhbərliyə gəldikdən sonra başlatdığı, amma 1987-1993-cü illərdə baş vermiş hadisələrin gerçəkləşməsinə imkan vermədiyi təhsil strategiyasının davamı kimi də qiymətləndirilə bilər.

Heydər Əliyevin ən başlıca məqsədlərindən biri də təhsilin məzmununu Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi prinsipləri əsasında qurmaq olmuşdur. Təhsil sahəsində yeni dərsliklərin işlənməsi daim onun diqqət mərkəzində olmuşdur.

Azərbaycanda vətəndaşların təhsil hüququnu tam təmin etmək, milli təhsil konsepsiyasının müddəalarını gerçəkləşdirmək, təhsil sistemində aparılan islahatları sürətləndirmək, idarəetmə mexanizmini təkmilləşdirmək, pedaqoji kadrların müasir tələblər səviyyəsində hazırlanmasını və yenidən hazırlanmasını təmin etmək, təhsildə maddi-texniki və kadr potensialından istifadənin səmərəliliyini artırmaq məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev 13 iyun 2000-ci ildə "Azərbaycan Respublikasında təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi haqqında" Fərman imzaladı [2].

2002-ci il oktyabrın 4-də ölkə başçısının imzaladığı "Azərbaycan Respublikasında ümumtəhsil məktəblərinin müvafiq texniki bazasının möhkəmləndirilməsi haqqında" sərəncamı milli elm və təhsil sisteminin inkişafında

vacib amillərdən biri kimi qiymətləndirilir. Bu sərəncam ümumtəhsil məktəbləri şəbəkəsinin genişləndirilməsinə, maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsinə etibarlı zəmin yaratmışdır. “Azərbaycan Respublikasında yeni ümumtəhsil məktəblərinin tikintisi, əsaslı təmiri və müasir tədris avadanlıqları ilə təmin olunmasına dair proqramın (2003-2007-ci illər) təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 17 fevral 2003-cü il tarixli sərəncamı da ölkədə bu sahədə yaranmış problemlərin aradan qaldırılması yönündə müstəsna əhəmiyyətə malik dövlət sənədi olmuşdur.

Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən əsası qoyulmuş ölkənin davamlı sosial-iqtisadi inkişafı strategiyasına uyğun təhsil strategiyası onun layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyev cənabları tərəfindən uğurla davam etdirilməkdədir.

Belə ki, Azərbaycan Respublikası 1991-ci ildən müstəqillik əldə etdən sonra inkişaf etmiş ölkələrə azərbaycanlı gənclərin təhsil almağa göndərilməsi dövlətin mühüm vəzifələrindən birinə çevrildi. Bu siyasət ardıcıl olaraq davam etdirilməkdədir.

“2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı” çərçivəsində gənclərin dünyanın aparıcı ali təhsil müəssisələrində Azərbaycan üçün prioritet hesab olunan ixtisaslar üzrə təhsil alması üçün Təhsil Nazirliyi, aidiyyəti dövlət qurumları və ali təhsil müəssisələri mütəxəssislərinin iştirakı ilə seçimlər aparılıb və ümumilikdə 3558 nəfər təhsil almaq hüququ qazanıb. Böyük Britaniya, Türkiyə, Almaniya, Kanada, Niderland tələbələrin təhsil almaq üçün ən çox seçdikləri ilk 5 ölkə olub.

Seçimlər nəticəsində magistratura təhsil səviyyəsində daha çox tələbə təhsil almaq hüququ qazanıb. Dövlət Proqramı çərçivəsində azərbaycanlı tələbələr Harvard Universiteti, Kembric Universiteti, Oksford Universiteti, London İmperial Kolleci, Moskva Dövlət Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutu, Orta Doğu Texniki Universiteti, Toronto Universiteti, Nanyanq Texnologiya Universiteti, Kyoto Universiteti kimi yüksək nüfuzlu ali təhsil müəssisələrində təhsil alırlar. İndiyədək Dövlət Proqramı çərçivəsində müvafiq məzun qeydiyyatından 1147 nəfər keçib. Təhsillərini yüksək akademik göstəricilərlə tamamlamış məzunların 60 faizi özəl, 40 faizi isə dövlət

sektorunda fəaliyyət göstərir.

Qeyd edək ki, Azərbaycandan gənclərin xarici ölkələrə təhsil almağa göndərilməsi ilə yanaşı, ölkənin ali təhsil müəssisələrində Azərbaycan vətəndaşları ilə birgə 63 xarici ölkənin 4238 nəfər vətəndaşı da təhsil alır. Əcnəbi tələbələrin sırasında Türkiyə, İran, Rusiya, Gürcüstan, Türkmənistan, İraq və Çin Xalq Respublikası vətəndaşları üstünlük təşkil edirlər. 2016/2017-ci tədris ilinin əvvəlinə xarici ölkələrdə dövlət xətti ilə təhsil alan tələbələrin sayı 2197 nəfər təşkil edib.

Xaricdə təhsil alan gənclərin 63,0 faizi Bakı, 37,0 faizi isə Azərbaycanın müxtəlif regionlarında yerləşən məktəblərin məzunlarıdır. Tələbələrin əksəriyyəti Türkiyə, Birləşmiş Krallıq, Almaniya, Rusiya və Kanadanın ali təhsil müəssisələrində təhsil alır.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə 2022-2023-ü təhsil ilinin əvvəlinə xaricdə təhsil alan azərbaycanlı gənclərin sayı 1004 nəfər təşkil edib [5]. Bunu aşağıdakı cədvəl məlumatlarından görmək olar.

2022/2023-cü tədris ilinin əvvəlinə xarici ölkələrin ali təhsil müəssisələrində dövlət xətti ilə təhsil alan Azərbaycan gənclərinin sayı
Number of Azerbaijan citizens educated in higher educational institutions in foreign countries by state line in 2022/2023 academic year

Ölkələrin adı	nəfər <i>person</i>	Countries
Cəmi	1004	Total
<i>o cümlədən:</i>		<i>including:</i>
MDB ölkələrində	193	Countries of CIS
Rusiyada	193	<i>Russia</i>
Digər ölkələrdə	811	Other countries
Türkiyədə	379	<i>Türkiye</i>
Macarıstanda	327	<i>Hungary</i>
Çin Xalq Respublikasında	72	<i>People's Republic of China</i>
Rumıniyada	10	<i>Rumania</i>
Latviyada	11	<i>Latvia</i>
Koreya Respublikasında	5	<i>Republic of Korea</i>
ABŞ-da	3	<i>USA</i>
Birləşmiş Krallıqda	1	<i>United Kingdom</i>
İspaniyada	1	<i>Spain</i>
Belçikada	1	<i>Belgium</i>
Niderlandda	1	<i>Netherlands</i>

2023-2024-cü tədris ilində HTP (Hökumətlərarası Təqaüd Proqramları)

çərçivəsində təhsil almaq üçün (Macarıstan, Çin, Rumıniya, Türkiyə, Qazaxıstan, Slovakiya üzrə) ölkələrin ayırdığı kvotaya əsasən 242 nəfərin əsas, 204 nəfərin isə ehtiyat olaraq namizədliyi diplomatik kanallar vasitəsilə sözügedən ölkələrin müvafiq qurumlarına ötürülüb.

“Gənclərin xarici ölkələrin nüfuzlu ali təhsil müəssisələrində təhsil almalarına dair 2022-2026-cı illər üçün Dövlət Proqramı” çərçivəsində hazırda 14 prioritet ixtisas sahəsi üzrə dünyanın 18 ölkəsinə aid 107 xarici ali təhsil müəssisəsində 80-i bakalavriat, 257-i magistratura səviyyələrində olmaqla ümumilikdə 337 nəfər təhsil alır.

Dövlət Proqramı çərçivəsində dünyanın 28 ölkəsinin 186 nüfuzlu ali təhsil müəssisəsi üzrə ümumilikdə 4125 təhsil proqramını əhatə edən siyahı hazırlanıb. Siyahı xarici ali təhsil müəssisələrinin 15 prioritet ixtisas sahəsi üzrə 575 bakalavriat və 3550 magistratura təhsil səviyyələrini əhatə edir.

Müvafiq siyahıda bakalavriat təhsil səviyyəsi üzrə yer alan ümumilikdə 575 proqramın 33 faizini fundamental və tətbiqi elmlər, 22 faizini mühəndislik, 20 faizini isə informasiya texnologiyaları təşkil edir. Magistratura təhsil səviyyəsi üzrə isə 3550 proqram arasında fundamental və tətbiqi elmlər (24%), mühəndislik (19%), informasiya texnologiyaları (12%), statistika və verilənlərin təhlili (10%) üstünlük təşkil edir.

Araşdırılan mövzu üzrə əldə edilmiş məlumatlar göstərir ki, Azərbaycanda təhsilin təşkili və həyata keçirilməsi istiqamətində aparılan islahatlar ən ümdə məsələlərdən biridir. Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən təhsil islahatları nəticəsində “maddi dəyərlərin, iqtisadi potensialın insan kapitalına çevrilməsi” siyasəti Azərbaycanın davamlı inkişaf strategiyasının əsas istiqamətlərindən biri kimi gerçəkləşdirilir. Prezidentin təhsilə olan xüsusi diqqəti, qarşıya qoyulan vəzifələrin ardıcıl surətdə həlli, təhsil sahəsində genişmiqyaslı dövlət proqramlarının təsdiqi və icrası, həyata keçirilmiş islahatlar keyfiyyətli təhsilin maddi-texniki bazasını və kadr potensialını möhkəmləndirmişdir.

Azərbaycanda təhsil sahəsində islahatlar davamlı xarakter daşıyır və dövlətin təhsil strategiyası ən müasir təhsil müəssisələrinin yaradılmasını, vətəndaşların

keyfiyyətli təhsil almalarını təmin edir.

Ədəbiyyat:

1. Gənclərin xarici ölkələrin nüfuzlu ali təhsil müəssisələrində təhsil almalarına dair 2022–2026-cı illər üçün Dövlət Proqramı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2022-ci il 28 fevral tarixli 3163 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.

2. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin milli təhsil sisteminin inkişafında rolu. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/%C3%BCmummilli-lider-heyd%C9%99r-%C9%99liyevin-milli-t%C9%99hsil-rolu-bakhtiyar-aliyev/>

3. Daha 373 azərbaycanlı tələbə xaricdə təhsil alacaq. URL: <https://oxu.az/society/107440>

XÜSUSİ QAYĞIYA EHTİYACI OLAN UŞAQLARIN ŞƏXSİYYƏT KİMİ FORMALAŞMASINDA VƏ İNKİŞAFINDA DÖVLƏTİN VƏ HEYDƏR ƏLİYEV FONDUNUN HƏYATA KEÇİRDİYİ İŞLƏR

İsmayılova Aysən Fəxrəddin qızı

Pedaqogika və psixologiya kafedrasının müəllimi

ismayilzade_omer@mail.ru

Əmrahzadə İlaha Yasin qızı

Pedaqogika və psixologiya kafedrasının laborantı

emrahzadeilahe@gmail.com

Mingəçevir Dövlət Universiteti

Xalqının milli adət-ənənələrinə, mədəniyyətinə, ədəbiyyatına böyük qayğı ilə yanaşan Heydər Əliyev Azərbaycan elinin xilaskarıdır. Heydər Əliyev: “Uşaqlar bizim gələcəyimizdir, gələcəyimizi nə cür tərbiyə edəcəyiksə, ölkəmizin, millətimizin, dövlətimizin sabahı bundan asılı olacaqdır.”

Ölkənin və xalqın ən dəyərli varlığı uşaqlardır. Onların doğru şəkildə tərbiyə

olunması və cəmiyyətə faydalı vətəndaşlar kimi yetişmələri məsuliyyətli bir və çətin işdir. Dünyada əhalinin demək olar ki yarısını əhatələndirən övladlarımızın tərbiyəsi və yetişməsi, hər bir ölkənin gələcəyinin inkişafına çox təsir göstərir. Buna görə də uşaqların diqqət problemlərinə müvafiq şəkildə diqqət yetirilməli və onlara qayğı hər zaman göstərilməlidir.

Lakin, son bir neçə onillik müddətdə, cəmiyyətimizdə yaşanan mənəvi, iqtisadi və sosial problemlər onların həyatından, yaşantısından da təsirsiz ötüşmədi. Uşaqlar arasında təhsildən çıxma, məktəblərdə yaşlı yeniyetmələrin alverə cəlb edilməsi, təhsil ocaqlarında tədrisin keyfiyyətinin aşağı düşməsi, bir sözlə, uşaqlara qarşı əksəriyyətin qayğısızlığı bu müddət ərzində cəmiyyətdə narahatlığa səbəb oldu. Bu problemlər, uşaqların gələcəkdə cəmiyyətə faydalı vətəndaşlar kimi yetişmələri üçün təhlükəli bir bənzərliyə gətirib çıxarar. Uşaqların problemlərinə dövlət səviyyəsində diqqət yetirilməli və təhlükəsiz və sağlam bir mühitdə böyüdülmələri buna görə də təmin edilməlidir.

Təhsil bütün cəmiyyətin ən vacib komponentlərindəndir. Hələ Tomas Ceferson göstərirdi ki, “Əgər xalq elə güman edirsə ki, sivilizasiyanın hər hansı bir mərhələsində o, həm cahil, həm də azad ola bilər, deməli o, heç vaxt mümkün olmayan bir şey istəyir.”

Belə qəbul olunub ki, təhsil sosial proseslərə təsir göstərən ən mühüm faktorlardandır, çünki, o bir tərəfdən qabaqcıl texnologiyaların mənimsənilməsinə köməklik göstərir. Digər tərəfdən də dəyərlərin orientasiya sistemini formalaşdırır. Demokratik təhsil, cəmiyyətdəki hər bir fərdin bərabər təhsil alma haqqının təmin edilməsi deməkdir. Bu isə sosial bərabərliyin qorunmasına zəmin yaradır və inklüziv təhsilin mövcudluğu buna kömək edir. Inklüziv təhsilə dair dünya təcrübəsinin öyrənilməsi göstərir ki, bütün uşaqlar lap əvvəldən məktəbin təhsil və sosial həyatına daxil olmalıdır. Yalnız əlil uşaqlar deyil, bütün şagirdlər qayğı ilə, dayaq ilə təminatı inklüziv təhsil tətbiq edilən məktəblərdə mümkündür. Bu da öz növbəsində uğur qazanmaqda, təhlükəsizlik hiss etməkdə, birgə kollektivdə olmağı yüksək qiymətləndirməkdə onlara imkan verir. Bu məktəbin məqsədi bütün şagirdlərin dolğun həyatını və kollektivdə fəallığını təşkil etməyə yönəlmişdir. Bununla da

onların qarşılıqlı əməkdaşlıq şəraitini yaratmaqdan ibarətdir.

“Əlilliyin və uşaqların sağlamlıq imkanları məhdudluğunun qarşısının alınması, əlillərin və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların reabilitasiyası və sosial müdafiəsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (1992)” - Azərbaycan Respublikası, məhdudiyyətli şəxslərin hüquqlarını qoruyan və həmçinin, baş verə biləcək hüquq pozuntularının qarşısının alınması yolunda dövlət siyasətini təyin edir. Bu siyasət, əlilliyi və sağlamlıq imkanları məhdudluğunu ləğv etməyə və onların mədəni, sosial və iqtisadi hüquqlarından tam olaraq yararlanmalarına kömək edir. Reabilitasiya, qarşısının alınması, müalicə, təhsil, istihdam və digər sahələrdə hər bir vətəndaşla eyni imkanlara malik olmalarını təmin edir.

Həmçinin, məhdudiyyətli olanların öz potensiallarına uyğun şərtlər yaradılması üçün lazımı addımları atır.

Uşaqlarımızın sağlamlığı, inkişafı və təhsili daima diqqət mərkəzindədir. Əhalimizin bəzi bölgələrində müasir təhsil ocaqları, uşaq baxımı vəziyyəti yaradılmış, uşaqların hüquqları qorunaraq müxtəlif həyat tərzlərini müsbətə doğru aparmaq üçün daha çox fəaliyyət göstərilməkdədir. Bu gün ölkəmiz uşaqların ictimai həyatda fəal iştirakına imkan yaradan şərait yaratmaqda, onların maraqlarına uyğun vətəndaşlıq təlimləri ilə məşğul olmaqdadır. Heydər Əliyev dövlətimizin uşaqlara qayğısı ən ümdə vəzifələrdən olduğunu bilirdi və bu fəlsəfə dövlət siyasətinin əsasını təşkil edir.

Uşaqların Beynəlxalq televiziya və radio günü münasibətilə keçirilən ənənəvi bayramında iştirak edən ulu öndərimiz Heydər Əliyev demişdir: “Artıq biz ictimai-siyasi cəhətdən çox sabit bir Azərbaycan yaratmışıq. İnsanlar rahat yaşasınlar və biz bunu, sabitliyi daimi edəcəyik. Əmin olun ki, siz bizim rastlaşdığımız çətinliklərlə rastlaşmayacaqsınız. Ancaq bu sizə imkan verəcək ki, bizim başladığımız işləri daha da uğurla həyata keçirəsiniz. Siz bizim ümidimiz, gələcəyimizsiniz.”

Demokratik dövlətin milli təhsil sisteminin də ümdə vəzifəsi bütün uşaqların şəxsiyyət kimi formalaşdırılmasıdır. “Məktəb həyatı təkcə vermir, eyni zamanda bu, yüksək tərbiyə ocağıdır” –uşaq və gənclərimizin milli və ümumbəşəri dəyərlər əsasında formalaşdırılmasını, dövlətçilik ideyalarına sədaqət, vətənə, torpağa

məhəbbət ruhunda tərbiyəsinə daim ön plana çəkilməsini ulu öndərimiz söyləmişdir.

Məktəb təhsili uşaqlarımızın həyatında ən vacib və dərin izlər qoyan prosesdir. Bu proses məktəbdə öyrənilən biliklər və qazanılan təcrübələr aracılığı ilə uşaqların zövq, maraq və nailiyyətlərinin formalaşmasına kömək edir. Bu səbəbdən təhsil prosesi müasir təhsil tənzimləmələrinə uyğun olmalı, yeniliklərə açıq, müxtəlif ixtisas sahələrinə uyğun təhsil proqramları təqdim edilməlidir. Məktəblər tələbələrə mənəvi dəyərlər, vətəndaşlıq mənsubiyyəti, mövzularında da təlimat verməlidirlər.

Əsas məqsəd təhsildə biznes sahəsində, inkişaf etmiş ölkələrdə mövcud olan praktik təcrübələr və mədəniyyətlərə nəzər salmaq və uşaqlarımıza təcrübələr və biliklər verməkdir. Bu, onların həyatına xeyirli bir şəkildə təsir edərək, milli inkişafımıza və gələcəyimizə kömək edəcəkdir. Məktəblər göstərilən məqsədə çatmaq üçün əsasən digər ölkələrin təcrübələrindən və beynəlxalq təşkilatların yardımından istifadə etməlidirlər.

Məktəbdənkənar müəssisələr, bu işdə ən vacib rollardan birinə malikdir. Uşaq və yeniyetmələrin savad almasını, biliklərə yiyələnməsini əhatə edilməsi ilə təhsil sisteminin işi bitmir. Onların şəxsiyyət kimi formalaşması da bu sistem daxilindədir. Təhsil sisteminə həmçinin, onların fəaliyyətlərinin bütün istiqamətləri, o cümlədən asudə vaxtlarının və istirahətlərinin səmərəli təşkili də aiddir. Təhsil Nazirliyinin müvafiq şöbələri, icra nümayəndəlikləri və hüquq-mühafizə orqanları, uşaqların məktəblərə cəlb edilməsi üçün bununla əlaqədar geniş tədbirlər həyata keçirir. Uşaqların, təhsili və hüquqlarının qorunması, sağlamlığı, inkişafı bu hərəkətin hissəsidir. Məhdudiyyəti olan uşaqların təhsilini təşkil etmək üçün geniş imkanlar ölkəmiz daxilində yüksək səviyyədədir. Hazırda, təhsil müəssisələrinin geniş şəbəkəsi bu tip uşaqlar üçün yaradılmışdır. Ancaq, bəzi uşaqlar təhsilinin təşkili üçün xüsusi yanaşma və formalar, daha artıq qayğı və diqqət tələb edir. Bu məqsədlə, inklüziv təhsil, ən optimal variantdır. Hər bir təhsil alanın fəaliyyətinin qəbul edilməsi inklüziv təhsilin əsas prinsipidir. Buna görə də, bütün uşaqların özünəməxsus tələbatlarını təmin edə bilmək üçün təhsil təşkil edilməlidir. Hazırkı dövrdə məhdud imkanları olan insanlara dəstək xidmətinin inkişafı ideoloji olaraq "sosial model" adlandırılır. Göstərilən modelə əsasən insanın ailəsinin həyatında

iştirakı, təhsil müəssisələrində təhsil alması, işləmək üçün hazır olması mütləq deyil. Əsas diqqət mühitin onların imkanlarına adaptasiya olunmasına, onların qabiliyyətlərinin inkişafı üçün sosial əlaqələr sisteminin yaradılmasına verilir.

İnklüziv təhsilin konsepsiyası, xüsusi tələbatları onların ehtiyaclarını mümkün geniş formada qarşılayacaq bir təhsil təmin etməyə, onların ictimaiyyətə inteqrasiyasına, mümkün qədər daha çox insanın onlarla birgə təhsil almağına, onların bərpa olunmasına və bədən və fikir səhhətlərinin inkişafına fokuslanır. Konsepsiya təhsil müəssisələrində yenilənmiş təlimat planları, uyğun məsələlər, sənaye tərəfindən təmin edilən texnologiyalar və müxtəlif təminatlar kimi bəzi konkret təchizətləri ayrıca bu şəxslərin ehtiyaclarını təmin etmək üçün təqdim edir. İnklüziv təhsil, məhdud imkanları olan insanların təhsilinə imkan yaradır və ictimaiyyətdə fəaliyyət göstərmələrini, öz potensiallarını reallaşdırmaq üçün mümkün olan hər şeyi etməyə çalışır.

1. Səhhətindən, fiziki və intellektual defektindən asılı olmayaraq bütün insanların təhsil almaq haqqı vardır.

2. Xüsusi təhsil sisteminin inkişafında inklüziv təhsil hal-hazırda aparıcı rol oynayan differensial təhsilin ləğvi demək deyil. Effektiv inteqrasiya təkcə kütləvi təhsilin daima təkmilləşməsi şəraitində mümkündür.

3. Körpə, erkən və məktəbəqədər yaş dövrləri xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların ən vacib inkişaf dövrləridir. Uşaqların qeyd olunan bu dövrləri dövrlərdən, cəmiyyətdən və ailədən yüksək diqqət tələb edir, çünki məhz bu dövrlərdə defektlərin qarşısı alınması imkanları əlverişlidir. Bütün üçün xüsusi təhsil sisteminə çatışmayan hissəni – erkən aşkarlanma və erkən yardım sistemini əlavə etmək vacibdir.

4. Valideynlər tibbi, sosial və təhsil müəssisələri reabilitasiyanın müxtəlif yolları haqqında məlumatlandırılmalıdırlar.

5. Məhdudiyyətli olanlar erkən yaşlarından normal uşaqların mühitinə inteqrasiya olunmalıdırlar. Onların valideynləri bu işdə mütəxəssislərin tamhüquqlu partnyorları olmalıdırlar.

6. Valideynlərin istəyini nəzərə alaraq, məhdudiyyəti olanlar erkən və məktəbəqədər yaşlı uşaqlar ümumi tipli məktəbəqədər müəssisələrə qəbul

olunmalıdırlar.

7. Mütəxəssislərin köməyinin dərəcəsi və forması nöqsanın və uşağın fərdi xüsusiyyətindən asılıdır.

8. İnküziv təhsilin müvəffəqiyyətlə tətbiq ediməsi üçün təzə formalı müəssisələr və məktəblər yaradılmalı, əvvəldən yaradılmış müəssisələrdə isə inküziv təhsilin tətbiqi üçün fərqli mühit, inküziv təhsilə uyğun mühit qurulmalıdır.

9. Hər uşağın öz fərdi tempində inkişaf etmək hüququ var. Nöqsanından asılı olaraq, hər uşaq ümumtəhsil məktəbinin proqramı əsasında tam, ya da qismən təhsil alır.

10. Məhdudiyyətli olanlara nöqsanından asılı olaraq ya fərdi məşğələlərdə, ya da bilavasitə dərslər zamanı əlavə kömək göstərilir.

11. Valideynlər dərslərdə, fərdi məşğələlərdə, dərslərdən kənar və məktəbdən kənar tədbirlərin hazırlanması və keçirilməsində iştirak edə bilərlər.

12. Məhdudiyyəti olanların standart tipli siniflərdə təhsil alması ilə yanaşı, bir kateqoriyaya aid belə uşaqların ümumtəhsil məktəbinin xüsusi sinfində təhsil almaları da təşkil olunmalıdır.

13. İnküziv təhsilin effektivliyini təmin etməkdən ötrü xüsusi və ümumtəhsil məktəblərin müəllimlərinin hazırlanması və yenidən hazırlanması məsələləri nəzərdən keçirilməlidir. Hətta defektoloq müəllimlər inküziv təhsil şəraitində korreksion köməyin göstərilməsi üçün xüsusi hazırlanmalıdırlar.

14. Məhdudiyyətli uşaqların ümumtəhsilin və ali məktəbdə peşə təhsili almaq imkanını inküziv təhsil nəzərdə tutur.

15. İnküziv təhsil tədricən həyata keçirilməlidir. Bu prosesdə peşəkar kadrların hazırlanması və cəmiyyətin əlillərə münasibətinin dəyişməsi nəzərə alınmalıdır.

16. İnküziv təhsilin həyata keçirilməsində əsas hüquqi sənəd "Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin haqqında qanun"dur.

17. İnküziv təhsil çərçivəsində həll olunan məsələlərin yeniliyini, sosial əhəmiyyətini, mürəkkəbliyini, kompleksliliyini nəzərə alıb, buna aid elmi tədqiqatları genişləndirmək, valideynlərin təlimlənməsinə yönəldilən proqramların işlənməsinə xüsusi diqqət yetirmək.

18. İnküziv təhsilin reallaşması nazirliklərinin birgə ahəngdar fəaliyyətini tələb edir.

19. İnküziv təhsil konsepsiyasının gündəlik həyata tətbiqi məhdudiyyətli insanlara qarşı əhalinin münasibətinin dəyişməsinə tələb edir. Bu məqsədlə ictimaiyyətin, kütləvi informasiya vasitələrinin, qeyi-hökumət və dini təşkilatların, sahibkarların və s. səylərini birləşdirmək lazımdır.

Azərbaycanda inküziv təhsil, hələ ki pilot layihələr çərçivəsində həyata keçirilən bir təhsil formasıdır və inkişafı üçün səmərəli iş aparılır. İnküziv təhsil haqqında xüsusi qanun olmasa da, sağlamlıq imkanları məhdud insanların təhsil hüquqları müxtəlif sənədlərdə özünü əks etdirir. Bu sənədlər arasında 2001-ci ildə qəbul olunmuş “Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”, 2005-ci ildə Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsilinin təşkili üzrə İnkişaf Proqramı, 2009-cu ildə qəbul olunmuş “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2012-ci ildə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası, və 2013-cü ildə qəbul olunmuş “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası” yer alır. Bu sənədlərdə məhdudiyyəti olanların təhsili haqqında müddəalar öz əksini tapmış, son iki sənəddə isə prioritet məsələ kimi inküziv təhsilin inkişaf etdirilməsi qarşıya qoyulmuşdur. Ölkədə deınstitutlaşdırma tədbirlərinə start verən 2006-cı ildə təsdiq edilmiş “Dövlət uşaq müəssisələrindən uşaqların ailələrə verilməsi və alternativ qayğı Dövlət Proqramı” çərçivəsində hazırlanıb və qəbul edilmiş plana əsasən, inküziv təhsil komponentli ümumtəhsil məktəblərinə 7 internat məktəbinin transformasiya edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. 2004-cü ildə, Dünyaya Baxış və Beynəlxalq Tibb Korpusu ilə Müasir Təhsil və Tədrisə Yardım Mərkəzinin birgə əməkdaşlığı ilə inküziv təhsil layihəsini icra etmişdir. Bu layihə, intellektual və fiziki inkişaf problemləri olan 22 uşağa Bakı, Sumqayıt və Mingəçevir şəhərlərində 4 məktəb və 3 ümumtəhsil məktəbində təlim vermişdir. Daha sonra, həyata keçirilən layihələr çərçivəsində Yasamal, Səbail, Xətai, Binəqədi, Qaradağ, Nərimanov rayonlarında, Yevlax, Sumqayıt və Mingəçevir şəhərlərində 17 ümumtəhsil məktəbi və 13 məktəb təhsil

müəssisəsində 2005-2009-cu illərdəki layihələr əsasında 298 məhdudiyyətli uşaqlar təlim görmüşdür. Bu layihənin bir eksperiment olaraq başadılması, sağlam olanların məhdudiyyətli olanlarla birlikdə təhsilini dəstəkləməsi üçün nəzərə alınmışdır. Həmçinin, BMT-nin Uşaq Fondu və Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi birlikdə 2014-cü il tarixində imzalanmış “2014-2015- ci illərə dair İllik Fəaliyyət Planı”na əsasən, 2015-ci ildən Bakı şəhərində 2 ümumtəhsil məktəbində ibtidai siniflərdən başlayaraq inklüziv təhsilin icrasına başlanılmışdır.

BMT-nin “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiyasının 24-cü maddəsi, əlilliyə daha uyğun təriflər verməkdədir. Bu Konvensiyaya görə bütün dövlətlərin inklüziv təhsili tətbiq etmək öhdəliyini yerinə yetirməsini tələb edir və məhdudiyyətli olanların təhsil haqları tanınır. Bu öhdəlik aşağıdakıları əhatə edir:

- Məhdudiyyətli olanların ümumtəhsil məktəblərinə qəbul edilməsini və təhsil almağa imkan vermək;

- İnklüziv, keyfiyyətli və pulsuz ibtidai və orta təhsil almaq üçün əlaqədar məhdudiyyəti olan şəxslərin təhsil hüquqlarını ləngitmədən, tədbirləri götürmək;

- Fərdi ehtiyaclara uyğunlaşdırılmış zəruri dəstək tədbirlərini təmin etmək və akademik və sosial inkişafa uyğun şərait yaratmaqla inklüzivliyin tam şəkildə təmin olunması.

Təhsildən kənarlaşdırılma, hansı cür olursa olsun, məhdudiyyətli uşaqların təhsillənmək hüquq-haqqlarını məhdudlaşdırır. Özü də bir diskriminasiya forması sayılır. Məhdudiyyəti olanların hüquqları haqqında Konvensiya tərəfindən təmin edilən bir öhdəliyə görə, bu səbəbdən dövlətlər inklüziv təhsil imkanlarını yaratmaq üçün gərəkənləri əldə etməlidirlər.

Azərbaycan kimi Konvensiyanı imzalayan bir tərəf olaraq, ölkəmiz bu öhdəliyi yerinə yetirmək üçün inklüziv təhsilin həyata keçirilməsinə ciddi diqqət məruz qoyub.

Məhdudiyyəti olan uşaqların xüsusi məktəblərdə və ya standart tipli məktəblərin daxilindəki xüsusi bölmələrdə təhsil alması, yaxud natamam inteqrasiyanın inklüziv təhsilə daxil olmaması bu səbəblə mümkün deyil. Bunun əvəzində, Azərbaycan hökuməti bu təhsil sistemini tətbiq etmək üçün tədbirlər

planlaşdıraraq, məhdudiyyətli olanların ümumi təhsil müəssisələrində hər kəsə açıq olan şəraitdə təhsillənməsinə şərait yaradır. Bu bağlamada, inklüziv təhsil mühitində şəxsi tələbatlara uyğunlaşdırılmış məcburi təkanlar təklif olunur.

Bütün bu addımlar, Azərbaycan hökumətinin məhdudiyyəti olanların öyrənmə haqqlarının məhdudlaşdırılmasına və ya digər insanlarla bərabər olmaqdan məhrum qalmalarına icazə verməməyə çalışdığını göstərir. Bu da ölkəmizin, inklüziv və ehtiram verici bir mühitdə yaşamaq üçün əlverişli bir ölkə olduğunu sübut edir.

Boşluqları aradan qaldırmaq üçün inklüziv təhsilin tətbiqində vacib proseslər icra olunmuş, işlər görülmüşdür.

Hər bir vətəndaşın təhsil hüququ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında hər bir vətəndaşın təhsil hüququ qarşılanır.

2017-ci ildə məhdudiyyəti olanların məhdudiyyətsiz uşaqlarla birlikdə təhsilinin təşkili üçün “2018-2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında əlilliyi olan şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlər Proqramı” qəbul olunmuşdur. Məhdudiyyəti olan uşaqlar üçün ölkəmizdə təhsil əlçatan bir şəkildə deyildir.

“Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunun beşinci maddəsinin ikinci bəndində yazılır: Dövlət cinsindən, irqindən, dinindən, dilindən, siyasi əqidəsindən, milliyyətindən, sosial vəziyyətindən, mənşəyindən, sağlamlıq imkanlarından asılı olmayaraq, hər bir vətəndaşa təhsil almaq imkanı yaradılmasına və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsinə təminat verir”. Burada “sağlamlıq imkanları” sözü diqqəti cəlb edir.

Deməli, məhdudiyyəti olanların da təhsillənmək haqqı mövcuddur. Təcrübələr göstərir ki, təhsildən təcrid olunan əhali qrupları arasında məhdudiyyəti olanlar daha yüksəkdir.

Azərbaycanda məhdudiyyətli təhsildən kənarlaşdırılan uşaqların tutduğu rəqəm dəqiq bilinmir. 2020-ci ilin rəsmi statistikasına əsasən Azərbaycanda təqribən 62951 əlilliyi olan uşaq qeydiyyatdadır.

UNİCEF-in apardığı araşdırmalar nəticəsində məlum olub ki, məhdudiyyəti olanların valideynlərinin yalnız bir qismi əlillik dərəcəsinin müəyyənləşdirilməsinə görə lazımlı qurumlara yaxınlaşırlar. Nəticədə onu deyə bilərik ki, Azərbaycandakı

məhdudiyyəti olanların sayı daha çoxdur. Əlilliyinə görə qeydiyyatda olan uşaqların təqribən ibtidai və orta məktəb yaşında olan uşaqlar 47000 nəfərdir.

Əlilliyi olan 12400 uşaq evlərində və ya evdə təhsil formasında, ya xüsusi məktəblərdə, ya da internat məktəblərində təhsil almaqları ibtidai və ya orta təhsilə cəlb olunması Təhsil Nazirliyinin məlumatına əsasən bilinmişdir. Əlilliyi olan uşaqların bir qismi ümumtəhsil məktəblərdə təhsilə cəlb edilib, lakin onların qeydiyyatı aparılmadığı səbəbindən dəqiq sayları haqqında məlumat mövcud olmadığı ehtimal olunur [6].

Bunlarla yanaşı, “İbtidai təhsil səviyyəsi üzrə inklüziv təhsilin tətbiqi” layihəsinin ümumi orta təhsil səviyyəsi üzrə davamlılığının təmin edilməsi barədə əmr keçmiş Təhsil Naziri Ceyhun Bayramov tərəfindən imzalanıb.

Bütün bunlar daha yaxşı işə götürülmə perspektivləri və keyfiyyətli təhsil almış əlilliyi olan yetkinlik yaşına çatmışlar arasında asılılığın azaldılması, əlilliyi olan uşaqlar və yeniyetmələr arasında sosial bacarıqların artırılması, əlilliyi olan insanlara qarşı ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması, əlilliyi olan şəxslərin keyfiyyətli təhsilə cəlb edilməsi onlar üçün daha çox imkan yaradılması vasitəsi ilə milli inkişafa uzunmüddətli olaraq müsbət təsir göstərəcəkdir. Bu da öz növbəsində böyük sosial uyğunlaşmaya gətirib çıxaracaq.

Bu səbəblə də, Ali məktəblərin müəllimlik, məktəbəqədər təhsilin pedaqogikası və Təhsildə Sosial Psixoloji Xidmət ixtisaslarında “İnklüziv təhsil” fənninin tədrisini məqsəduyğun görmüşdür. Bu sahədə elmi-pedaqoji kadrların azlığını nəzərə alaraq, “İnklüziv təhsil” fənninin müəllimlik ixtisaslarında tədris olunması bizim fənn proqramının hazırlanması məqsədini Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi qarşımıza qoydu.

Biz əgər bütöv və sağlam bir cəmiyyət istəyiriksə, ilk öncə təhsilin tamlığından keçir. Təhsilin tamlığını təşkil etmək və qarşıya çıxan əskikləri tamamlamaq üçün daim dünya təcrübəsi araşdırılır, milli sistemə tətbiqi labüd olan yeni variantlar tapılır və onların ölkəmizdəki effektivliyi məsələsi dəqiqləşdirildikdən sonra əməli işlərə start verilir. Əlilliyi olan uşaqlar üçün geniş imkanları böyük hədəfləri olan inklüziv təhsil yaradır.

İnklüziv təhsilin inkişafı üçün ölkəmizdə də böyük addımlar atılmış, ciddi işlər görülmüşdür.

Bunların nəticəsində qanunvericilik bazası yaradılmış, məktəblərin infrastruktur və texniki imkanları təkmilləşdirilmiş, müəllimlərin peşəkar bacarıqları artırılmış, dərslik və əyani vasitələr inklüziv təhsilə uyğunlaşdırılmışdır. Bu mühüm sahələrdə görülən işlər, inklüziv təhsilin inkişafı istiqamətində daha da məqsədə uyğun addımlar atılmasını təmin edir.

Uşaqların sağlam böyümələri və müasir dövrdəki tələblərə cavab verən inkişafı, ölkəmizdə daim diqqət mərkəzindədir. Dövlət rəhbərimiz cənab İlham Əliyev uşaqların hər sahədə inkişafına dəstək olmaq üçün önəmli qərarlar və sərəncamlar verir.

“Heydər Əliyev Fondu” tərəfindən yaradılan məktəblər, uşaq evləri və bağçalar, yeni tələblərə cavab verən infrastruktur və layihələr, müasir proqramlar özünün uğurlu nəticələri ilə fəxr və sevincə doludur. Dövlətimiz uşaqlara layiqli, faydalı və müvəffəqiyyətli insan kimi böyümək üçün bütün imkanlarını səy göstərir.

Dünya ictimaiyyəti fikir birləşməsi ilə də qəbul edir ki, Cənab Prezidentimiz İlham Əliyevin uşaqların hüquq və azadlıqlarının qorunması ilə bağlı ciddi addımlar atması ölkəmizdə uşaqların inkişafına vacib təsir göstərir. Bu mövzuda özünü isbatlamış Heydər Əliyev Fondu birinci vitse-prezident Mehriban Əliyevanın rəhbərliyi altında, xüsusi diqqət və nəzarət altında olan böyük bir təşkilatdır. Her il fondun göstərdiyi xidmətlər daha da inkişaf edir və genişlənərək böyüyür [2].

Azərbaycanın sabahı düşünülmən uşaqlara yüksək səviyyəli qayğı göstərilməsi ilə yanaşı, cəmiyyətin bütün potensialının səfərbər edilməsinə də xidmət fondun fəaliyyətidir.

BMT-nin ölkəmizdə yeni təyin olunmuş rezident əlaqələndiricisi və BMT-nin İnkişaf proqramının daimi nümayəndəsi Antonius Borek ilə Mehriban Əliyeva 2013-cü il fevralın 11-də görüşmüşdür. O, 2005-ci ildən Heydər Əliyev Fondunun UNDP ilə əməkdaşlığının başlağını diqqətə çatdırmışdır.

“Kor və görmə qabiliyyəti zəif olan insanların informasiya kommunikasiya texnologiyalarına çıxışının təmin edilməsi” layihəsinin indiyə qədər bir çox

layihələrin həyata keçirildiyini deyən Mehriban Əliyeva bunlardan ən böyüyünün olduğunu vurğulamışdır. Bakı və regionlarda bu tipdən olan insanlar üçün İKT mərkəzləri layihə çərçivəsində inşa olunub.

Ədəbiyyat:

1. İnklüziv təhsil. Əlilliyi olan uşaqları keyfiyyətli təhsilə cəlb etmək üçün nə etmək lazımdır? BMT-nin Uşaq fondu (UNICEF). Bakı, 2019.
2. İnklüziv təhsil. Valideynlər üçün bələdçi. Bakı, 2020.
3. İnklüziv siniflərdə əlilliyi olan uşaqların təhsili. Müxtəlifliyin dəstəklənməsi üçün əlverişli mühitin yaradılması üzrə vəsait dəsti. Xüsusi kitabça 3.
4. “İnklüziv təhsil- Reallıqlar, çağırışlar, perspektivlər” Beynəlxalq elmi konfransın materialları (Könül Xudazadə) Bakı, 2020. 55 s.
5. İbrahimov F.N., Hüseynzadə R.L. Pedaqogika. Bakı, 2012. 311 s.
6. İnklüziv təhsil: təcrübə və qarşıda duran vəzifələr, V Elmi-praktiki Konfransın məqalələr toplusu. (Güləy Qurbanova) Bakı, 2011. 44 s.
7. İsmayılova L. və başqaları, Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsili. Bakı, 2009.

PEDAQOJİ TƏLİM TEXNOLOGİYASI

İsmayılova İlhamə Şubay qızı

İsmayılova Aygün İslam qızı

Mingəçevir Dövlət Universiteti

aygun.ismayilova.87@inbox.ru

ilhameismayilova32@gmail.com

Məktəbəqədər yaş dövrü-uşağın intensiv fərdi inkişafı dövrü, bir sıra psixi neoplazmaların meydana çıxması, mühüm şəxsiyyət xüsusiyyətlərinin formalaşması dövrü, bu, uşağın davranışını, münasibətini müəyyən edən psixi xüsusiyyətlərin formalaşması dövrüdür.

Məhz bu xüsusiyyətlər məktəbəqədər yaşlı uşağın fərdi inkişafı üçün standart təşkil edir və məktəbəqədər təhsil müəssisəsində uşaqlarla işi müəyyən edən strateji vəzifələrin əsasını təşkil edir.

Məktəbəqədər yaşlı uşağın şəxsiyyətinin formalaşması və inkişafı problemi xüsusi diqqətə layiqdir, çünki şəxsiyyətin əsasları bu dövrdə qoyulur və sosial təsirlərə həssas olan bu dövrüdür. Yadda saxlamaq lazımdır ki, şəxsiyyətin formalaşmasına əsasən mikromühit - uşağın yaxın ətrafı (ilk növbədə - valideynlər, həmyaşıdlar, pedaqoqlar) təsir göstərir. Eyni zamanda nəzərə almaq lazımdır ki, əlverişsiz amillər ümumilikdə ətraf mühitə, xüsusən də uşağa təsir göstərir. Onların təsirinin nəticəsi, insan sağlamlığının pisləşməsinə səbəb olan sosial məhrumiyyət, yəni yaşamaq, tam inkişaf və sosiallaşma üçün zəruri olan müəyyən şərtlərdən, maddi və mənəvi resurslardan məhrum olmaq, məhdudlaşdırmaq və ya qeyri-kafi olmaq vəziyyətidir: fiziki, zehni, sosial. Buna uyğun olaraq praktik psixoloji işin nəticəsi psixoloji cəhətdən sağlam uşaq olmalıdır.

Müasir dünyada məktəbəqədər yaşlı uşaqlarla psixoloji sağlamlığın formalaşması ilə bağlı bir çox texnologiya, texnika və metodlar mövcuddur. Ən aktual və məhsuldarlardan biri təlim texnologiyasıdır. Qrup qarşılıqlı əlaqəsi prosesində uşaqların psixoloji sağlamlığının qorunması və formalaşdırılması ideyasına əsaslanır. Təbii ki, uşaqlara effektiv psixoloji dəstək üçün psixoloji sağlamlıq pozuntularının şiddətindən asılı olaraq həm qrup, həm də fərdi iş formalarından istifadə etmək lazımdır. Ancaq məktəbəqədər müəssisədə fərdi iş həmişə rəşional olmadığından, əsas diqqət ağır psixoloji sağlamlıq pozğunluğu olan uşaqların xüsusiyyətlərini (aqrəssivlik, narahatlıq, mənfi özünə hörmət, münəaqışə, izolə). Eyni zamanda, nəzərə almaq lazımdır ki, qrup dərslərinin rəhbəri təkcə psixoloq deyil, həm də pedaqoq ola bilər /əsas məqsədi məqsədyönlü mütəşəkkil qrup qarşılıqlı əlaqəsi prosesində məktəbəqədər uşaqlara psixoloji dəstək verməkdir.

Sosial-psixoloji təlimin ümumi məqsədi konkret vəzifələrdə müəyyən edilir:

- 1) müəyyən biliklərə yiyələnmək;
- 2) özünü və başqalarını adekvat və tam şəkildə tanımaq bacarığının inkişafı;

- 3) şəxsi keyfiyyət və bacarıqların diaqnostikası və korreksiyası, real və məhsuldar hərəkətlərə mane olan maneələrin aradan qaldırılması;
- 4) sosial və kommunikativ səriştənin formalaşması, başqaları ilə səmərəli qarşılıqlı əlaqə bacarığının inkişafı;
- 5) əks etdirmə bacarıqlarını öyrənmək;
- 6) özünü inkişaf etdirmə ehtiyacının stimullaşdırılması.[1]

Təlimin əsas humanist ideyası uşağı məcbur etmək, sıxışdırmaq deyil, ona özünə çevrilməsinə, özünü qəbul etməsinə və sevməsinə, başqaları ilə ünsiyyətdə maneələri dəf etməyə kömək etməkdir.

Texnologiya “psixoloji sağlamlıq” konsepsiyasına əsaslanır. Psixoloji sağlamlıq insanın həyat prosesində tam işləməsi və inkişafı üçün zəruri şərtidir. Beləliklə, bu, bir tərəfdən, insanın (uşaq və ya yetkin) yaşa bağlı sosial və mədəni rollarını adekvat yerinə yetirməsi üçün şərtidir, digər tərəfdən, davamlı inkişaf imkanını təmin edir.

Psixoloji sağlamlıq aksioloji, instrumental və ehtiyac-motivasiya komponentlərini özündə birləşdirən sistem kimi təsvir edilə bilər. Eyni zamanda, aksioloji komponent cinsindən, yaşından, mədəni xüsusiyyətlərindən və s.-dən asılı olmayaraq, insanın özünün dəyərləri və digər insanların Mənlik dəyərləri ilə mənalı şəkildə təmsil olunur.

Instrumental komponent, insanın özünü tanıma vasitəsi, şüurunu özünə, daxili dünyasına və başqaları ilə münasibətlərdəki yerinə cəmləşdirmək qabiliyyətinə malik olduğunu nəzərdə tutur. Bu, insanın emosional vəziyyətlərini və digər insanların vəziyyətlərini başa düşmək və təsvir etmək qabiliyyətinə, başqalarına zərər vermədən hisslərin sərbəst və açıq təzahürü imkanlarına, həm öz davranışının, həm də başqalarının davranışının səbəb və nəticələrini dərk etmə qabiliyyətinə uyğundur.

Ehtiyac-motivasiya komponenti insanın özünü inkişaf etdirməyə ehtiyacının olub olmadığını müəyyən edir. Bu o deməkdir ki, insan öz həyat fəaliyyətinin subyektinə çevrilir, onun inkişafının mühərriki kimi çıxış edən daxili fəaliyyət mənbəyinə malikdir, eyni zamanda, o, öz inkişafı üçün məsuliyyəti tam şəkildə öz üzərinə götürür.

Yuxarıda deyilənləri təhlil edərək belə bir nəticəyə gəlirik ki, təlim texnologiyası bir tərəfdən özünün üç komponentli strukturuna uyğun olaraq psixoloji sağlamlığın formalaşmasını təmin edirsə, digər tərəfdən məktəbəqədər yaşlı uşaqların əsas yenitörəmələrinin formalaşmasını təmin edir. Belə ki, qrup dərsləri uşağa xüsusi yaradılmış mühitdə, miniatür cəmiyyətdə, xarici aləmi əks etdirən təcrübə qazanmağa, əldə etdiyi bilik, bacarıq və bacarıqları real həyata köçürməyə imkan yaradır. Qrupun ikinci potensial faydası digər qrup üzvlərindən rəy və dəstək almaq bacarığıdır. Həmyaşıdların olması uşaqda rahatlıq hissi yaradır. Qrupda kifayət qədər özünə inamı olmayan uşaqlarda təzyiqə məruz qaldıqları hissi olmur. Və özlərini ifadə etməyə başlayanda, böyüklərin dəstəyini hiss edərək daha sakit hiss edirlər.

Üçüncüsü, təlim texnologiyası çərçivəsində insan təkə iştirakçı deyil, həm də tamaşaçı ola bilər. Uşaq həmyaşdını müşahidə və təhlil üçün əlverişli bir model kimi istifadə edir ("kənar görünüş"). Bu, özünü qrupun digər üzvləri ilə eyniləşdirməyə, müqayisə etməyə imkan verir.

Beləliklə, qrup psixoloji dəstək uşağın psixoloji sağlamlığının formalaşması üçün optimal texnologiyalardan biridir ki, bu da öz növbəsində onun təkə ictimai həyata daxil olmasını, öz yerini tapmasını deyil, həm də bütövlükdə cəmiyyətin inkişafının tərəqqisini müəyyən edir.

Texnologiyanın prosessual xüsusiyyətlərinin bir hissəsi olaraq, uşağın psixoloji sağlamlığının formalaşması üçün şərtləri vurğulamaq lazımdır.

Birincisi, ilk növbədə özünü tənzimləmək üçün zəruri olan uşağın fəaliyyətinin formalaşmasına kömək etmək.

Həssas dövrdə uşağın fəaliyyətinin (hərəkətli, koqnitiv, kommunikativ və s.) ünsiyyət şəraitində və dərslərin və qrup işinin təşkilinin müvafiq üsulları ilə həyata keçirilməsi zəruridir. Həyati strukturların qeyri-adekvat təşkili fəaliyyəti bloklayır, səviyyəsini azaldır və ya ona fərqli istiqamət verir.

İkincisi, uşaqların psixoloji sağlamlığının formalaşması üçün ən vacib şərtlərdən biri maneələri müstəqil şəkildə dəf etmək təcrübəsidir.

Üçüncüsü, refleksiyanın inkişafına dəstək vermək, uşağı özünü, xüsusiyyətlərini və imkanlarını, davranışının səbəb və nəticələrini anlamağa təşviq

etmək lazımdır.

Dördüncüsü, uşağın inkişafında dəyər mühitinin olması, onlara ətrafdakı idealları, böyüklərin müəyyən dəyər istəklərini görmək və öz prioritetlərini müəyyən etmək imkanı vermək vacibdir.

Təlim qrupunun işi bir sıra spesifik xüsusiyyətlərə malikdir. Onlardan bəzilərini qeyd edək.

Təlim iştirakçılarının fəaliyyəti xüsusi xarakter daşıyır, çünki onlar müəyyən bacarıqları inkişaf etdirmək, başqaları ilə ünsiyyət prosesinə təsir edən xüsusi şəxsi keyfiyyətləri və münasibətləri inkişaf etdirmək üçün xüsusi məşqlərin oynanmasına cəlb olunurlar. Təlim zamanı etimad və təhlükəsizlik mühitinin yaradılmasına xüsusi diqqət yetirilir və buna görə də heç bir səhv və ya səhv məşq olmadığını vurğulamaq çox vacibdir. Təlimdə olan uşaq oyunlarda könüllü iştirak edir, yəni bu və ya digər məşqi yerinə yetirməkdən imtina etmək hüququna malikdir. Fasilitator təlimi elə təşkil etməyə çalışır ki, uşaqlar orada iştirak etmək istəsinlər, o, həm də iştirakçıları (bu yaş üçün əlçatan səviyyədə) qrupda baş verən prosesləri düşünməyə sövq edir.

Təlimdə davranış qaydaları dərstdən daha az tənzimlənir, o cümlədən kənar nəzarət azaldılır. Təlim iştirakçılarının öz davranışlarına nəzarət etdikləri güman edilir.

Qrup tərkibi və dərslərin müddəti ilk növbədə uşaqların yaşı ilə müəyyən edilir.

3-4 yaşlı uşaqlar adətən 14-20 dəqiqədən çox edə bilməzlər . Kiçik məktəbəqədər uşaqlar açıq oyunlara üstünlük verirlər. Yadda saxlamaq lazımdır ki, onlar asanlıqla həddən artıq həyəcanlanırlar və buna imkan verməmək lazımdır.

5-6 yaşlı uşaqlar üçün optimal qrup ölçüsü 6-7 nəfər, məşğələnin müddəti 25-30 dəqiqədir. 5-6 yaşlı uşaqlar artıq davranışlarına müəyyən qədər nəzarət edə bilirlər. Bir qayda olaraq, bir neçə seansdan sonra onlar emosional vəziyyətlərini təsvir edə, onları maraqlandıran məsələlərin müzakirəsinə qısaca qoşula bilirlər.[3]

Məşğələlərin optimal tezliyi həftədə 2 dəfədir. Qrup dərslərinə psixogimnastika, kommunikativ, açıq oyunlar və məşqlər, eskizlər, art-terapiya elementləri, istirahət üsulları, sevinc atmosferi, əlverişli emosional fon, qorxu və gərginliyi aradan qaldırmağa yönəlmiş salamlama ritualı və vida mərasimi daxildir.

Uşağın məşğuliyyətlə bağlı aldığı emosional təcrübəni gücləndirir.

Nəzəri əsaslara, həyata keçirmə formalarına, həll edilməli olan vəzifələrə görə təsnifatına əsaslanaraq əsas metodların və metodoloji texnikaların təsviri.

Rol oynama üsulları, o cümlədən-rol oynayan gimnastika və psixodrama. Məlumdur ki, psixoloji sağlamlığı təmin etmək üçün adekvat rol inkişafı lazımdır. Məşğələlərin keçirilməsinin rol əsaslı üsulları uşağın məzmun və status baxımından fərqli rollar alması, adi olanların əksinə olan rolların oynaması və s.

Rol gimnastikası, öz növbəsində, uşaqların yaşına uyğun olaraq, ilkin mərhələdə rol oynayan hərəkətlər və böyük məktəbəqədər yaşda rol oynayan obrazlar şəklində təqdim edilə bilər. Kiçik məktəbəqədər uşaqlar üçün səsləri rol oynayan hərəkətlərə (qorxmış pişik kimi miyavlama), eləcə də barmaq oyunlarına necə daxil etməyi öyrənmək vacibdir. Yaşlı məktəbəqədər uşaqlar üçün daha çox heyvanların, nağıl personajlarının, sosial və ailə rollarının, cansız obyektlərin rol oynayan təsvirlərindən istifadə olunur. Bir qayda olaraq, rol mimika və jestlər vasitəsilə çatdırılır, bəzən səslənir.

Psixodramanın mərkəzində repressiyanın aktlaşdırılması və ya qorxulu obyekt üzərində qələbə ola bilər. Bu vəziyyətdə hücumçu rolundan qurban roluna qədər rolların dəyişdirilməsi istifadə olunur və ya bir qəhrəmanlıq vəziyyəti yaradılır və hücum obyektlərinə emosional empatiya bağlanır. Uşaqların yalnız barmaqların köməyi ilə oynadıqları barmaq dramatisasiyaları necə maraqlı və təsirli olur .

– Psixogimnastika oyunları insanın öz adını qəbul etməyə, xarakter xüsusiyyətlərini qəbul etməyə, keçmişini, indisini və gələcəyini qəbul etməyə, hüquq və vəzifələrini qəbul etməyə yönəlmişdir.

– Üç qrupa bölünə bilən kommunikativ oyunlar:1) uşaqlarda başqa bir insanda onun ləyaqətini görmək və başqa bir şifahi və qeyri-şifahi "sığal" vermək bacarığını inkişaf etdirməyə yönəlmiş oyunlar; 2) ünsiyyət sahəsi haqqında məlumatlılığın dərinləşməsinə kömək edən oyunlar və tapşırıqlar; 3) əməkdaşlıq etmək bacarığını öyrədən oyunlar.

– Ünsiyyət oyunları Bu oyunları üç qrupa bölmək olar, yəni: şifahi oyunlar, qeyri-verbal oyunlar və “zehni şəkillər”.

– Şifahi oyunlar ya uşaqlar tərəfindən bu və ya digər qeyri-adi vəziyyətin sonunu icad edir, ya da nağılların kollektiv tərkibi və ya bir söz üçün müxtəlif assosiasiyaların seçilməsidir. Qeyri-şifahi oyunlar canlı və ya cansız obyekti təsvir edən uşaqları əhatə edir. “Zihni şəkillər” səs (musiqi) və ya kinestetik (obyekt) stimullara uyğun olaraq sərbəst və ya müəyyən bir mövzuda bir şəkil icad etməkdir. Sonra şəklin müəllifi qəhrəmanların və əşyaların müəyyən rollarını uşaqlar arasında paylayaraq əsərini “canlandırır”.

– terapeutik metaforalar. Özünü inkişafın əsas xüsusiyyəti fərdin öz inkişafı üçün məsuliyyət daşmasıdır. Bunun üçün insanın öz resurslarını bilməsi lazımdır. Bu biliyə yiyələnmək üçün ən təsirli olan terapeutik metaforaların istifadəsidir, çünki metaforanın özü resurslara müraciəti ehtiva edir. Bu istiqamətdə uşaqlarla sistemli iş onların əsas ideyanı mənimsəməsinə gətirib çıxaracaq - çətin vəziyyətdə öz daxilində resurslar axtarmaq lazımdır, bununla da “özünə kömək mexanizmi” formalaşdırılır.

– emosional-simvolik üsullar: müxtəlif hisslərin qrup müzakirəsi və istiqamətləndirilmiş rəsm.

– Relaksasiya üsulları, o cümlədən aktiv sinir-əzələ relaksasiyası metoduna əsaslanan məşqlər, nəfəs məşqləri və vizual-kinestetik texnikaya əsaslanan məşqlər. Sinir-əzələ relaksasiyası metodu güclü gərginliyin və sürətli əzələlərin boşalmasının növbələşməsi yolu ilə rahatlama vəziyyətinə nail olmağı nəzərdə tutur. Nəfəsalma üsullarından dərin nəfəs və gecikmə ilə ritmik istifadə olunur.[2]

Qrupun effektivliyi və səmərəliliyi uşaqlarla iş kursun başlamazdan əvvəl və sonunda imtahanla müəyyən edilə bilər.

Nəticələri müəyyən etmək üçün aşağıdakı vasitələrdən istifadə olunur:

- uşaqların tərbiyəçilər, valideynlər tərəfindən qiymətləndirilməsi (anketlər, sorğular);

- uşaqların psixoloq tərəfindən müayinəsi (emosional və şəxsi sahənin öyrənilməsi).

Uşaqların qrup işinin effektivliyi aşağıdakı göstəricilərlə qiymətləndirilə bilər :

- uşaqların narahatlıq səviyyəsi;
- emosional rifah səviyyəsi;
- sosial və ünsiyyət bacarıqlarının formalaşma səviyyəsi; özünə hörmət səviyyəsi.

Uşaqlarla qrup işi nəticəsində mümkün dəyişikliklər:

- öz emosional vəziyyətlərini dərk etmək, başqalarının emosiyalarını fərqləndirmək, emosiyaları şifahi plana çevirmək bacarığı;
- uşaqlarda müsbət münasibətin formalaşması ,özünə inam, özünə hörmətin artması;
- narahatlıq, aqressivlik səviyyəsinin azalması, qorxuların aradan qaldırılması;
- uşaqlar tərəfindən psixo-emosional və əzələ gərginliyini aradan qaldırmaq üçün ən sadə bacarıqları mənimsəmək.

Ədəbiyyat:

1. Əliyeva Ş. Məktəbəqədər təhsildə müasir pedaqoji texnologiyalar. (metodik vəsait) Bakı, 2020. 102 səh.
2. Əliyeva S.A. Məktəbəqədər təhsildə müasir təlim texnologiyaları (dərş vəsaiti) Bakı, 2022. 146 səh.
3. Zeynalova Z.Ə., İsmayılova A.İ. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların təhsilində müasir pedaqoji texnologiyalar. Dərş vəsaiti. Bakı, 2024. 224 səh.

SAĞLAMLIQ IMKANLARI MƏHDUD UŞAQLARIN CƏMİYYƏTDƏ QARŞILAŞDIQLARI ÇƏTİNLİKLƏR VƏ HƏLLİ YOLLARI

İsmayılzadə Nurlanə Mənsur qızı

Təbiət Riyaziyyat və Humanitar Təmayüllü liseyin psixoloqu

nurlana.mansur@gmail.com

İnklüziv təhsil, sağlam və məhdudiyyətli olanların birlikdə təhsillənmə hüquqlarını qoruyur. Bu, sosial bərabərliyin qorunmasına və əlil uşaqların xüsusi ehtiyaclarının ödənilməsinə imkan yaradır. Qüsuru olanlar kollektiv mühitə adaptasiya olur, özünə inam hissi formalaşır və cəmiyyətə inteqrasiya edilir. Onlar bərabər hüquqlu şəxsiyyət kimi formalaşır və gələcəkdə məşğulluq kimi problemləri aradan qaldırılır. Uşaqların təhsillənmək və biliklər qazanmaq imkanını qələzləşdirən səbəbləri təyin etmək mümkündür. Lakin, bunu da vurğulamaq məcburidir ki, uşaqların təhsil almaqdan imtina etməsi məsuliyyəti onların öz üzərinə yükləmək olmaz. Uşaqların təhsil almağını təmin etmək məktəbin və cəmiyyətin əsas vəzifəsidir. Biz çox zaman eşitdiyimiz “Uşaq dərslər almaq istəmir” fikirləri ilə düşünməməliyik. Bunun əvəzinə, uşaqların məktəbə getməməsinin səbəblərini və bu səbəbləri aradan qaldırmaq üçün necə addımlar atılacağına müzakirəsi daha məqsədə uyğundur. Məktəb və cəmiyyətin, uşaqların təhsil almaq imkanlarını artırmaq üçün bu birgə çalışması ilə mümkündür.

. Bir sıra kiçik rayon və kənd tədris müəssisələri, psixi və fiziki məhdudiyyəti olan uşaqlara təhsil vermək üçün hazır deyillər. Bəzi hallarda məhdudiyyətləri olan uşaqlar müntəzəm dərslər almasalar da, natamam orta təhsilin bitirilməsi haqqında şəhadətnamə alırlar. İnklüziv təhsilə cəlb edilməsi üçün valideynlərin maarifləndirilməsi vacibdir. Amma bəzi valideynlər öz əlil uşaqlarını təhsilə cəlb etmirlər.

Biz, onların qarşısındakı maneələri müəyyən edə bilmək üçün çətinliklərlə üzləşən uşaqların təhsillənmək imkanlarını təhlil etməliyik. Ancaq, bunu qeyd etməliyik ki, uşağın təhsil almağından və ya öyrənməsindən imtina etməsi

məsuliyyəti onun üzərinə yığmaq doğru deyil. Hər hansı bir mənsubiyyət və ya həyat şəraiti ilə əlaqədar olmayaraq təhsil almaq hüququ məcburidir. Mövcud olan maneələri aşkar etmək və aradan qaldırmaqla uşaqların təhsil alması məktəbin və cəmiyyətin öhdəliyidir. Cəmiyyətdə bir çox çətinliklərlə “sağlamlıq imkanları məhdud” olan uşaqlar qarşılaşa bilərlər.

Bəzi cəmiyyət üzvləri tərəfindən istənməyən tərəfdaş kimi görülməyə bilər və onlarla birlikdə işləməkdən qaçınıla bilər.

Fiziki pozuntuları olan uşaqlar, istənilən növ iş prosesində iştirak etmək üçün çətinliklərlə qarşılaşa bilər, məsələn, idman və ya musiqi kimi. Həmçinin, onların məhsulluq potensialını azalma səbəbi onlar üçün təhsil imkanlarının məhdud olması ilə əlaqədardır. Əlavə olaraq, sağlamlıq problemi olan uşaqların bir qismi xüsusi xidmətlərə və tibbi müalicəyə giriş üçün maddi səbəblərə əsaslanan sıxıntılar keçirirlər, bu da onların müraciət etmələrini çətinləşdirir. Qüsurlu olan uşaqların cəmiyyətdə qarşılaşdığı çətinliklər müxtəlif sahələrdə görünür. Bu sahələr arasında təhsil, sağlamlıq xidmətləri, iş və məişət, ictimaiyyət və əlaqələr kimi müxtəlif sahələr var.

Təhsil sahəsində, məhdud imkanlı uşaqların məktəbə uyğun şəkildə hazırlanması və öyrənilməsində qarşılaşdıqları problemlər olur. Bu uşaqlar üçün məktəblərə uyğun şəkildə təlim proqramları hazırlanması, müəllimlərin bu uşaqların ehtiyaclarını anlamaq və onlara uyğun dəstək verilməsi, həmçinin məktəblərdə uyğun fiziki təminatın yaradılması, materialların təqdim edilməsi kimi addımlar atılmalıdır.

Sağlamlıq xidmətləri sahəsində, məhdud imkanlı uşaqların müxtəlif təbabət sahələrindən xidmət alması və müalicə görməsi üçün çətinliklər olur. Bu uşaqlar üçün müalicə xidmətlərinin rahat olması, tibbi materialların uyğun təchizatlandırılması, müalicənin ən yüksək keyfiyyətdə verilməsi və onların məhdud imkanları nəzərə alınaraq müalicə prosesindən maksimum istifadə edilməsi təmin edilməlidir [4].

İş və məişət sahəsində, məhdud imkanlı uşaqların şəxsi həyatları üçün çətinliklər olur. Bu uşaqlara uyğun iş imkanlarının yaradılması və işgüzarlıq proqramlarının təşkili, həmçinin uyğun ev şəraitinin yaradılması, özü üçün dəstək proqramlarının hazırlanması kimi addımlar atılmalıdır.

İctimaiyyət və əlaqələr sahəsində, məhdud imkanlı uşaqların cəmiyyətdə qəbul edilməsi, əlaqələr qurması və sosial fəaliyyətlərə cəlb olunması kimi məsələlər nəzərdə tutulur.

Bu uşaqlar cəmiyyətdə çeşitli maneələrlə qarşılaşırlar. Deyilən maneələrə arasında aşağıdakılar göstərilə bilər:

1. Təhsil prosesində çətinliklər: Belə uşaqların əksəriyyəti məktəbdə problemlərlə üzləşir, çünki tədris prosesi bu uşaqların xarici və mental səhhəti üçün uyğun deyil. Öyrədənlər, onların yardımçıları, həmçinin digər tədris personalı, bu uşaqlara uyğun tədris proqramlarını hazırlamaq və onların təhsil prosesində iştirak etmələri üçün tədbirlər görə bilərlər.

2. Sosial münasibətlərdə çətinliklər: Fiziki və psixi məhdudiyyəti olan uşaqlar cəmiyyətdə müxtəlif sosial münasibətlərə çatmaqda maneələrlə qarşılaşmaqları mümkündür. Deyilənlər həmçinin, uşaqların sosial izolyasiyasına səbəb olaraq, sosial tənqidlərlə üzləşmələrinə, ictimai fəaliyyətlərdən məhrum edilmələrinə, ictimai dairelərdə təzyiqlərə səbəb ola bilər.

3. İxtisas seçimində çətinliklər: Məhdud imkanları olanların əksəriyyəti, müxtəlif ixtisasların tələblərinə cavab verə bilmədikləri üçün məhdud ixtisas sahələriylə məşğuldurlar. Həmçinin də bu onların karyera perspektivlərinə məhdudiyyət yarada bilər.

4. Fiziki aktivitetlərə çətinliklər: Qüsuru olan uşaqların fiziki aktivitetlərə iştirak etməkdə çətinlikləri var. Buna əsasla da hər bir uşağın fiziki imkanlarına uyğun olaraq, müxtəlif fiziki tədbirlər keçirməlidirlər. Hansı ki, bu tədbirlər, onların sağlamlıqlarının qorunması və aktivləşmələri üçün çox vacibdir.

Qurulan münasibətlər pozitiv və məqsədyönlü olarsa, müxtəlif bacarıqlara malik olan uşaqlar keçirilən təlim prosesinə daha tez adaptasiya ola bilərlər, onları təlimə cəlb etmək daha asan olar. Sınıfdə bütün tələbələrin eyni bilik və bacarıq səviyyəsində olduqda, bu tipli siniflərdə özünü-tənqid və özünüqiymətləndirmə vərdişləri daha zəif olar, demək olar ki, inkişaf etmez. Buna əsasən sınıfdə müxtəlif səviyyədə uşaqlar olur. Məhdudiyyətli olan uşaqların tipik uşaqlarla iştirakı qədər,

tipik uşaqların da məhdudluqlu uşaqlarla bir təlim mühitində iştirakı vacib və əsaslı şərtədir.

Bunlarla yanaşı, bir sıra maneələr mövcuddur ki, bunlar da şagirdlərin təhsillənmək və aldıkları məlumatı öyrənmələrini çətinləşdirir.

Bu maneələrə nümunə olaraq, təhsil almağa görə məsuliyyətin uşağın üzərinə qoyulmaması, həyat şəraiti çətin olan ailələrin və uşaqların təhsilin əhəmiyyətini anlamamağı, işləmək məcburiyyətində olanların təhsildən məhrum qalması, yoxsul və ya dövlətlərarası ixtişaşların təsirində olan ailələrin uşaqlarının təhsil imkanından məhrum qalması göstərilə bilər.

İşləmək məcburiyyətində olanların əksəriyyəti öz ailələri ilə yaxşı əlaqə saxlamayaraq, işdə çox vaxt keçirir və sosial təmasları məhdudlaşır. Bu əsasla da onların sui-istifadə və istismar riski artır. İmkansız və ya imkan zəif olan ailələrin uşaqlarının təhsil almaq şansları çox zəifdir və onlar qidalanma, sağlamlıq, sosial vəziyyət və digər məsələlərlə də mübarizə aparmalıdırlar.

Öyrənmə prosesinə mənfi təsir göstərə bilən amillərdən biri də, uşaqların sağlamlığı, açlığı və ya zəif qidalanmasıdır. Onlar xəstə, ac və ya zəif qidalandıqda öyrənmə prosesində çətinliklər yaşayırlar və əgər diqqət yetirilməsə, məktəbi atırlar. Bu da, nəticədə onların gələcək həyatını mənfi təsirləyə bilər.

Ümumiyyətlə, uşaqların öyrənmə imkanlarının qorunması və mühafizəsi bütün cəmiyyətin vəzifəsidir, çünki təhsil almaq hər bir uşağın haqqıdır. Maneələrin aşkarlanması və onların sıradan çıxarılması üçün təhsil sistemi, ailələr və cəmiyyət birgə işləməlidirlər. Ailələr də uşaqlarının təhsilinə önəm verməlidirlər və onların təhsil almaq imkanlarını qorumalıdırlar.

Doğuş prosesinin gerçəkləşdiyi yeri nəzərə alsaq, bir çox yerlərdə uşaqlar anadan olduğu zaman rəsmi şəkildə heç bir qeydiyyat aparılmır. Onların gələcəkdə məktəbə gedə bilməməyi ilə sonlanır. [2].

Təcavüz və ya zorakılıq halları kimi, uşaq təhsil müəssisəsində fiziki və psixi zorakılıq halı ilə qarşılaşanda ümumiyyətlə təhsildən yayına bilər. Zorakılıq halı olaraq, cinsi zorakılıq, fiziki və sözlü şiddət və s. düşünülür.

Hamiləlik dövrü dedikdə, bəzi ölkə və icmalar, hamilə qızları məktəbdən kənarlaşdırır və geri qayıtmaq üçün icazə vermirlər.

Ailə mənsubiyyətli məsələlər dedikdə, bəzi valideynlər, uşaqlarını məktəbə göndərmədikdə belə hallar baş verir. Məktəb və ictimaiyyətin məsuliyyəti bu məsələnin araşdırılması və həll edilməsidir.

Uşaqlara yaxın qayğı göstərmək üçün maneələr: Bəzən valideynlər ailələri ilə birlikdə yaşadıkları ünvandan uzaqlaşır və uşaqlarını başqalarının, himayədarların yanında qoyurlar. Bəzi şəxslər, uşağa yaxın qayğı göstərmək üçün lazım olan təcrübələrə malik olmayacaqlar. Ayrıca, uyğunsuz həyat tərzinə sahib olan ailə böyükləri övlada uyğun qayğı göstərə bilməzlər.

Təhsil alma ehtimalı da aşağı səviyyədə olan uşaqlar sırasına valideynlərin QİÇS nəticəsində ölmüş uşaqlarda aid edilir. Çox ölkələrdə uşaqlar, evdə olan xəstələrə yardım etmək, yaxud ailəyə maddi tərəfdən dəstək olsun deyə məktəbdən çıxarırlar. Məktəbdən kənarlaşdırılan uşaqlara özləri yoluxucu virus daşıyan uşaqlar da aid ola bilər.

Qızları təhsil almaq hüququndan məhrum edən səbəblərdən biri də, cəmiyyətdə qadınların və kişilərin tutduqları mövqe və icra etdikləri iş ilə bağlı qabaqcadan qəbul edilmiş ənənələrdir. Kişilərin qadınlardan üstün statusu olduğu düşünülməyən icmalarda, qızlar adətən evdə saxlanılırlar və sadəcə ev işləri üçün məktəbdən çıxarılmışdır. Qızların təhsilinə dəyər vermək üçün valideynlər cəsarət göstərmirlər.

Xüsusilə məktəbdən təcrid olunma riskləri yüksək olanlara dil, din və ya digər mədəni əlamətlərinə görə cəmiyyətdən fərqlənən ailələrdən olan uşaqlar aid edilir. Təhsil müəssisələrində daha aşağı keyfiyyətli təlim və təhsil almaq imkanı bəzən bu uşaqlara şamil olunur. Onlar digərləri ilə müqayisədə ali təhsil almaq imkanları nisbətən zəifdir. Bəzi icmalarda isə yerli ənənə kimi mədəniyyət fərqlilikləri, uşaqlıq vaxtında işə başlamağı tələb edir.

Uşaqların məktəbə getməsinə ən böyük maneə mənfi münasibətlərdir. Xüsusilə də fərqli vəziyyətdə olan, məhdudiyyətli və ya sosial, mədəniyyət və ya dil fərqliliyi ilə fərqlənən uşaqlara qarşı olan bu münasibətlər, valideynlərdən başlayaraq, bir çox

yerlərdə, bir çox insanlar arasında, hətta təcrid olunmuş uşaqların özü arasında da görülür [5].

Bəzi insanlar bu uşaqlara qarşı qorxular və tabular hiss edirlər, cahil və səhv düşüncələrə malik olurlar və onların vəziyyətlərinə yalnız düşüncələri stimullaşdırırlar.

Fərqli vəziyyətdə olan uşaqların məktəblərdə çəkdiyi əziyyət və təcrid isə onların təhsil almağına maneə yaradır və onları məktəbdən uzaqlaşdırır.

Bu problemin həllinə yönələrək, icma üzvlərinin, valideynlərin, müəllimlərin və dövlət məmurlarının mənfi münasibətlərə qarşı yüksək səviyyədə bilik və məsuliyyət hissi hiss etmələri vacibdir. Bu, fərqli vəziyyətdə olan uşaqların məktəb mühitində yaxşı hiss etmələri və təhsil almağı üçün ən münasib şəraitin yaradılmasına kömək edəcəkdir.

Məktəb səviyyəsində qarşılaşılabilən maneələr bunlardır:

Bir çox yoxsul ailələr uşaqların təhsil xərclərini qarşılaya bilmədikləri üçün uşaqlar məktəbdən məhrum edilir. Uşaqların evdə saxlanılmasına bəzən kənd ərazilərində, xüsusilə məktəblərin kənddən uzaqda yerləşməsi də aiddir. Əlil uşaqların məktəbə getməməsi məktəbə aparan uyğun nəqliyyat vasitəsinin olmaması ilə nəticələnir.

Məktəblərdə təqvim və dərs qrafikləri uşaqlara uyğunlaşmadığından, uşaqların işləməsi və öyrənməsini vəhdətdə təminatı uyğunsuzdur. Qızların təhsil almasını ailədəki vəziyyət ilə uyğunlaşdırmaq mümkün olmadıqda, qızlar məktəbdən məhrum edilə bilər.

Texniki təchizatın əksikliyi məktəblərdə uşaqların təhsil almağa olan motivasiyasını zəiflədir. Məsələn, təmizliyin və sanitariyanın təşkili zamanı təchizat və alətlərin yoxluğu menstruasiya dövründə olan qızların məktəbdə həyat tərzini təhlükə altına salır. Girişlərdə, koridorlarda, laboratoriyalarda və klass otaqlarında təchizatın olmaması qüsuru olan uşaqların təhsilə girişini məhdudlaşdırır və məktəbə gəlməkdən çəkindirir. Bütün bunlar bəzi uşaqların geridə qalmasına və ya təhsildən yayınmalarına səbəb ola bilər.

Fərqli etnik və mədəniyyətlərə, bacarıqlara və öyrənmə stilinə sahib olanların təhsildən uzaqlaşmasının bir səbəbi, məktəb və müəllimlərin onların öyrənmə üsullarına və tələbələrin tələb və maraqlarına uyğun hazırlıq keçirməməsidir.

Bu tələbələr dərs vaxtı məktəbə gəlsələr də, yaxşı təhsil almaqda çətinlik çəkir və öyrənmə prosesi onlar üçün çətinidir. Bu, həm tələbələrin həyat perspektivlərinə, həm də onların özgüvənin zəifləməsinə səbəb olur.

Sinifdəki uşaqların sayı, sinifin ölçüsü və məktəbin əlçatan resurslarının yoxluğu uşaqların təhsil prosesində problem yaradan səbəblərdəndir. Çoxlu uşağın təhsil aldığı siniflərdə müəllimlərin iş yükü artır və təhsil prosesi daha gərgin hala gəlir. Lakin, təhsilin inklüziv və müvəffəqiyyətli olması üçün sinfin ölçüsü yeganə mühüm faktor deyil. Sinifin keyfiyyətli təchiz edilməsi, müəllimlərin yaxşı hazırlanması və uyğun resursların olması təhsil prosesinin uğurlu keçirilməsini təmin edir.

Fərqli bacarıqlara malik uşaqları bu prosesə cəlb etmək üçün sinifdə əlverişli və pozitiv mühit yaratmaq olar. Sinifdə hər bir uşağın özünəməxsus təhsil planı olması məcburidir. Çünki, hər biri öz tələb və ehtiyaclarına uyğun təhsil ala bilməlidirlər. Bu təşəbbüs özünütənqid və özünüqiymətləndirmə problemlərini azaltaraq uşaqların təhsildə məmnunluq hiss etmələrinin təminatıdır. Sadalananlar icra olunmadığı halda, öyrədənlər daha gərgin olurlar və təhsil keyfiyyəti aşağı enir. Bu əsasla da, təhsil prosesinin uğurlu keçirilməsi üçün, sinifdəki uşaq sayısı və ölçüsü kimi faktorlar dəqiqləşdirilməlidir [2].

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlara korreksiya işinin təşkili. Bakı, 2012. 5 s.
2. Azərbaycanda Inklüziv Təhsilin Vəziyyətinə Dair Araşdırma Sənədi. Bakı, 2018.
3. Basilova T.A. Yeniyetmə yaşlarında eşitmə və görmə qabiliyyətini itirmiş uşaqların psixi sağlamlıq problemləri. Defektologiya. Bakı, 2002, 23 s.
4. Əhmədov H., Zeynalova N. Pedaqogika. Bakı, 2019. 8 s.

5. Əlizadə H., Mahmudova R. Sosial pedaqogika. Dərslik. Bakı, 2013.
6. Əhmədov H.H. , Azərbaycan Təhsilinin İnkişaf Strategiyası. Bakı, 2010.
7. Hüseynova N.T. İnküziv təhsil. Dərs vəsaiti. Bakı, 2014.

TƏDRİS OLUNAN SƏRT BACARIQLARIN İŞ HƏYATINDA ROLU

Məmmədova İlhamə Raquf qızı

Mingəçevir Dövlət Universiteti

ilhama.mammadova@mdu.edu.az

Hard skills, peşə fəaliyyətində işi birbaşa yerinə yetirmək üçün bir mütəxəssisə lazım olan öz ixtisası ilə bağlı bacarıqların toplusudur. Bunlar bir insanın təlim və iş prosesində mənimsələdiyi texniki bacarıqlardır. Hard skills - təsdiqləmək asan və itirmək çətin olan bacarıqlar. Bunlar peşəkar fəaliyyət üçün tələb olunan bilik və bacarıqlardır. Onları məktəblərdə, liseylərdə, kolleclərdə, universitetlərdə və s. mənimsələnir. Xüsusiyyətləri nələrdir? Sərt bacarıqlar işə qəbul zamanı asanlıqla müəyyən edilir və bir insanın işgüzar fəaliyyəti üçün uyğun olub-olmaması məsələsində həlledici hesab edilir. Hard skills vizual olaraq təqdim edilə, yoxlanıla, obyektiv qiymətləndirilə və ya ölçülə, mövcudluğunu sübut edilə bilər. Bunlar hər bir xüsusi peşə üçün müəyyən edilmiş bacarıqlardır, bir insanın hansı şirkətdə işləməsindən asılı deyillər. Məsələn, şəkil çəkmək və qrafik redaktorlarla işləmək bacarığı, xarici dil biliyi, satış bacarığı və s.

Hard skills və soft skills anlayışları ilk dəfə Amerikada 1959-cu ildə əsgərlərin hərbi hazırlığına elmi yanaşmaların hazırlanmasında istifadə edilmişdir. Sonra belə bir qənaətə gəldi ki, hərbi işlərdə yaxşı nəticələr əldə etmək üçün əsgərlərə peşəkar səriştələrə (hard skills) əlavə olaraq ölçmək və qiymətləndirmək o qədər də asan olmayan universal bacarıqlar da (soft skills) lazımdır. Bu terminlər daha sonra menecment, iqtisadiyyat və psixologiya sahələrində tətbiq olunmağa başladı.

Müasir dünyada peşəkar səriştələrə və yumşaq bacarıqlara sahib olmaq vacibdir. Sərt bacarıqları işdəki müvəffəqiyyətin əsası olduğunu düşünürüksə,

yanılırlıq. Harvard alimlərinin apardığı araşdırmalara görə, peşə fəaliyyətində müvəffəqiyyət 85% təlim keçmiş yumşaq bacarıqlardan, yalnız 15% sərt bacarıqlardan asılıdır. Hal-hazırda, süni intellektin inkişafı kifayət qədər yüksək olduqda, texniki məsələləri həll etmək üçün ondan asanlıqla istifadə edilə bilər. Ancaq kommunikasiya, yaradıcılıq və ya, məsələn, strateji planlaşdırma, çevik idarəetmə məsələlərində yaxın gələcəkdə bir insanı əvəz etmək mümkün deyil.

Əsasən, sərt bacarıqlar itirilmir, əksinə, peşəkar fəaliyyət prosesində inkişaf edir. İxtisaslaşdırma səviyyənı artırmaq üçün mütəxəssis təlimlərdən keçir, mühazirələr dinləyir, kurslarda iştirak edir. Ancaq təcrübənin uzun müddət işləməməsi bu bacarıqların itirilməsinə gətirib çıxarır. Bu vəziyyətdə onların bərpası üçün müəyyən vaxt lazım olacaqdır. Məqsəd və əzm varsa, lazımi ədəbiyyatdan, proqramlardan və təlimatlardan istifadə edərək müstəqil olaraq bir çox sərəfşələr əldə etmək mümkündür.

Bir insanın zəkası, zehni imkanları və məntiqi tərəkəkkürü nə qədər yüksəkdirsə, hard skills də o qədər inkişaf edəcəkdir. Yumşaq bacarıqlar emosional zəka və empatiyanın təlimindən asılıdır. Yumşaq bacarıqlar beynin sağ yarımkürəsinə, sərt bacarıqlar isə sola bağlıdır.

Onları necə başa düşmək olar? Hard skills, bir qayda olaraq, ixtisaslaşdırılmış təhsil müəssisələrində mənimsənilir, ancaq yumşaq bacarıqları bu şəkildə əldə etmək mümkün olmayacaq. Onlar ümumiyyətlə xarakter xüsusiyyətləridir və ya həyat prosesində, özünü inkişaf etdirmə işləri nəticəsində tədricən inkişaf edirlər. Yumşaq bacarıqların inkişafı üçün peşəkar sərəfşələr əldə etməkdən daha çox vaxt tələb olunur.

Hard skills, yumşaq skills ilə asanlıqla ziddiyyət təşkil edən bir neçə əsas parametərə malikdir:

- Sərt bacarıqlar müəyyən bir peşə üçün aktualdır, yumşaq bacarıqlar isə müxtəlif fəaliyyət sahələrində və şəxsi həyatda faydalı ola bilər.

- Sərt bacarıqların inkişafı intellektual səy, məntiqi düşüncə, yaddaş və əzmkarlıq tələb edir, yumşaq bacarıq əsasən emosional zəka tələb edir.

- Hard skills portfolio, keyslər, diplom və s. ilə təsdiqlənə bilər. Yumşaq

bacarıqlarda bunlar işləmir.

- Baza səviyyədə sərt bacarıqlar daha sürətli mənimsənilir, yumşaq bacarıqların cilalanması isə daha çox vaxt tələb edir.

- Sərt bacarıqlar təcrübə qazandıqca güclənir, yumşaq bacarıqlar vəziyyətdən və xarici şərtlərin təsirindən çox asılıdır.

- Hard skillslər işə düzəlmək üçün vacibdir, yumşaq skillslər isə həyatın bütün sahələrində faydalıdır.

Onları necə aşkar etmək olar? Sərt bacarıqların səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün vəzifəyə namizədin imtahanla və ya müəyyən testlərlə, müsahibələr keçirilməklə, onların mövcudluğu diplom və sertifikatlarla qiymətləndirilə bilər. Yumşaq bacarıqlar dərhal görünmür, iş prosesində, bir şəxs həmkarları, tabeliyində olanlar və rəhbərliyi ilə ünsiyyət qurduqda özünü göstərir.

Həm sərt, həm də yumşaq bacarıqlar hər bir peşədə çox vacibdir: kifayət qədər hard skills olmadan, onları inkişaf etdirmədən və yeniləməyə çalışmadan, perspektivli və daha yüksək məvacibli iş tapmaq olduqca çətindir. Hal-hazırkı dövrdə müəyyən sərt bacarıqları olmayan bir insanı işəgötürən ödənişsiz staj üçün belə götürməyəcəkdir. Buna görə də, ixtisas bazasına sahib olmaqla, onu doldurmağa və yeniləməyə çalışmaq lazımdır. Məhz bu çərtlər ödənildikdə karyerada uğur qazanmaq şansları çoxalır.

Ancaq indi aşağıdakı tendensiya var-çox sayda əmək tələb edən proseslərin avtomatlaşdırılması. Hər bir müəssisənin fəaliyyətinin əsası bacarıqlı ünsiyyət qurmağı, düşünməyi və yaratmağı bacaran bir insandır. Hal-hazırda tələb olunan bir mütəxəssis olmaq üçün həm sərt, həm də yumşaq bacarıqları inkişaf etdirmək lazımdır, onsuz müasir iş okeanında üzmək çətin olacaq.

Gadget əsrində anadan olan Gen Z üçün texnologiyadan istifadə oxumaq və yazmaq qədər təbiidir. Buna görə proseslərin avtomatlaşdırılması yaxın gələcəkdə sürətlənəcək, insanı bir çox tipik və rutin tapşırıqları yerinə yetirməkdən azad edəcəkdir.

Bir iqtisadçı mütəxəssisi üçün hər iki növ bacarığı inkişaf etdirmək olduqca çox vacibdir. Bir insan təşkilatda, bölgədə, şəhərdə, regionda, ölkədə ən yaxşı

iqtisadçı, menecer, marketoloq ola bilər, ancaq komanda ilə necə ünsiyyət qurmağı, kommunikativ əlaqələri və hətta bəzi iş məsələlərini müzakirə etməyi bilmərsə və ya bacarmırsa, təbii ki onun sərt bacarıqları təsirli olmayacaqdır. Və ya əksinə.

Uğurlu karyera yüksəlişi üçün lazım olan hard skillslər:

- intermediate-dən aşağı olmayan səviyyədə xarici dil bilikləri;
- proqramlaşdırma kimi xüsusi bacarıqlara sahib olmaq;
- yeni biznes modellərinin formalaşdırılması;
- istehsal prosesinin bütün səviyyələrində rəqəmsal təhlükəsizliyin qorunması;
- müasir texnologiyalar sahəsində kifayət qədər bilik (bulud xidmətləri, süni intellekt, 3D modelləşdirmə, blockchain ilə işləmək);
- rəqəmsal texnologiyaların istifadə olunduğu yüksək effektiv idarəetmə sahəsində bilik və bacarıqlar;
- Microsoft Office proqramları ilə işləmək bacarıqları (lazımı məlumatları tez tapmaq bacarığı; sürətli yazma; verilənlər bazası üzrə əməliyyatlar aparmaq və s.)
- yeni idarəetmə təcrübələrinin tətbiq etmə (Agile, SCRUM, MRP, MRPII, ERP, JİT, Kanban və s.);
- data ilə işləmək (data mining və data science).

Lider- rəhbər lazımı sərt və çevik bacarıqları birləşdirsə, o zaman, o. hər hansı bir iş üçün tələb olunan mütəxəssis kimi formalaşır.

İş təcrübəsi sərt bacarıqları yalnız artırır. Onlar işdə daim istifadə olunduqda, təkmilləşdirilir və daha yaxşı hala gətirilir, misalı, bir dildə yaxşı danışmaq üçün onu daim təcrübədə istifadə etmək, avtomobili yaxşı idarə etmək üçün daha çox sürmək, peşəkar həkim olmaq üçün daha çox insanları müalicə etmək və s.

Nəticədə qeyd etmək olar ki, tədris olunan sərt bacarıqlar iş həyatında onu tətbiq etməyə çox kömək olacaq. Hər bir halda hər iki bacarığın təkmilləşdirilməsi iş həyatında uğurlu karyeranın qurulmasına vəsilə olacaqdır.

Ədəbiyyat:

1. Nil Rassel-Cons və Lin Cons Marketing. 2014, 129 s.
2. Den Şobel. Özünü reklam et. 304 səh.

3. Dorie Clark. Brendinizi müəyyən edin, gələcəyinizi təsəvvür edin. 2013, 240 səh.
4. The future of jobs report. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2023/>
5. Hard Skills: Definition, Examples, and Comparison to Soft Skills. URL: <https://www.investopedia.com/terms/h/hard-skills.asp> Hard skills. URL: <https://www.techtarget.com/searchcio/definition/hard-skills>
6. A Teacher's Guide to Digital Literacy & Digital Literacy Skills in the Classroom. URL: <https://pce.sandiego.edu/digital-literacy>
7. A New Approach to Building Your Personal Brand. URL: <https://hbr.org/2023/05/a-new-approach-to-building-your-personal-brand>

AEROKOSMIK SƏNAYEDƏ BİG DATA VƏ SÜNİ INTELLEKT: YENİ IMKANLAR VƏ ÇAĞIRIŞLAR

Mustafayeva Aidə Mübariz qızı, tex.f.d.
İnformasiya Texnologiyaları kafedrasının müdiri
Mingəçevir Dövlət Universiteti
aida.mustafayeva@mdu.edu.az

Aerokosmik sənaye iqtisadiyyatın aviasiya və kosmosa aid texnologiya və avadanlıqların istehsalını, işlənməsini və texniki xidmətini əhatə edən sektordur. Bu sektor konseptual dizayn və inkişafdan tutmuş təyyarələrin, peyklərin, raketlərin və digər aerokosmik texnologiyaların istehsalına, sınaqlarına, istismarına və texniki xidmətinə qədər geniş spektrli fəaliyyətləri əhatə edir. Aviasiya və astronautika sahələrini özündə birləşdirən aerokosmik sənaye hava və kosmik texnologiyalarını istehsal edən inkişaf etdirən və onlara xidmət göstərən sektordur. Aviasiya sənayesi – təyyarələrin, helikopterlərin, pilotsuz uçuş aparatlarının, mühərriklərin və digər komponentlərin istehsalı və inkişafı, həmçinin avionika və texniki qulluq və təmir işlərini yerinə yetirir. Kosmik sənaye isə kosmosa buraxılış üçün raketlərin, kosmik

gəmilərin, peyklərin, raket pillələrinin və digər texnologiyaların hazırlanması və istehsalı, kosmosda elmi tədqiqatların aparılmasını realizə edir. Qeyd olunanları nəzərə alaraq aerokosmik sənayedə BIG DATA və süni intellektin tətbiqi ilə ortaya çıxan yeni imkanlar və çağırışların təhlili müasir dövr üçün aktualdır [1-5].

Aerokosmik sənayedə mövcud tendensiyalardan biri səmərəliliyin, təhlükəsizliyin və davamlılığın yaxşılaşdırılması üçün innovativ texnologiyaların inkişafı və tətbiqidir. Müasir aerokosmik şirkətlər prosesləri optimallaşdırmaq, avtomatlaşdırmanı təkmilləşdirmək və daha dəqiq qərarlar qəbul etmək üçün getdikcə daha çox süni intellekt və BIG DATA texnologiyalarını tətbiq edirlər. Süni intellekt avtomatlaşdırılmış pilotaj, nasazlığın aşkarlanması, marşrutun planlaşdırılması və nəqliyyatın idarə edilməsi daxil olmaqla müxtəlif sahələrdə istifadə olunur. Bu tendensiya uçuş təhlükəsizliyini yaxşılaşdıran, xərcləri azaldan və aerokosmik sənayedə istehsal proseslərini optimallaşdıran daha intellektual və özünə uyğunlaşan sistemlərin yaradılmasına yönəlib [3-4].

Bugünkü aerokosmik sənayedə bizlər BIG DATA və süni intellekt sahəsində dinamik irəliləyişlə qarşılaşırıq, yeni perspektivlər açır və bir sıra problemlər yaradıırıq. Böyük verilənlər və maşın öyrənmə alqoritmlərinin təqdim etdiyi imkanlar aviasiya və kosmosda sistemlərin performansını, təhlükəsizliyini və səmərəliliyini artırmağı vəd edir. Bununla yanaşı aerokosmik sənayedə bir sıra nəzərdən keçirilməsini tələb edən əhəmiyyətli problemlər ortaya çıxır:

1. Fəaliyyət sektorlarında məlumatların çoxluğuna baxmayaraq, onların düzgün şərhə və strateji qərarların qəbulunda istifadə edilməsi çətin proses olaraq səciyyəvi xarakter daşıyır. Buna görə də əsas nümunələri müəyyən edə bilən, hadisələri proqnozlaşdıran və aerokosmik əməliyyatların dinamik mühitində dəqiq qərar qəbul etməyə imkan verən effektiv BIG DATA analiz üsullarının hazırlanmasına ehtiyac duyulur.

2. BIG DATA və süni intellektin aktiv istifadəsi kontekstində kibertəhlükəsizliyin təmin edilməsidir. Həssas məlumatları effektiv şəkildə qoruya bilən, kiberhücumların qarşısını alan və məlumatların bütövlüyünü təmin edən alqoritm və texnologiyaların hazırlanması və tətbiqi kibertəhlükəsizlik təhdidləri

fonunda prioritet istiqamətə çevrilir.

3. Aerokosmik sənayedə BİG DATA və Süni intellekt ilə işləməyi bacaran ixtisaslı mütəxəssislərin hazırlanması və cəlb edilməsidir. Bu texnologiyaların rolu artdıqca, bu alətlərdən səmərəli istifadə edə və inkişaf etdirə bilən mütəxəssislərin mövcudluğunu təmin etmək lazımdır.

Ümumilikdə, bu çağırışlar aerokosmik sənayedə BİG DATA və süni intellektin davamlı və məhsuldar istifadəsini təmin etmək üçün texniki, kibertəhlükəsizlik və təhsil sahələri arasında sistematik yanaşma və əməkdaşlıq tələb edir.

Təsvir edilən problemlərin effektiv həlli mexanizmini formalaşdırmaq üçün ilk öncə BİG DATA və süni intellektin təhlilinin aparılması məqsədəuyğundur.

BİG DATA nədir? Nə üçün müasir dövrün ən aktual trendlərindən birinə çevrilib? BİG DATA sosial şəbəkələr, mobil texnologiyalar və bir çox başqa mənbələrdən daxil olan böyük həcmli məlumatların emalı və təhlilini realizə edən termindir. BİG DATA verilənlərin 3 xüsusiyyəti ilə müxtəliflik, həcmlik və yüksək sürətlilik ilə xarakterizə olunur. Son zamanlar BİG DATA məlumatların bolluğu, saxlanma mühiti, təhlil texnologiyaları və biznes proseslərin inkişafı ilə əlaqədar olaraq aktuallığı artmışdır. Məlumdur ki, texnologiyanın davamlı və dayanıqlı inkişafı ilə getdikcə daha çox məlumatlar yaradılır və toplanılır. BIG DATA bu böyük həcmli məlumatlardan dəyərli məlumatları təhlil etmək və çıxarmaq üçün vasitələr təqdim edir. Bulud həlləri – böyük həcmdə məlumatı səmərəli şəkildə saxlamaq və emal etmək üçün müasir texnoloji vasitələr kompleksidir. Beləliklə, BİG DATA biznesdən tutmuş elmə və ictimai həyata qədər həyatın müxtəlif sahələrinə təsir göstərən çoxlu məlumatlardan dəyərli məlumatlar yaratmaq qabiliyyətinə görə dövrümüzün ən aktual tendensiyalarından birinə çevrilmişdir.

Bəs süni intellekt nədir? Nə üçün müasir dövrün ən aktual trendlərindən birinə çevrilib? Süni intellekt (Sİ) adətən insan zəkasını xarakterizə edən vəzifələri yerinə yetirməyə qadir sistemlər və proqramlar yaradan kompüter elminin bir sahəsidir. Bu sistemlər məlumatlardan öyrənir, nümunələr çıxarır, qərarlar qəbul edir və insanın idrak funksiyalarını təqlid edərək müxtəlif tapşırıqları yerinə yetirir. Süni intellekt böyük həcmli məlumatlarla effektiv şəkildə məşğul olur, məlumatların həddən artıq

yüklənməsi qarşısında dəyərli biliklər əldə etməyə və əsaslandırılmış qərarlar qəbul etməyə imkan verir. Süni intellekt gündəlik tapşırıqları avtomatlaşdırmaq, biznes proseslərinin səmərəliliyini artırmaq və müxtəlif sənaye sahələrində məhsuldarlığı artırmaq potensialına malikdir. Süni intellektin bir hissəsi olan maşın öyrənmə texnologiyaları sistemlərə təcrübədən öyrənməyə, verilənlərdəki dəyişikliklərə uyğunlaşmağa və işləyərkən performansını yaxşılaşdırmağa imkan verir. Bütün bu amillər insanların həyatını yaxşılaşdırmaq, biznes proseslərini optimallaşdırmaq və müxtəlif sahələrdə mürəkkəb problemlərin həlli üçün yeni imkanlar verən süni intellekti dövrümüzün ən aktual tendensiyalarından birinə çevirmişdir. Hər iki trendin özəlliklərini nəzərə alaraq aerokosmik sənayedə BIG DATA və süni intellekt tətbiqi aşağıdakı innovativ imkanları ortaya qoyur:

- Fövqəladə halların proqnozlaşdırılması və qarşısının alınması.
- Potensial nasazlıqları tez bir zamanda müəyyən etmək üçün avadanlığın vəziyyətinə nəzarət.
- Əməliyyat vaxtını və təmir ehtiyaclarını proqnozlaşdırmaq.
- Hava və kosmik gəmilərin texniki vəziyyətinin avtomatlaşdırılmış monitorinqi.
- Marşrutun optimallaşdırılması və hava hərəkətinin idarə edilməsi.
- Yanacaqın səmərəliliyini artırmaq üçün məlumatların təhlili.
- Avtonom sistemlərin inkişafı.
- Kosmik teleskoplar və zondlardan alınan məlumatları təhlil etmək üçün maşın öyrənmə alqoritmlərindən istifadə edərək kosmik tədqiqat.
- Təhdidləri aşkar etmək və qarşısını almaq üçün süni intellekt texnologiyalarından istifadə edərək kiberhücumlardan qorunma.

Bu imkanlar aerokosmik sənayenin fəaliyyətini və inkişafını təkmilləşdirmək, onun səmərəliliyini və təhlükəsizliyini artırmaq, innovasiya və elmi kəşflər üçün yeni üfəqlər açmaq üçün BIG DATA və süni intellektin potensialını vurğulayır.

Beləliklə, aerokosmik sənayedə BIG DATA və süni intellektin tətbiqi ilə yuxarıda qeyd olunan problemlərin həlli mexanizmi aşağıdakı kimi təklif olunur:

- Aerokosmik sənayedə məlumatların təhlili üçün tədqiqatların aparılması və xüsusi metodların işlənilib hazırlanması.

- Əsas nümunələri müəyyən etmək və hadisələri proqnozlaşdırmaq üçün maşın öyrənmə texnologiyalarının tətbiqi.

- Real vaxt əməliyyatlarının dinamikasına uyğunlaşa bilən çevik analiz sistemlərinin yaradılması.

- Müasir kibermüdafiə alqoritmləri və kiberhücumları aşkar etməyə və qarşısını ala bilən texnologiyaların hazırlanması və tətbiqi.

- Məlumatların şifrələnməsi və onun bütövlüyünün təmin edilməsi üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi.

- Kibertəhlükəsizlik üzrə personala təlim keçmək və təhlükəsizlik sistemlərini mütəmadi olaraq yenilənməsi.

- Aerokosmik sənayedə BİG DATA və süni intellektin istifadəsini öyrətməyə yönəlmiş təhsil proqramlarının və kurslarının hazırlanması.

- Tələbələrin praktik təcrübə qazanması üçün təhsil müəssisələri arasında tərəfdaşlıq proqramlarının yaradılması.

- Yeni texnologiyaların inkişafını stimullaşdırmaq üçün tədqiqat laboratoriyalarını və innovasiya mərkəzlərini dəstəklənməsi.

- Aerokosmik mühəndislik, informasiya təhlükəsizliyi və məlumatların təhlili sahələrində mütəxəssisləri birləşdirən fənlərarası komandaların yaradılması.

- Sənaye nümayəndələri arasında təcrübə və ən yaxşı təcrübə mübadiləsi üçün forum və konfransların təşkili.

- Texnologiyanın istifadəsində ardıcılıq təmin etmək üçün təhlükəsizlik və məlumat analitikası standartlarının yaradılması.

Bu kompleks yanaşma aerokosmik sənayedə mövcud problemlərin öhdəsindən gələcək və sektorun davamlı və məhsuldar inkişafını təmin edəcəkdir.

Ədəbiyyat:

1. Aviasiya haqqında, AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QANUNU. Bakı şəhəri, 24 iyun 2005-ci il. № 944-IIQ.

2. Azərbaycan Respublikasının informasiya təhlükəsizliyi və kibertəhlükəsizliyə dair 2023–2027-ci illər üçün Strategiyası. 28 avqust 2023.

3. Mustafayeva A.M., İsrailova E.N. Süni neyron şəbəkələrin tətbiqi ilə mexatron qurğularda informasiya emalının funksional sxeminin yaradılması alqoritmi. Dayanıqlı İnkişaf. MDU, 2021 cild 1. S. 81-877.

4. Mustafayeva A.M. Development prospects of artificial intelligence technologies. "Sustainable development strategy: global trends, International Scientific Conference "national experiences and new goals", December 10-11. 2021. P.47-53.

5. Mustafayeva A.M. Baxşiyeva G.S. An innovativ approach in the study of mechatronic devices. Amea, informatics and control problem. 2022. № 42. P. 39-45.

XÜSUSİ İSTEDADLI UŞAQLAR VƏ AİLƏLƏRİ

Niftəliyeva Nərgiz Nazim qızı

Mingəçevir Dövlət Universiteti, Azərbaycan

niftaliyeva.nargiz@mdu.edu.az

İnsan istedadının inkişafı üçün resursların axtarışı uzun müddətdir ki, aktual mövzu olmuşdur. Müasir cəmiyyətimizdə istedadlı uşaqların istedadının aşkarlanması və inkişafına yönəlmiş müxtəlif layihələr fəal şəkildə həyata keçirilir. Eyni zamanda, dövlətin tərəqqisi, iqtisadi rifahı və rəqabət qabiliyyəti bilavasitə intellektual töhfələrindən asılı olan istedadlı insanlara böyük ehtiyacı var. Yetkinlərdə istedadlı şəxsiyyətin keyfiyyətlərini qorumaq üçün uşaqların istedadının aşkar edilməsi və inkişafı problemini həll etmək üçün sabit müsbət nəticələr əldə etmək üçün mövcud təhsil resurslarına və onlardan istifadə keyfiyyətinə yenidən baxmaq lazımdır. Bu resurslardan biri inklüziv təhsildir. Inklüziv yanaşma ideyaları istedadlı uşaqların təhsilinin praktiki komponentinin əsaslandırılması üçün metodoloji əsas rolunu oynayır.

Inklüziv resurslardan istifadə etməklə müasir məktəb istedadlı uşağa hörmət,

ünsiyyətdə səbr, qarşılıqlı əlaqənin təşkilində çeviklik, çatışmayan sosial-mədəni təcrübəni mənimsəmək üçün texnologiyalardan, tədris forma və metodlarından səriştəli istifadə kimi dəyərləri əldə etdirir [1]. İnküziv təhsil ideyalarına və inküziv təhsil resurslarına daha geniş baxış, istedadlılığın spesifik təzahürlərini nəzərə almaqla ümumtəhsil məktəbində istedadlı uşaqların şəxsiyyətinin sosial inkişafına yönəlmiş nəzəri və metodoloji işlərin aparılmasına imkan verəcəkdir.

Xüsusi istedadlı uşaq sahibi olmaq ailələr üçün həyəcan verici olsa da, onlar üçün müəyyən çətinliklərə də səbəb ola bilər. Məsələn, uşaqların asinxron inkişafı, valideynlərin qeyri-adekvatlıq hissi, dəstəyin olmaması və s. ailələrin çətinliklər yaşamağına səbəb olur. Bu problemlərlə yanaşı, ailədə istedadlı uşaqdan başqa bir övladın olması da ailə dinamikasına təsir edir.

İstedadlı uşaqlar adətən inkişaf edən həmyaşıdlarından fərqli olan müəyyən xüsusiyyətlərə malikdirlər. Bu vəziyyətlə bağlı araşdırmalar araşdırıldığında demək olar ki, istedadlı uşaqlar ümumiyyətlə öz yaşıdlarından daha sürətli inkişaf etdikləri ortaya çıxır [2].

Uşaqların zehni sahədə inkişaf sürəti olduqca aydındır və inkişafın digər sahələrindən qabaqdadır. Onların mükəmməl yaddaşı var. Böyük həcmdə informasiyanın eyni zamanda yaddaşa saxlanması bu uşaqların ümumi xüsusiyyətlərindəndir. İstedadlı uşaqlar eyni vaxtda bir neçə beyin kanalını idarə edir və eyni vaxtda bir neçə işi yerinə yetirirlər. Nümunə olaraq, müəllimin nə dediyini eşitmək üçün ona baxmaq məcburiyyətində qalmadan, sadəcə müəllimi dinləməklə izah edilən vəziyyəti asanlıqla qavrayır. Bundan əlavə, istedadlı uşaqlar da qeyri-adi ayrı-seçkilik gücünə və ümumiləşdirmə qabiliyyətinə malikdirlər.

İstedadlı uşaqların ümumiyyətlə sürünmələri, yaşıdlarına nisbətən daha tez yerimələri və bəzi motor davranışlarında erkən inkişaf xüsusiyyətləri göstərdikləri müşahidə edilir. Bundan əlavə, bu uşaqlar ritm və hərəkət nəzarətində üstün inkişaf xüsusiyyətləri göstərir. Sosial cəhətdən daha çox tək vaxt keçirməyə üstünlük verirlər, həmyaşıdlarının sosial fikirlərinə daha az həssasdırlar və cəmiyyətə daha az uyğunlaşırlar. Bu uşaqlar çox vaxt böyük uşaqlarla mürəkkəb oyunlar oynamağa meyllidirlər. Fərdi olaraq məşğul ola biləcəkləri oyunlar və fəaliyyətlərlə

maraqlanırlar. Özlərinə inamlı və müstəqildirlər [3].

Ailələrin uşaq tərbiyəsinə bənzərsiz münasibəti uşaqlara müxtəlif yollarla təsir edir. Ailələrin münasibəti uşağın şəxsiyyətinin inkişafına, zehni və dil inkişafına, fiziki və psixomotor inkişafına, sosial və emosional inkişafa müsbət və ya mənfi təsir göstərə bilər. Uşağın yaxşı inkişaf xüsusiyyətlərini, biliklərini və uşağın davranışına hansı münasibətin daha müsbət nəticələr verəcəyini müəyyən etmək baxımından çox əhəmiyyətlidir. Ailələr övladlarının hansı səviyyədə inkişaf etdiyini və necə inkişaf etdiyini bilmirlər. Bu, onların nəyi dəstəkləyə biləcəklərini və nə etməli olduqlarını müəyyən edə bilməmələrinə səbəb olur.

Xüsusi istedadlı uşaq fərqli olduğu üçün ona valideyn olmaq başqa valideynlərdən bir az fərqlidir. Bu, valideynlik strategiyalarından istifadə etməyi tələb edir. Oxşarlıqları və fərqləri araşdıraraq, hər bir valideynin öz rolunu tapmağa və effektiv şəkildə müdaxilə etməyə kömək edəcək və istiqamətləndirəcəkdir.

Ana və ata olaraq, xüsusi istedadlı uşağa verə biləcəkləri ən böyük yardım, uşağın başqalarından fərqlənmədiyini qəbul etmək demək olardı. Xüsusi istedadlı uşaqlar da bütün uşaqlar kimidir. Onların sevgi, təhlükəsizlik, anlayış və dəstəyə ehtiyacı var. Xüsusi istedadlı uşaqlar məktəbə başlayandan sonra da xüsusi təhsil alırlar. Onların fəaliyyətə ehtiyacı var. İstedad sahələri üçün musiqi və rəsm dərsləri, kitablar, jurnallar, müşahidələr, araşdırmalar, səfərlər və s. gündəlik fəaliyyətlər arasında olmalıdır.

Xüsusi istedadlı uşaqlar öz imkanlarına uyğun təhsil almasalar, öz qabiliyyətlərini yetərinə inkişaf etdirə bilməyəcəklər. Onların inkişafı təmin oluna bilmir və bu, onların psixoloji cəhətdən əziyyət çəkməsinə səbəb olur.

Ədəbiyyat:

- 1.Məmmədova Ü. İnküziv təhsilə giriş. Bakı, 2022. S.214.
2. Bəylərov E.B. İstedadın psixoloji diaqnostikası. Aspoliqraf: 2008. S.300.
3. Əlizadə Ə.Ə. İstedadlı uşaqlar. Pedagoji məsələlər: esselər, etüdlər. Bakı: ADPU, 2005. S.352

ALİ TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNİN BEYNƏLMİLLƏŞMƏSİ PROSESİNİN MEYARLARI

Qurbanova Gülnarə Qorxmaz qızı

Baxşiyeva Günel Səfər qızı

Mingəçevir Dövlət Universiteti

gulnara.qurbanova@mdu.edu.az

gunel.baxshiyeva@mdu.edu.az

Ali təhsilin beynəlmilləşməsi ifadəsi yeni anlayış deyildir. Müasir Bolonya sisteminin başlanğıcı 1999-cu ildə Bolonya bəyannaməsinin qəbulu olunması olmuşdur. Bolonya bəyannaməsinin qəbulu ilə Avropa ali təhsil məkanının yaradılması prosesinin əsası qoyuldu. Bolonya bəyannaməsini 29-dan çox ölkənin təhsil nazirləri imzalamışdır. Avropa ali təhsil məkanının əsas prinsipləri üçpilləli təhsil sisteminin yaradılması, təhsilin keyfiyyətinin daha artmasını təmin etmək və Avropa Kredit Transfer Sisteminin tətbiqi idi. təhsilin keyfiyyəti, tələbələrin, elmi işçilərin mobilliyi və işqabiliyyətli universitet məzunların Avropa ali təhsil məkanına cəlb olunması ali təhsilin beynəlmilləşməsinin əsas prioritetləridir. (Khight, J.,1999)

Təhsilin beynəlmilləşməsi iki fərqli mənada anlaşılr. Birinci mənada ali təhsilin beynəlmilləşməsi dedikdə elmi-tədqiqat fəaliyyətinin beynəlmilləşməsi, həmçinin akademik mobillik anlaşılr. Digər tərəfdən isə təhsilin beynəlmilləşməsi dedikdə, təhsil xidmətlərinin beynəlxalq ticarəti mənasında anlaşılr.

Qloballaşma şəraitində universitet məzunlarının əmək bazarında prestijli yer tutması universitetlərin beynəlxalq nüfuzundan asılıdır. Bir universitetin Avropada və dünyada tanınması üçün standart uyğun olaraq fəaliyyətinin keyfiyyətinə nəzarət etməli, meyarları müəyyənləşdirmək və monitoring nəticələrini dərc etməlidir. Universitetlərin reyting sıralanmasında ali təhsil ocağındakı təhsilin və tədqiqatların keyfiyyət göstəriciləri nəzərə alınır. (Beck, K., 2012) Beynəlmilləşmə dərəcəsini müəyyən etmək üçün (beynəlmilləşmə indeksi) qabaqcıl reyting agentliklər aşağıdakı meyarlardan istifadə edirlər:

a) Elmi-tədqiqat fəaliyyətinin beynəlmilləşməsinin qiymətləndirilməsi meyarları:

- beynəlxalq mənbələrdən alınan qrantların sayının bu müddət ərzində xarici mənbələrdən alınan qrantların ümumi sayına nisbəti;
- beynəlxalq mənbələrdən alınan vəsaitlərin müəyyən bir dövrdə xarici mənbələrdən daxil olan vəsaitlərin ümumi məbləğinə nisbəti;
- təşkil olunmuş beynəlxalq elmi konfransların sayı;
- xaricə ezamiyyətlərin sayı;
- xarici səfərlərin sayı;
- xarici dildə nəşr olunan kitabların sayı;
- indeksləşdirilmiş məlumat bazalarına aid olan beynəlxalq jurnallarda dərc edilmiş elmi məqalələrin sayı;
- beynəlxalq sitat indeksinə uyğun olaraq bir müəllimə düşən sitatların sayı;
- dəvət olunmuş xarici mütəxəssislərin sayı.

b) tədris prosesinin beynəlmilləşməsinin qiymətləndirilməsi meyarları:

- xarici dillərdə tədris proqramların sayı;
- xaricdən dəvət olunmuş professorların sayı;
- tələbələrin ümumi sayında əcnəbi tələbələrin payı;
- mübadilə proqramlarında iştirak edən xarici tələbələrin sayı;
- mübadilə çərçivəsində xarici universitetlərdə olan yerli tələbələrin sayı;
- xarici müəllimlər tərəfindən tədris olunan mühazirə dərslərin sayı (pedaqoji mobillik);
- ikili diplom almış məzunların ümumi məzunların sayına nisbəti.

Universitetin beynəlmilləşməsi üçün verilmiş kəmiyyət göstəricilərinin keyfiyyət göstəriciləri ilə tamamlanması vacibdir, məsələn:

- universitet nailiyyətlərinin xarici ekspertlər tərəfindən qiymətləndirilməsi;
- universitet məzunlarının rəyləri;
- məzunların işəgötürənlər tərəfindən qiymətləndirilməsi.

Bu meyarların yerinə yetirilmə səviyyəsinin qiymətləndirilməsi universitet və fakültələrin rəhbərliyi tərəfindən qərarların qəbulu üçün məlumat mənbəyidir. Nəşr

olunan reytinglərdə təhsil mövqeyinə görə tam ali təhsil müəssisələrinin rəhbərlikləri tam məsuliyyət daşıyır.

Region ali təhsil müəssisəsi olmasına baxmayaraq, Mingəçevir Dövlət Universiteti paytaxt universitetlərindən heç də geri qalmır. Universitet yaranmasından qısa dövr ərzində xeyli uğura imza atmış və təhsilin beynəlmilləşməsi istiqamətində əmin addımlarla irəliləyir. Mingəçevir Dövlət Universitetinin (MDU) beynəlxalq əlaqələri xarici ölkə universitetləri ilə ikitərəfli əməkdaşlığı, beynəlxalq təhsil proqramlarında iştirakı, əcnəbi tələbələrin cəlb olunmasını, müvafiq beynəlxalq təşkilatlarla işbirliyini və digər istiqamətləri əhatə edir. 2015-ci ildə yaranan Mingəçevir Dövlət Universitetinin beynəlxalq əməkdaşlıq çərçivəsində həyata keçirdiyi işlər bunlardır:

- xarici ölkə universitetləri ilə əməkdaşlıq tələbə və müəllim mübadiləsinin həyata keçirilməsi;

- ortaq Yay Məktəblərinin və ikili diplom proqramlarının reallaşdırılması;

- birgə elmi konfransların və seminarların təşkili;

- qarşılıqlı faydalı təcrübə mübadiləsinin aparılması.

Bu vaxta qədər, MDU dünyanın bir çox ölkəsinin ali təhsil müəssisələri ilə ikitərəfli əməkdaşlıq müqaviləsi imzalamışdır. “Erasmus +” proqramı üzrə müəllim-tələbə mübadiləsi sahəsində fəaliyyət uğurla davam etdirilir. Təhsil aldıkları müddətdə topladıqları kreditlərin bir hissəsini tərəfdaş universitetlərdə qazanmış tələbələrimizin sayı sürətlə artır. Həmin proqram çərçivəsində İspaniyanın Valladolid Universiteti, Rumıniyanın Timişoara Politeknik və Transilvaniya Universitetləri, Bolqarıstanın Varna İqtisadiyyat Universiteti, İstanbul Gedik Universiteti ilə bakalavriat, magistratura dərəcələrində təhsil alan tələbələrin və akademik heyətin mübadiləsi həyata keçirilir.

2021-ci ildə beynəlxalq əlaqələrin inkişafı çərçivəsində Mingəçevir Dövlət Universiteti Türkiyənin Qazi Universiteti, Yıldız Teknik Universiteti, KTO Karatay Universiteti, İstanbul Gedik universiteti ilə əməkdaşlıq protokolu imzalayıb. Bu universitetlərlə MDU arasında ortaq mühazirələrin təşkil edilməsi, konfransların həyata keçirilməsi, elmi məqalələrin qarşılıqlı olaraq universitetlərin jurnallarında çap

edilməsi, tələbə-müəllim mübadiləsi və digər məsələləri əhatə edir.

2021-ci il oktyabrın 27-də MDU və Kiyev Milli İqtisadiyyat Universiteti (KNEU) arasında əməkdaşlıq memorandumu imzalanmışdır. 2021-ci ilin 29 oktyabr tarixində Mingəçevir Dövlət Universitetinin (MDU) və Kiyev Milli Texnologiya və Dizayn Universiteti (Kyiv National University of Technologies and Design-KNUTD) arasında əməkdaşlıq memorandumu imzalanıb.

2021-ci ildən MDU-nun da iştirak etdiyi Avropa Komissiyasının maliyyələşdirdiyi “Erasmus+” proqramı çərçivəsində həyata keçirilən ali təhsildə uyğun istiqamətlərin inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutan “Sahil ekosistemlərinin iqlim dəyişikliyinə uyğunlaşdırılması üçün geoməkan mühəndisliyi üzrə yeni fənləri” (“New Courses in Geospatial Engineering for Climate Change Adaptation of Coastal Ecosystems”) GEOCLIC layihəsinə start verilib. Üç il davam edəcək layihədə Azərbaycan, Almaniya, Niderland Krallığı, Litva, Qazaxıstan, Rumıniya və Türkmənistan ali təhsil müəssisələri tərəfdaş kimi çıxış edəcək.

Ədəbiyyat:

1. Beck K. Globalizations: Reproduction and resistance in the internationalization of higher education. *The Canadian Journal of Education*. 2012. Vol. 35, N 3. P. 133–148.
2. Khight J. Internationalization of Higher education in OECD. Quality and Internationalisation in Higher Education / ed. H. Wit. Paris, 1999. P. 13–29.

NƏSİRƏDDİN TUSI. NƏSİRƏDDİN TUSININ CƏBR, HESAB VƏ HƏNDƏSƏ IRSI

Samirə Hətəmovə Fəqan qızı

Rizvan Bağirov Yusif oğlu

Mingəçevir Dövlət Universiteti, Azərbaycan

samirhtmova268@gmail.com

Həyatda çox az insana dahilik zirvəsini fəth etmək nəşib olur. Bu şəxsiyyətlər

öz adlarını mənsub olduqları xalqın tarixinə qızıl hərflərlə yazırlar. Aylar, illər keçməsinə baxmayaraq onların adı həmişə ehtiramla çəkilir, neçə-neçə gələcək nəsillərə nümunə olurlar. Adətən dahi şəxsiyyətlər haqqında deyirlər ki, onlar qeyri-standart düşünmə qabiliyyətinə malik, hər kəsin bilmədiyi problemləri özlərinə məxsus üsullarla həll edən insanlardır. Özünün işgüzarlığı, fitri istedadı Xacə Nəsirəddin Tusinin üç min il-dən artıq tarixə malik Azərbaycan xalqının dahilər arasında özünəməxsus yeri vardır. Biz Azərbaycan xalqı olaraq böyük cəsarətlə deyə bilərik ki, hər bir xalq belə oğullar ilə fəxr edə bilər. Çünki onlar yalnız özlərini yox həm də özləri ilə bərabər mənsub olduqları xalqı zirvələrə qaldırır, dünyaya tanıdırlar

Elm dünyasında Marağa rəsədxanasının qurucusu kimi tanınan "əllamə", "mühəq-qiq", "həkim", "xacə", "ustad", "əsrin yeganəsi", "son filosof", "insanlığın müəllimi" kimi ləqəblərlə tanınan dahi şəxsiyyət Nəsrəddin Tusi (Əbu Cəfər Məhəmməd ibn Həsən Nəsrəddin) 1201-ci il fevralın 17-də Həmədan (bəzi mənbələrdə Tus) şəhərində anadan olmuşdur. Yeniyetməlik vaxtlarından ağsaqqallar məclisində əyləşən ,dini eyni zamanda fəlsəfi mübahisələrin şahidi olan balaca Nəsrəddin Quranın ayələrinin ziddiyətli, təsirli, hikmət məsələlərinin bir-birini inkar edən şərhini görür və artıq xəyalındakı gələcək üçün orjinal yaradıcılıq planları cızırdı. Burada ən maraqlı məqamlardan biri də ondan ibarətdir ki, Tusi sonralar ona dünya şöhrəti qazandırmış "Əxlaqi-Nasiri" əsərində yaddaşında əbədi iz salan həmin məclisləri fərəhlə xatırlayır, belə görüşlərin uşaqlara necə böyük təsir bağışladığından dərin bir rəğbətlə söz açır. Atasını erkən itirən Nəsrəddin onun vəsiyyəti ilə zəmanəsinin görkəmli elm adamları ilə görüşmək üçün səyahətə çıxır. Hələ gənc yaşlarından etibarən Tusi bir sıra hökm-darların diqqətini cəlb edir. Otuz yaşında olarkən Nəsrəddin Möhtəşəm onu sarayına qonaq çağırır və gənc alimdən əxlaq barədə kitab yazmasını xahiş edir. Nəsrəddin Tusi sonralar ona dünya şöhrəti gətirən və bir çox dillərdə tərcümə olunan məşhur "Əxlaqi-Nasiri" əsərini tamamlayır. Lakin bir müddət sonra müəyyən narazılığa görə Tusi həbs olunaraq, İsmaililərin əlçatmaz dağ zirvəsində yerləşən Əlamut qalasına məhkum olu-nur. Buna baxmayaraq Tusi burada toplanmış zəngin kitabxanada, lakin ağır bir şərait mənəvi məhdudiyyət və inamsızlıq şəraitində yenə də işləyib yaradır.

1256-cı ildə Monqol qoşunları Hülakü xanın rəhbərliyi altında İsmaili dövlətinin çoxillik hakimiyyətinə son qoydu və Əlamut qalası alındı, ordakı insanlara azadlıq verildi. Nəsrəddin Tusinin şöhrətini hələ çox əvvəllər duymuş Hülakü xan, adı Əlamut qalası çərçivəsindən çox-çox uzaqlara yayılmış bu şəxsiyyətlə söhbətlərindən sonra ona yanında baş elmi məsləhətçi kimi çalışmağı təklif edir. Tusi isə xalqına ən yaxşı xidmət yolunu bu təklifə razılaşmaqda görür. Çünki Tusi düşünür ki, Hülakü xanın yanında olmaqla onun məqsədlərini bilib, onu istiqamətləndirmək mümkün idi.

1259-cu ildə Marağa şəhəri Hülakü dövlətinin paytaxtı oldu. Məhz bu tarixi şansdan istifadə edərək bu qədim Azərbaycan şəhərində elm mərkəzi yaratmaq fikri ilə Nəsrəddin Tusi Hülakü xanı Marağada darunun ən əzəmətli rəsədxanasını yaratmağa inandırır. Ancaq bir problem var idi. Rəsədxananın yaradılması üçün külli miqdarda pul qoyuluşu tələb edilirdi və Hülakü xan bu işi məqsədəuyğun saymırdı. Mənbələrin birində qeyd olunur ki, "Xacə Nəsrəddin Marağa rəsədxanasının tikintisinə başlamaq üçün lazım gələn məsafiri Hülakü xana deyəndə o, məbləğin böyüklüyünə şübhə ilə soruşdu: "Yəni, ulduzlar haqqında olan bir elm bu qədərmi faydalıdır ki, rəsədxanaya belə böyük bir məbləğdə pul xərcləyək?"

Tusi isə cavabında söylədi: "İzin verin bir nəfər yüksək bir dağa qalxsın və oradan böyük bir tası yerə atsın, ancaq bunu elə etsin ki, siz, mən və həmin şəxsdən başqa heç kim bilməsin". Belə də edirlər. Tas qayalara dəyər-dəyər qorxulu səslər çıxarır. Xanın ordusu vahiməyə düşür. Nəsrəddin ilə Hülakü xan isə sadəcə oturub olanları izləyir. Nəsrəddin xana deyir: "Hökmdar, biz qayalardan gələn səsin səbəbini bildiyimizdən sakitcə əyləşmişik. Qoşun isə bunu bilmədiyi üçün həyəcan içindədir. Rəsədxananın tikintisi də buna görə önəmlidir. Əgər bir səmada baş verən hadisələrin mahiyyətini əvvəlcədən bilsək, yer üzündə həmişə belə rahatlıq hökm sürər". Nəsrəddinin sözləri Hülakü xanı elə inandırır o rəsədxananın tikintisinə razılıq verir. Rəsədxananın tikin-tisi 1259-cu il Marağa şəhərinin qərbindəki təpənin döşündə başlanır. Çünki Tusi hər şeyi əvvəlcədən ən incə detalına kimi araşdırmışdır. Tusi Marağa şəhərinin dəniz səviy-yəsindən 1600 m hündürlükdə yerləşdiyini, yağışlı günlərin orta hesabla 5 günə qədər olmasını, buludsuz açıq səmanın üstünlük təşkil

əlverişli geoastronomik mövqe oldu-ğunu Hülakü xana izah etdi. Rəsədxana kompleksi tam şəkildə 1271-ci ildə başa çatdı. Onu da qeyd etməliyik ki, rəsədxananın zəngin kitab fondu olmuşdur. 400000-ə yaxın müxtəlif kitablar bütün binalarda yerləşdirdi. Nəsrəddin Tusi həm də rəsədxananın quruculuq işlərinə rəhbərlik etmiş, həm də özünün astronomiyaya aid iki böyük əsərini "Zic Elxani" və "Astronomiya barədə təlimə dair otuz fəsil" əsərini yazmışdır.

Alimə şöhrət gətirən "Əxlaqi-Nasiri" əsərinin yaranması diqqəti cəlb etməyə bilməz. Bunu şərh etmək isə vacib məsələlərdən biri sayılır.

Tusinin ensklopedik biliyə malik olması hər kəsə məlum idi. Gənc alim 1224-cü ildə Kuhistana səyahət edir. Bu zaman Kuhistan vilayətinin hökmdarı Nəsrəddin Əbülfəth Əbi Şihabəddin Mənsur idi. Nəsrəddin Əbülfəth Tusinin alimliyini, istedadını, uzaq-görənliyini çox yüksək qiymətləndirirdi. Hökmdarın yanında tez-tez elmi müzakirələr keçirilir, fəlsəfi axtarışlar aparılırdı.

Belə məclislərin birində hökmdar Tusiyə təklif edir ki, X əsrin məşhur alimi Əbu Əli Əhməd ibn Məhəmməd ibn Muşkuye ibn Miskaveyhun "Əttəharə" (başqa adla "Təhzü-bül əxlaqi" (əxlaq təmizliyi)) fəlsəfi əsərini ərəb dilindən fars dilinə tərcümə etməyi təklif edir.

Azərbaycan alimi bu əsərlə yaxından tanış idi. Lakin Tusi əsərin orjinal tərcüməsinə-dən boyun qaçırır və bildirir ki, özü həmin əsərdəki əxlaqla bağlı bir çox boşluqlar dolduraraq həmin mövzuda Miskaveyhindən daha dəyərli əsər yaza bilər.

Tusi 1235-ci ilə qədər öz verdiyi sözü tutaraq bütün şərqdə ən böyük şöhrəti tapacaq "Əxlaqi-Nasiri" əsərini hazırlayır və hökmdara təqdim edir. Əsərin nüsxələri olduqca qısa bir zamanda Hindistan, İran, Qafqaz, Orta Asiya və başqa ölkələrə yayılır. Eyni zamanda onun bir nüsxəsi ilə Menqu xanla Hülakü xan tanış olur və nəticədə Tusiyə böyük hörmət və inam bəsləyirlər.

Tusi "Əxlaqi-Nasiri" ilə Şərq xalqlarının elm-maarif və pedaqoji fikir tarixinə Şərq xalqlarının əxlaq nəzəriyyəçisi kimi daxil olmuşdur.

Ədalət naminə mütləq şəkildə qeyd etməliyik ki, Tusiyə dünya şöhrəti qazandıran onun riyaziyyat və nücum elmlərinə aid yazdığı "Zic Elxani" kimi əsəri və Marağa rəsədxanasıdırsa, onu Şərq xalqlarına sevdiren isə "Əxlaqi-Nasiri" əsəri

olmuşdur. Əsərin məzmununa diqqət yetirsək görərik ki, bu əsər ictimai, iqtisadi, siyasi, əxlaqi, fəlsəfi və tərbiyəvi səciyyəsi baxımından xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Onun 700 ildən artıq bir müddət ərzində Orta və yaxın Şərq məktəblərində əxlaq dərsləri kimi şöhrət tapması da məhz bununla izah olunur. "Əxlaqi-Nasiri" əsəri "Müqəddimə və kitabın yazılmasının səbəbi", "İlk qeydlər və elmlərin bölgüsü", 3 məqalə və 30 fəsildən ibarətdir. Vurğulamaq lazımdır ki, yalnız yüksək tərbiyəyə, savada, qabiliyyətə, danışiq tərzinə malik olan bir şəxsin qələmindən etika və estetikada ölməz əsər sayılan "Əxlaqi-Nasiri" kimi fəlsəfi və tərbiyəvi əsər çıxıb bilərdi. Belə bir şəxsiyyətlə isə nəinki alimin soydaşları və ya həmvətənləri, hətta bütün dünyanın sakinləri fəxr etmək imkanlarına malikdirlər.

Nəsrəddin Tusinin həndəsəyə aid əsərləri azərbaycanlı tədqiqatçıların həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Keçən əsrdə İngilis və Rus dilində tərcümə olunmuş "Təhriri-Öqlidisi" və "Tam dördbucaqlı haqqında" əsərləri Tusinin həndəsəyə həsr olunmuş əsərlərinin ancaq bu hissəsini təşkil edir. Tusinin Türkiyənin Fateh Kıt'da aşkar olunmuş iki əsərinə çox qısa nəzər yetirək.

"Təhriri-Macisti" əsasən klassik astronomiyaya həsr olunub. Amma əsərin əvvəlində lazımi həndəsə teoremləri müzakirə olunmuşdur. Onu da qeyd edək ki, əsərin ilkin variantı yunan alimi Ptolomey tərəfindən yazılmışdır. Lakin müxtəlif tərcümələrdən və köçürmələrdən sonra bu əsər Tusinin dövrünə çoxlu səhvlər və kitab xətalırla ilə gəlib çıxmışdır. Tusi bu və bundan əlavə bir neçə fundamental əsəri yenidən tərcümə edib, səhv və nöqsanları aradan qaldırmış və şərhlərlə izah etmişdir.

İkinci əsər "Təhriri-Usulil-Həndəsə vəl-Hisab" tamamilə həndəsə elminə həsr olunub və tərcüməsiz, şərhətsiz Türkiyədə çap olunmuşdur. Əsər həm müstəvi həndəsəsinin teoremlərinin, həm də fəza həndəsəsi, o cümlədən düzgün çoxüzüzlərin müxtəlif xassələrinə aid teoremləri müzakirə mövzusu edir.

Dünyanın ən müxtəlif kitabxanalarında bu əsərlərin əlyazmaları və müxtəlif versiyaları saxlanmaqdadır. Amma onu da qeyd etməliyik ki, N.Tusinin bir çox əsərləri bu günə qədər öz araşdırmaçıları gözləməkdədir.

Ədəbiyyat:

1. Tusi Xacə Nəsrəddin. Əxlaqi-Nasiri. Bakı, 2005. 280 səh.
2. Rzayev A. Nəsrəddin Tusi. Həyatı, elmi dünyagörüşü. Bakı, 1996. 266 səh.
3. Nəsrəddin Tusi, Təhriri Öqlidis. Bakı, 2011.
4. Maqsudov F.Q., Abdullazadə F. Riyaziyyat və riyaziyyatçılar.

MƏKTƏBLƏ AİLƏNİN TƏLİM TƏRBIYƏ PROSESİNƏ TƏSİRİ

Tanrıverdiyeva Zülfiyyə

Mingəçevir Dövlət Universiteti

zulfiyye.tanriverdi@gmail.com

Məlumdur ki, cəmiyyətin inkişafına təkan verən sosial proseslər şəxsiyyətin inkişafına da xüsusi təsir göstərir və mühüm tələblər irəli sürür. Cəmiyyətin inkişafının istiqamətverici qüvvəsinə çevriləcək şagirdlərdə müasir düşüncə tərzinin formalaşdırılması üçün isə milli maraqlara cavab verə biləcək təhsil və tərbiyə sisteminin yaranması da problem kimi günümüzün aktuallığını özündə əks etdirir. Dəyişən dünyanın reallıqlarından kənarda qalmamaq prinsipinə əsaslanmaqla müasir tələblərə cavab verən yeni təlim və tərbiyə metodlarının tətbiqi də öz aktuallığını daim qoruyub saxlayır. Deməli təlim və tərbiyə müasir şagirdi dövrünün həyatına hazırlamalıdır.

Validənlər təhsil islahatının qarşıya qoyduğu tələblərin mahiyyətini dərinliyi ilə bilmədiyi üçün ötən dövr ərzində məktəblə ailə arasında bəzi anlaşılmazlıqlar da meydana gəlmişdir. Lakin zaman keçdikcə həm müəllimlər, həm də valideynlər bu anlaşılmazlıqları aradan qaldırmağa çalışmış və qismən də olsa, buna nail olmuşlar.

Hər ailənin uşağa yanaşma tərz, məktəb haqqında verdiyi məlumat, valideynin məktəb və cəmiyyət haqqında baxışları müxtəlif olur. Bunun üçün uşağı məktəbə getməyə hazırlaşan valideynlərlə (uşağını məktəbə qoymaq üçün ərizə verən valideynlər nəzərdə tutulur) ilkin maarifləndirici görüşlərin keçirilməsi məqsəduyğundur, daha doğrusu vacibdir. Məktəb haqqında, uşağın gələcək davranış

qaydaları haqqında maarifləndirici söhbətlər həm məktəb rəhbərliyi, həm fənn müəllimləri, həm də məktəb psixoloqunun iştirakı ilə aparılmalıdır. Bəzi hallarda valideynlər ilk gündən məktəbə gəlməyə laqeyd yanaşırlar. Hətta keçirilən tədbirlərə gəlməmək üçün cürbəcür bəhanələr uydururlar. Belə olan halda müəllimin və məktəb psixoloqunun o ailəyə göndərilməsi zərurəti yaranır. Məktəblə ailənin arasında əlaqənin yaranmasını zəruri edən bir sıra səbəblər vardır. [3.səh.419] Təcrübə göstərir ki, övladının təhsili ilə maraqlanmayan ailə üzvlərinin məktəb haqqında, müəllimin haqqında öz düşüncələri, öz baxışları var. Bu baxışlar heç də həmişə müsbət yönümlü olmur. Bu baxışları müsbətə doğru yönəltmək üçün məktəb tərəfindən o ailə ilə daha tez-tez əlaqə saxlanılmalı, onlarla məktəb, müəllim, şagird və ailə münasibətləri ilə bağlı söhbətlər aparılmalıdır.

Eyni zamanda müəllim ailə nəzarətindən kənarda qalan şagirdlərlə daha məsuliyyətlə məşğul olmalı və nəzarətdə saxlamalıdır. Bu işə məktəb psixoloqu cəlb edilməli və onun apardığı söhbətlərin effektivliyi izlənilməlidir. [1.səh.96] Tərbiyə işi uzunmüddətli prosesdir. Son nəticəni əldə etmək üçün səbirlə, təmkinlə hərəkət etmək lazımdır. Hətta burada valideynlərlə işləmək varsa, daha səbirli, təmkinli olmaq gərəkdir. Məktəb psixoloqunun və müəllimin valideynlərlə birlikdə həyata keçirdiyi görüş öz effektivliyi ilə seçilir. Çünki psixoloq tərəfindən açıq söhbətə sövq edilən valideyn uşağının necə tərbiyə olunduğunu, məktəb haqqında uşağına hansı fikirləri aşladığını açıq deyə bilir və bir çox hallarda öz nöqsanlarını etiraf edir. Hər bir ailə məktəbdə həyata keçirilən yeni təhsil islahatının məzmunu və yenilikləri ilə tanış edilməli, gələcək vətəndaşın təhsilli, tərbiyəli, daha doğrusu cəmiyyət üçün gərəkli vətəndaş kimi formalaşdırılmasına çalışmalıdır. Tədqiqatlara əsasən, valideynləri tədris prosesində fəal olaraq iştirak edən şagirdlər daha yaxşı nəticələr əldə edirlər. Onlar, daha yaxşı qiymətlər alır, daha yüksək akademik nailiyyətlərə sahibdirlər, ev tapşırıqları daha keyfiyyətli şəkildə yerinə yetirilmiş olur. Onların davamiyyət göstəriciləri daha yüksəkdir və onlar pozitiv hərəkətləri ilə fərqlənirlər. Məktəbə qarşı daim xoş əhval ruhiyyədə olurlar. Özlərinə və imkanlarına inamları var. Valideynlərin cəlb edilməsi tədris müəssisələri tərəfindən də müsbət qiymətləndirilir. Tədris prosesində valideynlərin fəallığı məktəb mədəniyyətini

zənginləşdirir və onun inkişafına kömək edir. Belə ki, daha yaxşı nəticələrə çatmaq üçün məktəb və müəllim valideynlərlə fəal əməkdaşlıqda maraqlı tərəf olmalıdır.

Valideynlərin fəal olaraq tədris prosesinə cəlb edilməsi məktəb icması, müəllimlər, valideynlər və şagirdlər tərəfindən də müsbət qarşılır. Valideynlər uşağın təhsil prosesinə cəlb olunan zaman, ailənin sosial-iqtisadi vəziyyətinin, etnik mənsubiyyətinin, valideynlərin təhsil səviyyəsinin necə olmasından asılı olmayaraq şagirdlər daha böyük nailiyyətlər əldə edirlər. Belə ki, valideyni təhsil prosesinə cəlb edilmiş şagird, məktəbi daha uğurla bitirir, onun təhsilini davam etdirməsi üçün daha yaxşı imkanları və şərtləri olur; statistik məlumatlara əsasən, əgər valideynin müəllimlərlə əlaqəsi yoxdursa və o, məktəbdə baş verən hadisələrlə maraqlanmırsa, onun uşağının akademik göstəriciləri başqa uşaqların akademik göstəricilərindən daha aşağı olur; valideynlərin məktəb həyatına cəlb olunduqları zaman, şagirdlər məktəbə qarşı daha xoş münasibət bəsləyirlər və onların özlərinə və imkanlarına olan inancları daha yüksəkdir; valideynləri məktəb həyatına fəal olaraq cəlb olunmuş şagirdlər nümunəvi hərəkətləri ilə seçilir və onlara qarşı tətbiq edilmiş intizam sanksiyalarının orta göstəricisi də digər şagirdlərlə müqayisədə daha aşağıdır; məktəb həyatında fəal olaraq iştirak edən valideynlərin uşaqlarının müəllimlərlə və ailə üzvləri ilə daha yaxşı münasibəti olur. Valideyn – övlad, şagird-müəllim münasibətləri əsasən fərdi miqyaslı proseslərdir. Bu proseslər cəmiyyət miqyasında təşkilatlandıqda, müvafiq sosial struktur, infrastruktur və mühitlə tamamlandıqda fərqli bir mahiyyət kəsb edir. Amma miqyasından asılı olmayaraq təhsil prosesinin mərkəzində həmişə konkret təlim və tərbiyə prosedurları dayanmalıdır.

Valideyn və müəllimlərin sıx əməkdaşlığı vasitəsilə şagirdlərimizin təlim və tərbiyəsinin faydalılığını artırmaq, onların təhsilə marağını ictimai stimullaşdırmaq, evlə məktəb arasında səmərəli əlaqə -ünsiyyəti yaratmaq mümkündür. Uşaqların təlim-tərbiyə prosesində, qərarların qəbulunda, ailədaxili və məktəbin ictimai həyatında valideynlərin fəal iştirakını təmin etmək, onların tövsiyələrindən yararlanmaq olduqca zəruridir. [4.səh.57] Valideynlər üçün uşaqların təhsil səviyyəsinin artırılmasına və dərəcə davamiyyətinə ictimai nəzarət etmə imkanlarını yaratmaq, uşaqların hərtərəfli inkişafında valideynlərin potensialından faydalanmaq,

habelə valideynlərin pedaqoji maariflənməsinə yardım etmək müasir təhsil prioriteti sayıla bilər. Bunun üçün ilk növbədə məktəbdaxili problemlərin həlli, təlim–tərbiyə prosesinin idarə olunmasında valideyn, müəllim, dövlət və ictimaiyyətin səylərini birləşdirmək məqsədəuyğundur. Valideyn, müəllim, şagird və ictimaiyyətin müxtəlif təbəqələri arasında inteqrasiyaya nail olmaq, müxtəlif sahələr üzrə maarifləndirmə işi aparmaq, bu istiqamətdə xüsusi tədris proqramları, layihələr, maarifləndirici əyani vəsaitlər hazırlamaq və həyata keçirmək pedaqoji işin xüsusiyyətlərindən hesab olunur.

Ədəbiyyat:

1. Əlizadə Ə., Əlizadə H. Pedaqoji psixologiya. Bakı: Çinar-çap, 2009. 325 s.
2. Mirhəsən Seyid Əmin. Şəxsiyyətyönlü təhsil və müasir Azərbaycan vətəndaşı. Bakı: ADPU nəş., 2017. 165 s.
3. Kazımov N. Məktəb pedaqogikası. Bakı: Çıraq, 2005. 440 s.
4. Valideynlərin tədris prosesinə cəlb edilməsi. Tbilisi: 2015.

MÜASİR TƏHSİLİN KEYFİYYƏTİ VƏ MƏZMUNU: ƏSAS İNKİŞAF MEYLLƏRİ

Xəlilov Xəlil Ramiz oğlu

Mingəçevir Dövlət Universiteti

xelilov.x@mail.ru

Müasir təhsilin keyfiyyəti və məzmunu, bir çox fərqli məhsullar və təlim metodları ilə təmin edilir. İlk olaraq, bu təhsilin əsas məqsədi, tələbələrin müxtəlif sahələrdə öz bacarıqlarını inkişaf etdirməkdir. Keyfiyyətli təhsil, tez-tez yenilənən və güncəl məzmun təqdim edir. Bu, texnologiya, elmi və sosial inkişaf, peşəkar təcrübələr və başqa dəyişiklikləri əhatə edir. Müasir təhsilin ənənəvi formaları kimi, klassik dərslər və laboratoriya işləri də mövcuddur. Lakin indi bu proses, müxtəlif təlim platformaları, interaktiv layihələr, onlayn kurslar və hətta rəqəmsal təcrübələr vasitəsilə daha interaktiv və əyləncəli hala gətirilir. Təbii ki, bu prosesin başqa

önəmli hissəsi də müəllimlərin roludur. Onlar sadəcə məzmun təqdim etmək üçün deyil, həm də tələbələrin maraqlarını dəstəkləmək, onları inkişaf etdirmək və müxtəlif təlim metodları vasitəsilə müasir dünyaya hazırlamaq üçün çalışırlar.

Ən yaxşı təhsil sistemləri, öyrəncilərə kritik düşünmə, problemləri həll etmə və müəllimlər və qrup üzvləri ilə iş birliyi kimi əsas beynəlxalq tələblərə cavab verə bilən bacarıqları öyrədir. Bu, sadəcə məlumatları öyrətmək deyil, həm də onların həyat boyu öyrənməyə maraqlanmalarını və bunu praktik təcrübələrlə təmin etməyə çalışır. Dəyişiklik və yeniliklər dünyasında, müasir təhsil, həm keyfiyyət, həm də məzmun baxımından daim inkişaf edir və tələbələri müxtəlif sahələrdə uğurlu karyera və həyat üçün hazırlayır. Müasir təhsilin keyfiyyəti və məzmunu, bir çox faktora əsasən dəyişə bilər, amma bəzi ümumi məqamlar var ki, bir təhsil sistemini güclü və faydalı edə bilər:

1. **Rəqəmsal təhsil inkişafı:** Müasir təhsil artıq rəqəmsal texnologiyaları geniş şəkildə istifadə edir. İstifadəçi dostu interaktiv dərslər, onlayn məsələlər və sınaq imkanları ilə təmin olunmuş təhsil platformaları, tələbələrə məzmunu daha yaxşı başa düşmək və öyrənmə prosesini aktivləşdirmək imkanı verir.

2. **Həyat boyu öyrənmə :** Müasir təhsil artıq həyat boyu öyrənmə fikrini təşviq edir. Bu, tələbələrin yaşamları boyu öyrənmələri üçün təminatlar, kurslar və resurslar təmin etməklə daha çox məlumat və bacarıqlar əldə etmələrinə imkan verir.

3. **Beynəlxalq təhsil imkanları:** Müasir təhsil sistemləri dünya miqyasında təhsil imkanlarını genişləndirməyə çalışır. Beynəlxalq təhsil proqramları, mübadilə proqramları və beynəlxalq təcrübə imkanları ilə tələbələrə müxtəlif məzuniyyət imkanları verir.

4. **Müəssisələrarası əməkdaşlıq və iş birliyi:** Təhsil müəssisələri artıq birbiriləri ilə əlaqələrini artıraraq, fərqli ölkələrin təhsil sistemləri arasında əməkdaşlığı genişləndirir. Bu faktor məzunlar üçün daha geniş iş sahələri yaratmağa kömək edir.

5. **Kreativ təşəbbüslər və problem həlli:** Müasir təhsil, tələbələrin yaradıcı düşünmələrini təşviq edir və onlara həlli qarşısında yaradıcı və mütəşəkkil yanaşma üçün vasitələr təmin edir. Bu, onların həllərinə dərinləşməsi və müxtəlif problemləri həll etmək üçün yaradıcı yollar axtarmağı gücləndirir.

Müasir təhsilin keyfiyyəti və məzmunu həm tələbələrin inkişafına, həm də cəmiyyətin tələblərinə cavab verməli olduğu üçün çox mühüm bir məsələdir. İctimai və iqtisadi tələblərin dəyişməsi, texnologiyaların inkişafı, müxtəlif sahələrdə yeni iş imkanlarının yaranması və beynəlxalq əlaqələrin genişlənməsi, təhsil sistemlərində də dəyişikliklərə səbəb olur. Əlavə olaraq, müasir təhsil daha çox təcrübəyə əsaslanır. Tələbələrə teoriyanı yalnız öyrətmək yeri, onları təcrübəyə dəvət etmək və öz fikirlərini həyata keçirmək üçün imkanlar verilməlidir. Bu, onların müxtəlif həll yollarını tapmaq və problemləri həll etmək bacarığını inkişaf etdirməyə kömək edilməlidir.

Ədəbiyyat:

1. Abbasova Q.İ., Mahmudova R.M., Əlizadə H.Ə. "Təhsilin sosial - pədoqoji məsələləri" Bakı, 2008.
2. Abbasov Ənvər İnkişaf etmiş xarici ölkələrdə təhsil. Bakı: "Elm və təhsil", 2020. 108 səh.
3. Cabbarov R. Təhsil müəssisələrinin idarə edilməsi. Bakı, 2001.

TƏHSİLİN MÜƏSSISƏ VƏ TƏŞKİLATLAR ÜÇÜN ƏHƏMİYYƏTİ

Xəlilova X.Q.

Mingəçevir Dövlət Universiteti

xayala.xalilova@mdu.edu.az

Təhsil, bir tərəfdən, millətin intellektual potensialının inkişafının və güclənməsinin, onun müstəqilliyinin və beynəlxalq səviyyədə rəqabət qabiliyyətinin əsas amili kimi, digər tərəfdən – insanın öz vətəndaş, iqtisadi və mədəni hüquqlarının fundamental qaydada həyata keçirilməsidir. Təhsil cəmiyyətin inkişafına çox güclü təsir göstərir: o elmi biliklərin, mənəvi dəyər və normaların varisliyinə, toplanması və təkrar istehsalına cavabdeh olan sosial institutdur.

İqtisadi inkişafda və beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinin təmin olunmasında təhsilin hakim mövqe tutması indi bütün dünyada qəbul olunur. Aydınadır ki, istənilən

ölkədə sosial-iqtisadi problemlər təhsil sahəsində radikal dəyişikliklər olmadan həll edilə bilməz. Kifayət qədər yüksək təhsil sisteminə malik olmayan ölkələr geriliyə məhkumdurlar.

Həyat özü insanların həyat tərzinin ayrılmaz hissəsi olan fasiləsiz təhsil konsepsiyasının işlənilib hazırlanmasını stimullaşdırdı. Bu gün öz biliklərini daim təkmilləşdirmədən ölkənin mədəni və siyasi həyatında fəal iştirak edən mütəxəssis və müasir insan olmaq qeyri-mümkündür. Bunu müvafiq metodiki təminat və müxtəlif dövlət və ictimai təşkilatlarının xüsusi sayları olmadan həyata keçirmək çox çətindir. Məhz buna görə də bütün dünyada və xüsusilə də inkişaf etmiş ölkələrdə ixtisası artırma xidmətləri və ümumiyyətlə yaşlı nəsllə göstərilən təhsil xidmətləri qabaqlayıcı templə inkişaf etdirilir.

Biliklərin məzmununun tez-tez dəyişməsi, onların get-gedə daha yüksək templə zənginləşdirilməsi, konkret bilik növlərinə tələbatın dəyişməsi şəraitində nəyi və necə öyrənmək sualı çox kəskin şəkildə ortaya çıxır. Heç bir ölkə öz təhsil sistemindən razı deyil. Hər yerdə onun üzərində islahatlar aparılır. Hər bir ölkə öz problemlərini mədəni həyatda bərqərar olmuş ənənələri və iqtisadi imkanları nəzərə almaqla həll edir. Bununla yanaşı, bir çox ekspertlər hesab edirlər ki, milli səviyyədə təhsil sisteminin islahatlarının müvəffəqiyyəti bu sistemdə üç tərəfin – təhsil sahəsi müəssisələrinin, dövlətin və biznesin cəlb olunması və qarşılıqlı əlaqəsi səviyyəsindən asılı olacaqdır.

Bütün müəssisə və təşkilatlarda həyata keçirilən təhsil tədbirləri həmin qurumun təsir gücünün və məhsuldarlığının müəyyən edilməsində çox əhəmiyyətli rola malikdir. Ancaq təhsilin bu rolunun həyata keçirilməsi üçün təhsil tədbirləri, sistematik bir proqram çərçivəsində tətbiq edilməsi və hər şeydən əvvəl zehni inkişafı hədəf almalıdır. Bu baxımdan əvvəlcə işçilərin zehinlərinə müəssisənin missiyasını, fəlsəfəsini yerləşdirmək, daha sonra keyfiyyət, məhsuldarlıq kimi kriteriyaları onlara əlaqəli izah etmək zəruridir. Təhsilin müəssisə və təşkilatlar üçün əhəmiyyəti belə izah edilmişdir:

1. Təhsillə bağlı tətbiq edilən tədbirlər, təkcə müəssisəyə yeni qəbul edilmiş işçilərə aid olmayıb, həmçinin müəyyən bir səviyyədə iş təcrübəsi olan işçilərin də

bəzən təhsilə ehtiyacları olur. Beləliklə, müəssisə daxilində müəyyən bir müddət işləyən işçilərin bilik və bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi təhsil tədbirləri vasitəsilə həyata keçirilir. Müəssisədə çalışan şəxslərin müəyyən şərtlər əsasında gördükləri işlərin keyfiyyət və mədəniyyət baxımından yüksəldilməsinə ancaq təhsillə nail olmaq olar. Çünki, təhsil tədbirlərinin təsiri nəticəsində müəssisədə çalışanlar öz işlərində daha da qabaqcıl olurlar.

2. Təhsil proqramlarının əsas məqsədlərindən biri də müəssisədə çalışan işçilərdə bu müəssisə ilə bağlı müsbət rəyin formalaşmasıdır.

3. Təhsil tədbirləri işçilərin işə olan meyllərini artırır və onların xəta etmələrinin qarşısını alır. Buna görə də təhsil almış şəxslərin həddindən artıq nəzarətdə saxlanması vacib deyil. Çünki onlarda özünü tənqid etmə hissi güclü olur.

4. Müəssisədə fəaliyyət göstərən və müəssisə üçün əhəmiyyət kəsb edən yüksək ixtisaslı kadrın müəyyən səbəblərə görə iş yerindən ayrılması zamanı, bu boşalan yeri yeni yüksək ixtisaslaşmış, təhsilli, bacarıqlı bir kadr ilə əvəz etmək üçün adı gedən kadrın işə qabaqcadan hazırlanması zəruridir. Müəssisə daxilində işdən ayrılma halları meydana gəldikdə boş olan iş yerlərinə keçəcək olan işçilərin əvvəlcədən xüsusi təhsil proqramlarına salınması vacibdir. Eyni zamanda günbəgün dəyişən əmək şəraitində işləmək, müəssisənin iş həcmində və istehsal etdiyi məhsullarda meydana gələn dəyişikliklərin nöqsansız həyata keçirilməsi, sürətlə dəyişən texniki tərəqqi və yeniliklərlə ayaqlaşmaq üçün müəssisə daxilində olan bütün işçilərin hazırlanması zəruridir.

5. İşçilər əmək bazarlarındakı dəyərlərini artırmaq üçün ehtiyac duyduqları bilik və bacarıqlarını təhsil tədbirlərinin köməyi ilə qazana bilir. Yeni düşüncə və fikirlər irəli sürən işçilər müəssisə daxilində əhəmiyyətli bir rola malikdirlər. Təhsil həmçinin işçilərin gələcəkdə inkişaf etmələrinə də imkan yaradan faktordur.

Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, peşə təhsili proqramlarının uğurla həyata keçməsi 80% onun hazırlanmasından, 20% isə təhsil alanların istəklərindən və qabiliyyətlərindən asılı olur. Peşə təhsili proqramlarında əməkdaşların fəal iştirak etməsini aşağıdakı amillər motivləşdirə bilər:

1. İşini saxlamağa çalışmaq, öz vəzifəsində qalmaq istəyi;

2. Yüksək vəzifə almaq istəyi və ya digər vəzifəyə keçmək;
3. Əmək haqqının artırılmasında maraqlı olmaq;
4. Yeniliklərin və yeni biliklərin alınmasında maraqlı olmaq;
5. Proqramın digər iştirakçıları ilə əlaqə yaratmaq istəyi.

Əməkdaşın peşə təhsili kursunda iştirak etmək qabiliyyətinin müəyyən edilməsi çox zəruridir, yəni onun hazırlıq səviyyəsi ölçülməlidir. Dolayı yolla bunu təhsil səviyyəsi, peşə təcrübəsi və attestasiyanın nəticəsi əsasında müəyyən etmək olar. Təhsil almağın vahid universal metodu yoxdur. Hər bir metodun mənfi və müsbət cəhətləri vardır.

Ədəbiyyat:

1. Ağaməmmədov Ə.D. İnsan resurslarının idarə edilməsi. Bakı, 2012.
2. Əliyev T.Q., Əliyeva S.T., Əliyev R.T. İnsan resurslarının idarə edilməsi. Bakı, 2012.
3. Əliyev M., Həmidov H. İnsan resurslarının idarə edilməsi. Bakı, 2002.
4. İsgəndərov R.Ə. Heyətin idarə edilməsi. Bakı, 2003.
5. Muradov Ş.M. İnsan potensialı: əsas meyillər, reallıqlar, problemlər. Bakı, Elm, 2004.

Секція 4

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ З ЕКОНОМІКИ І ПІДПРИЄМНИЦТВА

ВПРОВАДЖЕННЯ КУРСУ «РЕСУРСОЗБЕРЕЖЕННЯ» ЯК ВАЖЛИВИЙ НАПРЯМ УДОСКОНАЛЕННЯ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ ТА ПІДПРИЄМНИЦТВА

Безсонов В.Є., аспірант

Непран А.В., к.е.н., доцент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Нові глобальні виклики українській економіці у сфері ресурсозбереження, перехід на нові джерела енергії, впровадження нових штучних матеріалів, необхідність збереження та покращення екологічного стану держави корінним чином змінюють вимоги до технологій та економічної оцінки їх впровадження. Це, в свою чергу, посилює вимоги до підготовки фахівців у сфері економіки та підприємництва.

Впровадження у виробництво інноваційних заходів та задані у них показники вимагають кардинального рішення багатьох проблем, в тому числі – підготовки висококваліфікованих кадрів, здатних економічно обгрунтовано здійснювати розрахунки та оцінювати економічну ефективність даних заходів від впровадження на підприємствах. Саме створення кадрового потенціалу фахівців з економіки та підприємництва здатне вирішити ці комплексні та складні завдання, під новим кутом побачити усі нагромаджені проблеми.

Сучасні студенти швидше думають, легше сприймають нові підходи до вирішення проблем та задач, які стоять на підприємствах на сучасному етапі. Створення комфортного середовища в університетах, відкритої платформи для навчання та проходження практики створить необхідні умови для зростання особистості та розвитку здібностей майбутніх фахівців.

Університети як вища ланка освітнього процесу та становлення

особистостей повинні забезпечити високий рівень теоретичної та практичної підготовки майбутніх фахівців у сфері економіки. Національна економіка потребує підготовлених фахівців, які дозволять забезпечити зміну парадигми економічного розвитку України, не придаток сировинної економіки, а перехід до інноваційного розвитку, базою якого є нові знання, технологія та інформація.

У сфері освіти та підготовки кадрів університетами постійно здійснюється роботи щодо удосконалення освітніх програм підготовки здобувачів. Зокрема, впровадження інклюзивного середовища, цифровізація освіти, використання інструментів онлайн-навчання, удосконалення навчальних освітніх програм.

Одним із заходів щодо удосконалення підготовки фахівців у сфері економіки, на наш погляд, повинно стати впровадження до освітніх програм курсу «ресурсозбереження». Такий спецкурс повинен мати на меті оволодіння методикою економічної оцінки ресурсозбереження. Окремі питання щодо економічної ефективності ресурсозбереження розглядаються за предметами «Економіка підприємства», «Бізнес-планування». Проте ця проблема висвітлюється не досить глибоко. Крім того, навички із ресурсозбереження та оцінки її економічної ефективності не знайшли відображення у стандарті підготовки студентів за спеціальності 051 «Економіка» [1].

Впровадження такого курсу, на наше глибоке переконання, дозволить майбутнім фахівцям у повній мірі оволодіти методикою економічної оцінки ефективності ресурсозбереження, вміти розроблювати стратегію ресурсозбереження на підприємстві, визначати ресурсні та фінансові можливості для її реалізації. Це дозволить підвищити якість підготовки майбутніх фахівців з економіки та підприємства, оволодіти методикою економічної оцінки ресурсозбереження як стратегічного напрямку підвищення економічної ефективності діяльності підприємств.

Література:

1. Стандарт вищої освіти України: перший (бакалаврський) рівень, галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки», спеціальність: 051 «Економіка»: наказ Міністерства освіти і науки України від 13.11.2018 р. № 1244.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ МОДЕЛІ СИМУЛЯЦІЙНО-ІМІТАЦІЙНОГО НАВЧАННЯ КЕРУЮЧОГО ПЕРСОНАЛУ

Гетьман О.О., канд.екон.наук, доцент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

getman.olga.actinon@gmail.com

Сьогодні у закладах вищої освіти впроваджуються нові підходи з використанням інноваційних інформаційних технологій, таких як дистанційне навчання та симуляційне навчання. Останніми роками симуляційне навчання застосовується у сфері управління економічними та технологічними процесами.

Інформаційні системи різного призначення та складності використовуються в управлінських структурах на всіх рівнях. Менеджери тепер повинні спеціалізуватися на аналітичних дослідженнях і складних процесах прийняття рішень, заснованих на моделюванні соціально-економічних ситуацій. Сучасні управлінські інформаційні системи - це складні технічні комплекси, які потребують висококваліфікованих фахівців. Персонал повинен володіти достатніми знаннями в предметних областях управління і мати гарні практичні навички роботи з цими складними системами.

Для того, щоб прискорити навчання персоналу, розробники управлінських інформаційних систем останнім часом почали створювати програмні моделі, які імітують управлінські процеси. Такі моделі широко використовуються, особливо в тих сферах, де тестування на реальних продуктах є дуже складним і дорогим.

Розглянемо роль імітаційних моделей у підготовці керівників органів місцевого самоврядування та державного управління [1]. У такій проблемній сфері, як підготовка та перепідготовка управлінських кадрів, ці системи виконують функцію інформаційної підтримки процесу розвитку людських ресурсів. Ефективність управління різними структурами муніципального та державного управління залежить від рівня професійної підготовки персоналу.

До структури сучасних управлінських інформаційних систем входять аналітичні та графічні програмні комплекси, які забезпечують візуальне представлення всіх системних змін. Управлінські підрозділи та їхні інформаційні системи повинні завжди враховувати ці зміни. Можна додавати нові елементи для моделювання динаміки зміни навантаження на систему та реакції управлінського персоналу в різних ситуаціях. У сучасному соціально-економічному середовищі динаміка змін в управлінських процесах стала дуже складною. Створення самої системи на початкових етапах включає низку випадкових елементів. Управлінський персонал повинен бути підготовлений, щоб вміти працювати в складних ситуаціях. У будь-якому випадку люди несуть відповідальність за рішення, що приймаються в системі, тому чим складніший об'єкт управління, тим важливішою стає роль людей, їхнього досвіду, знань, отриманих під час роботи та моделювання.

Симуляційне навчання можна застосовувати на різних етапах розвитку людських ресурсів. Важливим є початковий етап, коли програма симуляційного навчання визначається освітнім рівнем управлінського персоналу. Такий підхід дозволяє уникнути повторного вивчення засвоєних частин програми і зосередити увагу слухача на незасвоєних частинах програми. Імітаційні моделі можуть полегшити навчання менеджерів простим і складним процесам.

Література:

1. Андреева Т. Є., Гетьман О. О., Терещенко Д. А. Процесний підхід до управління кадровим потенціалом органів державної влади. *Теорія та практика державного управління*. 2018. № 4 (63). С. 206-215. URL:

[http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Tpdu_2018_4_31)

[bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Tpdu_2018_4_31](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Tpdu_2018_4_31)

ЩОДО ПИТАННЯ АКТУАЛЬНОСТІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ З ЕКОНОМІКИ ТА ПІДПРИЄМНИЦТВА

Деділова Т.В., к.е.н., доцент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

dedilova@ukr.net

Красиля Д.О., аспірант

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

grandixshop@gmail.com

Соціально-економічний прогрес України повинен відбуватися в напрямку сучасних досягнень провідних країн світу. На сучасному етапі розвитку, коли стає зрозумілим формування економіки, що базується на інформації, важливим є розвиток нових знань та технологій. Це є вирішальним для забезпечення економічного зростання країни. Використання інноваційної стратегії є ключовим елементом цього розвитку, що підтримується більшістю науковців як пріоритетний шлях до підвищення продуктивності у всіх галузях економіки України.

Ефективна інноваційна система, що об'єднує учасників з сфери науки, бізнесу та політики, починається з освітньої системи, що забезпечує населення країни необхідними знаннями, і завершується використанням новаторських результатів у різних сферах економіки. Це сприяє підвищенню ефективності та зростанню суспільного продукту. Однак, важливо зазначити, що сучасні технології розвиваються дуже швидко, і потребують відповідно нових підходів до підготовки кадрів. Фахівці у галузі економіки та підприємництва мають бути

готові до використання широкого спектру знань та навичок у практичній діяльності, щоб успішно впроваджувати новаторські рішення у професійній діяльності та суспільстві в цілому.

Актуальність даного дослідження не викликає сумнівів, оскільки вона відображає необхідність формування в майбутніх професіоналах навичок, що відповідають провідним вимогам ринку праці. Сучасна економіка є надзвичайно динамічною, і це вимагає постійного оновлення освітніх програм з економіки та підприємництва у ЗВО. Тільки така підготовка може забезпечити підготовку випускників, які будуть конкурентоспроможними на ринку праці і задовольнять високі вимоги потенційних роботодавців.

Отже, професійна підготовка економістів та підприємців є складним та важливим процесом, результатом якого є формування професійної компетентності майбутнього фахівця на базі якісних характеристик, серед яких особливо важливі наступні:

- високий рівень розв’язання професійних завдань та вирішення проблем;
- ініціативність та здатність до креативного мислення;
- здатність до самоосвіти та постійного самовдосконалення;
- оперативне адаптування до змін на сучасному ринку праці [1].

Сучасний викладач економічних дисциплін відіграє важливу роль у розвитку цих якостей серед студентів. Він повинен навчати їх умінню здобувати наукові та професійні знання, розвивати бажання вчитися та забезпечувати їх пізнавальними засобами для розвитку їхнього потенціалу та здібностей. У сучасному освітньому середовищі, традиційні методи навчання залишаються популярними, але їх обмеженість виявляється в недооцінці ролі студентів у власному пізнанні. Типово, у цих методах студенти виступають у ролі пасивних отримувачів інформації, а основна увага приділяється виключно методам та прийомам викладача. Однак, для досягнення більшої ефективності та формування навчально-пізнавальних умінь, необхідне впровадження інноваційних педагогічних технологій. Такі підходи забезпечують системність,

цілеспрямованість та результативність навчальної діяльності. Зокрема, технологізація освіти сприяє активізації студентів, стимулює їхню мотивацію та зацікавленість у навчальному процесі.

Література:

1. Мартиненко О. Окремі аспекти підготовки майбутніх економістів за сучасних умов. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2022. №. 1 (101). С. 42-49.

ВИКОРИСТАННЯ ОНЛАЙН-СИМУЛЯТОРІВ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ЗДОБУВАЧІВ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Деділова Т.В., к.е.н., доцент

Согомонян А.К., аспірант

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

dedilova@ukr.net

oytheme@gmail.com

Онлайн-симулятори стають все більш популярним інструментом у професійній підготовці здобувачів економічних спеціальностей. Ці інтерактивні інструменти дозволяють студентам відтворювати реальні ситуації і приймати рішення, що допомагає їм здобувати практичні навички та краще розуміти принципи економіки та бізнесу. Однією із основних переваг використання онлайн-симуляторів є можливість практикувати та вдосконалювати навички без ризику в реальному бізнесовому середовищі. Студентам надається можливість розглядати різні аспекти управління, вирішувати проблеми та аналізувати результати без великого фінансового чи репутаційного ризику.

Додатково, онлайн-симулятори дозволяють створювати інтерактивне середовище, в якому студенти можуть спілкуватися та співпрацювати один з одним, вирішуючи завдання та обговорюючи стратегії. Це сприяє розвитку

комунікативних навичок та вміння працювати в команді – навичок, які є ключовими для успішної кар'єри в економіці та бізнесі. Онлайн-симулятори також дозволяють забезпечити доступність навчання для студентів з усього світу. Вони можуть бути використані у дистанційних курсах, де студенти можуть навчатися зручно та ефективно, не обмежуючи себе географічними межами чи режимами роботи.

Загалом, використання онлайн-симуляторів у професійній підготовці здобувачів економічних спеціальностей є важливим кроком у напрямку практичної та ефективної освіти. Ці інструменти допомагають студентам розвивати навички, необхідні для успішної кар'єри в сучасному бізнесі, та підвищують якість навчання в цілому.

Навчальні симуляції стають ефективним інструментом для розвитку практичних навичок у підготовці фахівців, що навчаються за економічними спеціальностями. Цей метод дозволяє їм отримати цінний практичний досвід в контрольованому середовищі, що сприяє їхньому професійному зростанню.

Симуляції можуть варіюватися від основних рольових вправ до складних комп'ютерних симуляцій, що імітують реальні економічні сценарії. Вони надають можливість майбутнім управлінцям, підприємцям та економістам практикувати в середовищі з низьким рівнем ризику, де вони можуть допускати помилки та вчитися на них без наслідків. Також однією з головних переваг використання симуляцій у навчанні є миттєвий зворотний зв'язок, також вони можуть надавати вказівки та пропозиції щодо покращення роботи студентів.

Проведення симуляцій у групі цікаве та пізнавальне, але вони можуть бути суб'єктивно впливовими через наявність особистих факторів. Онлайн-симуляції, навпаки, зменшують вплив таких факторів, сприяючи об'єктивному навчанню та розвитку навичок. Завдяки інноваційним симуляціям, майбутні фахівці мають унікальну можливість поглиблювати свої знання та отримувати практичний досвід, що стає важливим кроком у їхній професійній кар'єрі.

Цифровізація освітнього процесу не є заміною повноцінного спілкування між студентами та викладачами. Онлайн-симуляції, чат-боти, інтерактивні

тести та відеолекції – усе це важливі інструменти, проте вони не можуть замінити важливості живого обговорення та взаємодії. Ефективність цифрових завдань повинна співпадати з інтересами та потребами студентів, а викладачі повинні бути уважні до їхньої думки та відгуків. Цифрові інструменти мають сприяти покращенню освітнього процесу, допомагаючи відокремлювати позитивні аспекти та усуваючи недоліки та помилки. Такий підхід сприятиме розвитку освіти та позитивно позначиться на реформуванні системи вищої юридичної освіти в Україні.

АДАПТАЦІЯ ОСВІТНІХ ПРОГРАМ ДО МАЙБУТНІХ ЗАПИТІВ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Кирчата І.М., к.е.н., доцент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

kirchatayairina@gmail.com

Наразі ринок праці переживає значні трансформації, і в найближчі роки ми можемо стати свідками ліквідації або ж створення мільйонів робочих місць у всьому світі. Динамічні зміни викликані впливом мегатрендів на ринку праці, а тому багатьом працівникам доведеться адаптуватися до нових або переглянути свої професії. Вищі навчальні заклади і майбутні студенти мають бути готовими до цих змін та розвивати нові навички, щоб знайти роботу або успішно адаптуватися до нових умов праці.

Адаптація освітніх програм до майбутніх потреб економіки є критично важливою у сучасному світі, оскільки економічні умови та вимоги ринку постійно змінюються. Оновлення освітніх програм підготовки економістів дозволяє впроваджувати нові методи навчання, гарантуючи, що випускники будуть готові до викликів сучасної економіки та зможуть успішно впроваджувати свої знання в практику та будувати професійну кар'єру.

До ключових аспектів адаптації освітніх програм слід віднести реалізацію

наступних заходів:

- перед тим як вносити зміни до освітньої програми, важливо провести аналіз сучасних та майбутніх потреб ринку праці. Це включає дослідження секторів економіки, які швидко зростають, нові технології, які впливають на бізнес, та потреби в конкретних навичках і компетенціях.

- освітні програми повинні бути гнучкими та легко адаптованими до змін. Це означає, що вони повинні бути орієнтовані на використання сучасних методів навчання, актуальних матеріалів та інформації, а також швидко реагувати на зміни у суспільстві та технологічному прогресі;

- освітні програми повинні охоплювати широкий спектр дисциплін, що відображають різноманітні аспекти економіки та підприємництва (фінанси, маркетинг, управління, стратегічне планування, аналіз даних та ін.);

- важливо, щоб освітні програми надавали студентам можливості отримати практичний досвід у реальних умовах роботи (стажування, проекти з підприємництва, робота з реальними компаніями та інші форми практичної діяльності);

- наголос на м'які навички та критичне мислення. Окрім технічних навичок, освітні програми також повинні розвивати м'які навички, такі як комунікація, креативність, критичне мислення та вміння працювати в команді. Ці навички стають все більш важливими у сучасному світі бізнесу;

- освітні заклади повинні забезпечувати підтримку своїм випускникам після закінчення навчання та сприяти успішній інтеграції на ринку праці (мережа контактів, кар'єрне консультування).

Адаптація освітніх програм до майбутніх потреб економіки вимагає постійного моніторингу та оновлення, а також співпраці між освітніми закладами, підприємствами та іншими зацікавленими сторонами.

Вищі навчальні заклади, активно впроваджуючи корпоративне навчання та тісно співпрацюючи з роботодавцями, можуть створити значну цінність для всіх зацікавлених сторін та забезпечити кращу відповідність між потребами роботодавців і знаннями та навичками студентів. Чим успішніше ВНЗ

формують відповідні навички, тим більше роботодавці будуть готові наймати їхніх випускників, що відобразатиметься у показниках працевлаштування, рейтингах та інституційному престижі [1].

Література:

1. Skyba, Y. (2023). Skills of the 21st Century: Adaptation of Educational Programs of the National Higher Education Institutions. *Problems of Education*. 2023. №2(99)ю.Р. 72-88. <https://doi.org/10.52256/2710-3986.2-99.2023.05>

ІННОВАЦІЇ В ОСВІТІ: ТРАНСФОРМАЦІЯ НАВЧАННЯ ДЛЯ МАЙБУТНЬОГО

Кирчата І.М., к.е.н., доцент

Репецький О.В., здобувач PhD

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

kirchatayairina@gmail.com

Освіта є основним стовпом суспільного прогресу та ключовим чинником успішної трансформації суспільства, а в світі, що стрімко змінюється, необхідність модернізації освітнього процесу стає критичною. Сучасні технології, нові методи навчання та мінливий характер ринку праці вимагають нових підходів до освітнього процесу.

Ринок праці постійно змінюється під впливом технологічного прогресу та глобалізації економіки. Це ставить перед освітніми системами завдання підготувати студентів до реалій сучасного ринку, надавати їм не лише теоретичні знання, але й практичні навички, необхідні для конкурентоспроможності.

Розвиток технологій робить інформацію доступною широким масам населення, змінює звичність і способи отримання знань, тим самим вимагаючи перегляду традиційних методів навчання. З впровадженням інтерактивних

технологій, онлайн-курсів та індивідуалізованих програм навчання освітні заходи стають більш гнучкими та доступними

Крім того, сучасне суспільство вимагає від людей не лише знань, а й навичок, необхідних для ефективної роботи в колективі, розв'язання проблем та критичного мислення. Модернізація освіти передбачає акцент на розвиток креативності, комунікаційних та колаборативних навичок, а також навичок саморегуляції та адаптації до змін.

Модернізація освітнього процесу потребує комплексного підходу. Це включає в себе реформу навчальних програм, використання новітніх технологій, навчання вчителів новим методам та забезпечення доступу до освіти для всіх верств суспільства.

Модернізація освітнього процесу — це ключ до глобального розвитку суспільства, це шлях до успішного майбутнього, який проходить через:

- впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у навчальний процес та дозволяє зробити навчання більш доступним, цікавим і ефективним;
- поглиблене вивчення STEM-предметів;
- розвиток навичок м'якої інтелектуальної праці (до навчальних програм додаються предмети, спрямовані на розвиток комунікаційних, креативних, критичного мислення та інших м'яких навичок);
- використання методів індивідуалізації навчання, таких як адаптивні програми та індивідуальні навчальні плани;
- співпраця з приватним сектором, громадськими організаціями та університетами, яка дозволяє забезпечувати реальними практичними навичками та можливостями для кар'єрного зростання
- стимулювання креативності і інновацій, створення умов для розвитку ініціативи, творчості та підтримки їхніх інноваційних ідей.

Інноваційні технології мають значний потенціал у вдосконаленні освітньої діяльності та підвищенні якості навчання, до основних із них можна віднести наступні: віртуальна реальність, що сприяє поглибленню знань і

розумінню складних концепцій; розширена реальність, яка дозволяє накладати віртуальні об'єкти на реальний світ, створюючи інтерактивні навчальні дослідження та симуляції, які допомагають зрозуміти матеріал краще; штучний інтелект для персоналізації навчання, адаптації матеріалів до індивідуальних потреб та автоматизації процесів оцінювання; блокчейн технологія для створення безпечних, децентралізованих систем зберігання та підтвердження навчальних досягнень та сертифікатів; розвиток онлайн-освіти надає можливість доступу до навчальних матеріалів та курсів з будь-якої точки світу, розширюючи можливості навчання для різних аудиторій.

Інноваційні технології допомагають створити більш ефективне, захопливе та доступне навчання, що відповідає потребам сучасного світу.

ПОГЛИБЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНИХ НАВИЧОК ФАХІВЦІВ З ЕКОНОМІКИ

Непран А. В., к.е.н., доцент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Діяльність будь-якого підприємства у значній мірі залежить від ефективності матеріально-технічного постачання. Аналіз практики підготовки фахівців з економіки останніх років свідчить, що в освітніх програмах відсутня дисципліна «Економіка матеріально-технічного постачання». Це негативно впливає на рівень підготовки фахівців із матеріально-технічного постачання та збуту. Окремі питання організації матеріально-технічного постачання вивчаються за дисциплінами «Логістика» та «Бізнес-планування». Однак значна кількість тем за цими дисциплінами не охоплює усю проблематику матеріально-технічного постачання. Зокрема, мова йде про розробку проєктів перспективних та поточних планів матеріально-технічного постачання, визначення потреби підприємства та його підрозділів у матеріально-технічних ресурсах, складання балансів матеріально-технічного забезпечення, зведених

таблиць за видами сировини, матеріалів. Аналіз державного стандарту підготовки здобувачів за спеціальністю 051 «Економіка» теж свідчить про відсутність таких компетенцій.

Разом з тим на практиці фахівці з економіки та підприємництва можуть працювати на посадах економіст з матеріально-технічного забезпечення. Права та обов'язки таких фахівців визначені посадовими інструкція, зокрема, наказом Мінсоцполітики № 336 від 29.12.2004 [2].

На підприємствах матеріально-технічне постачання може успішно розвиватися тільки при науковій розробці поточних і перспективних проблем постачання та збуту, за умови підготовки висококваліфікованих кадрів. Це обумовлює необхідність удосконалення навчальних планів підготовки фахівців з економіки та підприємництва та введення галузевої економічної дисципліни «Економіка матеріально-технічного постачання».

В процесі виробництва і обігу діють економічні закони, загальні для усіх сфер та галузей економіки (закон попиту та пропозиції, закон конкуренції, закон зростання продуктивності праці та ін.). Економіка матеріально-технічного постачання досліджує форми прояву та конкретний механізм дії цих законів у сфері тварного обігу засобів виробництва. Вона досліджує також специфічні, окремі закономірності, які виражають особливі зв'язки та взаємозалежності, які властиві матеріально-технічному постачанню як особливій сфері економічної діяльності.

Економіка матеріально-технічного постачання досліджує проблеми раціональної організації матеріально-технічного постачання на підприємстві, його управління, планування та організацію діяльності з урахуванням особливостей, форм специфічних форм прояву і механізму дії економічних законів у сфері товарного обігу засобів виробництва. Чітка система організації та планування матеріально-технічного постачання має важливе значення для успішної роботи підприємств. Своєчасне забезпечення підприємств засобами та предметами праці дозволяє швидше відшкодовувати затрати і поновлювати виробництво. Правильна організація матеріально-технічного постачання сприяє

також підвищенню технічного рівня виробництва, швидшому впровадженню та освоєнню нових, більш економічних видів обладнання, удосконаленню усіх технологічних процесів, підвищенню продуктивності праці, зниженню питомих витрат сировини, матеріалів, енергії. Тому вважаємо за доцільне з метою покращення підготовки введення дисципліни «Економіка матеріально-технічного забезпечення».

Література:

1. Стандарт вищої освіти України: перший (бакалаврський) рівень, галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки», спеціальність: 051 «Економіка»: наказ Міністерства освіти і науки України від 13.11.2018 р. № 1244.

2. Про затвердження Випуску 1 «Професії працівників, що є загальними для всіх видів економічної діяльності» Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників КВАЛІФІКАЦІЙНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ: Наказ Мінсоцполітики № 336 від 29.12.2004.

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ

Нестеренко В.Ю., к.е.н., доцент

Бабій В.С., здобувач PhD

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

valentinaonisiforova@gmail.com

Сучасна освіта безперервно еволюціонує, відображаючи зміни в світі та суспільстві загалом. Ці тенденції поширюються і на економічні напрямки підготовки фахівців. Якщо говорити про основні тенденції розвитку сучасної економічної освіти, то необхідно виокремити наступні з них.

Активна інтеграція технологій. Зростання використання технологій в економіці породжує попит на фахівців, які розуміють взаємозв'язок між

економікою та технологіями. Вивчення аналітичних і програмних засобів, штучного інтелекту, блокчейну та інших технологій стає важливою складовою сучасної економічної освіти.

Поширення процесів глобалізації. Світ стає все більш зв'язаним, і економічна освіта відображає цей тренд. Студенти навчаються розуміти глобальні виклики і можливості, включаючи міжнародну торгівлю, міжкультурний менеджмент та глобальні фінансові ринки.

Акцентування на практичні навички. Сучасна економічна освіта все більше звертається до набуття практичних навичок, які можна застосувати в реальному бізнесі. Це включає розвиток аналітичних, комунікаційних, робочих вмінь та навичок розв'язання проблем.

Акцентування на сталий розвиток. В наш час зростає усвідомлення важливості сталого розвитку в економіці. Сучасна економічна освіта включає в себе вивчення екологічних, соціальних та економічних аспектів сталого розвитку та корпоративної соціальної відповідальності.

Розвиток міждисциплінарності в освітніх програмах. Економіка стає все більш міждисциплінарною галуззю, і сучасна економічна освіта відображає цей тренд. Вона охоплює елементи бізнесу, фінансів, соціології, психології, політичних наук та інших галузей.

Активний розвиток онлайн-навчання. Надалі зростає популярність онлайн-навчання в економічній освіті. Це дозволяє студентам отримувати доступ до якісної освіти в будь-який час і з будь-якого місця, роблячи процес навчання більш доступним та гнучким, в тому числі, з точки зору поєднання з практичною професійною діяльністю.

В цілому можна зробити висновок, що сучасна економічна освіта розвивається у відповідь на активні зміни в економіці та суспільстві, і акцентується на практичних навичках, міждисциплінарності, сталому розвитку та використанні новітніх технологій.

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ З ЕКОНОМІКИ І ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ

Нестеренко В.Ю., к.е.н., доцент

Коваль І.Б., здобувач PhD

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

valentinaonisiforova@gmail.com

В сучасних умовах накопичено значний досвід підготовки фахівців з економіки і підприємництва під час пандемії та військових дій у дистанційної форми. Як показала практика, цей процес навчання потребує уваги відповідно до кількох ключових аспектів, що враховують специфіку цих галузей та особливості реалізації самого процесу дистанційного навчання. Розглянемо їх більш докладно.

Економіка та підприємництво часто вимагають вивчення складних концепцій та аналітичних методів. Інтерактивні відеоуроки, вебінари, онлайн-групові обговорення та вправи можуть допомогти студентам краще засвоювати матеріал і розвивати аналітичні навички.

Використання економічних симуляцій та віртуальних ігор може допомогти студентам отримати практичний досвід у прийнятті рішень в умовах реального бізнесу та економічних сценаріїв.

У сфері підприємництва та економіки важливо вміти ефективно комунікувати з колегами, клієнтами та іншими зацікавленими сторонами. Відповідно, дистанційна форма навчання може включати рольові ігри, спільні проекти та вебінари для розвитку цих навичок.

Оскільки галузь економіки та підприємництва швидко розвивається, важливо забезпечити студентам доступ до актуальної інформації та ресурсів. Це може бути реалізовано через використання баз даних, онлайн-журналів та інших електронних ресурсів.

Для більш глибокого вивчення конкретних аспектів економіки та підприємництва можуть бути організовані спеціалізовані курси та тренінги, які здобувачі можуть відвідувати додатково до основної програми.

Під час дистанційної форми навчання важливо забезпечити студентам можливість звертатися за підтримкою до викладачів і наставників, особливо в умовах військових дій. Це може включати індивідуальні консультації, онлайн-або аудиторні години та інші форми спілкування.

Загалом, базуючись на практичному досвіді та результатах навчання, можна зробити обґрунтований висновок, що дистанційна форма навчання в економіці та підприємстві може бути успішною, але за умови використання сучасних технологій та методик, спрямованих на підвищення якості освіти та розвиток практичних навичок студентів.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ В ОСВІТІ ТА ЇХ ВІДПОВІДНІСТЬ ЗАПИТАМ РИНКУ ПРАЦІ

Шершенюк О.М., к.е.н., доцент

Кирчатий Ю.В., здобувач PhD

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

kirchatayairina@gmail.com

Сучасний світ швидко змінюється через технологічний прогрес та глобалізацію, вимагаючи слідкувати за освітніми тенденціями та адаптуватися до нових умов і вимог ринку праці. Тенденції в освіті відображають нагальні суспільні та економічні потреби, допомагаючи зрозуміти, як підготувати людей до розв'язання актуальних проблем та викликів. До того ж й проблема якості освіти набула важливого ідеологічного, соціального, економічного і технічного значення, на сьогодні чітко виокремились наступні ключові освітні напрямки:

- освіта стає все більш цифровою та зростає важливість навичок у сфері інформаційних технологій, програмування, аналізу даних та інших суміжних областей;

- швидкі зміни у технологіях та економіці вимагають гнучкості від людей та здатності швидко адаптуватися до нових ситуацій, навчатися протягом життя.

- зростає популярність методів активного навчання, таких як проблемне навчання та проєктне навчання;

- на перше місце виходять навички критичного мислення, а велика кількість інформації, обумовлює потребу в навичках аналізу, оцінки та критичного мислення, щоб вміти відрізнити правдиву інформацію від маніпуляції;

- глобалізація та розширення міжнародних зв'язків вимагають набуття міжкультурних компетентностей та розуміння інших культур;

- зростає увага до проблем екології та сталого розвитку, а тому навички, пов'язані з екологічною освітою та збереженням природних ресурсів, стають все більш важливими.

Головними тенденціями сучасного вітчизняного ринку праці є:

- високі показники молодіжного безробіття; зростання зайнятості в неформальному секторі;

- поширення неформальної зайнятості у сільській місцевості;

- перевищення темпів найму в неформальному секторі аналогічного показника формального сектору;

- збільшення частки економічно неактивного населення; зростання частки зневірених;

- зростання обсягів не працевлаштованих осіб після закінчення загальноосвітніх та ЗВО I –IV рівнів акредитації [1,2]

Розуміння тенденцій у попиті та пропозиції на ринку праці є критично важливим для всіх учасників цього ринку. Держава, керуючись відповідними тенденціями у вимогах до професій та навичок, має розробляти ефективну

державну політику. Роботодавці мають можливість розробляти стратегії професійного росту своїх працівників, а також швидше реагувати на майбутні потреби у кваліфікованих кадрах, вкладаючи у їхній розвиток. Для вищих навчальних закладів розуміння цих тенденцій є важливим при модифікації освітніх програм та навчальних курсів, щоб краще відповідати потребам суспільства, економіки та бізнесу. Для індивідуальних осіб розуміння тенденцій може виявитися важливим при виборі траєкторії освіти та кар'єри.

Література:

1. Ільїч Л. Взаємодія ринків праці та освіти: сутність характерні риси та модель функціонування. *Економіка та держава*. 2017. № 4. 69–74 с. URL: <http://www.economy.in.ua/index.php?op=1&z=3744&i=13>
2. Skyba Y. Skills of the 21st Century: Adaptation of Educational Programs of the National Higher Education Institutions. *Problems of Education*. 2023. №2(99). P. 72-88. URL: <https://doi.org/10.52256/2710-3986.2-99.2023.05>

İQTİSADİ İNKİŞAFA İNNOVATİV YANAŞMA

Abbasova-Zeynalova Nuranə Nazim qızı

Mingəçevir Dövlət Universiteti

İqtisadi inkişaf - bir ölkədəki milli gəlir artımının, ÜDM-in xarici ticarət səviyyəsinin, pul və inflyasiya vəziyyətinin və borc səviyyəsinin ölçülməsidir. İqtisadi inkişaf, iqtisadi istiqamətli bir inkişaf olması ilə bərabər həm də ictimai və siyasi istiqamətli bir dəyişmədir.

İnnovasiya – ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə biləcək amillərdən biridir. Buna görə də, ölkəmizin önəmli strateji məqsədlərindən biri də iqtisadiyyatın innovasiya yönümlü inkişafıdır. İnnovativ inkişafı gücləndirmək məqsədilə texnoparkları, biznes inkubatorları və yüksək texnologiyalar mərkəzlərini özündə birləşdirən müvafiq infrastrukturun yaradılması

vacibdir.

İqtisadi inkişaf anlayışı daha çox məhsul əldə etməklə, eləcə də bu zaman istifadə edilən texniki, təşkilati və ya struktur tənzimləmələrin dəyişməsidir. Yəni, investisiyaların və istehsal məhsuldarlığının artmasını ifadə edən iqtisadi inkişaf, real milli gəlirin də uzunmüddətli dövrdə dinamik formada artım göstəricisidir. Buna bağlı olaraq müəyyən zamanla real gəlirlərdəki artım templəri də iqtisadi inkişafın göstəricisi olaraq qiymətləndirilir. İqtisadiyyatın inkişafının əsas dinamikası insan kapitalı və yaratdığı yeniliklərdir. İnsan kapitalı təhsil, səhiyyə, elm, iş şəraiti və insanların həyat keyfiyyətinin artırılması üçün xərcləri nəzərdə tutur.

İqtisadi inkişaf özündə iqtisadi artımı ehtiva etməklə yanaşı, iqtisadi və sosial sferadakı keyfiyyət dəyişmələrini də bərabərində gətirən bir anlayışdır. Ona görə də iqtisadi inkişafı reallaşdırmaq istəyən ölkələrin müvafiq strukturlarında islahat müddəti başlanmalıdır. Bu məqsədlə iqtisadi inkişafı təmin edən aşağıdakı amillərin meydana gəlməsinə diqqət yetirilməlidir:

- Bir və ya da daha çox əhəmiyyətli emal sektorunun yüksək inkişaf sürətinin təmin edilməsi,
- Əhəmiyyətli hesab olunan sektorların gəlir transferləri, kapital idxalı, təşəbbüskarların mənfəətlərinin təkrar kapitalla çevrilməsi üçün iqtisadiyyatın digər sahələrinə kompleks yanaşma nümayiş etdirməli,
- Dövrün tələblərinə cavab verən sahələrdə artımı təmin edən sosial-iqtisadi və struktur sistemin varlığının formalaşdırılmalı və ya onun qısa müddətdə meydana gəlməsinə zəmin hazırlanmalı,
- Sabit qiymətlərlə milli gəlirdə və adam başına düşən milli gəlirdə meydana gələn artımları təmin edən mühit formalaşdırılmalıdır.

İqtisadi inkişafa təsir edən müxtəlif amillər vardır. Bunları dövlətin dəstəkləyici və təşviqedicisi tənzimlənməsi, əhali, enerji, maliyyə, vergi sistemi, yüksək texnologiyanın təşviqi, ekologiya və beynəlxalq köç kimi dəyərləndirmək olar.

Texnologiyanın sürətli inkişafı və artan rəqabətin innovasiyanı sahibkarlıq fəaliyyətinin yaranması istiqamətlərində əsas şərt halına gətirdiyini söyləmək

mümkündür. İnnovasiya fəaliyyətləri sahibkarlıq yanaşması ilə kiçik şirkətlərin təşəkkül tapa biləcəyi kimi, birdən çox firma arasında da reallaşa bilər. İstehsal sektorundan xidmət sektoruna qədər geniş sahəni əhatə edə bilən innovasiyanın yerli, regional və ya ölkə səviyyəsində stimulyerici rol oynadığı məlumdur. Müxtəlif səviyyələrdə təzahür edən innovasiya, regionda sinerji yaradaraq iqtisadi inkişafda əhəmiyyətli rol oynayır. İnnovativ yanaşma ilə əlavə dəyəri qazanmaq rəqabət və inkişafda açar rolunu oynayır.

İnnovasiyanı real həyata tətbiq edib kommersiyalaşdırmaq, hazırda ən əhəmiyyətli rəqabət gücü olaraq qiymətləndirilir. İnnovasiyanın qazandırdığı rəqabət üstünlükləri firmaların üstünlükləri firmaların diqqətində daha da aktuallaşır [2].

Hazırda, dövrün ehtiyacını daha doğru müəyyən etmiş olan ölkələr orta və uzun müddətli texnologiya siyasətlərini həyata keçirirlər.

Texnologiya siyasəti sənaye siyasətinin bir hissəsi kimi qiymətləndirilə bilər. Texnoloji yeniliklərin tətbiqi ilə artan məhsuldarlıq göstəriciləri, ölkələrin sənaye siyasətinin ən əhəmiyyətli amili hesab olunan texnologiya siyasətinə də təsir edir. Bunu nəzərə alaraq, deyə bilərik ki, ölkənin sənaye siyasəti texnoloji yeniliklərin işlənməsi və tətbiqi də əsas götürülərək, istehsal imkanları və texnoloji yenilik nəticəsində ortaya çıxan tələblər çərçivəsində yenidən təşkil olunmalıdır.

Sərbəst bazar şəraitində texnoloji yenilik və buna olan ehtiyac bazarın iştirakçıları tərəfindən müəyyənləşdirilir. Lakin, qeyd etməliyik ki, dövlət bu prosesə müxtəlif səbəblərə görə müdaxilə edir.

Rəqabət şərtləri və rəqabət mühitinin təşkil edilməsi üçün lazım olan, hüquqi tənzimlənmə mexanizmlərinin yaradılması dövlətin birbaşa dəstəyi ilə təmin edilir. Sağlam inkişaf prosesinin təmin olunması və onun ədalətli şəkildə işləyə bilməsi üçün, texnoloji yeniliyə əsaslanaraq inkişaf etdirilən məhsul və ya xidmətlərin qanunvericiliyə uyğun olaraq, zəmanət altına alınması bir zərurətdir. Bu cür qanuni tənzimləmələr yalnız fiziki mənada ortaya qoyulan məhsulları deyil, bəzi hallarda, həyata keçirilməmiş fikirləri də əhatə edir. Bu vəziyyətin təbii bir nəticəsi olaraq, bəzən inhisarların meydana gəlməsi də qaçılmaz olur.

Potensial olaraq müdafiə sektoru və bu kimi sahələrdə, yalnız dövlətin müştəri

mövqeyində olması, onun bu sahədə uzun müddətli söz sahibi olmasını, həmçinin bu siyasəti gələcəkdə də tənziqləməsi ehtiyacını hiss etdirir.

Texnologiya siyasətinin inkişaf etdirilməsində diqqət edilməsi lazım olan digər bir məsələ isə, əldə ediləcək informasiyanın prosesin iştirakçı tərəfdaşlarından kənar mexanizmlərə yayılmasıdır ki, bu da iki formada mümkün ola bilər. Birincisi, layihə çərçivəsində ixtisaslaşmış işçinin firmadan ayrılması, ikincisi isə son məhsulun başqa firmalar tərəfindən tədarük edilərək içərisində yer alan məlumatın istifadə edilməsi şəklində ola bilər.

1980-ci illərdən etibarən iqtisadi inkişaf nəzəriyyəçiləri inkişafda innovasiya anlayışının əhəmiyyətini vurğulayırlar. Latın mənşəli "innovatus" sözündən törəmiş olan innovasiya ictimai, mədəni və inzibati mühitdə yeni üsulların, metodların istifadə edilməsi ilə müəyyən olunmuşdur.

İnnovasiyanı "inkişafın stimulverici qüvvəsi" olaraq görən Joseph Schumpetərə görə innovasiya sahibkarlara gəlir gətirən və texnoloji inkişaf nəticəsində ortaya çıxan anlayışdır.

Dosi Giovanni yeniliyin yalnız icad mərhələsini deyil, qazanc məqsədi ilə bazara çıxarılması və ticariləşməsini də əhatə etdiyini ifadə etmişdir. OECD innovasiyanı performans xüsusiyyətləri artırılmış bir məhsulun, istehsal texnikasının kommersiyalaşdırılması, mənimsənməsi və ya bazara təqdim edilməsi olaraq təyin etmişdir [3].

İnnovasiyanın səmərəliliyinin mahiyyəti, onun rifahda, əmək məhsuldarlığında uzunmüddətli davamlı böyüməni təmin edən iqtisadi nəticələri, habelə ölkənin global bazarlarda mövqelər uğrunda rəqabət aparmaqdakı uğurları, habelə onun təmin edilməsi və həyata keçirilməsi üçün zəruri edən amilləri, yenilik üçün əlverişli bir mühit yaratmaq, "innovasiya sistemi" dəstək sahələrinin düzgün prioritetləşdirilməsidir. "İnnovasiya piramidası" və təklif olunan "idarəetmə paneli" anlayışları izah olunur, eyni zamanda yenilik sisteminin bütün mərhələlərində yenilik sisteminin zəruri, əsas şərtlərlə təmin edilməsi izah olunur.

Həyata keçirdikləri yenilikçi layihələrin əhəmiyyətli bir hissəsi ilk növbədə təşkilati və ya marketinq yeniliklərinə yönəldilir və lazımi dərəcədə məhsul və

texnoloji yeniliklərin inkişafına yönəldilmir [7].

Ədəbiyyat:

1. Abbasov İ.M., Sadıqov R.F. Menecment. Bakı, 2013.
2. Qasimov F.H., Nəcəfov Z.M.. İnnovasiyalar: yaranması, yayılması və inkişaf perspektivləri. Bakı, 2009.
3. Şəkərəliyev A.S. Dövlətin iqtisadi siyasəti: Dayanıqlı və davamlı inkişafın təntənəsi. Bakı, 2011.
4. Tağıyev A.H., Aslanzadə İ.A. İnnovasiya menecmenti. Dərs vəsaiti. I-II hissə. Bakı, 2017.
5. Tağıyev A.H., Səfərov Q.Ə. İnnovasiya layihələrinin menecmenti. Bakı, 2013.
6. Tağıyev A.H. İnnovasiya. Bakı, 2018.
7. Tağıyev A.H., Əmirov İ.B. İnnovasiya menecmenti. Bakı, 2010.

SAHIBKARLIQ STRUKTURLARININ İQTİSADI DAYANIQLIĞININ ARTIRILMASI PROSESLƏRİ

Əliyeva Təranə Əsman qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti
tarana.aliyeva@mdu.edu.az

Sahibkarlıq iqtisadi azadlığa söykənən, lakin qanunvericlik aktlarına və təsərrüfat riskinə əsaslanmaqla, cəmiyyətin məhsul və xidmətlərə ehtiyaclarını ödəmək üçün, məqsədi gəlir əldə etmək və əmlakını çoxaltmaq olan fəaliyyət növüdür. Başqa sözlə, sahibkarlıq fəaliyyətinin motivi və məqsədi mürəkkəb bazar situasiyalarında, güclü rəqabət mübarizəsi şəraitində heçdə xeyriyyəçilik etmək deyil, maddi marağı, sahibkarlıq gəliri əldə etmək istəyi ilə əlaqədardır. Sahibkarlıq, iş dünyasında müəssisələrin yaranması, idarə olunması və inkişaf etdirilməsi prosesini ifadə edir.

İqtisadiyyatın dinamik inkişafı ölkədə azad rəqabətə əsaslanan güclü sahibkarlar təbəqəsinin formalaşması və inkişafından asılıdır. Davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsi baxımından sahibkarlıq sahəsində aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

- kiçik və orta sahibkarlığın (KOS) dünya iqtisadiyyatına integrasiyasının sürətləndirilməsi, ixrac potensialının artırılmasında və cəmiyyətin sosial problemlərinin həllində KOS-un rolunun gücləndirilməsi;

- sahibkarlıq fəaliyyətinin sahə, regional və texnoloji baxımdan strukturunun optimallaşdırılması;

- kiçik, orta və iri müəssisələr arasında qarşılıqlı səmərəli əməkdaşlığın, o cümlədən istehsal-kooperasiya əlaqələrinin genişləndirilməsi;

- sahibkarlığın dəstəklənməsinin müasir təşkilati modellərinin yaradılması,

- ticarət yarmarkalarının yaradılması;

- yerli iqtisadiyyatın yönümünü nəzərə almaqla rayonlarda işsizlər üçün kadrların peşə hazırlığının təkmilləşdirilməsi mərkəzlərinin yaradılması;

- sahibkarlıq fəaliyyətinə müdaxilələrin qarşısının alınması.

Hər bir ölkənin iri şəhər və rayonlarında texno və aqroparkların (ixtisaslaşdırılmış və qarışıq), sənaye və xidmət məhəllələrinin, sənaye şəhərçiyinin yaradılması, sahibkarlığın səmərəli idarə olunması və dayanıqlı inkişafına təminat yaratmış olacaqdır. Vahid məkanda istehsal-emal-logistika-marketing prinsipinə üstünlük verilməsi;

1. Müasir texnika, texnologiya və İKT-nin tətbiqi üçün münbit şərait yaranır;

2. İstehsal, nəqliyyat və enerji xərcləri minimuma endirilir;

3. Ortaq problemlər və ümumi maraqların birləşməsi rəqabətə davamlılıq qabiliyyətini artırır;

4. Ehtimal olunan hər hansı bir xəstəliyin yayılması məhdudlaşır;

5. Könüllülük əsasında əmlakdan müştərək istifadə edilir;

6. Məqsədli innovasiya layihələri birgə həyata keçirilir;

7. Tədarük, istehsal və emal prosesində qənaətçilik prinsipinə üstünlük verilir;
8. Maliyyə imkanları genişlənir və ixrac potensialı artır;
9. İnnovasiya menecmentinin mütərəqqi forma və metodları geniş tətbiq edilir;
10. Aqrotexniki, sanitar və fitosanitar xidmətlərin vahid məkanda və ərazidə kombinasiyası təmin edilir ;
11. İstehsalın, emalın və satışın son nəticəsinə uyğun əməyin stimullaşdırılması təmin olunur.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin təşkili sahəsində beynəlxalq təcrübənin öyrənilib ümümləşdirilməsi əsasında belə qənaətə gəlmək olar ki, o, planlaşmanın və menecmentin ümumi metodoloji prinsipləri əsasında inkişaf edir.

Sahibkarlığın inkişafı, sistemliliyi, kompleksliliyi, səmərəliliyi ölkədə həyata keçirilən iqtisadi siyasətlə bağlıdır. Çünki, sahibkarlıq fəaliyyəti iqtisadi artımın təmin edilməsində, istehsalın rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsində, əhalinin işlə təmin olunmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Eyni zamanda sahibkar istehsalın strukturunu və bazarda mövqeyini genişləndirməklə dövlət gəlirlərinin artmasına təsir göstərir.

Sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyəti daima daxili və xarici amillərin təsirinə məruz qalırlar. İnkişaf etmiş ölkələrdə sahibkarlıq strukturlarının müflisləşməsinin səbəblərini araşdırarkən aydın olur ki, onun 30%-i xarici, 70%-i isə-daxili amillərin təsiri nəticəsində yaranır. Xarici təsir amili müxtəlif səviyyələrdə və təsir istiqamətlərində formalaşır. Belə amilləri milli, beynəlxalq və regional səviyyələrə bölmək olar. Bu amillər öz istiqamətlərinə görə stabil və qeyri-stabil olurlar.

Davamlı inkişafı təmin etmək üçün ilk növbədə sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətində problemləri aşkar etmək, sonra isə onların aradan qaldırılması üçün tələb olunan vəsait və resursları müəyyən edərək strateji planlaşdırmaya üstünlük verilməlidir. Başqa sözlə, SWOT- təhlil apararaq zəif və güclü tərəflər müəyyən edilməli, bütün mümkün olan ehtiyat imkanları aşkar edilərək, onlardan səmərəli istifadə tədbirləri işlənilməlidir. SWOT-təhlil aparmazdan əvvəl iqtisadi davamlılığı

kateqoriyalara bölmək lazımdır. İqtisadi davamlılıq-qiymət, idarəetmə, maliyyə və işgüzarlıq kateqoriyalarına bölünməsinə məqsədəuyğun hesab etmək olar.

Sahibkarlıq strukturlarının iqtisadi dayanıqlılığının artırılması proseslərinin məqsədli tədqiqi problemi nisbi açıq xarakter daşıyır və konkret məsələnin həlli baxımından müxtəlif yanaşmaların işlənilməsinə zəruri edir. Sahibkarlığın inkişafı üçün nəzərdə tutulan vacib məsələlərdən biri iqtisadi dayanıqlılığı müəssisə səviyyəsində təmin etmək və əsaslandırılmış idarəetmə qərarlarının qəbulu məqsədi ilə müxtəlif mexanizm və alətlərin formalaşmasıdır. Deməli, sahibkarlıq strukturlarının iqtisadi dayanıqlılığın təmin edilməsi baxımından idarə edilməsi kompleks prosesdir və fəaliyyətin kəmiyyət parametrlərini nəzərə almağı tələb edir.

İqtisadi dayanıqlıq dərəcəsindən asılı olaraq sahibkarlıq strukturlarını aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar:

- Yüksək iqtisadi dayanıqlı sahibkarlıq strukturu. Belə struktura risk amili və qeyri-müəyyənlik az təsir göstərir, istehsal və sosial şərait stabil olur, son məhsul tam realizə olunur və yüksək mənfəət əldə edilir.

1. Orta iqtisadi dayanıqlı sahibkarlıq strukturu. Burada dövrü olaraq istehsal xərcləri artır və məhsulun bir hissəsi satılmır. Sosial və istehsal sabitliyi yüksək olmur, risk amili nisbətən yüksəkdir və orta mənfəətlilik təmin edilir.

2. Aşağı iqtisadi dayanıqlı sahibkar strukturu. Belə strukturda firmanın potensialında tam istifadə edilmir, istehsal və sosial şərait aşağı səviyyədə olur, risk amili yüksəkdir, istehsal xərcləri artır və məhsulun xeyli hissəsi satılmır.

3. İqtisadi dayanıqlılığı böhran vəziyyətində olan sahibkarlıq strukturu. Belə müəssisələrdə son məhsulun istehsalı zamanı əlavə xərclər kəskin yüksəlir, istehsal və sosial şərait qeyri-sabit olur, mövcud potensiallardan, zəif istifadə olunur, məhsulun xeyli hissəsi anbarda qalır, müəssisə aşağı rentabelli və yaxud zərərlə işləyir.

4. İqtisadi dayanıqlılığı müflisləşmə şəraitində olan sahibkarlıq strukturu. Bu tipli müəssisələrdə potensial sifətdə yaxınlaşır, böyük həcmdə və sayda sifarişlərdən imtina edilir, kreditorlar qarşısındakı öhdəlik ödənilmir, zərərin məbləği yüksələn xətlə artır.

İqtisadi cəhətdən inkişafda olan müasir sahibkarlıq strukturları özlərinin rəqabət qabiliyyətliliyi, dayanıqlı inkişaf strategiyasını həyata keçirməklə xarakterizə olunurlar. Çoxsaylı iqtisadi dayanıqlıq amilləri içərisində müəssisənin nüfuzu və onun rəqabət qabiliyyəti, təşkilati strukturun elastikliyi, istehsalın ixtisaslaşma səviyyəsi, xərclərin həddi və onların dinamikliyi, müəssisədə informasiya axınının məzmunu və quruluşu, xarici investisiya və innovasiya potensiallarının istehsalın idarə edilməsi prosesinə cəlb edilməsi və s. ön plana çəkilməlidir:

Sahibkarlıq strukturlarının dayanıqsız vəziyyəti şərtləndirən səbəblər onun daxilində formalaşır. Birmənalı şəkildə qeyd etmək olar ki, qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq və firmanın davamlı inkişafını təmin etmək üçün müasir idarəetmə alətlərindən istifadə edilməlidir. Onlara: sahibkarlıq subyektlərində mütəmadi olaraq monitorinqin keçirilməsi; uçotun düzgün aparılması, kontrollinqin, marketinqin və logistikanın səmərəli təşkili, eləcə də maliyyə təminatını aid etmək olar. Fikrimizcə, emal müəssisələrində şəkildə qeyd edilən məqsədlərin həyata keçirilməsi onların bir çoxunu müflisləşmədən xilas edə bilər.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin uğurlu olması, səlahiyyətli və yaradıcı kadrların mövcudluğuna asılıdır. Sahibkarlıq fəaliyyətinə hazırlıq, təcrübə, bilik və inkişafın qarşılıqlı təmin edilməsi ilə əlaqəlidir. Təcrübə bazalı təlim, maraqlı kurslar və seminarlar, iş yaratma proqramları, mentoring və koçluq, və beynəlxalq işbirliyi proqramları sahibkarlıq fəaliyyətinə hazırlıqda əsas rolu oynayır və potensial sahibkarların müvəffəqiyyətli olmalarına kömək edir.

Ədəbiyyat:

1. İmanov Ə. Kiçik sahibkarlıq. Bakı, 2009.
2. Mehdiyev N. Biznesə necə başlamalı. Bakı, 2017.
3. Musayev V., Seyfullayev İ. Sahibkarlığın əsasları. Bakı, 2002.
4. Niftullayev V. Sahibkarlığın əsasları. Bakı, 2007.

AZƏRBAYCANDA SOSIAL SAHİBKARLIĞIN ROLU VƏ İNKİŞAF DİNAMİKASI

Əzizli N.N.

Mingəçevir Dövlət Universiteti

nurlan.azizli.n@mdu.edu.az

Cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatında oynadığı mühüm rolu nəzərə alaraq, sosial sahibkarlığın Azərbaycanda da inkişafı vacib əhəmiyyət kəsb edir. Doğrudur, sosial sahibkarlıq istiqamətində artıq bir çox təşəbbüslər mövcuddur, lakin bu sahənin sistemli inkişafı istiqamətində zəruri addımların atılmasına ehtiyac hiss olunur.

Azərbaycanda sosial sahibkarlığa xüsusi dəstək mexanizmləri müəyyənəndirilməyib. Bu istiqamətdə fəaliyyət göstərən xüsusi institusional vahidlər də mövcud deyil. Növbəti hissədə xarici ölkələrin nümunələrində sosial sahibkarlığa dəstək mexanizmləri ilə tanış olacağıq. Onlardan Azərbaycan təcrübəsində də istifadə faydalı olardı. Bununla yanaşı onu da qeyd edək ki, Azərbaycanda bilavasitə sosial sahibkarlar üçün nəzərdə tutulmasa da, onların da yararlanma biləcəyi müəyyən institusional təsisatlar var. Bunlardan biri də Startup Azərbaycan layihəsidir. Startup Azərbaycan layihəsinin əsas məqsədi ölkədə İKT sektorunda investisiya mühitini yaxşılaşdırmaq, ən yaxşı İnternet və İT layihələrini üzə çıxarmaq, innovativ ideyaların uğurlu biznes sahəsinə çevrilməsinə yardım etməkdir. Layihə çərçivəsində startapçılar üçün təlimlər təşkil olunur, investorlarla görüşlər keçirilir. Startaplara komanda formalaşdırmağa köməklik göstərilir. İnternet biznesə başlamaq istəyənlər üçün layihə çərçivəsində keçirilən təlimlərdə uğurlu bizneslə bağlı bilik və təcrübə əldə etmək imkanları yaradılır. Startap Azərbaycan komandası uğurlu hesab ediləcək layihələrin investorlara təqdim edilməsində və investor axtarışında seçilmiş startaplara köməklik edir. Həmçinin investorlar üçün cəlbedici layihələrə əlçatımlığın təmin edilməsi istiqamətdə fəaliyyət göstərir. Qarşıya qoyulan məqsədlərin həyata keçirilməsi məqsədilə startap görüşləri və müzakirələri təşkil olunur. Startap Azərbaycan qaliblərə simvolik mükafatlar təqdim etsə də, layihələrin

birbaşa maliyyələşməsi onların investorlara və müxtəlif fondlara təqdim edilməsiylə həyata keçirilir [1].

Son zamanlar Azərbaycanda sosial sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı daha intensiv addımlar atılır, amma etiraf etmək lazımdır ki, hələ də ölkəmizdə sosial sahibkarlıq inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə güclü inkişaf etməyib. Bunun fərqli səbəbləri var. Səbəblərdən biri, xüsusən də keçmiş SSRİ-də mərkəzləşdirilmiş iqtisadiyyatdan sonra MDB ölkələrində sosial sahibkarlıq anlayışının yeni olması ilə bağlıdır. Nəticə etibarilə yalnız Azərbaycanda deyil, ümumiyyətlə, MDB ölkələrində sosial sahibkarlığa münasibətin formalaşması üçün xeyli zaman lazım gələcək.

Güzeştlər sahibkarların bu istiqamətə daha çox diqqət ayırmasına və sosial layihələrin daha yaxından dəstəklənməsinə imkan yarada bilər. Bu, Azərbaycanda sosial sahibkarlığın inkişafı üçün vacib elementlərdən biridir. Bundan başqa, qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi istiqamətində də işlər aparılır. Beləliklə, bu addımların atılması sosial sahibkarlığın inkişafı kontekstində zəruridir.

Araşdırmalara görə, ölkəmizdə bir neçə istiqamətdə aktiv sosial sahibkarlıq layihələri mövcuddur. Məsələn, amerikalı xanım tərəfindən Azərbaycanda yaradılmış “Azərbaycan corabları” layihəsidir. Onun əsas məqsədi regionlarda yaşayan qadınların işsizlik problemini həll etmək və onların hazırladığı əl işi corablarının müxtəlif beynəlxalq bazarlara çıxışını təmin etməkdir. Daha sonra “Hands Art” əqli və yaxud da fiziki məhdudiyyəti olan insanların hazırladığı əl işi aksesuarlarının satışını təşkil edən bir sosial biznes layihəsidir.

Azərbaycanda pandemiya zamanı yaradılan çox uğurlu layihələrdən biri “Love” mağazasıdır. Bu, ölkəmizdə yaradılan ilk və hələ ki, yeganə veqan mağazasıdır. Onlar həm insanları ətraf mühitin qorunması problemlərini insanlar arasında maarifləndirirlər, həm də heç bir plastikdən istifadə etmir, məhsullardan ancaq təbii və bitki əsaslı inqrediyentlərə üstünlük verirlər.

Daha uğurlu layihələrdən biri “Code girls” adlı platformadır. Onun da əsas məqsədi qadınlara, qızlara proqramçı, texniki biliklər, bacarıqlarına yiyələnməkdə yardımçı olmaqdır [2].

Lənkəranda yerləşən “Tor Kafe” “crowdfunding” üsulu ilə, yəni çox sayda kiçik investorun birgə maliyyələşdirilməsi ilə açılıb. Layihənin fəlsəfəsi regionlarda yaşayan gənclər üçün yeni insanlar tanımaq, həmfikirləri ilə görüşmək, təhsil imkanları (pulsuz ingilis dili dərsləri, kitab məsləhət saatları və s.) üçün bir icma yaratmaqdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyinin (ASAN xidmət) tabeliyində “Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin 23 sentyabr 2016-cı il tarixli Fərmanı ilə yaradılıb. Azərbaycan Respublikasının fərmana əsasən, inkişafında vətəndaşların fəal sosial-iqtisadi iştirakına, kiçik və orta inkişafına sahibkarlığın, əhalinin məşğulluq səviyyəsinin və artırılmasına rəqabətqabiliyyətli formalaşdırılmasına ailə təsərrüfatlarının dəstək vermək məqsədilə layihələr sosialyönümlü həyata keçirən “ABAD” mərkəzlər yaradılır. “ABAD” mərkəzləri tərəfindən dekorativtətbiqi xalq tərəfindən sənətkarlığı və kənd təsərrüfatı sahəsində həyata keçirilir fəaliyyət göstərən ailə bizneslərinə dəstək layihələri. “ABAD” həmçinin ailə mərkəzləri təsərrüfatlarına biznes-planlaşdırma, brendinq, marketinq və dizayn, hüquqi yardım maliyyə-mühasibat xidmətləri göstərilir. İstehsal “bir pəncərə” prinsipi üzrə sertifikatlaşdırılması, olunmuş məhsulların logistika işinin və təşkili “ABAD” tərəfindən həyata satışların keçirilir. Layihə çərçivəsində is olunmuş məhsulların istehsal üzərində istehsalçı brendi ilə ailənin yanaşı, “ABAD”ın məhsulun nəzarəti hazırlandığını altında nişan göstərən müvafiq yerləşdirilir. Dekorativ-tətbiqi sənətkarlığı xalq sahəsində ailələrə dəstək çalışan çərçivəsində “İçərişəhər” Dövlət Qorğunda Tarix-Memarlıq, Heydər Əliyev Beynəlxalq Hava Limanında, Bakı Dəmiryolu ərazisində vağzalının, Şamaxının kəndində Dəmirçi, Qəbələ kəndi Durucu “Tufandağ” dağ-xizək “ABAD” sərgi-satış kurortunda mərkəzləri göstərir fəaliyyət. Mərkəzlərdə sənətkar Azərbaycanın regionlarından müxtəlif ailələrinin işləri və əl “ABAD” -çı satışa ailələrin cem və məhsulları mürəbbə çıxarılıb. “ABAD” -in daxilində sıra bir brendlər göstərir də fəaliyyət. Bunlara misal olaraq, bal istehsal təbii edən “Babadağ” brendi, və hisə bişmiş verilmiş və sosislər südlü hazırlayan “Bəh-bəh” kolbasa brendi, hazırlayan “Bizim nemət” brendi, istehsal pendir edən “

Şərafə” brendi, qarpız, qoz, heyva, mürəbbələri armud hazırlayan “Meyvə bağı” və demək digərlərini olar. Məhsullarının qida məhsullarının üzrə istehsalı zonaların sakinlərinə yalnız “ABAD”ın regional olan mərkəzləri dəstək iqtisadi göstərilir.

Sosial biznes anlayışı Azərbaycan üçün yeni bir anlayışdır və sırf yönümündən fərqli olaraq, sosial biznesin məqsədi tək qazanmaq deyil, həmçinin qazandırmaqdır və qazandıran tərəf də üstünlük təşkil edir. Buna ən gözəl nümunə kimi “ABAD” – dan danışa bilərik ki, o 2016 –ci ildə yaranmışdır. Onun əsas məqsədi kiçik və orta sahibkarlığa dəstək göstərməkdir. Yarandığı ildən bugünə qədər “ABAD” çox uğurlu layihələr həyata keçirmişdir. “ABAD” Azərbaycanda dekorativ əl işləri və qida məhsulların istehsalı üzrə fəaliyyət göstərir. Hər bir kiçik və orta sahibkar və sahibkar olmaq arzusu olanlar “ABAD” –çılar sırasına asanlıqla daxil ola bilər. “ABAD” onlara müxtəlif sahələrdə biznes tövsiyyələri, marketinqin araşdırılmasında, daxili bazarın araşdırılmasında, qida məhsullarının qablaşdırılmasında və brendinqdə və bir çox dəstək proqramlarını həyata keçirir. Bundan əlavə isə, son nəticədə həmin şəxslərin, yəni “ABAD- çıların istehsal etdiyi məhsulların satışını həyata keçirir. Yəni, “ABAD” bir dəstək mexanizmi platformasını həyata keçirir və ümumiyyətlə, Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun şaxələnməsinin və ən əsası Azərbaycan iqtisadiyyatının güclənməsində iştirak edən subyektlər olan – “ABAD” – çı ailələr dəstəkdir ki, onların sayəsində də iqtisadiyyatın qazancı deməkdir. Sosial biznesin mühitinin formalaşması iqtisadiyyata qazandıran və gəlir gətirən mənbələr müəyyənləşdirilməlidir. Hər bir ölkənin prioritet sayılan daha çox mənbə, qazanc yeri gətirən bir resursu olmalıdır. Azərbaycanda iqtisadiyyatı gücləndirən sahələrlə yanaşı, kiçik və orta sosial biznes sahələrin də gücləndirilməsi deməkdir. Çünki, hər bir makroiqtisadiyyat özü mikroiqtisadiyyatdan yaranır. Yəni, münbit şəraitin yaradılması ilk şərtlərdən biridir. Münbit şərait deyəndə hər hansı mexanizmlərdən yaradılmasıdır. Hansı ki, gələcəkdə sahibkarlara stimül verəcək və qazandıracaq. Hər bir istər sosial, istərsə də kommersiya yönümlü fəaliyyətə başlayan zaman onun bir riski olur və bu da hər zaman nəzərə alınmalıdır. Hər bir sosial biznesin qurulmasında qarşısında olan iqtisadi problemlərdən biri donorlardır. Yuxarıda qeyd etdiyimiz “ABAD” buna bir misaldır. Yatırım nə qədər çox olarsa, bir o qədər də pul əldə

edəsən. Lakin, bu da bəzən maliyyə cəhətdən çətinliklər yarada bilər. İkincisi isə, donorların qeyri-fəaliyyətləri və ya fəaliyyətsizliyi iqtisadi problemlər ola bilər [3].

Ədəbiyyat:

1. Abil Bayramov “Azərbaycanda social sahibkarlıq: Mövcud vəziyyət və inkişaf üçün islahatların əsas istiqamətləri”. Bakı, 2020.
2. “Sosial Sahibkarlıq” Ülfət qəzeti, ulfet-az.comHome/SinglePost?PostId=4250. Accessed 2 May 2024.
3. Zülfüqar Aslanov “Sosial biznesin əsas problemləri”. Bakı, 2019.

TURİZM SEKTORUNDA MÜŞTƏRİ MƏMNUNİYYƏTİNİ TƏMİN EDƏN XİDMƏTLƏRİN TƏHLİLİ

Əliyev Elçin Məhəmmədiyə oğlu, Daxili Nəzarət Şöbəsinin müdiri

Mingəçevir Dövlət Universiteti

elchin.aliyev@mdu.edu.az

Turizm sənayesində müştəri məmnuniyyətini təmin etməyə yönəlmiş xidmətlərin təhlilinə həsr olunmuş məqalədə müştəri psixologiyasına və turizm şirkətlərinin uğurlarına təsir edən əsas aspektlərə hərtərəfli baxış verilərək, xidmətin keyfiyyəti, təkliflərin fərdiləşdirilməsi və infrastrukturun keyfiyyətinə nəzarət də daxil olmaqla müxtəlif xidmət növləri təhlil olunur. Həmçinin turizm sektorunda keyfiyyətli istehlakçı təcrübəsini formalaşdırmaq üçün hansı xüsusi xidmətlərin daha əhəmiyyətli olduğu təyin olunur. Sonda müştəri məmnuniyyətinin artırılması və turizm bazarında şirkətlərin mövqelərinin möhkəmləndirilməsi məqsədilə xidmətlərin optimallaşdırılması ilə bağlı tövsiyələr təklif olunur. Bu məqalə turizm sənayesinin mütəxəssisləri və menecerləri, eləcə də xidmət keyfiyyətinin və müştəri məmnunluğunun artırılmasında maraqlı olan hər kəs üçün faydalı olacaqdır. Turizm sektoru bu gün dünya iqtisadiyyatının ən dinamik və rəqabətə davamlı sektorlarından biridir. Səyahət daha əlçatan olduqca, texnologiya inkişaf etdikcə və istehlakçı

seçimləri dəyişdikcə, təkcə müştəriləri cəlb etmək deyil, həm də onları saxlamaq daha vacib olur. Turizm biznesində müştəri məmnuniyyəti şirkətlərin uğurunun əsas göstəricisinə çevrilir. Mənfi səyahət təcrübəsi təkcə müştərinin itirilməsinə səbəb ola bilməz, həm də sosial media və onlayn platformalarda mənfi rəylər yazıla bilər ki, bu da brendin nüfuzuna ciddi zərbə vura bilər. Turizm sənayesində müştəri məmnuniyyətini təmin etməyə yönəlmiş bir çox xidmətlər mövcuddur. Bu xidmət növlərinə aşağıdakılar daxildir: keyfiyyətli xidmət, fərdiləşdirilmiş təkliflər, keyfiyyətli nəqliyyat və yerləşdirmə, ekskursiyalar və əyləncə fəaliyyətləri. Problemləri həll etməyə və müştəri suallarına cavab verməyə hazır olan cavabdeh heyət müsbət təcrübə yaratmaq üçün acağıdır. Müştərilər fərdi yanaşmanı yüksək qiymətləndirirlər. Xüsusi müştəri ehtiyaclarına və seçimlərinə uyğunlaşdırılmış təkliflər məmnuniyyəti artırır. Nəqliyyatın və mehmanxanada yerləşdirmənin rahatlığı və təhlükəsizliyi səviyyəsi birbaşa müştəri məmnuniyyətinə təsir göstərir. Müxtəlif və maraqlı ekskursiyalar, əyləncəli fəaliyyətlər və təsirli görməli yerlər unudulmaz təəssürat yaratmağa kömək edir. Turizm sənayesində müştəri məmnuniyyəti xidmət keyfiyyətindən tutmuş nəqliyyat və yerləşdirmənin keyfiyyətinə qədər bir çox amillərdən asılıdır. Bu sənayedə uğur axtaran şirkətlər daim öz xidmətlərini təhlil etməli və onları təkmilləşdirməyə çalışmalıdırlar. Təkliflərin fərdiləşdirilməsi, xidmət keyfiyyətinə önəm verilməsi və infrastrukturun keyfiyyətinə diqqətli nəzarət müştəri məmnuniyyətini yaxşılaşdırmağa və turizm bazarında mövqeyini gücləndirməyə kömək edə biləcək strategiyalardan yalnız bir neçəsidir.

Bu məqalədə müzakirə olunan məsələ sənayenin dinamik və rəqabətli təbiəti kontekstində turizm müştəri məmnuniyyəti xidmətlərinin təhlilinin zəruriliyidir. Səyahətlərin daha əlçatan olması, texnologiyanın inkişafı və istehlakçı seçimlərinin dəyişməsi ilə nəinki müştəriləri cəlb etmək, həm də müsbət səyahət təcrübəsinə əsaslanaraq onları saxlamaq getdikcə daha vacib olur. Bununla belə, mənfi təcrübələr müştərilərin itirilməsinə və mənfi rəylərə gətirib çıxara bilər ki, bu da şirkətlərin reputasiyasına mənfi təsir göstərir. Bu baxımdan, xidmətin keyfiyyəti, təkliflərin fərdiləşdirilməsi və infrastruktur səviyyəsi daxil olmaqla xidmət təhlili müştəri

məmnuniyyətinə və şirkətlərin turizm sənayesindəki uğurlarına təsir edən əsas amilləri müəyyən etmək üçün zəruri olur. Bu aspektləri başa düşmək bizə müştəri məmnuniyyətini artırmaq və turizm bazarında şirkətlərin mövqelərini gücləndirmək üçün xidmətlərin optimallaşdırılması üzrə effektiv strategiyalar hazırlamağa imkan verəcək. Turizm sənayesində müştəri məmnuniyyəti probleminin həllində beynəlxalq təcrübənin təhlili bir neçə əsas yanaşmanı ortaya qoyur:

-Dünyanın bir çox uğurlu turizm şirkətləri xidmət keyfiyyətinə, personalın təliminə və müştərilər üçün mehriban mühitin yaradılmasına xüsusi diqqət yetirirlər. Bu yanaşma müştəri təcrübəsini yaxşılaşdırmağa və məmnuniyyəti artırmağa kömək edir.

- Bir çox ölkələr və şirkətlər turizm sektorunda virtual reallıq, turistlər üçün mobil proqramlar və baxış idarəetmə sistemləri kimi innovativ texnologiyaları fəal şəkildə tətbiq edirlər. Bu, müştərilərlə ünsiyyəti yaxşılaşdırmağa, təklifləri fərdiləşdirməyə və xidmət səviyyəsini yüksəltməyə imkan verir.

- Turizm xidmətləri göstərəkən müxtəlif ölkələrdən olan müştərilərin mədəni fərqliliklərini və üstünlüklərini nəzərə almaq vacibdir. Xidmətlərini yerli ənənələrə və gözləntilərə uyğunlaşdıran şirkətlər müvəffəqiyyətlə müştəriləri cəlb edə və saxlaya bilirlər.

- Bir çox ölkələrdə uğurlu turizm şirkətləri infrastrukturun inkişaf etdirilməsi, tədbirlərin təşkili və turizm istiqamətlərinin təşviqi daxil olmaqla, əlverişli turizm mühiti yaratmaq üçün dövlət orqanları və turizm agentlikləri ilə fəal əməkdaşlıq edirlər.

- Son illərdə turizmin inkişafının ekoloji, sosial və iqtisadi aspektlərini nəzərə alan dayanıqlı turizmə diqqət artır. Davamlılıq prinsiplərini öz fəaliyyətlərinə fəal şəkildə inteqrasiya edən şirkətlər tez-tez müştərilərdən və dövlət qurumlarından dəstək alırlar.

Beynəlxalq təcrübənin təhlili turizm sənayesində müştəri məmnuniyyəti probleminin həllinə müxtəlif yanaşmaları müəyyən etməyə və xidmətlərin optimallaşdırılması və xidmət keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün qabaqcıl təcrübələri qəbul etməyə imkan verir.

Azərbaycanda turizm sektorunda müştəri məmnuniyyətinin səviyyəsinə təsir edən bir sıra aktual problemlər mövcuddur:

- Ölkənin potensialına baxmayaraq, turizm bölgələrində infrastruktur çox vaxt beynəlxalq standartlara cavab vermir. Bura yolların, ictimai nəqliyyatın keyfiyyəti, turizm obyektlərinin və xidmətlərinin mövcudluğu daxildir.

- Azərbaycan marketing strategiyalarının yetərinə inkişaf etdirilməməsi və beynəlxalq arenada zəif görünməsi səbəbindən çox vaxt öz turizm potensialını global bazarda effektiv şəkildə tanıta bilmir.

- Azərbaycanın turizm sənayesi çox vaxt Bakı şəhərində təkliflərlə məhdudlaşır, ölkənin digər regionları isə inkişaf potensialına malik ola bilər, lakin hələ də öyrənilməmiş və inkişaf etməmiş olaraq qalır.

- Bəzi turizm saytları və müəssisələr həmişə yüksək səviyyədə xidmət göstərmir, bu da ziyarətçilərin mənfi təcrübəsinə və məmnunluq səviyyəsinin aşağı düşməsinə səbəb ola bilər.

- Bəzi turizm müəssisələrində ciddi standartların və keyfiyyət idarəetmə sisteminin olmaması gözləntilərin yerinə yetirilməməsi səbəbindən müştərilərin narazılığına səbəb ola bilər.

- Fərqli xidmət təminatçıları (məsələn, otellər, turoperatorlar, restoranlar) arasında qeyri-kafi koordinasiya və inteqrasiya müştəri təcrübəsinin ayrılmaz və uyğunsuzluğu ilə nəticələnə bilər.

- Hökumətin turistlərin təhlükəsizliyini təmin etmək söylərinə baxmayaraq, ölkənin bəzi bölgələrində hələ də cinayət və ya siyasi qeyri-sabitliklə bağlı problemlər ola bilər ki, bu da turist məmnunluğuna mənfi təsir göstərə bilər.

Bu problemlərin həlli infrastrukturun təkmilləşdirilməsi, effektiv marketing strategiyalarının işlənilib hazırlanması, turizm məhsullarının şaxələndirilməsi, xidmət səviyyəsinin yüksəldilməsi, keyfiyyət idarəetmə sistemlərinin tətbiqi və turistlərin təhlükəsizliyinin yüksəldilməsi daxil olmaqla kompleks yanaşma tələb edir.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev E.M., Əliyev M.E. Rəqəmsallaşma kontekstində marketingin inkişafı

və perspektivləri. Lənkəran Dövlət Universiteti, ELMİ XƏBƏRLƏR. Riyaziyyat və təbiət elmləri seriyası. RİYAZİYYAT VƏ TƏBİƏT ELMLƏRİ. 2022. № 2. S. 5-12.
<https://lsu.edu.az/new/Elmi-jurnallar-t%C9%99bi%C9%99t-3-2022-2.php>

2. Əliyev E.M. Tədris-tədqiqat proseslərinin innovativ inkişafında rəqəmsal transformasiyanın rolu. “Yeni dövrdə təhsil və tədqiqat fəaliyyəti: reallıqlar və çağırışlar” mövzusunda II Beynəlxalq elmi-praktiki konfrans. Mingəçevir, 16-17 dekabr. 2022. S. 718-722.

3. Əliyev E.M. İdarəetmə sahələrində rəqəmsal transformasiyaya keçidin üstünlükləri və perspektivləri. HODJA AKHMET YASSAWI7. International Congress on Scientific Research Mingachevir State University, Azerbaijan, 24-25 fevral. 2023. S. 99.

4."Information Society: The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan," 04 10 2019. URL:
https://www.stat.gov.az/source/information_society/?lang=en.

5. The Global Information Technology Report 2016. Innovating in the Digital Economy. Geneva, 2016. World Economic Forum and INSEAD.290 p. URL:
<https://www.weforum.org/reports/the-global-information-technology-report-2016>

MÜASİR İDARƏETMƏNİN ƏSAS HƏRƏKƏTVERİCİ QÜVVƏSİ: MENEJMENTDƏ MOTİVASİYA AMİLLƏRİ

Hüseynova Ruhiyyə Adil qızı, iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru
Mingəçevir Dövlət Universiteti
h.ruhiyye76@mail.ru

Müasir dövrdə rəqabətə davamlı müəssisələrin inkişafında və effektiv idarəedilməsində motivasiyanın mühüm əhəmiyyəti vardır. Motivləşdirmə, birinci növbədə fizioloji və psixoloji tələbatdan irəli gəlir. Ayrı-ayrı müəlliflər bu anlayışı: ehtiyac, məqsəd, arzu, istək, ehtiras, tələbat, sövqetmə, zərurət, mükafatlandırma və s. kimi ifadə edirlər. Qeyd edək ki, «motivasiya» latın sözü olub «sövqetmə», «maraq

oyatma» mənası daşıyır. Hər bir ehtiyac (psixoloji və yaxud fizioloji) insanda müvafiq davranış əmələ gətirir və onu fəallaşdırır. Əslində fizioloji və psixoloji tələbatlar, hansısa daxili və ya mənəvi ehtiyacın hiss edilməsidir. Hər bir rəhbər başa düşməlidir ki, hətta çox gözəl hazırlanmış planlar və ən kamil struktur belə, icraçı olmadan təşkilatın faktiki işinin yerinə yetirilməsində heç bir əhəmiyyət kəsb etmir. Motivləşdirmə funksiyasının qarşısında duran əsas məqsəd odur ki, təşkilatın üzvləri hər bir icraçı, tapşırılmış vəzifələrə uyğun və planları anlayaraq qarşıda duran işləri yerinə yetirsinlər.

Motivasiya- menecerin arzu edilən nəticələri əldə etmək üçün əməyin təşkilinə yönəldilən fəaliyyətidir. Motivasiya eyni zamanda davranışın məhdudlaşdırıcı baryerlərini formalaşdırır. Psixoloqlar göstərirlər ki, insanlar nəyin isə fizioloji yaxud psixoloji çatışmadığını hiss etdikdə onlarda tələbat yaranır. Müəyyən tələbatlar mövcuddur ki, hər bir insan onu hiss edə bilər. Motivasiya insanları həvəsləndirən və onların hərəkətlərinin istiqamətini, düşüncələrini, ümidlərini, inanclarını, bir sözlə arzularını müəyyən edən bir şeydir. Motivasiya işçiləri işə həvəsləndirmək və təşkilatda səmərəli işlədikləri təqdirdə şəxsi ehtiyaclarını ən yaxşı şəkildə ödəyəcəklərinə inandırmaq prosesidir.[1]

ABŞ-da aparılan araşdırmaya görə, işçilərin 97%-i motivasiyanın onların məhsuldarlığına böyük təsir etdiyini, 92%-i isə motivasiyanın şirkətlərinə sadıqlığını təmin edən əsas amil olduğunu bildirib. Müəyyən edilmişdir ki, işçilərin iş məmnuniyyəti yüksək olan şirkətlərdə müştəri məmnuniyyəti 38%, məhsuldarlıq 22% və qazanc 27% daha yüksəkdir.[3]

Təşkilatlarına yaxşı uyğunlaşan və təşkilatın dəyərlərini dəstəkləyən işçilər daha yüksək məhsuldarlığa, daha aşağı davamsızlığa malikdirlər və təşkilatda qalaraq məhsuldarlığı və iş etikasını artırmağı hədəfləyirlər. İşçilərin motivasiyası və məmnunluğuna gəldikdə üç problem yarana bilər:

- Təşkilatda həm məhsuldar, həm də xoşbəxt olmaq potensialına malik insanları işə götürmək;
- Mövcud işçilərin əksəriyyəti həvəslə işləmirsə lazımı dəyişikliklərin edilməsi;
- İstənilən mühiti təmin etdikdən sonra onu qoruyub saxlamaq.

“İşçilər nə istəyir?” sualı yaranır. Cavab müxtəlif ola bilər:

- Mənalı iş: İnsanlar gördükləri işlə fəxr etmək istəyirlər və mənalı çətinliklərdən həzz alırlar;
- Yüksək standartlar: (işçilər) İtirməyi sevmir və uduzanlarla birlikdə olmaq istəmir;
- Aydın məqsəd və istiqamət hissi: Vaxtında, müvafiq və mənalı (real) məlumat vacibdir;
- Tarazlı (balanslı) qarşılıq: İşçilərə lazımi və kifayət qədər diqqət yetirilməli, onlara sərmayə qoyulan və onları dəstəkləyən davranışlar nümayiş etdirilməlidir;
- Düz mühit: Qarşılıqlı qayğı, ədalət və hüquq hissini ifadə edir;
- İşinin mütəxəssisi olmaq və özünü bir mütəxəssis kimi hiss etmək.[4]

Motivasiyanın istiqamətləri aşağıdakı kimi ola bilər:

1. Zərərli rəqabəti aradan qaldırmaq:

Biznes daxilində şüurlu şəkildə zərərli rəqabətə sövq edən menecerlərə tez-tez rast gəlinir. Eyni işi görən insanlar fikirlərini və ya müştərilərini oğurlamaqdan qorxaraq bir-birlərinə işləri haqqında danışmırlar, bu səviyyəyə gəldikdə hər şey pis gedir. Əgər biznesin müxtəlif şöbələri və ya törəmə şirkətləri eyni müştəri üçün mübarizə aparırsa, nəticədə sıfır xalis mənfəət olacaq.

2. Maddi və mənəvi həvəsləndirmələr

İşçilərin həm mədəni, həm də emosional ehtiyaclarını ödəyən müsbət stimullar hədə və ya cəza şəklində mənfi motivasiyadan daha təsirli olur.

Pul həvəsləndirici amil kimi vacibdir, lakin yaxşı iş mühiti vacibdir. Yaxşı atmosfer (mühit) , maraqlı iş və özünü təkmilləşdirmə perspektivləri ixtisaslı kadrları cəlb edir. Lakin bu amillər mövcud olmadıqda, işçilər iş elanlarına baxmağa başlayır və təbii ki, daha yüksək maaş təklif edən işləri seçirlər.

3. Açıq ünsiyyət

Açıq ünsiyyət təşkilati struktur daxilində xəbərlərin yuxarıdan aşağıya və aşağıdan yuxarıya sərbəst və sağlam axınıdır. (Açıq ünsiyyət və qarşılıqlı rəy yalnız inam mühitində inkişaf edə bilər). Açıq ünsiyyət insanların bir-biri ilə münasibət qurması, bir-birinə diqqət yetirməsi və bir-birinə hörmət etməsi deməkdir.

İşçilər onlardan nə gözlədiklərini və nə üçün bunu etməli olduqlarını, rəhbərlərinin onlardan nə gözlədiklərini və digər şöbələrdə və təşkilatdan kənarda onların işləri ilə bağlı nə baş verdiyini bilmək istəyirlər.

4. Geri dönüş

Müsbət geri dönüş sevindirici və həvəsləndirici olmalı, tərif realist, dürüst, obyektiv, konkret mövzuda, üz-üzə və səmimi olmalıdır.

Konstruktiv tənqid etmək üçün xoş niyyətləri qiymətləndirin, səbəblərinizə əmin olun, demək istədiyinizi dəqiq söyləyin, konkret, səmimi və birbaşa danışın, düzgün anı seçin, tənqidinizin səbəbini izah edin, dəyişiklik gördüyünüzə etiraf edin.

5. Qəraralmada iştirak və məsuliyyət vermək:

Menecer biznes qərarları qəbul edərkən işçi heyətini cəlb etməlidir. Lakin bu qərarlarda iştirak saxta demokratik atmosferdə olmamalıdır. Başqa sözlə desək, heyətin fikrini soruşmuş kimi davranaraq heyətin fikrindən tamamilə kənar qərar qəbul etməməlisiniz.

İşçilərə məsuliyyətin verilməsi iştirakçılığını artırır. İşçilərinizin daha inamlı olmasına kömək edin. Onlara səhvlərindən dərs almaq imkanı verin. Kiçik bir səhv kiminsə peşə həyatının sonu olmamalıdır.

6. Menecerin davranışları:

Menecerin davranışı onun işçilərinin motivasiyasını müəyyən edir. Avtoritar idarəçi təbəçiliyində olanlara nə etməli və bunu necə etməli olduğunu aydın şəkildə bildirir. Müasir idarəetmə nəzəriyyəsi bizə öyrədir ki, şirkətin məqsədləri işçi heyətinə məlum olmalıdır.

Menecer həmişə nümunədir (yəni nümunəvi olmalıdır). Onun özünəməxsus davranışı və insanlara qarşı davranışı işçilərə onunla nə vaxt açıq danışmaq lazım olduğunu bildirir. Rəhbərin sözləri və hərəkətləri insandan insana fərqli olmamalıdır.

7. Məqsədəuyğun işə qəbuletmə prosedurları:

Bu müraciətlərdə işçilər arasından seçilmiş görüş qrupu yaradılır. İşə götürüləcək namizəd bu qrupun bir çox üzvü ilə müsahibə aparır. Müxtəlif qruplardan yaradılmış namizədlər toplusundan daha yaxşı seçimlər etməyə cəhd

edilir. Beləliklə, ümumi motivasiyaya malik olan və onları nəyin motivasiya edəcəyini bilən kadrlar seçilir.

8. Performans dəyərləndirmələri yerinə hədəf seçmə:

Bir çox şirkət, daha müsbət mühit yaradan performans qiymətləndirmələri yerinə rüblük və ya illik hədəf təyin etmə sessiyalarına üstünlük verir. Ən məhsuldar məşğələlər keçmiş deyil, gələcəyə fokuslanan və iştirak edən hər kəsə enerji verən seanslardır. Bundan əlavə, qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olunub-olunmadığı barədə işçi heyəti məlumatlandırılmalıdır.

9. Şikayətlərə diqqət etmək:

İşçilər adətən şikayətlənirlər. Mən o qədər işləyirəm, lakin heç kim təşəkkür etmir (təqdir etmir). Niyə (işçilərə) töhfələrinə görə təşəkkür edilmir? İşçilər geri dönüş istəyirlər. Onlar tərəqqi edib-etmədiklərini və vəzifələrinin tələb etdiyi dərəcədə çalışıb-çalışmadıqlarını bilmək istəyirlər. Bəzi şirkətlər "qiymətləndirmək" və "müvəffəqiyyəti mükafatlandırmaq" adlı proqramlar təşkil edirlər. Bu proqramlar getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edir və pul alternativindən daha çox "həvəsləndirici" gücə malikdir. Bunlar hədiyyələr, tətillər və s. ola bilər, amma mükafatın simvolik dəyəri onun həqiqi dəyərindən daha vacib olur.

10. Nailiyyətləri qiymətləndirmək:

İşçiləriniz çətin və ya uzun bir tapşırığı yerinə yetirirlərsə, onları tərifləmək və mükafatlandırmaq onları daha çox nailiyyətli olmaq üçün həvəsləndirmək üçün məqsəduyğun bir yoldur. Onların menecerinin etdiklərinə əhəmiyyət verdiyini və onların zəhmətini qiymətləndirdiyini bilməsi komandanı daha çox işləməyə və daha yaxşı işləməyə ruhlandırmağa kömək edir. Həvəsləndiricilərə nahar, hədiyyə sertifikatları və ya istirahət günü kimi nümunələr daxil ola bilər.

11. İşçinin karyera məqsədlərinin müzakirəsi

Komanda üzvlərinizlə təkbətək söhbət etmək, aranızda inam hissi yaratmağa və onların karyera məqsədlərinə dəstək verdiyinizi göstərməyə kömək edə bilər. Onların nəyə nail olmaqda həvəsli olduqları barədə danışmaqla siz onları komandanızda daha çox işləməyə həvəsləndirə bilərsiniz. Onları nəzarətinizdə saxlamaqdansa, onlara kömək etməyə fokuslanmağınız həm də onların iş yerindəki ehtiyac və istəklərinə

açıq olduğunuzu göstərir.

12. İşçilərin etirazlarını dəyərləndirmək, və bu mühiti yaratmaq:

İşçilərə razı qalmadıqları rəftardan şikayət etmək imkanı yaradılmalı, şikayətlər tez və dəqiq həll edilməlidir. Qəzəb ona qarşı pis rəftar olunduğuna inamı əks etdirir və şikayətlər diqqətlə araşdırılmadıqda və vaxtında düzəldici tədbirlər görülməzsə, işçinin işinə və işinə münasibəti mənfi olacaq. Təbiidir ki, belə hallar işçinin işinə olan marağını və istəyini xeyli azaldacaq.

13. İşin müsbət nəticələrinin işçinin bilməsi:

İnsanlar gördükləri işin cəmiyyətdəki bir çox insanın istək və ehtiyaclarını qarşıladığını görməkdən böyük həzz alırlar, başqalarının razı qaldığını görərək göstərdikləri xidmətlərin dəyərini anlayan insanların çoxu özünü çox dəyərli hiss edir. Daha yaxşı xidmətlərə nail olmaq üçün fiziki, intellektual və xüsusilə emosional güc artır. Beləliklə, insan sosial cəhətdən təşkilatın məqsədlərinə çatmağın onun üçün həzz və həyat mənbəyi olduğuna inanır. Bununla bağlı iş yerində görülməli tədbirlər işçini müəssisənin həqiqətən sosial xidmət göstərdiyinə inandırmalıdır. Müştərilərdən gələn məmnunluq məktubları da işçilərə və ya onların nümayəndələrinə çatdırılmalıdır.

14. Yoldaşlıq əlaqələri:

İşçi yaxşı bir iş gördükdə və ya işi nailiyyətlə başa vurduqda hər kəs məlumatlandırılır və yoldaşlıq hissini aşılayır. Hər kəs başqalarının uğurlarından xəbərdardırsa, bu, komandanı özlərini ayaqda saxlamağa və yaxşı çıxış etməyə motivasiya edə bilər. Ancaq tərifinizi komandaya bərabər şəkildə (obyektiv) demək vacibdir ki, hər kəs özünü dəyərli hiss etsin.

15. İşçilərin inkişafı üçün yüksək standartlar:

İnsanlar işi dərinlən öyrəndikcə və təcrübə topladıqca öz səlahiyyətlərini və buna görə də vəzifələrindəki məsuliyyətlərini qeyri-adekvat görəcəklər. Buna görə də daha yüksək səlahiyyət və məsuliyyətlərlə işləmək arzusunda olacaqlar. İrəliləmə və ya yüksəliş yolu bağlanan işçilərin işi və həvəsi azalacaq. Buna görə də yüksəliş həvəsləndirici, yəni iş yerində motivasiya vasitəsidir.[5]

Motivasiyanın faydalarını

Sistemli motivasiya idarəciliyinin faydaları aşağıdakılardır:

- İşçilərin biznesə sadıqlığı və biznes mədəniyyəti artır.
- İşdə səmərəliliyin və gəlirliliyin artırılmasında təsirlidir.
- Motivasiyası yüksək olan işçilərin məənviyyəti yüksəkdir və şirkətin kadr dəyişikliyi aşağıdır.
- İşçilərin iş məmnuniyyəti yüksəkdir;
- İşçinin işdən yayınma nisbəti azalır;
- Emal xərclərini azaldır;
- Müəssisələrin və işçilərin iş həyatının keyfiyyətini yaxşılaşdırır;
- Müəssisələrin məhsul və ya xidmətlərinin keyfiyyətinin artırılmasında təsirlidir;
- Motivasiyanın effektiv idarə edilməsi biznesin məqsədlərinə çatmaqda təsirli olur.

Qeyd edilənlərdən belə qənaətə gəmək lər ki, müəssisələrdə motivasiyanın effektiv idarə edilməsi, işçi heyətinin maraqlarının öyrənilməsi ilə yanaşı, maddi, məənvi, qeyri-maddi maraqların ödənilməsi istiqamətində motivləşdirməni reallaşdırmaq və sosial-psixoloji idarəetmə metodundan daha çox istifadə etməyi məqsəəsəuyğun hesab oluna bilər. Həmçinin effektiv idarəetmədə innovativ idarəetmə ilə yanaşı, bərabərlik və ədalətlik prinsiplərini ortaya qoymaq və bunlardan faydalanmaq əsas şərtidir.

Ədəbiyyat:

1. Abbasov İ.M., Sadıqov R.F. Menecment. Bakı, 2013.
2. Cey Heyzer, Barri Render, Çak Manson. Əməliyyatların idarə edilməsi prinsipləri, 2020.
3. Understanding Motivation in Management: Examples and Benefits. URL: <https://au.indeed.com/career-advice/career-development/motivation-in-management>
4. Motivasyon Yönetimi. URL: <https://isguc.org/?p=makale&id=182&cilt=6&sayi=1&yil=2004>
5. Motivasyon bir yönetim biçimidir! URL: <https://hrdergi.com/motivasyon-bir-yonetim-bicimidir>

YAŞIL SAHİBKARLIQ VƏ ONUN İQTİSADI TƏSİRİ

Kərimli Günel Fazil qızı, müəllim

Həsənov Arif Fəxri oğlu, tələbə

Mingəçevir Dövlət Universiteti

gunel.karimli@mdu.edu.az

hasanov.arif.i231@mdu.edu.az

Yaşıl biznes, başqa sözlə desək ekoloji cəhətdən təmiz şirkətlər bu gün dünyada sürətlə inkişaf edən sənayelərdən biri kimi yaradıcı sahibkarlar üçün həm maliyyə uğuru və fürsəti tapmaq, həm də dünyaya müsbət təsir göstərən bir iş görmək üçün əsas yoldur. Yaşıl biznes müxtəlif formalarda ola bilər. Eyni məhsul istehsalında firmaların istifadə etdiyi ənənəvi üsuldən fərqli olaraq, sudan az istifadə edən firmanı, yanacaqlardan asılılığı azaltmaq məqsədilə evlərə günəş panelləri quraşdıran şirkətləri və s. yaşıl biznesə misal göstərə bilərik. Yaşıl bizneslər müxtəlif biznes təcrübələri və müəyyən texnologiyaların qəbulu ilə davamlı inkişafı prioritetləşdirməyə çalışırlar. Yaşıl inkişaf strategiyası ölkənin sosial-iqtisadi və ekoloji inkişafıdır. Strategiyada əsas məqsəd ekoloji sahibkarlığın formalaşdırılmasıdır.

Yaşıl sahibkarlıq ətraf mühitə, cəmiyyətə və iqtisadiyyata müsbət təsir göstərir. Yaşıl sahibkarlıq biznes müəssisəsi kimi davamlı biznes planı vasitəsilə ekoloji problemləri, ehtiyacları həll edir. Yüksək innovativ düşüncəyə malik olan sahibkarlar ekoloji problemləri yaşıl inkişafa və biznes imkanlarına çevirə bilən müəssisələr qurur və inkişaf etdirirlər. Bu cür yaşıl müəssisələr tullantılardan, meşə ehtiyatlarından davamlı istifadəyə və təmiz enerjiyə əsaslanır.

Əmək bazarına daxil olan insanların sayı ilə mövcud iş yerlərinin sayı arasında fərqi böyük olduğu ölkələrdə, məsələn Şərqi Afrika, Cənubi Asiya ölkələrində kiçik və orta müəssisələrin yaradılmasının böyük əhəmiyyəti vardır. Bu zaman yaşıl sahibkarlar rəsmi işlərdən kənara çıxaraq, məşğulluq yaradan, gəlirləri yaxşılaşdırma bilən və ekoloji problemlərin həllinə töhfə verə bilən yollar təqdim edirlər.

Keniya İqlim İnnovasiya Mərkəzi keniyalı sahibkarlara iqlim dəyişikliyi problemlərinin həllinə kömək etmələri üçün maliyyələşdirmə variantları təklif edir. Mərkəzin missiyası iqlim dəyişikliyi ilə bağlı innovativ həllər təqdim etmək və siyasət, təbliğat və davamlı inkişaf üzrə strateji istiqamət vermək üçün biznes dəstəyi, maliyyələşmə və məlumatlılığın yaradılmasını təmin etməkdən ibarətdir. Vizyonu isə innovativ iqlim dəyişikliyi həllərini və davamlı inkişafı dəstəkləyən bir pəncərə olmaqdır.

Afrika, Latin Amerikası və Asiyada kiçik bizneslə və təsərrüfat işləri məşğul olmağa kömək etmək məqsədilə TecnoServe proqramı həyata keçirilir. Proqramın baş direktoru Katalina Kahlmandır. TechnoServe təşkilat olaraq artıq milyonlarla insana iqlim dəyişikliyi və təbiət itkisi ilə mübarizə apara bilən proqramlar vasitəsilə kömək edib. Yaşıl iqtisadiyyata keçid gəliri aşağı olan ailələrin də faydalana bilməsinə səbəb oldu.

Təşkilatın “Regenerate 30” adlı təşəbbüsü 2030-cu ilə qədər tərəfdaşları ilə birlikdə 30 milyon insanın faydalanması, 30 milyon ton istixana emissiyasının azaldılması və 30 milyon akr ərazinin davamlı idarəetməyə verilməsidir.

2004-cü ildən fəaliyyətə başlayan Enviu şirkətinin əsas məqsədi insanlara və planetə xidmət edən, insanların həyatını zənginləşdirən, əsas ehtiyaclara çıxışı təmin edən, qiymətli və məhdud resurslardan davamlı şəkildə istifadə edən iqtisadiyyat qurmaqdır.

Hindistan, Keniya və Banqladeşdə iqtisadiyyatın inkişafında tekstil sənayesi əsas rol oynayır. Tekstil sənayesi isə dünyanın əsas çirkləndiricilərindən biridir. Tekstil sənayesində rəsmi və qeyri-rəsmi olaraq geyim və tekstil məhsulları istehsal edilir və satılır. İqtisadi cəhətdən əhəmiyyətli olmasına baxmayaraq, bu sənaye sahəsi çirklənmə və tullantılarla ətraf mühitə ziyan vurur. Bu da təbii ki, insanlara, resurslara və planetə təsir edir. Belə ki, bu sənaye tekstil tullantılarının çoxluğuna görə dünyada üçüncü ən böyük sənayedir və hər il milyon tondan çox toxuculuq tullantıları istehsal olunur. Enviu şirkətinin Reweave proqramı tekstil sənayesində sosial və ekoloji problemlərin həllinə yönəldilmiş proqramdır. Proqramda əsas məqsəd tullantıların minimuma endirildiyi, resurslardan təkrar istifadə edilə bilən, əhalinin aztəminatlı

hissəsi üçün ekoloji cəhətdən təmiz və davamlı dolanışiq vasitələri istehsal etmək üçün dairəvi və ədalətli dəyər zənciri yaratmaqdan ibarətdir.

Hollandiyada hər gün 19 milyon birdəfəlik istifadə üçün nəzərdə tutulmuş stəkan və qida qabları atılır. Enviu şirkətinin həyata keçirdiyi Mission Reuse proqramı bu qabları təkrar istifadə oluna bilən alternativlərlə əvəz etmək üçündür. Proqrama görə təkrar istifadə oluna bilən qablaşdırmanı istehlakçılar üçün əlçatan etməklə əlverişli ekosistem qurmaq olar.

Yaşıl biznes müəssisələri yaşıl iqtisadiyyatın əsas komponentidir. Yaşıl iqtisadiyyat insanların rifahını yaxşılaşdıran, ətraf mühitə dəyən zərərlərin qarşısını alan iqtisadiyyatdır. Yaşıl biznes müəssisələri fəaliyyəti ətraf mühitə, insanlara, icmalara zərərli təsir etməyən müəssisələrdir.

Ölkəmiz Azərbaycanda 2030-cu ilə qədər sosial-iqtisadi inkişafa dair beş milli prioritetdən biri də “Təmiz ətraf mühit və yaşıl artım ölkəsi” kimi müəyyən edilmişdir. Buna uyğun olaraq, ətraf mühitin sağlamlaşdırılması, yaşıllıqların bərpa edilməsi və artırılması, su ehtiyatlarından və dayanıqlı enerji mənbələrindən səmərəli istifadənin təmin edilməsi istiqamətində işlər aparılır.

BMT-nin İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasının Tərəflər Konfransının 29-cu sessiyası – COP29 kimi mötəbər bir tədbir Azərbaycanda keçiriləcək. İqlim dəyişmələrinə qarşı qlobal mübarizədə beynəlxalq həmrəyliyin gücləndirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin 25 dekabr 2023-cü il tarixli sərəncamı ilə 2024 –cü il “Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili” elan edilmişdir.

DAVAMLI İNKİŞAFIN ƏSAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ GÖSTƏRİCİLƏRİ

Kərimova Mehriban Allahverən qızı, baş müəllim

Mingəçevir Dövlət Universiteti, Azərbaycan

kmehriban9@gmail.com

Davamlı İnkişaf konsepsiyası ekoloji və sosial-iqtisadi inkişafın qarşılıqlı əlaqəsindən yaranan strategiyadır. Araşdırmalardan da aydın olduğu kimi müasir dünyanın qarşılaşdığı iki əsas problem mövcuddur. Birincisi yoxsulluq, ikincisi isə təbii resursların tükənməsi təhlükəsi. Yoxsulluğu azaltmaq üçün ilk növbədə xarici borcları minimuma endirmək, ixrac yönümlü istehsalı və sahibkarlığı inkişaf etdirmək lazımdır. Təbii resursların tükənməsi təhlükəsini aradan qaldırmaq üçün isə təbii sərvətlərin qorunmasına diqqət etmək lazımdır. Təcrübə onu da göstərir ki, iqtisadiyyatda davamlı inkişaf insan kapitalının kəmiyyət və keyfiyyətindən çox aslıdır. Bu gün iqtisadiyyatda davamlı inkişafı təmin etmək üçün təkrar istehsal prosesi və istehlak mərhələsinin imkanları ilə məhdudlaşdırılmalı deyil. İstehsal mərhələ-sindən əvvəl hər bir ölkənin inkişafının davamlılığı elmi-tədqiqat, təcrübə konstruktor işləri mərhələsinin keyfiyyətindən, potensialından aslıdır. Çünki, ölkəyə əgər mal və xidmət daxil olursa və onu təkmilləşdirməyə yetəri qədər ixtisaslı kadr potensialı yoxdursa, bir müddət sonra həmin istehsal və xidmət sahələri öz rəqabət qabiliyyətini itirəcək. Bu səbəbdən güclü ixtisaslı kadrların yaradılmasında, habelə yeni biliklərin yaradılmasında Ali təhsilinin rolu olduqca böyükdür. Milli iqtisadiyyatın inkişafında elmin rolunun artırılmasını nəzərə alaraq bu sahəyə investisiya qoyulmasını artırmaq lazımdır. İnsan kapitalı inkişaf elədikcə əmək məhsuldarlığı artmağa başlayır. Əmək məhsuldarlığı artdıqca ölkə iqtisadiyyatına əlavə dəyər yaratmaq imkanı genişlənir. Əmək məhsuldarlığı artdıqca iqtisadiyyatda davamlı inkişafa nail olmaq mümkündür[1].

Dünyanı düşündürən ən vacib problemlərdən biri də yoxsulluğun aradan qaldırılmasıdır. Çünki, yoxsulluğun azaldılması davamlı inkişafın ən böyük göstə-

ricilərindən biridir. Bu problemin həllinin ən başlıca məqsədi ölkədə məşğuliyyətin təmin olunması, insanların həyat şəraitini maksimum dərəcədə yaxşılaşdırmaq, ölkənin davamlı inkişafını təmin etməkdir. Davamlı inkişaf odur ki, insanların təlabatları bərabər şəkildə ödənsin. Davamlı inkişaf və yoxsulluq probleminin qarşılıqlı əlaqəsi haqqında bir çox fikirlərə bir çox alimlərin əsərlərində, eyni zamanda bir sıra beynəlxalq sənədlərin müddəalarında rast gəlmək mümkündür. Bəzi insanlar davamlı inkişafın təmin edilməsi ilə bağlı problemin siyasi həllini, bəziləri isə iqtisadi həllin effektiv hesab edirlər, lakin davamlı inkişaf konsepsiyası üç amilin nəticəsində yaranmışdır. Bunlar əvvəl də qeyd etdiyim kimi, siyasi, sosial və iqtisadi amillərdir. İqtisadi, ekoloji və sosial inkişaf davamlı iqtisadi inkişafın ən vacib göstəricilərindən biridir.

İqtisadi inkişaf – iqtisadi cəhətdən davamlı sistem qurulmalıdır. Mal və xidməti davam edən prinsiplər əsasında istehsal etməliyik. Xarici borcları azaltmağa çalışmalıyıq. Kənd təsərrüfatı və sənaye istehsalının davamlılığını artırmaq üçün sektoral disbalansın qarşısını almalıyıq. Ekoloji inkişaf – ekoloji davamlı sistem qurulmalı, sabit qaynaq bazası, yenilənə bilən resurs bazası olmalıdır. Ətraf mühitə sərmayə funksiyaları təmin edilməlidir.

Sosial inkişaf – sosial cəhətdən davamlı sistem, bərabərlik paylanması, səhiyyə və təhsil, gender bərabərliyi, siyasi məsuliyyət və siyasi iştirak kifayət səviyyələrə çatdırılması təmin edilməlidir. Müasir dövrdə ekoloji problemlərin qarşısını almaq, eyni zamanda iqtisadi artımı ekoloji yöndən tarazlaşdırmaq dünya ölkələrinin əsas məqsədlərindən biridir. Bu səbəbdən respublikamızında iqtisadi cəhətdən inkişafı, iqtisadi artımı təbii resurslardan davamlı istifadə ilə birgə ətraf mühitin qorunub saxlanılmasını tələb edir. Bu səbəbdən respublikamızın regionların iqtisadi inkişafından, dayanıqlı və davamlı inkişafından söhbət gedərkən, əsas nəzərə alınmalı amillərdən biri də ekoloji aspektlərdir[3]. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq aləmə inteqrasiya etdiyi müddətdə ekoloji problemlərin həlli yönündə bir çox addımlar atılmışdır. Ölkəmizdə ətraf mühitin mühafizəsi ilə bağlı çoxlu qanun, proqram və bir çox sənədlər qəbul edilir.

Tarazlı iqtisadi inkişafa nail olmağın digər bir mühim amillərindən biri də bioloji amillərin qorunub saxlanılmasıdır. Hal-hazırda bioloji müxtəlifliyin qorunması bir çox sənədlərdə öz əksin tapmışdır. Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına təsir edən ekoloji amillərin bir növü hesab olunan biomüxtəlifliyin qorunması ilə bağlı konvensiyaya ölkəmiz müstəqilliyinin ilk illərində qoşulmuşdur. Biomüxtəlifliyin qorunması konvensiyası 1992-ci illərdə qəbul edilmiş, bir çox ölkələr kimi Azərbaycan Respublikası da bu konvensiyanın müddəalarını qəbul etmişdir. Azərbaycan Respublikasının 1995-ci ildən bu günə kimi əsas məqsədi xüsusi olaraq qorunan ərazilərin inkişafına, su-bataqlıq ərazilərinin yenidən bərpaşına, nəslə kəsilməkdə olan flora və faunanın qorunub saxlanılmasına və s. olmuşdur[2].

Davamlı inkişafın təmin olunmasında xidmət sahələrinin rolu olduqca böyükdür. Tədqiqatlar göstərir ki, son illərdə xidmət sahələrinin davamlı inkişafın təmin olunmasında payı olduqca yüksəkdir. Bunun ilk olaraq səbəbi insanların gəliri artdıqca xidmət sahələrinə xərclənən pulun da artmasıdır. İkinci səbəb isə İKT-nın inkişafının xidmət sahəsinin inkişafının genişləndirməsi və xidmət sahəsinin iqtisadi cəhətdən dəyərinin artırmasıdır. Müşahidələr göstərir ki, XX əsrin ikinci yarısından sonra xidmət sahəsi iqtisadi sahəni üstələməyə başlamışdır. 1980–ci illərdən başlayaraq inkişaf etməkdə olan ölkələrdə baş verən dəyişikliklər xidmət sahəsinin bazar həcmində payının xeyli artmasına gətirib çıxartmışdır. Hal-hazırkı dövrdə xidmət sahəsi gəlirli sahə kimi tanınır. Bütün sahələrdə, ən əsas da xidmət sahələrində inkişafa nail olmaq üçün, ən əsas məsələlərdən biri də ölkədə əmək ehtiyatlarının formalaşdırılmasıdır. Biznesin maliyyələşdirilməsi biznesə başlamağın ilkin şərtləndirən, amillərindən olsa da, ümumillikdə biznesin uğurlu alınması üçün ixtisaslı kadr amili önə çıxır. Ölkənin davamlı inkişafa nail olması üçün müxtəlif sahələrə uyğun ixtisaslı və təcrübəli əmək qüvvəsinə malik olmalıdır. Müşahidələr göstərir ki, əmək ehtiyatları, çox vaxt iqtisadi inkişafın tələblərinə uyğun gəlmir. Buna səbəb bir sahə üzrə kadr kifayət qədər olsa da, ona ehtiyac olmur, amma başqa sahədə isə kadr çatışmazlığı olur. Əsasən kəmiyyət və keyfiyyət problemləri çoxdur və ən çox da bu iki xüsusiyyətdən keyfiyyətə önəm verilir.

Məlum məsələdir ki, istənilən sahədə yüksək inkişaf səviyyəsi təmin etmək üçün, zəruri təminatların olması vacibdir. O cümlədən, hər hansı istehsal və ya digər iqtisadi prosesin səmərəli şəkildə yekunlaşdırılması prosesinin bütün iştirakçılarının təkmilliyini tələb edir. Ona görə də, regionların sosial-iqtisadi davamlı inkişafının təmin olunması üçün infrastruktur təminatının olması vacibdir. Eyni zamanda inkişaf etmiş ölkələrə baxsaq deyə bilərik ki, infrastruktur sahələrinin genişlənməsi, iqtisadi inkişafı da sürətləndirməyə şərait yaradır. İnfrastruktur sosial-iqtisadi inkişafın ən vacib istiqamətlərindən biridir. İnfrastrukturun genişlənməsi cəmiyyətin təkamül və eyni zamanda tələbatının normallaşmasına, eyni zamanda yüksək səviyyədə təmin olunmasına müsbət təsir göstərir. Xüsusilə yüksək sivilizasiyalı ölkələrdə, eyni zamanda inkişaf etmiş ölkələrdə özünü daha çox təzahür etdirir, yəni daha keyfiyyətli səciyyə kəsb edir.

Araşdırmalardan aydın olur ki, müstəqilliyin ilk illərində ölkədə infrastruktur sahələrinin formalaşdırılması sahəsində mövcud olan geriliklər tamamilə aradan qaldırılmış və son illər həyata keçirilən genişmiqyaslı infrastruktur layihələr nəticəsində milli iqtisadiyyatın bütün sahələrində müasir standartlara və tələbata uyğun olan infrastruktura formalaşmışdır. Ümumilikdə infrastruktur sahələri öz təyinatlarına görə istehsal, sosial və bazar infrastrukturunu olmaqla üç qrupda təsnifləşdirmək mümkündür. İstər ölkənin ümumi iqtisadi inkişafında, istərsə də regional inkişafında mühim rol oynayan, özünəməxsus spesifik xüsusiyyətləri ilə iqtisadi inkişafın, həyata keçirilən iqtisadi proseslərin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilən bazar infrastrukturuları kompleks və çoxşaxəli bir sistem təşkil edir [5]. Bu infrastruktur bazar iqtisadiyyatı sistemində xüsusi rola malikdir, ölkənin davamlı, stabil inkişafının əsas göstəricisindən biridir.

Dayanıqlı inkişafı xarakterizə edən əsas göstəricilər Avropa İttifaqının Statistika Bürosu tərəfindən müəyyən olunmuşdur və onlar aşağıdakılardır:

- Sosial-iqtisadi inkişaf;
- Dayanıqlı istehlak və istehsal;
- Sosial tendensiyalar;
- Demografik dəyişikliklər;

- Səhiyyə;
- İqlim dəyişikliyi və enerji;
- Nəqliyyatın dayanıqlı inkişafı;
- Təbii resurslar;
- Qlobal tərəfdaşlıq;
- Səmərəli idarəetmə.

Bazar münasibətləri şəraitində ölkənin tənzimləyici funksiyası genişlənərək, geniş miqyası əhatə edir. Regionların inkişafına nail olmadan, ölkə iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək, gücləndirmək mümkün deyil[4].

Ölkəmizdə regional inkişafa xüsusilə diqqət yetirilir. Hal–hazırda uğurlu islahatların nəticəsi olaraq ölkənin kənd təsərrüfatı məhsullarının 99%-i özəl bölmələrdə istehsal edilir. Amma ölkəmizdə məşğulluqla və regionların inkişafı ilə bağlı hələ də müəyyən problemlər mövcuddur. Ölkənin infrastruktur obyektlərinin və sənaye müəssisələrinin, bir çox xidmət sahələrinin Bakı ərazisində yerləşməsi, əvvəlki dövrlərdə regionlarda fəaliyyət göstərən müəssisələrin fəaliyyətinin dayanmasına səbəb olmuşdur. Bunun nəticəsi olaraq regionların inkişafına mənfi təsirini göstərmişdir. Məlumdur ki, ölkənin davamlı inkişafı üçün səmərəli dövlət tənzimləməsinin olması vacibdir. Dövlət yalnız tənzimlənmə vasitələrindən istifadə edərək ölkənin iqtisadiyyatına təsir edə bilər. Davamlı inkişafın təmin edilməsində dövlətin rolu əhəmiyyətli dərəcədə böyükdür. Belə ki, dövlət davamlı inkişafın əsas istiqamətlərinin strategiyasını, fəaliyyət taktikasını, iqtisadi uğurlara nail olmağın yol və vasitələrini müəyyən edir. Deyilənlər göstərir ki, bunu bazar iqtisadiyyatına malik ölkələrin inkişaf təcrübəsi də təsdiq edir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Fəlsəfə İnstitutu (2020), Davamlı inkişafın sosial və fəlsəfi problemləri. (Kollektiv monoqrafiya), Bakı: "Elm və təhsil", 312 səh.
2. Ələkbərov U. K. Davamlı inkişaf və ekoloji sivilizasiyanın idarə edilməsinin əsasları. Monoqrafiya. Bakı: Təhsil, 2017. 176 səh.

3. Rzayev İ.M. Azərbaycan Respublikasında Regionların Davamlı So-sial-İqtisadi inkişafı. Monoqrafiya. Bakı: Elm. 2010. 468 səh.

4. Şəkərəliyev A. Ş. Dövlətin iqtisadi siyasəti. Bakı: İqtisad Univer-siteti nəşriyyatı. 2009. 416 səh.

5. Qasımlı V. İqtisadi artım. 2021. 214 səh.

NƏQLİYYATIN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ – İNNOVATİV KONSEPSİYALAR

Mustafayev Vüqar Sabir oğlu, texnika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

İsmayılzadə Leyla Vüqar qızı

Mingəçevir Dövlət Universiteti, Azərbaycan

vuqar.mustafayev@mdu.edu.az

leyla.ismayilzada@mdu.edu.az

Bu gün insanların və yüklərin mobilliyini təmin etməklə nəqliyyat cəmiyyətdə mühüm rol oynayır. Lakin bununla yanaşı, əhalinin artımı və şəhərlərdə sıxlığın artması səbəbi ilə nəqliyyat sistemi qarşısında yeni-yeni böyük problemlər – tıxaclar, ətraf aləmin çirklənməsi və enerjiyə qənaət, idarəetmədə səmərəlilik və s. yaranır. Ciddi və təxirəsalınmaz bu problemləri həll etmək və dayanıqlı nəqliyyat sistemi yaratmaq üçün alimlər və mütəxəssislər gələcəyin nəqliyyatı üçün innovativ texnologiyaların və konsepsiyaların hazırlanması üzərində işləyirlər.

Nəqliyyatın inkişaf perspektivləri arasında ən çox müzakirə olunan istiqamətlərdən biri elektrik mobilliyidir. Elektrik avtomobilləri, elektrik motosikletləri və velosipedləri kimi elektrikle işləyən nəqliyyat vasitələri ekoloji və səmərəlilik baxımından üstünlüklərinə görə getdikcə daha çox populyarlaşmaqdadır. Onlar zərərli maddələrin, ilk növbədə CO₂ emissiyalarını azaltmağa və təbii yanacaq materiallarından asılılığı azaltmağa imkan verir.

Böyük perspektivə malik olan digər istiqamət avtonom nəqliyyat vasitələrinin inkişafıdır. Süni intellekt və avtomatik idarəetmə sistemləri insanın bilavasitə iştirakı

olmadan hərəkət edə bilən avtonom avtomobil və yük maşınları yaratmağa geniş imkanlar açır. Bu, yollarda təhlükəsizlik səviyyəsinin yüksəldilməsinə və bütövlükdə nəqliyyat sisteminin effektivliyinin artırılmasına xidmət edir.

İnnovativ həllər həm də bu və ya digər şəkildə ictimai nəqliyyata təsir göstərir. Bu gün aktual olan “ağıllı şəhərlər” konsepsiyası özündə ictimai nəqliyyatın informasiya texnologiyaları ilə integrasiyasını ehtiva edir. Bu, daha rahat və hamı üçün əlçatan ictimai nəqliyyat sistemləri qurmağa, eyni zamanda şəhərlərdə nəqliyyatla bağlı kəskin problemləri minimuma endirməyə şərait yaradır.

Gələcəyin nəqliyyatında innovasiyaların tətbiqi ilə bağlı mühüm aspektlərdən biri ekoloji cəhətdən təmiz və səmərəli nəqliyyat növlərinin yaradılmasıdır. Bu, elektrik vertolyotlarını, maqnit əsaslı qatarları və hətta uçan avtomobillər kimi avanqard perspektivli konsepsiyaları ehtiva edir. Bu texnologiyalar insanların və yüklərin yerdəyişmə tərzini köklü şəkildə dəyişdirmək, onları daha sürətli və ekoloji cəhətdən daha davamlı etmək potensialına malikdir.

Gələcəyin nəqliyyatı həmçinin insanların nəqliyyat vasitələrinə sahib olmadıqları, lakin lazım olan məqamda bu vasitələri icarəyə götürdükləri bir xidmət kimi mobillik konsepsiyalarını ehtiva edir. Bunun nəticəsində yollarda avtomobillərin sayı xeyli azala bilər və ətraf mühitin çirklənmə səviyyəsi minimuma enə bilər.

Gələcəyin nəqliyyatında innovasiyaların tətbiqi daha dayanıqlı, daha komfortlu və daha təhlükəsiz nəqliyyat sistemi yaradılmasına yönəldilib. İnnovasiyalar şəhərlərin və bütövlükdə cəmiyyətin inkişafında əsas element kimi təmsil edirlər, onların həyata keçirilməsi həyat keyfiyyətinin yüksəlməsində və ətraf mühitin mühafizəsinin dayanıqlığının artırılmasında əhəmiyyətli dərəcədə müsbət dəyişikliklərə gətirib çıxara bilər.

Gələcəyin nəqliyyatını inkişaf etdirmək üçün maqnit qüvvələrinin istifadəsini nəzərdə tutan maqlev qatarlarının konsepsiyası da fəal şəkildə tədqiq edilir. Bu konsepsiya qatarların relslərlə bilavasitə təmas etmədən hərəkət etməsi üçün maqnit qüvvələrindən istifadəni nəzərdə tutur. Bu isə yüksək sürət və səmərəlilik əldə etməklə yola sərf olunan vaxtı əhəmiyyətli dərəcədə qısaltmağa və enerji sərfiyyatına qənaət etməyə imkan verə bilər.

İntermodallıq da nəqliyyatda tətbiq olunan innovasiyaların mühüm aspektinə çevrilməkdədir. Bu konsepsiya daha effektiv və rahat səyahət etməyi təmin etmək üçün avtomobillər, qatarlar, aviasiya və velosipedlər kimi müxtəlif nəqliyyat növlərinin bir-biriləri uzlaşdırılmış vahid sistemə integrasiyasını ehtiva edir. Sərnişinlər təyinat yerinə çatmaq üçün müxtəlif nəqliyyat növlərinin optimal kombinasiyasını qura bilirlər. Bu isə öz növbəsində nəqliyyatda mövcud problemlərin böyük əksəriyyətini köklü şəkildə həll etməyə və ətraf mühitin çirklənmə səviyyəsini xeyli aşağı salmağa imkan verir.

Nəqliyyat sektorunda innovasiyalar həmçinin nəqliyyat vasitələrində uğurla istifadə oluna bilən təmiz enerji mənbələrinin, məsələn, hidrogen yanacaq elementlərinin və günəş panellərinin (bataryaların) işlənilməsinə hazırlanmasını nəzərdə tutur. Bu, istixana qazı emissiyalarını minimuma endirməyə və neftdən asılılığı azaltmağa imkan verəcək.

Gələcəyin nəqliyyat sistemində innovasiyaların mühüm aspektlərindən biri də təhlükəsizliyin və kibermüdafiənin təmin olunmasıdır. Avtonom və internetə qoşulmuş nəqliyyat vasitələrinin inkişaf etməsi ilə bərabər haker hücumları və kiberhücumlarla bağlı yeni xarakterli təhlükələr də yaranır. Buna görə də təhlükəsizlik və məlumatların qorunması gələcəyin nəqliyyatının inkişafının vacib aspektlərindən birinə çevrilir.

Qeyd olunanlar bu gün artıq real tətbiq olunmaq potensialına malik olan innovasiyalardır. Lakin elm və texnologiyalar artan sürətlə inkişaf edir – bu gün fantastik və əlçatmaz görünən ideyalar sabah həqiqətə və gerçəkliyə çevrilir. “Arzudan yeni arzu, ideyadan yeni ideya doğulduğu” kimi, elm, texnika və texnologiyalar inkişaf etdikcə yeni innovasiyalar, ultramüasir tətbiqlər meydana gəlir.

Unutmamalıyıq ki, nəqliyyat hərəkət deməkdir, hərəkət isə materiyanın mövcudluq formasıdır, deməli, əbədidir, lakin sabit, yəni dəyişilməz deyil – sabit olan məhz onun daim dəyişməsidir. Həyatın fəlsəfəsi də məhz budur – hər sahədə daim dəyişilmə, daim yeniləşmə, daim inkişaf! – o cümlədən nəqliyyatda da...

STRATEJİ YOL XƏRİTƏSİNƏ ƏSASƏN REGIONLARDA İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ PRIORİTET HESAB EDİLƏN TURİZM NÖVLƏRİ

Niftəliyev Nazim Fazil oğlu

Mingəçevir Dövlət Universiteti, Azərbaycan

nazim.niftaliyev@mdu.edu.az

Son illər ölkəmizdə turizmin inkişafıyla bağlı uğurlu işlər görülmüşdür. Qeyri-neft sektorunun inkişafıyla əlaqədar turizm prioritet sahələrdən biri kimi nəzərə alınmışdır. Bu məqsədlə bir sıra islahatlar aparılmış, müxtəlif illərdə Dövlət Proqramları və Prezident fərmanları imzalanmış, turizmin inkişafı naminə aidiyyəti orqanlara tapşırıqlar verilmişdir. Tədbirlər planına uyğun olaraq aparılmış işlər nəticəsində, turizm sahəsində inkişafın sezildiyi müşahidə edilir. Regionlarda mehmanxanaların, iaşə obyektlərinin və digər turizm müəssisələrinin sayında ciddi artım müşahidə olunmuşdur. Regional turizm sahəsində çalışan turoperator və turagentlərin fəaliyyətləri daha da genişlənmişdir. Bunun nəticəsində də, regionlara turist axınında nəzərə çarpacaq qədər artım müşahidə olunmuşdur. Lakin, ölkəmizin mövcud potensialı turizm sənayesinin bir qədər də inkişafına imkan verir. Bu məqsədlə Azərbaycan dövləti regionlarda turizm siyasətini tətbiq etməkdə davam edir. Son olaraq 2016-cı il 6 dekabr tarixində ölkə ərazisində ixtisaslaşdırılmış turizm sənayesinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi qəbul edilmişdir. Fərmanda ölkə turizmində inkişaf üçün 2025-ci ilə kimi və ondan sonrakı dövr üçün strateji hədəfləri və məqsədləri qeyd olunmuşdur. Burada 4 əsas əsas hədəf seçilmişdir.

- Xarici turistlərin daha çox cəlb edilməsi məqsədiylə Bakının turizm potensialından tam gerçəkləşdirilmənin həyata keçirilməsi;
- Turizm sahəsinin inkişafı üçün ölkəmizdə əlverişli mühitin yaradılması;
- Regional və yerli turistlər üçün bir sıra regional turizm növlərinin inkişafına nail olunması;
- Turist məmnunluğunun artırılması məqsədiylə milli turizm keyfiyyətinin yaradılması.

Fərmanda seçilmiş dörd hədəfin reallaşdırılması şübhəsizdir ki, regional turizmin inkişafına birbaşa və dolayı yolla təsir edəcəkdir. Hədəflər sırasında regional turizmlə birbaşa şəkildə bağlı olan isə üçüncü hədəf, yəni regional səviyyədə turizm növlərinin inkişaf etdirilməsidir. Bu məqsədlə regional turizmin inkişafı naminə bir sıra turizm növlərinin inkişafı əsas istiqamət olaraq seçilmişdir.

Sağlamlıq turizmi - Dünya turizm sənayesində sağlamlıq turizminə marağın artdığı bir məqamda ölkəmizdə də bu turizm növünün inkişaf etdirilməsi üçün mühüm potensiala sahibdir. Ölkəmizin zəngin iqlim ehtiyatları, Xəzər dənizinin mövcudluğu, təbii mineral bulaqları, müalicəvi nefti, palçıq vulkanları, duz mağaraları sağlamlıq turizminin əsas inkişaf amilləri hesab olunurlar. Azərbaycan sağlamlıq turizminin incisi hesab edilən Naftalanın məşhur neft vannaları Qazaxıstan, Rusiya və digər MDB ölkələrindən gələn turistlər üçün unikal sağlamlıq turizm müəssisələrindən hesab edilir. Eyni zamanda, Şabran rayonu ərazisində yerləşən “Qalaaltı kompleksi”, Naxçıvandakı “Duzdağ kompleksi”, Masallıda “İstisu kompleksi” mühüm sağlamlıq turizmi məkanlarından sayılır. Son illərdə dövlət tərəfindən sağlamlıq turizm müəssisələrinin yenidən qurulması ilə əlaqədar müxtəlif işlər görülmüşdür. Naftalan şəhərində 2010-cu ildə, Şabran rayonunda isə 2013-cü ildə sanatoriya, spa və sağlamlıq mərkəzlərinin yenidən bərpa edilməsini xüsusilə vurğulamaq lazımdır. Qarşıdakı illərdə də Naftalan, Qalaaltı, Duzdağda mövcud olan sağlamlıq müəssisələrində yenidənqurma və bərpa işlərinin aparılmışdır.

Dövlətimiz Naftalan neftinin təbii potensialına xüsusi həssaslıqla yanaşaraq, onun potensialından maksimum istifadə edilməsini hədəfləyir. İlk növbədə mövcud resurs əsasında sağlamlıq məhsullarının yaradılması ilə planlaşdırılır. Yeni hazırlanacaq sağlamlıq məhsulları üçün xüsusi nefttədqiqat qrupunun yaradılması planlaşdırılır. Xüsusi mütəxəsis və alimlərdən ibarət olacaq həmin qrup Naftalan neftini növbəti dəfə tədqiq edərək, onun sənaye əhəmiyyətini yenidən qiymətləndirəcək. Daha sonra isə mövcud istehsal edilən məhsullarla yanaşı, müxtəlif sağlamlıq məhsulu qruplarının yaradılması və həmin məhsulların brendləşdirilməsi işinə başlanılacaqdır. Dünyanın əsas beynəlxalq institutlarından Naftalan neftinin sağlamlıq əhəmiyyətini təsdiqləyəcək sertifikatların alınması da təmin ediləcəkdir.

Mövcud və yeni yaradılacaq məhsulların tanidilməsi məqsədi ilə marketing işinin aparılmasına xüsusi önəm veriləcək. Müvafiq qurumlar bu məqsədlə həm yerli, həmçinin də xarici turistlərin Naftalana cəlb edilməsi üçün Bakıdan Naftalan istiqamətində subsidiyalı səfərlərin təşkil ediləcəyini planlaşdırır. Görüləcək işlər içərisində Bakı ilə Naftalan arasında nəqliyyat xidmətinin yüksəldilməsi də nəzərdə tutulmuşdur. Avtomobil, avtobus və qatar xidmətlərində sürətin artırılması və komfortun yüksəldilməsi məqsədi ilə müvafiq qurumlar ilə Turizm Şurası arasında əməkdaşlığın qurulması düşünülür.

Ümumilikdə, nəzərdə tutulmuş işlərin həyata keçirilməsiylə bağlı 15 milyon AZN həcmində investisiya tələb olunur. Həyata keçiriləcək işlərdən sonra Naftalanın şöhrətinin daha da artacağı, gələn turist sayının çoxalacağı və bunun fonunda 2020-ci ildə Naftalanda ÜDM-də 5 milyon manat artım və 150 yeni iş yerinin açılacağı proqnoz edilir [1, s.58].

Qış turizmi - Azərbaycanın mövcud olan iqlim ehtiyatları və əlverişli relyef şəraiti ölkəmizdə qış turizminin inkişafında mühümdür. Baxmayaraq ki, qış idman növləri ölkəmiz üçün yeni tendensiyadır, lakin bu sahənin inkişafının mühüm potensiala malik olduğunu söyləmək mümkündür. Ölkəmizdə qış turizm müəssisələri kimi Qəbələdəki “ Tufandağ Qış-Yay Turizm Kompleksi” və Qusarda yerləşən “Şahdağ” Turizm Mərkəzi çıxış edir. Burada yerli və xarici turistlər üçün xizəkçilik, kanatla gəzinti və digər xidmətlər təklif edilir.

Azərbaycanda fəaliyyət göstərən hər iki qış idman kompleksinin yamaclarının uzunluğu və qalxma kabinələrinin sayını nəzərə alaraq söyləmək olar ki, ilboyu qış turizmi üçün bir sıra idman növlərindən, xüsusilə də xizəkçilikdən istifadə edilməsinə imkan yaradan günlərin sayına görə regionda mövcud olan başqa alternativlərlə müqayisə edildikdə rəqabət qabiliyyəti daha yüksəkdir. Şahdağ və Tufandağda mövcud olan yamacların və qalxma kabinələrinin potensialı burada xizəkçilik və digər idman növlərinin fəaliyyət müddətinin il ərzində 110-120 gün aktiv olmasına imkan verməkdədir. Eyni zamanda, Tufandağla Qəbələ Hava Limanı arasında məsafənin cəmi 25 km olması və büdcəyə uyğun çarter uçuşların həyata keçirilməsi turistlər üçün bu kompleksə səyahəti daha əlçatan edə bilər.

Azərbaycanda yeni formalaşmağa başlamış qış turizmində bir sıra problemlərin olması da məlumdur. Belə ki, Azərbaycanda qış turizminin inkişaf etdirildiyi regionlarda mehmanxanaların əksəriyyəti 4 və 5 ulduzludur. Mövcud mehmanxanalarda nömrələrin azlığı və qiymətlərin yüksək, xidmətin aşağı səviyyədə olması, region ölkələriylə müqayisədə ölkəmizin rəqabət qabiliyyətini aşağı salmaqdadır.

Strateji Yol xəritəsinə əsasən, inkişaf etdirilməsi zəruri olan turizm növləri içərisindən qış turizmi də əsas turizm növü kimi göstərilmişdir. Qış turizminin inkişafı üçün müxtəlif tədbirlər planı hazırlanmışdır. İlk növbədə, qış turizminin inkişaf etdiyi regionlarda nəqliyyat seçimlərinin yaxşılaşdırılması nəzərdə tutulub. Bu məqsədlə, regionlarda fəaliyyət göstərən mehmanxana müəssisələri, yerli bələdiyyələr, turoperator və müvafiq dövlət qurumlarının birgə əməkdaşlığı çərçivəsində potensial turistlərin yaşadığı regionlar ilə qış turizm mərkəzləri arasında nəqliyyat əlaqələrinin yaxşılaşdırılması planlaşdırılır. Bu məqsədə nail olmaq üçün mövsüm dövrü ərzində qış turizm müəssisələrinə quru yolu ilə səfər edən turistlər üçün paytaxt Bakıdan həmin müəssisələrə kimi subsidiyalaşdırılmış və ya pulsuz gündəlik tur avtobusların təşkili, eyni zamanda hava yolu vasitəsilə səyahətə üstünlük verən turistlər üçün isə müxtəlif regionlardan Qəbələ şəhərinə uçuşların say və müddət baxımından səmərəliliyinin bir qədər də artırılması nəzərdə tutulmuşdur. Seçilmiş hədəf ölkələrindən Qəbələ şəhərinə birbaşa aviareyslərin təşkil edilməsi turistlərin rahat və tez vaxtda regiona gəlişini asanlaşdıracaq.

Regionlarda fəaliyyət göstərən mehmanxana komplekslərinin mövcud vəziyyətlərinin qiymətləndirilməsi üçün təhlillərin aparılması da vacibdir. Burada əsas məqsəd mehmanxanalarda daha səmərəli idarəetməyə nail olmaq, turistlərə yüksək keyfiyyətdə xidmət göstərmək və qiymətlərin tənzimlənməsi məsələlərindən ibarətdir. Həmçinin, bir sıra dövlət mülkiyyətində olan mehmanxanaların özəlləşdiriləcəyi də nəzərdən keçiriləcək. Bundan əlavə, aşağı ulduzlu mehmanxanaların və hostellərin tikintisinə nail olmaq üçün investorların cəlbə məqsədilə də işlər aparılacaqdır.

Qış turizminin regionlarda inkişafı üçün maarifləndirici tədbirlərin

reallaşdırılması, bu məqsədlə qış turizm müəssisələrinə yaxın yerləşən məktəblərdə şagirdləri dağ-xizək təlim proqramlarına cəlb edilməsi planlaşdırılmışdır.

Görüləcək bütün işlər üçün təqribən 15 milyon manat dəyərində investisiya tələb olunur. 2020-ci ildə sırf qış turizmindən əldə ediləcək qazanc hesabına ÜDM-in 20 milyon manat artması və eyni zamanda, 300 yeni iş yerinin açılacağı proqnozlaşdırılır [1, s. 62].

Azərbaycanın mədəni tarixinin və irsinin zəngin olması burada mədəni turizmin inkişafını səciyyələndirir. Müşahidələr onu söyləməyə əsas verir ki, növbəti illərdə də mədəni turizm turizmin inkişafı üçün mühüm perspektiv sahələrdən biri olacaq. Hal-hazırda turistlər üçün mühüm əhəmiyyət kəsb etməkdə olan mədəni-tarixi abidələrin bərpa edilməsi və onların ərazi üzrə turizm inkişaf planlarının yaradılması və həyata keçirilir. Buna əsasən, tarixi-mədəni marşrutlar mədəni turizmin tərkib hissəsi kimi turizmə təsiri və onun potensialı hərtərəfli şəkildə qiymətləndirilməlidir [4].

Görüləcək işlər içərisində, ölkənin qərb, şimal-qərb və qərb bölgələri boyunca yerləşən mədəni-tarixi abidələr üzrə gündəlik və həftəlik avtomobil, eləcə də piyada marşrutlarının tərtibi planlaşdırılır.

Keçmiş zamanlardan Qafqaz ərazisindən keçməklə Avropa ilə Asiyanı qovuşduran qədim ticarət yolu olan Böyük İpək Yolunun bənzəri olaraq respublikamızın əsas turizm mərkəzlərindən keçəcək yeni “Böyük İpək Yolu” adlanan mədəni-tarixi turizm marşrutlarının müxtəlif turistlərin tələblərinə uyğun formada yenidən layihələndirilməklə inkişaf etdiriləcək. Bundan savayı, bir çox tarixi marşrutların da bərpası planlaşdırılır. Bu marşrutların pasportlaşdırılmasının həyata keçirilməsindən əlavə, Azərbaycan, rus, ərəb və ingilis dillərində xəritələrin tərtibatı da nəzərdə tutulmuşdur. Yeni yaradılan marşrutların təbliğat-təşviqat işləri onlayn platformaların köməyi ilə hədəf ölkələrində aparılacaq.

Mədəni turizmin inkişaf etdirilməsində regionlarda yaşayan əhəlinin maarifləndirilməsinin mühüm əhəmiyyəti vardır. Bu məqsədlə, gələcək illərdə yerli sakinlər üçün bələdçilik və mənzillərin kirayəsi ilə bağlı təlimlərin keçirilməsi, müvafiq sertifikatlaşdırılmanın aparılması nəzərdə tutulmuşdur. Yerli sakinlərlə

yanaşı, sahibkarlara da müxtəlif təlimlərin keçirilməsi, onların stimullaşdırılması üçün bir sıra təkliflərin hazırlanması planlaşdırılır.

Xarici və yerli turistlərin rahatlığını təqdim etmək məqsədilə mədəni-tarixi marşrutlar boyunca qatar və avtobusla əlaqələrin gücləndirilməsi, digər yerləşdirmə vasitələrinin, turist dayanacaqlarının, kamping ərazilərinin inkişafında maliyyə vəsaitinin təminatı üçün müvafiq işlərin görülcəyi gözlənilir.

Ölkədə mədəni turizmin inkişafı üçün təqribən 95 milyon manat dəyərində maliyyə vəsaiti tələb olunur. Görüləcək işlər sonunda 2020-ci ildə ÜDM-in 20 milyon manat artım və ümumilikdə, 3700 yeni iş yerinin açılışı proqnozlaşdırılır [1, s.66].

Biznes səbəbindən ölkə xaricinə edilən səyahətləri nəzərdə tutan işgüzar turizm müasir zamanda turist axınlarının əsas tərkib hissələrindəndir. Sözügedən turizm növü müxtəlif təyinatda fəaliyyət göstərməkdə olan şirkətlər arasında konqreslər, görüşlər, konfranslar, elmi-texniki və ya ticarət əməkdaşlıq məsələlərini əhatə edən yığıncaqlar, təbliğat-təşviqat tədbirləri ilə bağlı səyahətlər, eyni zamanda beynəlxalq sərgi və yarmakalarda iştirak kimi səyahətin ayrı-ayrı məqsədlərini əhatə edir. Müxtəlif məzmunlu toplantılar ölkədə bu sahələrin inkişaf etməsinə və yerli mütəxəsisələrin zəngin bilik və təcrübəyə yiyələnməsinə səbəb olur. Azərbaycanda Bakı ilə bərabər, regionlarımızda da işgüzar turizmin inkişafı üçün tədbirlər düşünülür. Bu məqsədlə, yeni hədəf bazarlarının müəyyən edilməsi və inkişaf edilməsi üçün tədbirlər planı hazırlanmışdır. İşgüzar turist sayına dünyada qabaqcıl yerlərdə duran Avropa ölkələri, Çin, Hindistan, Koreya, Malayziya və İndoneziya kimi ölkələrdən işgüzar tədbirlərin cəlb edilməsi məqsədilə müvafiq bazar araşdırılmasının aparılması nəzərdə tutulmuşdur. Yuxarıda sadaladığımız ölkələrlə yanaşı, Yaxın Şərq və Rusiya regionu da Azərbaycan üçün əsas hədəf mərkəzlər hesab olunur. Bazar araşdırılması aparıldıqdan sonra bu istiqamətlər üzrə əhəmiyyətli potensialın mövcud olması müəyyən edilərsə, BƏƏ və Rusiya Federasiyasında Azərbaycan Görüşlər Sənayesi məqsədi ilə satış tədbirlərinin keçirilməsi gözlənilir. Sözügedən bazarlarda respublikamızın işgüzar turizm potensialının tam dərk edilməsinin təminatı üçün müntəzəm şəkildə satış və marketinq işləri aparılacaq.

İşgüzar turizmin inkişafı məqsədilə Fəxri Səfirlər Klubunun yaradılması düşünülmüşdür. Bu klubun yaradılmasının əsas məqsədi ölkə ərazisində konfrans və toplantıların təşkil edilməsində bilavasitə əlaqələndirici rolunda çıxış edə biləcək cəmiyyətin tanınmış simalarını və elm adamlarını bir araya gətirərək, ölkəmizin beynəlxalq əhəmiyyətli təşkilatlarda səmərəli təbliğatı işində müvafiq vəsait və materialların hazırlanması istiqamətində əsaslı işlər görəcəkdir.

Səfirlər Klubu öz işini paytaxt Bakı şəhərindən əlavə, regionlarda, xüsusilə Gəncə, Quba, Qəbələ kimi rayonlarda da həyata keçirərək işgüzar turizmin regionlarda da yayılmasına yardımçı olacaqdır. Bu məqsədlə sadaladığımız rayonlarda bir sıra əhəmiyyətli tədbir və toplantıların keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

İşgüzar turizm üçün nəzərdə tutulan tədbirlərin həyata keçirilməsinə təqribən 4 milyon həcmində maliyyə vəsaiti tələb olunur. Görüləcək işlərdən sonra, 2020-ci ildə Bakıyla yanaşı, regionlarda işgüzar turizm məqsədilə gələn turistlərin sayında iki dəfə artımın olacağı proqnozlaşdırılır [1, s. 69].

Dövlətin qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri də ölkə ərazisində davamlı turizmə nail olmaq, turizmin inkişafında mövsümlilik problemini aradan qaldırmaqdan ibarətdir. Respublikamızın sahib olduğu turizm ehtiyatları fonunda ölkəmizdə müxtəlif turizm bölgələrinin formalaşmasına gətirib çıxarmışdır. Həmin turizm bölgələrindən səmərəli istifadə edilməsilə turizmdə mövsümlilik problemini aradan qaldırmaqla davamlı inkişafa nail olmaq mümkündür. Aşağıdakı cədvəldə Azərbaycan ərazisində mövcud olan əsas turizm bölgələri göstərilmişdir.

Cədvəl 1. Azərbaycan Respublikası ərazisində mövcud olan əsas turizm bölgələri

Tarixi abidələr	Şəhərlər və kəndlər	Milli parklar və təbiət gözəllikləri
• Atəşgah • Naxçıvan məqbərəsi • Ordubad Qoruğu • Qobustan • Xan Sarayı • Kiz məbədi • Əshabi-Kəhf • Yanardağ	• Balakən • İsmayıllı • Qax • Qəbələ • Quba (həmçinin Xınalıq) • Şəki	• Abşeron • Göygöl • Alınəmə • Ağgöl • Hıran • Zəngəzur • Şahdağ • Samur-Yalama • Şirvan

Mənbə: Strateji Yol Xəritəsi [1, s.72].

Azərbaycanda turizmdə mövsümlilik problemini aradan qaldırmaq üçün bir sıra seçilmiş turizmnövlərinin inkişafı nəzərdə tutulub. Bu baxımdan aşağıdakı turizm

növləri fərqlənir.

Ekoloji turizm: Azərbaycanda müxtəlif landşaft tiplərinin mövcudluğu, iqlimin əlverişliliyi, flora və fauna aləminin zənginliyi respublikamızda ekoloji turizmin inkişafıyla bağlı geniş imkanlar var [2]. Hazırda dövlətin əsas məqsədi ölkədə ekoloji turizmin potensialının tədqiq olunaraq yenidən qiymətləndirilməsi və daha sonra milli parklarda bir sıra turizm fəaliyyətlərinin təşkil edilməsi üçün tədbirlər planı hazırlanmaqdadır. Bundan əlavə, milli parklarda günlük və həftəlik nəqliyyat əlaqələrinin eskizinin və ekoloji tur marşrutlarının hazırlanması planlaşdırılır. Azərbaycanın dağlıq əraziləri kamping, hayking və treking turları üçün olduqca əlverişlidir. Bu məqsədlə gələcəkdə respublikamızın ayrı-ayrı milli parklarında potensial kamping yerlərinin müəyyənləşdirilməsi və işlənib hazırlanması kimi məsələlərə toxunulacaq. Eyni zamanda, milli park ərazilərində məlumatverici işarələrin yerləşdirilməsi və milli parklarımızın Azərbaycan, rus, ingilis, fransız, alman dillərində xəritələrin tərtib edilməsi gözlənilir. Ölkə ekoturizminin təbliğatı məqsədilə internet portallarının yaradılması və “Azərbaycanda ekoturizm” albomunun nəşri nəzərdə tutulub.

Kənd turizmi: Turizmin alternativ növlərindən biri hesab olunan kənd turizmi ekoloji turizmin tərkib hissələrindən biri kimi qiymətləndirilir [3, s.369]. Ölkəmizin zəngin təbii-coğrafi şəraiti fonunda burada çoxsaylı xalqların yaşaması, mədəniyyət, adət-ənənə, məişət müxtəlifliyi kənd turizminin rəngarəngliyinə səbəb olmuşdur. Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində kənd turizminin inkişafı üçün mühüm potensial mövcuddur. Bu baxımdan şimal bölgəsi, xüsusilə Quba rayonu ərazisində yerləşən kəndlər, Xınalıq, Buduq, Qırız-dəhnə, Qırız, Cek, Əlik, Haput kimi həm ekzotik təbii malik, həm də zəngin mədəniyyətə sahib kəndlərimiz seçilir. Qusar rayonu ərazisində yerləşən Ləzə, Qəbələdə Vəndam, İsmayıllıda Lahıc kəndi turistlərin böyük marağına səbəb olur. Son illər dövlət kənd turizminin bir qədər inkişaf etdirilməsi ilə bağlı olaraq müxtəlif tədbirlər planı hazırlamışdır. İlk növbədə, kənd turizminin incilərindən olan bir sıra ənənələrin, xalçaçılığın, çörəkbişirmənin təbliğatı məqsədilə kurslar təşkil olunmaqla bir sıra kənd təsərrüfatı məhsullarının brendləşdirilməsiylə bağlı işlər aparılacaq. Turistlərin yerləşdirilməsi ilə əlaqədar kənd evlərinin seçilməsi,

təmir və bərpa işlərinin aparılması, turistlərin qəbul edilməsi və xidmətin aparılması ilə bağlı təlimlərin keçirilməsi, kənd sakinlərinə vergi ödənişləriylə bağlı vərdişlərin aşılması kimi məsələlər də görülməli işlər içərisindədir.

Kənd turizminin inkişaf etdirilməsindən ilkin olaraq turistlər və kənd ev sahiblərinin faydalanacağı gözlənilir. Ümumilikdə isə bu sahənin inkişaf etdirilməsi ilə kəndlərdə infrastrukturunun yaxşılaşdırılması, kənd sakinlərinin daimi işlə təmin olunması, məşğulluğun artması gözlənilir ki, bu da kənd sakinlərinin maddi rifah səviyyəsinin yaxşılaşacağına səbəb olacaq [1, s.74].

Safari turizmi- Müasir dövrdə ekoturizmin xüsusi növlərindən hesab olunan safari turizminin ölkə ərazisində inkişafıyla bağlı hər cür imkan var. Ekzotik landşaft, canlılar aləminin zənginliyi xüsusilə, milli parklarımızda və qoruqlarda bu turizm növünün inkişafına təkan verir. Ənənəvi safari turları heyvanların nəslini kəsilmək təhlükəsi altında qoyduğundan, son illər ov məqsədlərindən imtina edilərək əvəzinə fotosafari turları geniş yayılmışdır. “Sakit ov” adlandırılan fotosafari turlarının inkişafına son dövrlər dövlət tərəfindən də əlavə dəstək verilməkdədir.

Strateji Yol Xəritəsinə əsasən Şamaxı rayonu ərazisində Safari parkı yaradılmışdır. Safari Parkı Pirqulu dağ-meşə massivində, 480 hektar ərazidə beynəlxalq standartlara uyğun bir şəkildə yaradılmışdır. Heyvanlar aləminin zənginliyinin artırılması məqsədilə Avropa ölkələrindən muflon, lan və nəcib maral kimi heyvan növləri gətirilmişdir. Parkda baytarlıq və seleksiya işlərinin aparılması ilə mövcud heyvanların sayı təqribən iki dəfəyə yaxın artmışdır. Yaradılmış Safari Parkının turistləri özünə cəlb edəcəyi və bunun nəticəsində regiona turist axının olacağı gözlənilir.

Nəzərdə tutulmuş tədbirlər planının həyata keçirilməsiylə, ölkəmizin müxtəlif regionlarında turizm sənayesinin inkişafının yüksək səviyyəyə çatacağı gözlənilir. Regional turizmin inkişafı isə ümumilikdə region iqtisadiyyatının inkişafına öz müsbət töhfəsini verəcək. Ən sonda isə bu inkişaf özünü region əhalisinin sosial rifahının yaxşılaşmasında göstərəcəkdir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi. Bakı, 2016.
2. Abdullayeva F. Mədəniyyət. qəzeti. Bakı, 2010, 7 Aprel.
3. Soltanova H.B. Azərbaycan Respublikasında Turizm və Onun İnkişafı. Bakı, 2015.
4. Mədəni turizm Azərbaycanda kreativ iqtisadiyyatın aparıcı inkişafı kimi – FOTO. URL: <http://www.1news.az/az/news/m-d-ni-turizm-az-rbaycanda-kreativ-iqtisadiyyat-n-apar-c-inki-af-kimi-foto>

YAŞIL İQTİSADIYYATA KEÇİD DÖVRÜNDƏ “DAYANIQLI İNKİŞAF”IN TƏMİN EDİLMƏSİ

Nəsibova Arifə Carı qızı

Mingəçevir Dövlət Universiteti

arifa.nasibova@mail.ru

Əgər, dayanıqlı iqtisadi inkişafın əldə olunması prinsipi ilə baxsaq, açıqca görürük ki, yaşıl iqtisadiyyat davamlı inkişafı təmin etmək üçün lazımi yanaşmanın irəli sürüldüyü iqtisadi modeldir. Bu modeldə iqtisadi artım sosial integrasiya və ətraf mühitin mühafizəsi ölçüləri ilə integrasiya olunur. Həmin xüsusiyyət sayəsində ənənəvi inkişaf yanaşmasına alternativ təklif edir. Bu baxımdan, deyə bilərik ki, Yaşıl iqtisadiyyat daha yaxşı gələcək üçün bir vasitə kimi nəzərə alın bilər. Çünki, ekoloji təhlükəsizlik və qənaət Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinə nail olmaq üçün olduqca vacibdir. (Harborth, Hans-Jürgen, 1991)

Yaşıl iqtisadiyyatın üç ölçüsü bu konsepsiyanın geniş əhatə dairəsini və gələcək diqqətini nümayiş etdirir. Bu 3 ölçü həm də davamlılığın 3 ölçüsü kimi də tanınır:

1) İqtisadi Ölçü İqtisadi ölçü iqtisadi inkişaf və innovasiyalar vasitəsilə rifahın və məşğulluğun artırılması ilə bağlıdır.

2) Sosial ölçü Ədalətli və əhatəli yanaşma ilə sosial bərabərliyin təmin edilməsi bu ölçünün əhatə dairəsinə daxildir.

3) Ətraf Mühitin Ölçüsü Təbiətin qorunması və ehtiyatlardan məsuliyyətli istifadə ekoloji ölçüyə daxildir (Bozdoğan, R. (2005)

Yaşıl İqtisadiyyatın 5 Prinsipi Yaşıl iqtisadiyyatın Dayanıqlı İnkişafın təsir vasitəsi kimi tətbiq olunması 5 baza prinsipindən ibarətdir:

1) Rifah və İnkişaf Prinsipi İqtisadi inkişafın əsasında duran ən mühüm anlayışlardan biri inkişafdır. Yaşıl iqtisadiyyatın xüsusiyyətlərindən biridir ki, inkişaf bütün insanları əhatə edən ümumi faydalar yaratmasıdır. Təhsildən nəqliyyata, davamlı yaşayış sahələrindən infraqurultura qədər çox geniş sahəni əhatə edən bu prinsip insanların iqtisadi inkişafın faydalarından faydalanması deməkdir. Rifah və inkişaf prinsipi bizə iqtisadi modelin davamlılıq kontekstində inklüziv olmasının lazım olduğunu xatırlamağa kömək edir (Cato, M.S. (2009)).

2) Bərabərlik və Ədalət Prinsipi Yaşıl iqtisadiyyat modeli bərabər imkanlara və ədalətli gəlir bölgüsünə malik olmağı hədəfləyir. Bununla da sosial ölçüdə bərabər inkişaf təmin edilir. Eyni zamanda, inklüziv yanaşma ilə iqtisadi inkişafın zamanla davamlı olması təmin edilir. Bərabərlik və ədalət anlayışları qərarların qəbulu proseslərində iştirakın genişləndirilməsi ilə yanaşı, bütün imkan və üstünlüklərdən istifadədə bərabərlik deməkdir. (Özçağ, Y. D. D. M. & Hotunluoğlu, Y. D. D. H. (2015). Bu çərçivədə qadınların səlahiyyətlərinin artırılması kimi təcrübələr gender bərabərsizliyinin qarşısını alır və sosial ədalətə nail olmaq istiqamətində mühüm addım atır.

3) Ətraf Mühitin Mühafizəsi Prinsipi Ətraf mühitin və təbii ehtiyatların arxa plana keçdiyi iqtisadiyyat modelində gələcəyin böyük risk altında olması deməkdir. İnsan fəaliyyəti və bütün iqtisadi fəaliyyətlər dünyanın təklif etdiyi tükənməz resurslara ehtiyac duyur. Buna görə də gələcək nəsillərin ehtiyaclarını ödəmək qabiliyyətini qorumaq hər kəsin ümumi məsuliyyətidir. İstehsaldan əsas ehtiyacların ödənilməsinə qədər bir çox sahədə faydalandığımız təbii sərvətlər, qorunmazsa və sistemli idarə olunmazsa, yox olmaq təhlükəsi ilə üzləşəcək. Yaşıl iqtisadiyyatın ekoloji cəhətdən təmiz iqtisadiyyat modeli ilə təbii nizam qorunur və iqlim böhranı

ilə effektiv mübarizə aparılır. (Quliyev M.Y.)

4) Səmərəlilik və Səriştəlilik Prinsipi Dairəvi xarakter daşıyan yaşıl iqtisadiyyat aşağı resurs istifadəsi və emissiya tələb edir. Beləliklə, təbiətin bizə təqdim etdiyi resurslar davamlı şəkildə istifadə ediləcək. Eyni zamanda əhalinin artmasına paralel olaraq günü-gündən artan tullantıların yaranmasının da qarşısı alınır. İstehsalda səmərəlilik çərçivəsində resurslardan səmərəli istifadə etməklə ətraf mühitə təsiri artırmadan iqtisadi inkişafa nail olmaq mümkündür. Nəticədə istehsal və istehlak davranışlarının səmərəlilik və bacarıqlar çərçivəsində təkmilləşdirilməsi və inkişafı daha yaşıl gələcəyə qapı açır.

5) Optimal İdarəetmə Prinsipi Qərarların qəbulu prosesində ictimai və vətəndaş cəmiyyəti subyektlərinin bir araya gəlməsi inklüziv və şəffaf proseslərin inkişafını təmin edir. Bu proseslər birgə idarəetmə yanaşmasının müəyyənləşdirilməsini asanlaşdırır.

Fikirlərimizi ümumiləşdirsək, deyə bilərik ki, zamana davamlı və dayanıqlı iqtisadiyyat üçün sosial dialoq və sosial səviyyədə əməkdaşlığı təmin etmək lazımdır.

Müasir dövrdə “Yaşıl iqtisadiyyat” anlayışı dünya inkişaf şərtləri arasında olduqca geniş yayılıb. Bunun səbəbi dünyanın davamlılığa doğru ümumi tendensiya. Yaşıl iqtisadiyyatın inkişaf metodologiyasının bir çox mövcud iqtisadi problemləri həll edəcəyinə inanılır. Qlobal əməkdaşlıq nəticəsində yaradılan Yaşıl İqtisadiyyat Koalisiyası təqdim etdiyi prinsiplərə əlavə olaraq yaşıl inqilab prosesində atılacaq addımları sıralayıb. Bu addımlar bizə yaşıl iqtisadiyyata keçidin prosedurunu açıqlayır:

1) Yaşıl iqtisadiyyat üçün tələb olunan təbii ehtiyatların, siyasətlərin, institutların və əlaqəli dəyərlərin müəyyən edilməsi.

2) Müvafiq təhsil və ünsiyyət üsulları ilə yaşıl iqtisadiyyatın əhəmiyyətini bütün cəmiyyətə izah edərək məlumatlılığın artırılması.

3) Ümumi fayda təmin edən bu iqtisadiyyat modelinə keçiddə bütün maraqlı tərəflərin iştirakının dəstəklənməsi və sosial əməkdaşlığın təmin edilməsi.

4) Təmin edilən sosial əməkdaşlıqda bütün aktorların iştirakını dəstəkləmək üçün inklüziv yanaşmanın qəbul edilməsi.

5) Yaşıl və davamlı inkişaf məqsədi ilə iqtisadi siyasətlərin və performans göstəricilərinin uyğunlaşdırılması.

6) Ən yaxşı və ən təsirli hərtərəfli yaşıl iqtisadiyyat təcrübələrini nümunə götürərək müvafiq tədqiqatları dəstəkləmək.

7) Yaşıl iqtisadiyyat prinsiplərinə uyğun olan maliyyə mexanizmlərinin müəyyən edilməsi.

8) İştirakçı yanaşma ilə yaşıl iqtisadiyyata keçiddə sosial ölçüdə qarşılaşa biləcək risklərin müəyyən edilməsi.

9) Müvafiq siyasi, hüquqi və maliyyə tənzimləmələrinin həyata keçirilməsi üçün strateji yol xəritəsinin hazırlanması.

10) Dövlət, özəl sektor və sosial institutlar tərəfindən müvafiq investisiyaların reallaşdırılması. Bu addımlar yaşıl iqtisadiyyata keçid üçün strateji yol xəritəsini təmin edir.

Ədəbiyyat:

1. Guliyev M.Y., Diversification Through Promotion of Export-Oriented Production and “Green Transformation” in Azerbaijan. *Scientific Horizons*. 2022. 25(10). P. 62-70.

2. Sürdürülebilir Kalkınma Politikasına Yönelik Gelişmeler.Dış Ticaret Dergisi, 2012. №6(2). P. 46-70.

LOGİSTİKA BİR PROSES ELMİDİR

Nurəddinova Güldanə Aydın qızı

Mingəçevir Turizm Kolleci, Azərbaycan

guldanenureddinova@gmail.com

Hər hansı bir marketinq və ya istehsal təşkilatının uğur qazanması üçün maddi-texniki dəstəyin olması çox vacibdir. Məhsul, xidmət və insan kimi qaynaqların zərurət olan yerdə və zamanda təmin edilməsi üçün logistika bir vasitə kimi təyin

oluna bilər.

1. Logistika- göndərmə, inventar, saxlama, materialla işləmə və qablaşdırma məlumatlarının birləşdirilməsi daxildir. Logistik idarəetmə dedikdə məsuliyyəti, xammalın coğrafi yerləşməsi, prosesin istismarı və ehtiyacları mümkün olan ən aşağı xərcə qarşılayaraq işin başa çatması başa düşülür.

Eyni zamanda logistika bir məhsulun ilk istehsalçıdan son istehlakçıya qədər nəqliyyat, saxlama, gömrük rəsmiləşdirilməsi, qablaşdırma, paylama kimi olan bütün prosesləri aiddir. Qısaca desək doğru zamanda, doğru qiymətlə doğru ölçüyə sahib olmaqla təyin edilə bilər.

Logistika bir proses elmidir. Bütün sənaye sektorlarında səmərəliliyin, tədarük zəncirinin və layihə istismara verilmə müddətinin istənilən səviyyədə olub -olmadığı yoxlanılır. Qloballaşmanın hökm sürdüyü müasir dünyada logistikanın əhəmiyyətli rolu artmağa başlamışdır. Bir çox şirkətlər müştəri məmnuniyyətini artırmaq, bununla da uğur qazanmaq üçün logistikanın düzgün təşkil olunmasının və logistik xərclərin, itkilərin azaldılmasının tərəfdarıdır. Bunun üçün logistikanın bir halqası olan anbarlama proseslərini məsuliyyətlə və ən düzgün formada həyata keçirə bilən mütəxəssislərə ehtiyac vardır. Məhz logistika modulunu öyrənməklə bu prosesin mahiyyətini anlamaq üçün biliklər və onları tətbiq etmə bacarığı əldə olanacaqdır. Həmçinin logistikanın tədarük zəncirində, anbarın logistik idarə edilmədə yeri haqqında aydın təsəvvür yaranacaqdır.

Logistikanın tarixi .

“ Logistik “ termini yunan dilindən tərcümədə, “ düşüncə, hesablama, məqsədə uyğunluq “ deməkdir. Bu termini Roma imperiyasında “ qida məhsullarının paylanması “ kimi başa düşürdülər. Qədim Vizantiyada logistikanı, hərbi təchizatın təşkili və ordunun idarə edilməsi kimi hesab edirdilər. XX əsrin əvvəllərində logistika, hərbi elm kimi təsvir edilirdi : I və II dünya müharibələrinin gedişatında, Logistik prinsiplər və modellər geniş istifadə olunurdu. II dünya müharibəsi dövründə, ABŞ ordusunu material – texniki təchizat sistemində, logistika geniş tətbiqat tapmışdır. O, hərbi sənaye, cəbhə təchizat bazası və nəqliyyat arasında, çox dəqiq qarşılıqlı əlaqə yaratmışdır. Hərbi sahədə , riyazi metodların

araşdırılması nəticəsində, logistika tədricən təsərrüfat sferasına keçərək 1960-70-ci illərdə iqtisadiyyatda geniş istifadə olunmağa başlamışdır.

2. Logistikanın yaranma və inkişafını doğuran əsas faktorlar :

I. Satış bazarından , alış bazarına keçid zamanı yaranan rəqabətin inkişafı

II Məhsulun paylanma keyfiyyətinə olan tələbatın artırılması və bazar əlaqələrinin çətinləşməsi

III 1970-ci illərdə baş vermiş iqtisadi krizis

IV Avtomatlaşdırılmış istehsalın və elmi-texniki tərəqqinin yaradılması

V Elmi-texniki tərəqqi zamanı, rabitə və informatika əlaqələrinin yaranması

VI Kompromis və sistem nəzəriyyələrinin işlənməsi

VII Müxtəlif dövlətlərdə, texnik parametrlərin və xarici iqtisadi fəaliyyətin norma və qaydalarının birləşməsi.

3. Logistikanın vəzifələri

Logistikanın ümumi məqsədi budur : yüksək keyfiyyətli məhsul göndərmələri təmin edən material, informasiya, maliyyə, kadr və s axınların funksional menecmetinin səmərəli, interaktiv sistemini yaratmaq.

Logistika istifadəsi müəssisənin mövcud bazar mühitinə uyğunlaşmasını maksimum dərəcədə artırmağa, mənfəət payını artırmağa və birbaşa rəqiblərdən açıq üstünlük əldə etməyə imkan verir. Logistikanı yalnız bir göndərmə xidməti kimi düşünmək səhvdir. Qablaşdırma, səhm idarəsi, təchizat zənciri və s.məsələlər logistikaya aid edilmişdir.

Logistikanın bölmələri

Logistika aşağıdakı yarımbölmələrə bölünür: Hərbi logistika; Biznes logistika; Tədarük logistikası; Paylama logistikası; Satış logistikası; Nəqliyyat logistikası; Ehtiyat logistikası; Anbar logistikası; İnformasiya logistikası; Kompleks logistika; Ekoloji logistika; Qənaət logistikası; Şəhər logistikası

Logistika elminin nisbi mənada gənc olmasına baxmayaraq eyni zamanda çox sürətlə inkişaf edən sahədir. Logistikanın terminoloji aparatı və terminologiyasına birbaşa aid edilən bir çox məsələlər mütəmadi dəqiqləşdirilir, yeniləşdirilir və bazar iqtisadiyyatının tələbləri baxımından yeni məzmun və mahiyyət kəsb edir. Bununla

əlaqədar olaraq həm xarici ölkələrdə ,həm də ölkəmizdə logistikanın mövcud vəziyyətinin və perspektiv inkişafının analitik qiymətləndirilməsi olduqca əhəmiyyətlidir.

Logistikanın düzgün qiymətləndirilməməsi və ləngiməsi mövcud sahənin xalq təsərrüfatına təsirinin dövlət əhəmiyyətinin düzgün qiymətləndirilməməsinə gətirib çıxara bilər. Hər bir regionda istehsal prosesinin yerləşdirilməsi zamanı vacibliyindən irəli gələrək, logistik faktorlar mütləq nəzərə alınmalıdır. Logistik sistemlər,Ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrində olduğu kimi,investisiya qoyuluşunu tələb edir,ancaq bu problemin həlli çox ləng gedir. İnvestisiya qoyuluşunun olmaması nəticəsində nəqliyatın texniki təminat problemi meydana çıxır.

4.Azərbaycanda logistik xidmət bazarını inkişaf istiqamətləri aşağıdakılardır:

- logistikanın təşkilatı strukturunun bütün səviyyələrdə işlənməsi (Dövlət və Regional)
- logistik mərkəzlərin yaradılması (regional analitik-informasiya mərkəzləri);
- regionlarda logistik sahələrdə çalışan kadrların hazırlanmasının təşkili;
- nəqliyyat infrostrukturunun mükəmmələşdirilməsi;
- ucdan-uca logistik fəaliyyətin qanuni təminatı.

Ölkə iqtisadiyyatının infrastruktur sahələri olan enerji, rabitə, təhsil, səhiyyə ilə yanaşı, nəqliyyat cəmiyyətin həyat fəaliyyətinin ilkin tələbatını təmin etməklə sosial, iqtisadi, xarici siyasət və digər dövlət prioritetlərinə nail olmaq üçün mühüm rol oynayır. Nəqliyyat sisteminin inkişafı Azərbaycan Respublikası üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Nəqliyyat sisteminin inkişafı üçün əsas istiqamətlərin müəyyən olunmasını və nəqliyyatın inkişafı sahəsində dövlətin qarşıya qoyduğu tələblərin yerinə yetirilməsi, nəqliyyatda logistika fəaliyyətini zəruri edir. Azərbaycan Respublikasında logistika ildən ilə inkişaf etməkdədir. Logistikaya elmi sahə kimi yanaşılması və yeni təsərrüfatçılıq şəraitində logistic metod və üsullardan istifadə olunmasına tələbatın yaranması Azərbaycan Respublikasında bazar iqtisadiyyatına keçidin ilk illərinə təsadüf edir. Bu istiqamətdə həm dövlət, həm də özəl sektorlar tərəfindən mühüm işlər görülmüş, bir sıra layihələr həyata keçirilmək üzrədir.Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı

ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında logistika və ticarətin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi” də bunun bariz nümunəsidir. Bu Strateji Yol Xəritəsi logistika və ticarət sahəsində iqtisadi inkişaf üzrə Azərbaycanın 2020-ci ilədək, 2025-ci ilədək və 2025-ci ildən sonrakı dövr üçün qısa, orta və uzunmüddətli perspektiv istiqamətlərini müəyyən edir.

Ölkəmizin əlverişli coğrafi mövqeyi, müxtəlif nəqliyyat növlərinin inkişafı üçün şəraitin olması və səmərəli logistika qovşaqlarının yaradılması imkanlarının mövcudluğu burada regionun ən cəlbədicisi logistika mərkəzlərinin yaradılmasını şərtləndirir və investorların maraqlarına uyğun gəlir. Məhz bu amillərin nəticəsidir ki, Azərbaycan regionunda logistika sahəsində aparıcı ölkəyə çevrilməkdədir. Buna görə də beynəlxalq təşkilatlar və ixtisaslaşdırılmış qurumlar ölkəmizdə logistikanın inkişafı layihələrinə böyük maraq göstərirlər.

5.Məqalədə nəqliyyat logistikasının ümumilikdə bütün fəaliyyət spektrunu əhatə edən: nəzəriyyədən başlayaraq, informasiya texnologiyalarına qədər bəzi ümumi suallara aydınlıq gətirilmişdir. Dünya iqtisadiyyatının bütün sahələrində, logistik yanaşmalar və prinsiplər hal-hazırda da geniş tətbiq olunur. Logistikanın inkişafına bir neçə faktorlar töhfə vermişdir:

- satış bazarından alıcı bazarına keçid zamanı rəqabətin inkişafı;
- bazar əlaqələri sisteminin çətinləşdirilməsi və məhsulun paylanma prosesində keyfiyyətə olan tələbatın artırılması;
- rabitə və informatika avadanlıqlarının avtomatlaşdırılmış, çevik istehsalının yaradılmasında elmi – texniki inkişafdan geniş istifadə olunma;
- sistem və kompromislər nəzəriyyəsinin işlənməsi;
- müxtəlif ölkələrdə xarici iqtisadi fəaliyyətin və qaydaların, texniki avadanlıqların parametrlərinin standartlaşdırılmasının birləşdirilməsi.

Yekun: Məqalənin sonluğunda, Azərbaycan Respublikasında müasir nəqliyyat logistikasının hazırkı vəziyyəti analiz olunmuş,logistika sistemlərinin əsas inkişaf yolları müəyyən edilmişdir. Beləliklə, logistika sistemlərinin effektivliyinin qiymətləndirilməsi üçün istifadə olunan alətlərdən, xərclərdən istifadə üçün yanaşmalar kifayət qədər aydındır. Bu qiymətləndirmə bacarıqları imkan verir ki,

logistikada müasir innovasiyalar tətbiq edilsin. Əks halda müasir rəqabət müstəvisində tab gətirmək mümkün deyildir. Çox yaxşı haldır ki, artıq Azərbaycanda bunu dərk edən mütəxəssislər var və onlar problemin həlli ilə bağlı konkret təkliflər də irəli sürürlər. Bu isə onu deməyə imkan verir ki, ölkəmizdə logistika sferasına kortəbii şəkildə deyil, elmi səviyyədə yanaşma vardır. Bu isə logistikada davamlı uğurun başlanğıcı sayıla bilər.

Cənubi Qafqazda beynəlxalq əhəmiyyətli layihələrin hamısında Bakının imzası var. Bunun region üçün çox gözəl nəticələrinin olacağına şübhə yoxdur. Çünki Cənubi Qafqazda lider funksiyasını Azərbaycandan başqa ölkənin yerinə yetirməyəcəyi artıq məlumdur. Digər dövlətlərin liderlik səviyyəsinə uyğun imkanları yox dərəcəsidədir. Bunu təcrübə sübut edir. Azərbaycan isə dövlətçilik xəttinə, inkişaf kursuna və əməkdaşlıq formatlarının rəngarəngliyinə görə çox fərqlənir. O, sülhsevər, sivil, dinc yanaşı yaşama fəlsəfəsini dövlətçiliyində böyük ölçüdə nəzərə alan və davamlı inkişaf edən ölkədir.

Çünki Cənubi Qafqazda lider funksiyasına geden bütün yollar Bakıdan keçir!

АЙМАҚТЫҚ ДЕҢГЕЙДЕГІ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУДЫ СТРАТЕГИЯЛЫҚ БАСҚАРУ

*Жумаксанова К.М., экономика ғылымдарының кандидаты,
қауымдастырылған профессор «Экономика» кафедрасы
Л.Б.Гончаров атындағы Қазақ автомобиль-жол институты*
kmuratovna2019@mail.ru

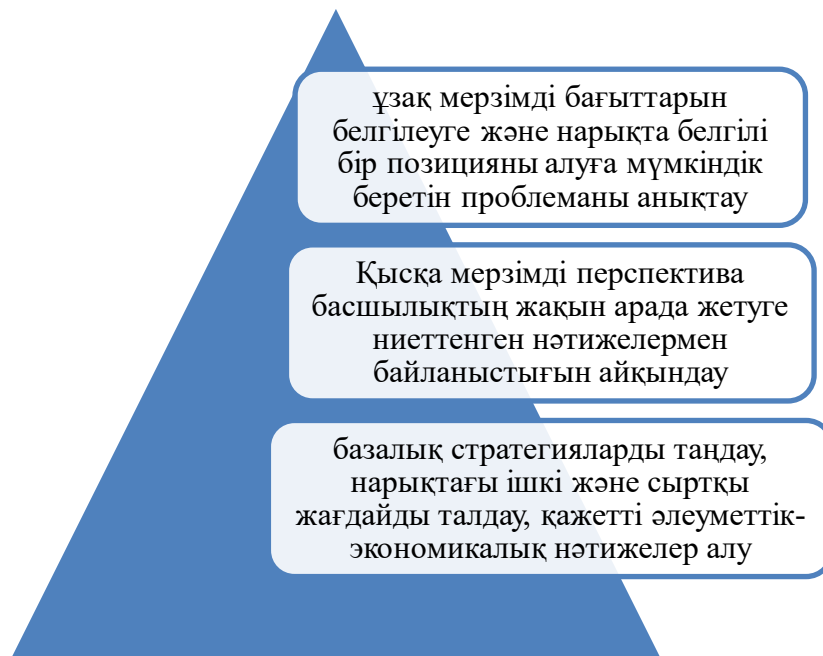
*Дүйскенова Р. Ж., PhD докторы,
«Бизнес және басқару» кафедрасы
Халықаралық көліктік-гуманитарлық университеті*
raigul19@mail.ru

Аймақтарға қатысты саясатта маңызды реформалар жүргізілуде. Соның нәтижесінде әкімшілік реформа да қолға алынған. Бұл ретте бюджетаралық

қатынастарды түбегейлі өзгерту де өте өзекті мәселе болып табылады. Жаңа экономикалық үлгіге көшкенде аймақтардың бюджет мәселесіндегі дербестігін арттыру керек деп мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев «Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары» атты Қазақстан халқына Жолдауында айтқандай аймақ деген бұл күрделі жүйе, яғни көптеген элементтерді қамтитын ерекше жүйе, олардың әрқайсысы жекелеген жүйе ретінде ұсынылуы әбден мүмкін [1].

Аймақты ұлттық экономиканың кіші жүйесі ретінде қарастыра отырып, аймақтық дамудың стратегиялық басқару тұжырымдамасын халықтың әлауқатын жақсартуға, бүгінгі және болашақтағы жүйенің тұрақтылығын қамтамасыз етуге бағытталған әлеуметтік-экономикалық жүйені өзгерту үдерісі ретінде қалыптастыру және дәлелдеуге болады, ал бұл аймақтың бәсекеге қабілеттілігін нығайтуға ықпал етеді. Аймақтық халық шаруашылығы кешендерін қолдауға және олардың ішіндегі неғұрлым басымдығын айқындауға бағытталған, өңірдің әлеуметтік-экономикалық даму стратегиясы билік қабылдайтын барлық шешімдердің іргетасы болып табылады. Қазіргі заманғы саяси-экономикалық жағдайларда өңірдің дамуын стратегиялық басқару, сыртқы ортаның өзгермелі параметрлеріне тиімді бейімделу негізінде дамудың белгіленген шептеріне қол жеткізу бойынша билік және басқару органдарының басшылығымен барлық мүдделі басқару және шаруашылық жүргізу субъектілерінің мақсатты қызметтерінен тұрады. Стратегиялық дамуды басқару аймақтың географиялық, экономикалық, әлеуметтік және саяси құрамдастарына байланысты. Аймақтың әлеуметтік-экономикалық құрылымының белгілі бір бағытта өзгеруі, мемлекеттік биліктің өңірлік органдарынан және басқарудан даму перспективасы мен оны тежейтін факторларының айқын көрінісін талап ететіндіктен, мақсатқа жету рәсімінің маңызы және дамудың жоғары серпінімен, әрі қаржылық-экономикалық дағдарыстардың жаһандығымен сипатталатын қазіргі заманғы жағдайларда өңірлерді дамыту тұжырымдамасын қалыптастыру процесінің мәні арта түседі. Аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуы, стратегиялық басқарудың мәні,

өңірлік жүйенің тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуын ұтымды ұйыммен, ресурстардың барлық түрлерін пайдаланудың тиімділігін арттырумен анықталуы тиіс. Стратегиялық басқаруда келесі көрсеткіштер маңызды болады (сурет 1):

Сурет 1 – Стратегиялық басқарудың көрсеткіштерін жіктеу

Ескерту: авторлармен құрастырылды

Ең бастысы қажетті әлеуметтік-экономикалық нәтижелер алу болып табылады, ол келесі аспектілерді қамтиды: стратегияны табысты пайдалануға қабілетті өңірдің әлеуметтік-экономикалық дамуын басқару құрылымын жетілдіру, қаржылық жоспарды әзірлеу, өңір азаматтары үшін тиісті ынталылықты қалыптастыру, басқару мәдениеті мен іскерлік ахуал құру, ішкі қолдау жүйесін құру, ішкі көшбасшылықты енгізу;

Жалпы алғанда, басқару стратегиясы - тұрақсыз, бәсекеге қабілетті ортада мақсаттарға жетуге бағытталған басқару қызметі болып табылады. Аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуын басқарудың стратегиялық тәсілін орта мерзімді немесе ұзақ мерзімді перспективаға арналған әлеуметтік-экономикалық жүйені дамытуды жоспарланып отырған бағдарламалардың, принциптердің, әдістердің жиынтығы ретінде анықтауға болады.

Аймақты күрделі әлеуметтік - экономикалық жүйе ретінде қарастыра отырып, жүйелік талдауда зерттеу әдістерін қолдануға болады. Жүйелі көзқарас тұрғысынан аймақ бір жағынан күрделі жүйе ретінде, ал екінші жағынан тұтастай алғанда елдің әлеуметтік – экономикалық кешенінің кіші жүйесі ретінде қаралуы мүмкін. Күрделі жүйе аймақтық әлеуметтік-экономикалық жүйені басқару объектісі ретінде сипатталуы тиіс. Аймақтың қызмет ету және даму процесінде пайда болатын өзара байланыс пен өзара іс-қимылдың құрылымын, элементтері мен кешенін бөліп көрсету қажет.

Ол өндірістік және шаруашылық қызметті жүзеге асыратын жекелеген кәсіпорындардың өңірлік өндірістік жүйелері кешені қызметінің нәтижелерінен, сондай-ақ берілген мақсаттарға сәйкес өңірлік ресурстарды басқару тетігінен құралады. Әлеуметтік-экономикалық жүйе ретінде өңірді стратегиялық басқару үшін оның барлық компоненттерін: әлеуметтік, экологиялық және экономикалық мәселелерді қарастырған жөн, ал олардың ішіндегі біреуі соңғысы болып табылады. Ол өндіріс және кәсіпкерлік қызметпен айналысатын жеке кәсіпорындардың аймақтық өндірістік жүйелері кешенінің қызметінен, сондай-ақ қойылған мақсаттарға сәйкес аймақтық ресурстарды басқару тетіктерінен тұрады.

Аймақтың әлеуметтік -экономикалық даму стратегиясы бағдарламалы - нысаналы басқару теориясына негізделеді, стратегиялық және тактикалық мақсаттарды, сондай – ақ оларға қол жеткізу критерийлері - өңірді дамытудың басқа ықтимал нұсқаларымен салыстырғанда мақсатқа қол жеткізуге бағалау мөлшерін немесе құрамын айқындайтын сандық көрсеткіштерді қоюды көздейді. Стратегияны іске асыру кезінде бағдарламалық-нысаналы әдісті пайдаланып, ең аз шығынмен белгіленген стратегиялық мақсаттарға қол жеткізу, ведомстволық кедергілерді еңсеру, өңірдің әлеуметтік-экономикалық даму проблемаларын шешу үшін әртүрлі меншік нысанындағы кәсіпорындар мен ұйымдардың, шаруашылық жүргізуші субъектілердің, билік және басқару органдарының, халықтың мүдделерін біріктіру үшін елеулі алғышарттар жасайды. Мұндай әлеуметтік-экономикалық жүйелер сыртқы ортада ішкі

рефлексия механизмі мен өзін-өзі анықтау механизмі ретінде, өсу мен бәсекелестікке қарағанда, дамудың стратегиялық көзқарасына бағытталады.

Жалпы алғанда Қазақстан Республикасының аймақтарының экономикалық және әлеуметтік дамуын айқындайтын көрсеткіштердің тенденциясы тек жоғарылауға сәйкес екенін атап көрсету қажет. Ал бұл дегеніміз жалпы мемлекеттің дамуының көрсеткіштері оң тенденцияға сәйкес екенін көсетеді.

Қорыта келгенде, аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуын стратегиялық басқару әртүрлі стратегиялардың, бағдарламалардың, нақты іс-қимылдар мен бір реттік басқару шешімдерінің кең спектрі арқылы жүзеге асырылуы мүмкін. Әлеуметтік-экономикалық даму функциясы қазіргі жағдайда неғұрлым маңызды болып келеді. Ол өтпелі кезеңде әлеуметтік-экономикалық дамудың дәстүрлі мәселелеріне нарықтық инфрақұрылымды қалыптастыру мен дамыту, және экономиканың бір жағдайдан екіншісіне көшуіне ілесе жүретін дағдарыс құбылыстарын еңсеру мәселелері қосылғанда ерекше маңызға ие болады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары» атты Қазақстан халқына Жолдауы. 2023 жылғы 1 қыркүйек.

ҰЙЫМ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ ҚАРЖЫЛЫҚ ТАЛДАУДЫҢ ТҮРЛЕРІ МЕН ӘДІСТЕРІ

Калгулова Р.Ж, экономика ғылымдарының кандидаты, профессор
Альжанова А.З., «Экономика» кафедрасының аға оқытушысы
Л.Б.Гончаров атындағы Қазақ автомобильдер жолдар институты

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, есеп берудің екі түрі бар:

Акционерлерді, қалың жұртшылықты, банктерді, сондай-ақ сақтандыру ұйымдары мен үкімет органдарын Ұйымның жұмыс жағдайы мен оның қаржылық жағдайы және есепті кезеңдегі шаруашылық қызметінің нәтижесімен таныстыру үшін қаржылық газеттер мен бюллетендерде, арнайы анықтамаларда басылып шығатын қаржылық есеп беру. Сонымен қатар көбіне, есепте субъектінің шаруашылық қызметін динамикада бейнелеп көрсетуге, даму бағыты мен оның алдыңғы кезеңдегі жағдайын болжауға мүмкіндік беретін бірқатар жылдардың мәліметтерін жариялайды.

Қаржылық қызметте нормативтерді пайдалану Ұйымның өз еркінде, сондықтан нормативтер туралы ақпараттар, коммерциялық құпияға айналады. Жоспарланған нормативтерден ауытқуды талдау, Ұйымның ішкі талдауының құрамдас бөлігі болып табылады. Бухгалтерлік есеп беруге негізделген қаржылық жағдайды талдау, сыртқы талдау сипатына ие болады, яғни бұл Ұйымның қызметі туралы ақпараттардың шектеулі бөлігінен тұратын есеп мәліметтері негізінде осы Ұйымның мүдделі контрагенттерінің – меншік иесі немесе мемлекеттік органдардың берілген Ұйымның шегінде жүргізетін талдауы. Қаржылық жағдайды ішкі талдау әдістемесі, әрбір Ұйым үшін тек потенциалды әріптестерін бағалау мақсатында ғана емес, сонымен қатар қаржылық есепті сыртқы пайдаланушылардың көзқарасы тұрғысынан алғандағы өзін - өзі бағалау үшін де қажет.

Қаржылық талдауды өткізу мақсатына байланысты қаржылық талдаудың келесі түрлерін атап кетуге болады:

1. Қаржылық талдауды өткізу бойынша ішкі және сыртқы деп бөлуге болады.

Ішкі қаржылық талдау - бұл Ұйымның өтімділігін анықтауға немесе өткен кезеңдегі нәтижелерге баға беруге бағытталған талдау. Мысалы Ұйым басшылары немесе қаржылық аналитиктері Ұйымның өндірістік ұлғаюына қаржы бөлуге мүмкіндігі барма екенін білгісі келгенде жүргізілуі мүмкін.

Сыртқы қаржылық талдау – бұл Ұйымға қатысы жоқ , яғни оның ішкі мәліметтер базасына кіруге рұқсаты жоқ, басқа шет аналитик тұлғамен

жүргізілетін талдау.

1. Аналитикалық зерттеу көлеміне байланысты толық және тематикалық болып бөлінеді.

Толық - қаржылық талдау қаржылық қызметтің барлық аспектілерін кешенді түрде зерттеу мақсатында жүргізіледі.

Тематикалық - қаржылық талдау қаржылық қызметтің жеке бөліктерін және Ұйымның қаржылық жағдайын кешенді түрде зерттеу болып табылады.

3. Аналитикалық зерттеу тереңдігі бойынша экспресс – талдау және фундаменталды талдау деп жіктеуге болады.

Экспресс – талдаудың мақсаты шаруашылық субъектісінің қаржылық жағдайы мен даму динамикасын көрнекті түрде және қарапайым бағалау болып табылады.

Фундаменталды талдау Ұйымның қаржылық қызметінің көлемінің динамикалық көрсеткішін факторлы зерттеуден тұрады.

4. Қаржылық талдау объектісі бойынша келесі түрлерге жіктеуге болады;

Ұйымның қаржылық қызметін толықтай талдау. Бұндай талдау кезінде Ұйымның құрылымы мен бөлімшелерін бөлек қарастырмай оның қаржылық қызметін толық зерттеу болып табылады.

Ұйымның қаржылық қызметін жекелеп талдау. Бұндай зерттеудің пәні инвестицияларымен байланысты немесе нақты инвестициялық жобаларды өткізуді қаржыландырумен және тағы басқа операцияларды талдау.

5. Өткізу уақытына байланысты.

Алдын – ала қаржылық талдау. Бұл талдаудың мақсаты қаржылық қызметті іске асыру шартын зерттеумен байланысты талдау.

Ағымдағы қаржылық талдау. Іске асырылып жатқан қаржылық қызметтерге және оған уақытында ықпал жасай алу мақсатында жүргізілетін талдау.

Кейінгі талдау. Ол Ұйымның қаржылық қызметінің нәтижесін толық және тереңдеп зерттеуге мүмкіндік береді.

Қаржылық талдаудың тәжірибесі қаржылық есепті оқудың негізгі

ережелерін қалыптастырды. Олардың ішінен алты негізгі әдісті бөліп қарастыруға болады:

- 1) көлденең талдау,
- 2) тікелей талдау;
- 3) салыстырмалы талдау;
- 4) факторлық талдау;
- 5) қаржылық коэффициенттер әдісі.

Көлденең талдау – есеп берудің әрбір позициясын өткен кезеңімен салыстыру. Ол өткен кезеңдегімен салыстырғандағы бухгалтерлік есептің түрлі баптарының абсолюттік және салыстырмалы ауытқуларын анықтауға мүмкіндік береді. Оның келесідей түрлерін атап кетуге болады.

1) Есепті кезеңдегі көрсеткіштердің динамикасын өткен кезеңдегі көрсеткіштерімен салыстырып зерттеу. Мысалы өткен аймен, кварталмен салыстыру.

2) Есепті кезеңдегі көрсеткіштердің динамикасын осыған ұқсас өткен жылдың көрсеткіштерімен салыстырып зерттеу.

Мысалы есепті кезеңнің 2-ші тоқсанын өткен жылдың 2 – ші тоқсанымен салыстыру.

3) Бірқатар жылдың көрсеткіштерінің динамикасын талдау. Оның мақсаты Ұйымның қаржылық қызметін сипаттайтын жеке көрсеткіштерінің өзгеру тенденциясын талдау.

Ұйымның өзінің қысқа мерзімді міндеттемесін төлеуге қабілеттілігін өтімділік немесе төлем қабілеттілігі деп атайды. Ұйым өтімділік болып саналады, егер де айналмалы активтерін іске асыра отырып, ол өзінің қысқа мерзімді міндеттемесін орындауға жағдайы болса.

1. Тез өтімділік коэффициенті – қысқа мерзімді несие қарыздарының ең өтімділік активтердің үлесін көрсетеді.

2. Дебиторлық қарыздардың айналым коэффициенті – егер дебиторлық қарыздарды тауардың кейбір шартты өлшемінің құны деп есептесек, қалай сатылса, бірақ төлемақысы әлі де алынбаған болса, онда дебиторлық

қарыздардың айналым коэффициенті бір жылда бірнеше рет бұл тауардың ақылы шартты өлшемін көрсетеді.

3. Несие қарыздарының айналым кезеңі – бұл коэффициент тауарларды сатып алуға және қызмет көрсетуге байланысты жеткізушілерге және несиегер компанияларға қажетті ақы төлеу үшін орта уақытын көрсетеді. Бұл коэффициент ақы төлеу жағдайына жеткізушілердің және несиегерлердің келісіміне, сол сияқты Ұйымның қолда бар босалқы қорларды басқару іскерлігіне байланысты болады.

4. Несиелердің орнын толтыру коэффициенті (несиені өтеу қабілеті) – ол компанияның қызмет табысының неше рет (дивиденттермен толық есеп ажырасқаннан кейін) проценттік төлемақы сомасының және ұзақ мерзімді қарыздардың төлемақысының негізгі сомасының асқанын көрсетеді.

5. Төлем қабілеттілігінің коэффициенті – ол қарыз капиталының меншіктілікке (жарғылық капитал, пайда және қаржы иелері) ара салмағын бейнелейді.

Қорыта айтқанда, ұйымның қаржы жағдайын талдауда аудиторлық түрлі әдістер мен тәсілдерді қолдануға еркі бар. Оларды ұтымды пайдаланып, осы талдауды жүргізудің дәйектілігіне байланысты дұрыс әдісті таңдай отырып, аудитор қаржылық жағдайға терең, жан-жақты әрі кешенді талдау жүргізе алады, сондай-ақ объективті және анық баға береді, қаржылық тұрақтылықтың нығаюы мен Ұйымның табыстылығының өсуі жөнінде ұсыныстар дайындайды.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ КӨЛІК ДӘЛІЗДЕРІН ДАМУ: ИНФРАҚҰРЫЛЫМДЫ

Омарова А.Б., экономика кафедрасының аға оқытушысы
Л.Б. Гончаров атындағы ҚазАЖИ, Алматы қаласы

Көлік саласының қызметтері шикізат пен ресурстарды өндіру мен өңдеуден бастап, соңғы тұтынушыға, оның ішінде сыртқы нарыққа дайын

өнімді жеткізуге дейін өнімді өндіру мен тұтынудың барлық дерлік кезеңдерінде қажет. Көлік құн тізбегі мен өндіріс шығындарын қалыптастыруға орасан зор үлес қосады және осылайша өнімнің бәсекеге қабілеттілігіне және тұтастай алғанда мемлекет экономикасына айтарлықтай әсер етеді.

Сонымен қатар, көлік саласының жұмыс істеуі халықты және бизнесті тиімді және жеткілікті қоғамдық көлік инфрақұрылымымен қамтамасыз етпейінше мүмкін емес, бұл мемлекеттің тікелей жауапкершілігі мен функциясы. «Нұрлы жол» инфрақұрылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. (бұдан әрі – «Бағдарлама») – Қазақстан Республикасы Индустрия және инфрақұрылымдық даму министрлігі (бұдан әрі – ИДМ) әзірлеген салааралық кешенді бағдарламалық құжат. Мемлекет басшысының 2023 жылғы 1 қыркүйектегі «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» атты Қазақстан халқына Жолдауын жүзеге асыру барысы көлік-логистика саласында көптен бері шешілмей келе жатқан мәселе көтерілді.

Президент теңіз инфрақұрылымын дамыту, Көлік министрлігін қалпына келтіру қажеттігін, жалпы алғанда, Қазақстан Еуразиядағы негізгі транзиттік хаб ретіндегі ұстанымын нығайтып, уақыт өте келе толыққанды көлік-логистикалық державаға айналуы тиіс екенін айтты.

Көліктік-логистикалық әлеуетті толық іске асырудың стратегиялық маңызы зор. Біз әлемнің жаңа экономикалық географиясының қалыптасуының куәсі болып отырмыз. Қытайдан Еуропаға, Ресейге, Орталық Азияға және керісінше сауда ағыны қарқынды өседі деп болжануда.

Қазақстан жаһандық Солтүстік пен Оңтүстікті, Батыс пен Шығысты байланыстыратын маршруттардың тоғысқан жерінде орналасқан. Бұл кең перспективалар ашатын маңызды артықшылығымыз. Көлік-логистика саласы ел экономикасын дамытудың қозғалтқыштарының біріне айналуы тиіс. Белсенді бәсеке жағдайында бізге осы саланың негізгі мәселелерін тез арада шешу керек. Бірінші кезекте Достық-Мойынты, Бақты-Аягөз, Дарбаза-Мақтаарал, Алматы айналма желісі сияқты бірқатар ірі темір жол жобалары

жүзеге асырылуы тиіс.

Көлік саласында Қазақстан Ресей және Қытаймен ынтымақтастықты жалғастырады. Транскаспий жолы транзиттік әлеуетімізді нығайтуда маңызды рөл атқаруға шақырылған. Орта мерзімді перспективада бұл дәліз бойынша көлік көлемін бес есеге арттыруға болады. Ол үшін серіктес елдер – Қытай, Әзірбайжан, Грузия, Түркия елдерімен күш біріктіруіміз керек. Бақты өткелінде жаңа құрғақ порт салу, Ақтаудағы контейнерлік тораптың құрылысын жеделдету, Орта дәліз бойымен Қара теңіздегі порт өткізу қабілетін кеңейту қажет. Қытайлық Сиань мен Грузияның Поти портында қазақстандық терминалдардың құрылысы басталып та кетті. Бұл қытайлық «Белдеу және жол» мегажобасының біздің ұлттық бастамаларымызбен интеграциялануының нақты мысалдары.

Көлік әлеуетін іске асыру біздің барлық көршілес елдермен, соның ішінде Ресеймен, Қытаймен, Орталық және Оңтүстік Азиядағы тату көршілерімізбен сындарлы және тату көршілік қарым-қатынасымызға байланысты. Бізге теңіз инфрақұрылымын дамытудың біртұтас жоспары қажет, онда Құрық портына бөлек рөл берілуі тиіс. Ол Ақтау сияқты толыққанды логистикалық кластерге айналуы керек.

Елімізге Парсы шығанағы порттарына шығуға мүмкіндік беретін халықаралық Солтүстік-Оңтүстік дәлізінің маңыздылығы кем емес. Бұл бағыттың темір жол бөлігінің өткізу қабілетін кезең-кезеңімен екі есеге арттыру қажет. Ең алдымен, «Болашақ – Челябин» теміржол желісінің қазақстандық бөлігін жаңғыртуды бастау қажет.

Халықаралық бағыттарға тиімді интеграциялану үшін логистикалық қызметтердің толық спектрін қамтамасыз ету маңызды. Астана, Алматы, Шымкент және Ақтөбе әуежайлары жүктерді жинақтау және тарату бойынша бәсекеге қабілетті және сапалы қызмет көрсететін мультимодальды орталықтарға айналуы тиіс.

Жалпы, саланы дамыту барабар тарифтік-реттеу саясатын және жеке инвестицияларды белсенді тартуды талап етеді.

ҚТЖ-ны толыққанды көлік-логистикалық компанияға айналдыруды тезірек аяқтау қажет. Сондай-ақ автомобиль жолдарын салудағы мәселелерді шешу қажет. Олардың сапасы сынға төтеп бере алмайды. Уақытында және сапасыз жұмыс, жемқорлықтың жоғары деңгейі, төмен бәсекелестік – бұл саланың «жалпы аурулары». Сондықтан жыл соңына дейін нақты шаралар қолға алынуы тиіс. Барлық жосықсыз компаниялар заңға сәйкес жауапкершілікке тартылады.

2030 жылға қарай төрт мың шақырымнан астам жолды сапалы қайта жаңғырту жұмыстары жүргізіледі. Жалпы, Қазақстан Еуразиядағы негізгі транзиттік хаб ретіндегі ұстанымын нығайтып, уақыт өте келе толыққанды көлік-логистикалық державаға айналуы тиіс. Бұл саланы қарқынды дамыту стратегиялық міндет болып табылады. Алдағы үш жылда ЖІӨ құрылымындағы көлік-логистика секторының үлесі кемінде 9 пайызға жетуі тиіс. Бұған қол жеткізу үшін саланы тиімді басқаруды қамтамасыз ету принципті түрде маңызды. Көлік министрлігін қалпына келтіру керек, ол да жол инфрақұрылымын салумен айналысады. [1]

Бағдарламаны әзірлеу Қазақстанның 2030 жылға дейінгі стратегиялық даму жоспарының мақсаттары мен басымдықтарымен үйлестіре отырып жүзеге асырылды және Қазақстан Республикасының экономикалық өсімін одан әрі арттыруға және экономиканы дамыту арқылы Қазақстан Республикасының халқының өмір сүру деңгейін арттыруға бағытталған. тиімді және бәсекеге қабілетті көлік инфрақұрылымын, транзиттік және көліктік қызметтерді, сондай-ақ көлік-коммуникация кешенінің жұмыс істеуін технологиялық және институционалдық ортаны жақсарту.

Бағдарлама көлік-инфрақұрылымдық кешен секторларының алдында тұрған өзекті мәселелерді шешу арқылы тұтастай алғанда мемлекеттің стратегиялық даму бағытын іске асыруға ықпал етеді. Осы тапсырма аясында өңіраралық көлік байланыстарын жақсарту, көлік шығындарын азайту, тұрғындардың өмір сүру деңгейі мен ұтқырлығын арттыру үшін бірінші кезектегі әлеуметтік-экономикалық маңызы бар көлік инфрақұрылымының

басым объектілерін жаңғырту және дамыту жобаларын іске асыру көзделген.

Аумақтардың көліктік байланысын қамтамасыз ету жөніндегі инфрақұрылымдық жобаларды жоспарлау Қазақстан Республикасының орта мерзімді және ұзақ мерзімді кезеңге арналған әлеуметтік-экономикалық және аумақтық-кеңістіктік дамуының басымдықтарымен үйлестіре отырып жүзеге асырылуы тиіс.

Жол инфрақұрылымы және қызмет көрсету саласында республикалық, облыстық және аудандық маңызы бар жалпыға ортақ пайдаланылатын автомобиль жолдары учаскелерін салу, реконструкциялау және жөндеу бойынша жұмыстарды, оның ішінде жүргізу көзделген. тірек елді мекендері мен Қазақстан Республикасының облыс орталықтары арасындағы, сондай-ақ республикалық және халықаралық маңызы бар автомобиль жолдарымен көлік байланысын қамтамасыз ететін жолаушылар көліктеріне арналған инфрақұрылым объектілері.

2020-2025 жылдар аралығында. Облыстық және аудандық маңызы бар жалпыға ортақ пайдаланылатын автомобиль жолдарын дамытуды қаржыландыруға шамамен 1 трлн. теңге республикалық және жергілікті бюджеттерден паритетті негізде бөлінді, бұл арқылы 20 мың шақырымнан астам жергілікті маңызы бар жолдар қалпына келтіріліп, желі ұзындығының 95%-ы қанағаттанарлық және жақсы техникалық жағдай деңгейіне жеткізіледі.

Сондай-ақ орта мерзімді бюджеттік жүктемені азайту үшін ұзақ мерзімді қарыз алу көздеріне (халықаралық даму қаржы институттары, инфрақұрылымдық қорлар, халықаралық, сондай-ақ ЕАЭО шеңберінде) қолжетімділік үшін жағдай жасау арқылы осы санаттағы жолдарды қаржыландыру көздері мен тетіктері әртараптандырылатын болады.).

Автомобиль жолдарын салу, реконструкциялау, күрделі және орташа жөндеу жобаларының басымдығын Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысымен бекітілген өлшемдерге сәйкес жергілікті атқарушы органдар мен орталық уәкілетті орган айқындауға тиіс. Жобаларды жоспарлау және іске асыру өңірлік жол инфрақұрылымын қамтамасыз етудегі диспропорцияларды

ескеруі тиіс, сондықтан бірінші кезекте ресурстарды облыстық және аудандық маңызы бар жолдардың жағдайы нашар өңірлерге (атап айтқанда, Батыс Қазақстан) бағыттау қажет. , Ақтөбе, Атырау облыстары). Елді мекендердің автомобиль жолдары мен жол желілерінің техникалық және пайдалану жай-күйінің талап етілген деңгейін қолдау үшін оларды жөндеу және күтіп ұстау жөніндегі жұмыстарды жоспарлау «Жол активтерін басқару» тұжырымдамасы негізінде жүзеге асырылуы тиіс.

«Инфрақұрылымдық кешенді технологиялық, ғылыми, әдістемелік және ресурстық қамтамасыз етуді арттыру» тапсырмасын іске асыру Технологиялық даму және инновацияларды енгізу Көлік саласын технологиялық дамыту саласындағы осы бастаманы іске асыру шеңберінде көлік инфрақұрылымы мен көлік-логистикалық қызметтерді дамытуда озық технологиялар трансфертінің бағыттары.

Автомобиль жолдарын пайдалану процестерін одан әрі жетілдіру мақсатында ITS, бейнебақылау жүйелерін және динамикалық салмақты бақылау жүйелерін (WIM) пайдалану географиясын, сондай-ақ қозғалысты есепке алудың автоматтандырылған жүйесімен біріктірілген жол қозғалысына қатысушылардан ақы алудың автоматтандырылған жүйелерін және интеллектуалды көлік жүйесі кеңейтіледі. Ақылы автомобиль жолдарының өзін-өзі қамтамасыз етуін және автомобиль транзитінен түсетін кірісті арттыру үшін сараланған ақылы тарифтер мен қызметтердің құнын кезең-кезеңімен енгізу қажет. [2]

Жалпы пайдаланымдағы автомобиль жолдарында жол метеостанциялары орнатылып, зияткерлік көлік жүйесімен біріктіріліп, жол қозғалысына қатысушыларды ауа райы жағдайлары туралы хабардар етеді, сондай-ақ апаттық телефон нүктелері орнатылады. Энергия үнемдейтін технологияларды пайдаланатын жол желілерін жарықтандыру жүйелері, жасанды автономды (күн батареялары) жарықтандыру және жолаушыларға қызмет көрсету пункттерін электрмен жабдықтау, сондай-ақ сыртқы жарықтандыруды басқарудың автоматтандырылған жүйелері кеңінен қолданылатын болады.

Автомобиль жолдарын салу, реконструкциялау және жөндеу кезінде жұмыстың барлық кезеңдерінде техникалық бақылау және қадағалау бөлігінде бұзылмайтын бақылау технологиялары енгізіледі.

Жол-құрылыс техникасының жұмысын ұйымдастыру процестері жер бедерінің цифрлық үлгілері негізінде жүзеге асырылатын болады. Жалпыға ортақ пайдаланылатын автомобиль жолдары мен елді мекендердің көшелерін салу, реконструкциялау, жөндеу және күтіп ұстау сапасын арттыру мақсатында ғылыми зерттеулер жүргізу, нормативтік-техникалық базаны жетілдіру және жаңа технологияларды енгізу, оның ішінде «Жол активтерін басқару» тұжырымдамасы негізінде» жалғасын табады.

Бұл ретте «Жол активтерін басқару» тұжырымдамасын іске асыру жол деректер базасын, сондай-ақ әкімшілендіру уақыты бойынша барлық жұмыс жобаларының электронды түрде құрастырылған құжаттамасын жүргізуге арналған ақпараттық жүйені қамтитын цифрлық шешімдерге негізделетін болады. ұлттық деңгей жол сапасы ұлттық орталығының активтеріне бекітіледі.

Жол саласына жаңа материалдар мен технологияларды тиімді енгізу жол жұмыстарының құнын төмендету, жөндеу және кепілдік мерзімдерін ұлғайту, жол инфрақұрылымының қауіпсіздік деңгейін арттыру, сондай-ақ жол құрылыс материалдарын барынша оқшаулау қағидаттарына негізделетін болады. Бұл ретте жол саласының нормативтік-техникалық базасын жетілдіру ЕАЭО және ЭЫДҰ елдерінің озық тәжірибелерімен интеграциялауға, сондай-ақ техникалық олқылықтар мен сәйкессіздіктерді параметрлік жүйеден реттеу жүйесіне көшумен жоюға бағытталатын болады. барлық нормативтік-техникалық құжаттаманы толық цифрландыру шеңберінде техникалық реттеу.

Жол саласының «Индустрия 4.0» тұжырымдамасына көшуінің осы процесін жүйелік әкімшілендіруді жол активтерінің сапасының ұлттық орталығы жүзеге асыратын болады. Автомобиль көлігінде қалалық және қала маңындағы жолаушылар көлігіне электронды билет жүйесін енгізу, сондай-ақ әуе және теміржол көлігіндегі билетті сату жүйелерімен одан әрі ықпалдасу арқылы қалааралық автомобиль көлігіне бірыңғай электронды билет жүйесін

құру жоспарлануда.

Қоғамдық жолаушылар көлігінің әмбебап көліктік қолжетімділігін (инклюзивтілігін) арттыру үшін жүріп-тұруы шектеулі адамдарды тасымалдау үшін жабдықталған қоғамдық көлік жылжымалы құрам паркінің үлесін кезең-кезеңімен ұлғайту қажет. Темір жол инфрақұрылымы мен тасымалдау саласында негізгі көлік тораптары арасында осы мақсаттарға арналған арнайы жоғары жылдамдықты магистральдық желілерді салудың перспективалық мүмкіндіктерін зерделей отырып, жоғары жылдамдықтағы жолаушылар тасымалын дамыту үшін институционалдық негіз құрылатын болады. өңірлік экономикалық дамудың басымдықтары және трансшекаралық көлік бастамалары.

Сондай-ақ магистральдық теміржол жолының цифрлық моделіне спутниктік позициялау деректерінің (GPS) координаттық сілтемесін пайдалана отырып, инфрақұрылым мен жылжымалы құрамның жай-күйін бақылау мен диагностикалаудың зияткерлік көлік жүйелерін енгізу үшін институционалдық және технологиялық негіз қаланады. Инфрақұрылым объектілерінің техникалық жай-күйін жоғары жылдамдықта диагностикалау мақсатында ғарышты сканерлеуге арналған заманауи жоғары ажыратымдылықтағы лазерлік жүйелерді, сондай-ақ бұзылмайтын сынақ жүйелерін пайдалана отырып, жылжымалы диагностикалық кешендер пайдаланылатын болады.

Инновациялық технологияларды пайдалану және ақпаратты жинау, өңдеу және талдау процестерін автоматтандыру, сондай-ақ инфрақұрылым объектілерінің техникалық жағдайындағы өзгерістерді болжау объективті бағалау алуға және техникалық әсер етудің оңтайлы мерзімдерін тиімдірек жоспарлауға мүмкіндік береді. және өндірістік қорларды жөндеуге және ұстауға арналған шығындар. Теміржол жолында жұмыс істейтін жөндеу бригадаларына пойыздың жақындағаны туралы ескертудің автоматтандырылған жүйелері, өткелдердің бос екендігін анықтау жүйелері, сондай-ақ пойыздар қозғалысын басқару жүйесіне біріктірілген вагон нөмірлерін тану және анықтау жүйелері енгізіледі. Вагон паркін жаңарту

кезінде жолаушыларға қызмет көрсету сыныбын кеңейту, оның ішінде қосымша сыныптар мен қызметтерді құру, сондай-ақ жүріп-тұруы шектеулі адамдарды тасымалдау үшін жабдықталған жылжымалы құрам паркінің үлесін кезең-кезеңімен ұлғайту мүмкіндіктері қарастырылатын болады. [3, 15 б.]

Әуе көлігі инфрақұрылымын инновациялық дамыту шеңберінде жеке тұлғаны сәйкестендірудің инновациялық технологиялары, оның ішінде биометриялық параметрлерді қолдану негізінде әуежай терминалдарындағы жолаушылар ағынын кешенді қауіпсіздік және бақылау жүйелері әзірленетін және енгізілетін болады. Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды дамыту Бұл бастаманы іске асыру бағыттарының бірі көлік және көлік инфрақұрылымы саласына заманауи ақпараттық-коммуникациялық технологияларды (АКТ) енгізу болады.

Көлік ағындарын басқарудың зияткерлік жүйелерін енгізу, сондай-ақ көлік жүйесінің тиімділігін арттыруға мүмкіндік беретін әртүрлі көлік түрлері, жүк иелері, кеден және қадағалаушы мемлекеттік органдар арасындағы мультимодальды өзара іс-қимыл үшін бірыңғай ақпараттық ортаны құру жоспарланатын болады. , тасымалдау процесіндегі физикалық емес кедергілерді жою, жүктерді өңдеуді айтарлықтай жылдамдату және жалпы алғанда көлік саласының бәсекеге қабілеттілігіне оң әсер ету.

Көлік саласында мемлекеттік қызметтерді көрсетудің АКТ инфрақұрылымын дамыту бағыты іске асырылатын болады, оның ішінде халықаралық қатынаста жолаушыларды тұрақты тасымалдауға рұқсат беруді, ірі және ауыр салмақты бөлінбейтін жүктерді тасымалдауға арнайы рұқсаттарды беруді автоматтандыру. жүктерді тасымалдау, жалпы пайдаланудағы автомобиль жолдарының жеке қайта құрылған учаскелері үшін ақы алу жүйесін әзірлеу.

Заманауи ақпараттық-телекоммуникациялық инфрақұрылымды дамытуға жәрдемдесу және қоғам мен экономиканың цифрлық даму үдерісін жеделдету мақсатында көлік инфрақұрылымын дамыту жобаларын жоспарлау және іске асыру кезінде негізгі инфрақұрылымды жобалау мен орнатуға міндетті

талаптарды көздеу қажет. (кабельдік арналар мен науалар, құбырлар, өткізгіштер, күңгірт талшықтар және ұқсас элементтер) көлік инфрақұрылымы операторларының қажеттіліктері үшін де, телекоммуникация қызметтерін жеткізушілермен бірлесіп пайдалану үшін де талшықты-оптикалық байланыс желілерін және басқа желілік кабельдік құрылымдарды кейіннен орналастыру үшін.

Композиттік маршруттарды қалыптастыру процестерін автоматтандыру, автомобиль және теміржол көлігінің билет жүйелерін біріктіру, жүк және коммерциялық жұмыстарды басқару процестерін автоматтандыру үшін көліктің кіші секторларының АКТ инфрақұрылымын дамыту жоспарлануда.

Көлік құжат айналымын жүргізу үшін бірыңғай ақпараттық платформа құрылады. Келесі бағыт – әртүрлі салалық зияткерлік көлік жүйелерін және олардың элементтерін өзара, сондай-ақ олардың арасындағы ақпараттық интеграцияны қамтамасыз ету үшін интеллектуалды көлік жүйелерінің ұлттық платформасын құра отырып, көлік кешенінің кіші секторларын басқарудың автоматтандырылған жүйелерін енгізу. сыртқы ақпараттық жүйелермен [4]

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. 2023 жылғы 1 қыркүйекте Парламент палаталарының бірлескен отырысында Президент Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. URL: <https://iqaa.kz/item/1111618-poslanie-prezidenta-rk-ot-1-sentyabrya-2023-goda>

2. Қазақстан Республикасының көлік-логистикалық әлеуетін дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы (Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 30 желтоқсандағы No 1116 қаулысы). URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P050000075>

3. Шамакина Қ.Е. Көліктік саяхат пен жүк тасымалдауды ұйымдастыру негіздері. Алматы: Fortune полиграфы, 2020 ж. 238 б.

4. Бегмағамбетов Н., Смирнова С. Қазақстанның көлік жүйесі. -Алматы. Экономика, 2016. 84 б.

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИКЛАДАННЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ЗВО

ВПЛИВ ЗАНЯТЬ З ЧЕРЛІДІНГУ НА ЗАГАЛЬНИЙ СТАН УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Алієв Р.А., ст. викладач

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Традиційні підходи до занять фізичною культурою і спортом потребують переосмислення їхніх цілей і завдань. Було запропоновано програму, побудовану на синтезі аеробіки, спортивних танців, акробатики, сучасних шоу-програм, що мовою родоначальників цього виду спорту позначається словом cheerleading (черлідінг).

Головним завданням черлідінг-груп є підтримка бойового духу команд у перервах, а також привернення уваги глядачів до своєї команди. Виступи черлідерів на спортивних змаганнях здатні привернути глядачів до будь-якого виду спорту - від шахів до футболу та баскетболу. Цей вид спорту завдяки видовищності, емоційності та красі здатний захопити юнаків і дівчат, налаштованих розвивати спортивні якості та підвищувати майстерність.

Педагогічні спостереження здійснювалися безпосередньо на уроках фізичної культури студентів з метою суб'єктивної оцінки впливу різних фізичних вправ на розвиток психомоторних здібностей і фізичних умінь спортсменів.

Поряд із розвитком фізичних і рухових якостей черлідінг розвиває і психомоторні якості тих, хто займається. Під впливом тренувань із черлідінгу в усьому його різноманітті засобів і методів здійснюється морфологічна і функціональна перебудова в організмі людини.

Заняття черлідінгом приваблюють не тільки своєю емоційністю і доступністю, а й практично безмежною різноманітністю вправ, що дає можливість впливати на організм тих, хто займається, як цілісно, так і вибірково. Це багато в чому забезпечує цілеспрямованість і ефективність занять.

Заняття черлідінгом частково схожі із заняттями аеробікою, шейпінгом або будь-яким іншим видом фізкультури, чинячи загальнофізіологічний вплив на організм, підвищуючи обмін речовин; позитивно впливають на серцево-судинну, дихальну та травну системи, розвивають силу, гнучкість, швидкість, витривалість, координацію рухів. Результати різних досліджень засвідчили, що цілеспрямовані, регулярні заняття черлідінгом і спеціально підібрані комплекси вправ позитивно впливають на організм тих, хто займається, спричиняючи при цьому зміни в показниках фізичного розвитку, рухових якостях - силі та гнучкості, а також зміцнюють м'язовий тонус та покращують емоційний стан людини.

Спортивне тренування збільшує силу м'язів, еластичність, характер прояву сили та інші їхні функціональні якості. За помірних навантажень м'язи збільшуються в об'ємі, у них поліпшується кровопостачання, відкриваються резервні капіляри. Важливе практичне значення за перетренованості має руховий режим. Під впливом посиленої м'язової діяльності в скелеті відбуваються істотні зміни. На стан скелета впливають й інші чинники, пов'язані із заняттям спортом: характерне положення тіла спортсмена, сила тиску на скелет, сила розтягування під час висівів, під час скручування тіла. За правильних дозованих навантажень ці зміни зазвичай бувають сприятливими. В іншому разі можливі патологічні зміни скелета.

Зміни, що відбуваються в скелеті під впливом занять спортом, стосуються хімічного складу кісток, внутрішньої їхньої будови, а також процесів росту й окостеніння.

Кістки, що несуть велике навантаження, багатші на солі кальцію, ніж кістки, що несуть менше навантаження. На рентгенограмах кістки спортсменів

мають чіткіший малюнок, ніж кістки тих, хто не займається спортом, що пояснюється більшою осифікацією кісткової тканини, кращим насиченням її мінеральними солями.

Переломи у спортсменів зростаються швидше. Суглобовий хрящ, що вкриває суглобові поверхні кісток, може потовщуватися, що посилює його амортизаційні властивості та зменшує тиск на кістку.

Черлідінгові вправи належать до таких видів фізичного навантаження, коли необхідна наявність кисню протягом тривалого часу. Вони висувають організму вимоги, що змушують його збільшувати споживання кисню. У результаті відбуваються сприятливі зміни в легенях, серці та судинній системі, підвищується здатність організму пропускати повітря через легені, збільшується загальний кровотік, причому кров ефективніше здійснює одну зі своїх основних функцій - транспорт кисню.

Вправи черлідінгу є ефективним засобом розвитку координації, швидкості рухових дій, рухливості в різних суглобах, силових якостей, загальної витривалості, а також сприяють розвитку пам'яті на рухи.

Хореографічна підготовка позитивно впливає на формування вмінь перемикатися з однієї рухової дії на іншу. Координаційні здібності в умінні переключатися з однієї рухової дії на іншу надалі дадуть змогу швидше формувати основні компоненти техніки черлідерів.

Засобами хореографії спортсмени набувають навичок у формуванні утримання статичних поз, освоюють навички обертальних рухів, розвивають функцію рівноваги.

Здатність музично виконувати пластичні рухи та виконувати комбінації з елементів сучасних танців є позитивним результатом занять хореографією. Показники хореографічної підготовленості спортсменів у черлідінгу мають тісні кореляційні зв'язки з рівнем розвитку складнокоординаційних стрибків. Хореографічна підготовка переважно розв'язує завдання технічної підготовки, і насамперед, спрямована на високоякісне освоєння базових елементів черлідінгу. Водночас навички та якості, набуті на заняттях хореографією,

потребують постійного підкріплення та вдосконалення.

Таким чином, систематична рухова активність, заняття фізичною культурою і спортом мають позитивний вплив на організм людини. Тому хореографія є ефективним засобом, що впливає на спеціальну фізичну підготовленість - постійний елемент підготовки спортсменів-чорлідерів.

Література:

1. Долбишева Н.Г., Михайліченко А.Г. Технічна та фізична підготовленість черлідирів-флаєрів на етапі попередньої базової підготовки. *Спортивний вісник Придніпров'я*. Дніпро, 2018 № 2. С. 22-26.
2. Михайліченко А.Г. Технічна підготовка в навчально-тренувальному процесі юних спортсменів-черлідирів на етапі попередньої базової підготовки. *Спортивний вісник Придніпров'я*. Дніпро, 2018 № 1. С. 55-58.

ВИДИ САМОСТІЙНИХ ЗАНЯТЬ ФІЗИЧНИМИ ВПРАВАМИ ЯК ЗАСІБ ОСОБИСТОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОВИХОВАННЯ

Безніс О.Є., ст. викладач

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Різний рівень знань, здоров'я, фізичної та спортивної підготованості студентів, багатоплановість їхніх інтересів передбачають використання у підготовлених групах різноманітних форм занять фізичними вправами, спортом, туризмом.

Форми фізичного виховання у ВНЗ поділяють на навчальні (академічні і факультативні заняття) і самостійні навчання. До самопідготовки відносять такі види:

- у режимі робочого дня гімнастика, фізкультпаузи, фізкультхвилинки, мікропаузи, ввідна гімнастика, гімнастика тощо;
- табори відпочинку;

Завдання роботи з фізичного виховання студентів:

- пропаганда здорового способу життя;
- формування вмінь та звички самостійно використовувати доступні засоби фізичного виховання у повсякденному житті з метою оздоровлення, фізичного вдосконалення, корисного та культурного проведення дозвілля;
- вибір спортивної спеціалізації та досягнення в обраному виді спорту результатів на рівні нормативних вимог спортивної кваліфікації;
- підготовка громадського фізкультурного активу навчального закладу;
- забезпечення активного відпочинку;
- оздоровлення;
- вдосконалення знань, умінь, навичок, рухових, моральних та вольових якостей, набутих у процесі засвоєння обов'язкового курсу з фізичного виховання і на цій підставі забезпечення готовності студентів до якіснішого засвоєння матеріалу державної програми.

Фізкультпаузи покликані запобігти втомі, покращити функціональний стан, підтримати робочу працездатність.

Для м'язів, які у процесі виконання роботи перебували в статичному положенні (при навчанні це тулуб, ноги, плечі, таз), дають динамічне навантаження. Для м'язів, що виконували динамічну роботу, – вправи на розслаблення.

Комплекс *фізкультхвилинки* для студента повинен містити вправи для великих м'язових груп і вправи на розслаблення та гнучкість хребта. Пропонуємо таку послідовність вправ:

1. Потягування.
2. Вправи на розслаблення м'язів рук, ніг, тулуба.
3. Для зміцнення м'язів ніг.
4. Для збільшення чи підтримання рухливості хребта.
5. Для збільшення кровообігу і дихання.
6. Для м'язів тулуба.

7. На координацію і увагу.

Фізкультхвилинки – своєрідна вкорочена фізкультпауза. Комплекс містить 2-3 вправи, виконується кожні 1,5-2 год. Різновид – мікро-паузи тривалістю 20-30с.

Корегуюча гімнастика застосовується для профілактики професійних захворювань.

Ввідна гімнастика. Фізіологічна крива має класичну форму, але максимум навантаження припадає на першу третину заняття. Пропонуємо комплекс для ЗДЗлабо підго:

1. Ходьба.
2. Потягування.
3. Для м'язів плечового поясу.
4. М'язи спини і живота (нахили,скручування).
5. М'язи ніг (стрибки,присідання).
6. На координацію і увагу.
7. Ходьба.

Самостійні заняття рекомендовано проводити зі студентами у період екзаменаційних сесій і канікул. Для забезпечення самостійних занять студентам надають спортивні споруди, а викладачі кафедри здійснюють методичне керівництво. Для слабопідготовлених студентів організовують додаткові заняття. Їхнє завдання – зміцнення здоров'я, розвиток фізичних якостей, необхідних для засвоєння програмного матеріалу, підготовка до складання нормативів.

Зазвичай до початку занять студент виконує вправи ранкової гігієнічної гімнастики, ранкову прогулянку тощо. Такі форми занять відіграють допоміжну роль, збільшують загальний обсяг рухової активності, а у деяких випадках повністю забезпечують добову потребу студентів у русі. Хоча такі заняття не вирішують глобальних завдань і не викликають суттєвих перебудов у системах організму людини, проте допомагають прискоренню пристосування до конкретного виду діяльності, сприяють оптимізації психічного стану та

працездатності. Крім того, такі заняття мають велике самовиховне значення, оскільки потребують певних вольових зусиль, самодисципліни і наполегливості. Відносно невелика тривалість фізичних вправ на таких заняттях робить їх зручними для виконання у природних умовах.

Самостійні заняття фізичними вправами є основною формою особистої організації фізичного самовиховання студентів, та підвищують якість підготовки фахівців. Вони проводяться як групові або індивідуальні заняття, зберігаючи ознаки навчальних форм занять. За змістом

– це одно-предметні або комплексні заняття. Їхнє завдання полягає в тому, щоб підтримати працездатність і зміцнити здоров'я студентів. Водночас вони мають і суттєвий тренувальний ефект, особливо під час розвитку витривалості, м'язової сили, координації та гнучкості.

Комплексні заняття охоплюють декілька видів фізичних вправ на одному занятті. Наприклад, загально-розвивальні вправи, плавання та гру, скажімо, у футбол. Тривалість таких занять залежить від рівня фізичної підготованості студента і коливатиметься від 35-40 хв до 2 год з наявністю всіх ознак навчальної форми заняття.

Заняттям фізичними вправами у межах розширеного активного відпочинку притаманне задоволення потреби студента в здоровому та цікавому відпочинку. Головне завдання таких занять – підтримати нормальний фізичний стан студента, його працездатність і гарний настрій.

Література:

1. Маліков М. В. Фізіологія людини: підручник для студ. вищих навч. закладів. Запоріжжя: Запорізький національний ун-т, 2009. 758 с.
2. Бубела О. Рекомендовані комплекси вправ для формування постави в умовах школи та дому. *Теорія і методика фізичного виховання: Науково-теоретичний журнал*. 2009. № 1 (51). С. 28.
3. Журкіна Л. Формування навичок здорового способу життя засобами фізкультурно-оздоровчої роботи. *Здоров'я та фізична культура*. 2006. №30.

С. 11.

4. Теорія та методика фізичного виховання. / За ред.. Т. Ю. Круцевич. К.: Олімпійська література, 2008. Т. 1. 392 с.

ПЛАНУВАННЯ САМОСТІЙНИХ ЗАНЯТЬ ФІЗИЧНИМИ ВПРАВАМИ

Безніс О.Є., ст. викладач

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Аналіз публікацій, науково-методичної літератури, матеріалів Оттавської хартії (Оттава, 1986) і Всесвітньої організації охорони здоров'я, а також результати останніх досліджень у вивченні феномену здоров'я людини таких фахівців, як Д. Д. Венедиктов, А. М. Чернух, Л. Пиріг, Л. П. Сушенко дали підґрунтя для побудови теоретико-методологічного підходу до обґрунтування індикаторів здорового способу життя.

Обґрунтовуючи теоретичні і методологічні аспекти проблеми здоров'я за сучасним уявленням, здоров'я розглядають не як суто медичну, а як комплексну проблему, складний феномен глобального значення.

Тобто здоров'я визначається як філософська, соціальна, економічна, біологічна, медична категорії, як об'єкт споживання, вкладу капіталу, індивідуальна і суспільна цінність, явище системного характеру, динамічне, постійно взаємодіюче з навколишнім середовищем.

Головне завдання системи фізичного виховання – це зміцнення здоров'я людини, підвищення їхньої працездатності, формування певних якостей. Основні завдання фізичного виховання студентів визначені вимогами програми для вищих навчальних закладів (ВНЗ):

- набуття студентами системи знань про основи теорії, методики, організації фізичного виховання і спортивного тренування;
- психофізична підготовка студентів до праці з урахуванням

особливостей їхньої майбутньої професійної діяльності;

- зміцнення здоров'я студентів, сприяння правильному формуванню і гармонійному розвитку організму, виховання навичок здорового способу життя, відмова від шкідливих звичок, підтримання високої працездатності протягом усього періоду навчання;

- вдосконалення спортивної майстерності студентів.

Для вирішення цих завдань використовують як навчальні, так і самодіяльні форми фізичного виховання, передбачені програмою.

Самостійна робота студентів суттєво доповнює навчальні форми занять і надає процесу фізичного виховання безперервності, підвищуючи ефективність впливу на фізичний розвиток і підготованість студентів, та впливає на підвищення якості підготовки фахівців з фізичного виховання.

Самостійна робота – це різні за змістом цілеспрямовані індивідуальні та колективні дії з фізичної культури та спорту, які виконують студенти на заняттях у поза-навчальний час у ВНЗ, гуртожитку, вдома без участі викладача, але за його завданням.

Під впливом пропаганди та агітації, під впливом викладача фізичного виховання, тренера, друзів по команді, у групі формуються цінності орієнтації на окремі аспекти фізичного розвитку і фізичної підготовленості студентів, з'являється бажання до фізичного вдосконалення, потреба до занять фізичною культурою та спортом.

Основними умовами організації самостійних занять фізичною культурою і спортом студентів ВНЗ є:

- постійне керівництво і контроль з боку викладача фізичного виховання;

- чіткість розробленої системи домашніх завдань;

- наявність необхідних теоретичних знань і практичних умінь для виконання завдань;

- індивідуальний підхід у процесі розроблення завдань із врахуванням реальних можливостей студентів;

- наявність умов для систематичних занять;
- дотримання студентами режиму навчання, відпочинку та вільного часу.

Підвищений інтерес до свого фізичного розвитку студенти часто пояснюють певними бажаннями.

Для цього потрібно сформулювати завдання і окреслити шляхи їх вирішення.

Важливими чинниками мотивації до самостійної фізкультурної і спортивної діяльності студентів є:

- підготовка до спортивних свят і вечорів;
- підвищення рівня спортивної майстерності, досягнення певного спортивного результату;
- підвищення або збереження досягнутого рівня фізичної підготовленості;
- розвиток фізичних якостей з конкретно вказівкою найближчих цілей;
- зміцнення здоров'я, загартування організму, покращення загального самопочуття;
- усунення недоліків у фізичному розвитку;
- організація активного відпочинку, культурного дозвілля.

Самостійні заняття повинні сприяти розвитку фізичних якостей, зміцненню здоров'я, підвищенню працездатності організму, формувати вміння й навички насамперед з видів спорту, що входять у програму фізичного виховання.

Самостійне виконання розминки, рішення тактичних завдань під час змагань, проведення завершальної частини занять (зниження навантаження) - це найдоступніша для студентів форма самостійної діяльності, вона привчає їх до самостійної роботи, формує вміння самостійно займатися, дає змогу викладачеві або тренеріві легко здійснювати педагогічний контроль.

Література:

1. Акімова В.А., Турчина.Н.І., Черняєв Е.Г. Форми і методи організації самостійної роботи студентів з фізичного виховання. Фізичне виховання в контексті сучасної освіти : матеріали VII Всеукр. наук.-метод. конф. К. : НАУ, 2012. 174 с.
2. Овчаренко Т. Г. Система самостійної роботи студентів у курсі “Теорія та методика фізичного виховання” : навч. посіб. Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки, 2002. 122 с.
3. Мартинова Н. П. Самостійні заняття в системі фізичного виховання студентів закладів вищої освіти. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія: Педагогічні науки. ЛНУ. 2019. Вип. 4 (327). С. 62 – 70.
4. Шепеленко Т. В., Буц А. М. Бодренкова І. О. Фізичне виховання у формуванні здорового способу життя : Навч. посібник. Харків 2018. 125 с.

МЕТОДИКА РОЗВИТКУ МАКСИМАЛЬНОЇ СИЛИ ШЛЯХОМ ЗБІЛЬШЕННЯ М'ЯЗОВОЇ МАСИ

Безніс П.С., ст. викладач

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Це напрям у методиці силової підготовки. Продукти розщеплення білків стимулюють їх синтез у період відновлення з наступною суперкомпенсацією міозину та відповідним зростанням м'язової маси. Розвивати силу шляхом переважаючого зростання м'язової маси найбільш доцільно у роботі з дітьми та підлітками та фізично слабо підготовленими дорослими людьми. Це сприятиме не тільки розвитку власне сили, а й загальному зміцненню опорно-рухового апарату, підвищенню функціональних можливостей вегетативних систем.

Для розвитку м'язової маси найбільш ефективні вправи з обтяженням масою предметів, з подоланням опору еластичних предметів та вправи на

спеціальних тренажерах. Досить ефективними є також вправи з партнером і вправи у подоланні опору власного тіла з додатковими обтяженнями.

Виконувати зазначені вправи доцільно, використовуючи інтервальний та комбінований методи, дотримуючись низки методичних положень. Величина зовнішнього опору підбирається індивідуально і має бути такою, щоб конкретна людина могла її долати протягом 20-35 с. За цей період напруженої роботи у м'язах вичерпуються запаси фосфогенів та активізується розщеплення білків. При меншій тривалості вправи (до 10 с) розщеплення білків практично немає, а невичерпані запаси КФ в м'язах швидко відновлюють дефіцит АТФ в паузах відпочинку між вправами.

Наприклад, у жимі штанги лежачи на спині на жим витрачається 1 с, а на опускання у вихідне положення - 2 с. За такого темпу на одноразове виконання конкретної фізичної вправи витрачається від 3 до 4,5 с.

При цьому спочатку виконують вправи для масивніших м'язових груп, а потім - для дрібних.

Між підходами застосовується екстремальний інтервал відпочинку (ЧСС має відновитись до 101-120 уд-хв). Між серіями вправ для різних м'язових груп доцільно застосовувати повний інтервал відпочинку (ЧСС має відновлюватися до 91-100 уд-хв).

Характер відпочинку між підходами – активний (повільна ходьба, вправи на відновлення дихання, розслаблення тощо), а між серіями вправ для різних груп м'язів – комбінований (25-30% загальної тривалості відпочинку – активний + 50% пасивний + 20- 25% – активний).

У зв'язку з тим, що тренування з розвитку м'язової маси потребує більших витрат часу (багато повторень вправи з відносно тривалими інтервалами відпочинку) та великих витрат енергії, в одному занятті доцільно опрацьовувати не більше однієї третини скелетних м'язів. Наприклад, тільки м'язи рук та плечового пояса або лише м'язи тулуба. У системі суміжних занять завдання щодо розвитку м'язової маси можна вирішувати двома шляхами:

1. Почерговий розвиток різних груп м'язів. Наприклад: 1-е заняття - м'язи

ніг та тазу; 2-е заняття – м'язи тулуба; 3-тє заняття - м'язи рук та плечового поясу. У подальших заняттях багаторазово повторюється цей цикл протягом 4-6 тижнів без зміни тренувальної програми. Після 4-6 тижнів тренування за цією програмою слід підібрати інші вправи, тому що до попередніх вправ організм вже пристосувався і не відповідатиме адекватним зростанням м'язової маси та сили.

2. Концентрований розвиток кількох м'язових груп. Протягом 4-6 тижнів. на кожному занятті виконується робота з розвитку тих самих м'язових груп. Надалі за необхідності може бути продовжено роботу з розвитку маси тих самих м'язів. Але підвищення тренувального ефекту доцільно застосувати інші фізичні вправи. Якщо ж необхідний тренувальний ефект досягнуто, переходять до розвитку інших груп м'язів. Для того щоб зберегти досягнутий тренувальний ефект, слід продовжувати виконання силових вправ для тих груп м'язів, які вже досить розвинені.

Зі зростанням маси м'язів та їх сили має адекватно зростати і величина тренувальних обтяжень.

Наприклад, робота над розвитком сили м'язів-згиначів тулуба вимагає виконання аналогічної роботи над розвитком м'язів-розгиначів тулуба; зростання сили згиначів плеча потребує відповідного розвитку сили розгиначів тощо.

В даній роботі обговорюються питання розвитку силових здібностей людського організму за допомогою вправ. Спортom ніколи не пізно зайнятися як чоловікам, так і жінкам, юнакам і дівчатам. Спорт стає дедалі популярнішим серед глядачів через елементи конкуренції та естетичну привабливість. Використовуючи вправи, спортсмени у різних видах спорту можуть значно підвищити свої результати. До найважливіших факторів формування здорового способу життя належать фізична активність та загартовування організму .

Література:

1. Стеценко А.І. Пауерліфтинг. Теорія і методика викладання. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Черкаси: Вид. від. ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2008. 460 с.
2. Кость М. М. Застосування фізичних вправ і тренажерів у навчальному процесі студентів вищих навчальних закладів: методичні рекомендації. Львів: ЛьвДУВС, 2008. 24 с.
3. Вілмор Джек Х. Фізіологія спорту. К.: Олімпійська література, 2003. 633 с.

МЕТОДИКА РОЗВИТКУ ШВИДКІСНОЇ СИЛИ І СИЛОВОЇ ВИТРИВАЛОСТІ

Безніс П.С., ст. викладач

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

При виборі засобів та методів розвитку швидкісної сили необхідно орієнтуватися на фактори, що її зумовлюють.

Розмір обтяжень має становити 20-80% максимальної сили у конкретній вправі, а швидкість і частота рухів - від 70% до максимальної в тій же вправі. Чим нижчий рівень фізичної підготовленості людини, тим менші величини обтяжень, швидкість та частота рухів, і навпаки. У тренуванні фізично добре підготовлених людей доцільно застосовувати варіативну величину обтяжень. Наприклад, у першому підході величина обтяження 50-60%, а наступних 2-3 підходах - 30-40% від максимального у цій вправі, потім знову 50-60%.

Тривалість безперервного виконання вправи має бути такою, щоб швидкість або частота та амплітуда рухів при подоланні запланованого опору не падали. В середньому оптимальна тривалість вправи, яка виконується зі швидкістю або частотою рухів від 91 до 100% максимальної, становить 6-8 с. У вправах, які виконуються зі швидкістю чи частотою рухів від 71 до 90%

максимальною – вона буде у межах від 8-10 до 20-22 с. Наприклад, у бігу з обтяженням, залежно від швидкості, довжина тренувальних відрізків може становити від 20-30 до 100-150 м, в ациклічних вправах з повторним подоланням опору предметів - від 6-8 до 20-30 разів в одному підході, у стрибкових вправах – від 3-6 до 20-30 відштовхувань поспіль.

При виконанні фізичних вправ з комбінованим режимом роботи м'язів необхідно домагатися швидкого переходу від фази амортизації (уступаюча робота м'язів) до робочої фази (подолаючий режим роботи тих самих м'язів). Це ефективно впливатиме на розвиток реактивності м'язів. Щоб забезпечити різкий перехід від уступаючої до долаючої фази руху в бігу, стрибках та інших, подібних до них, вправах приземлення виконується на помірно напружену ногу. Тобто слід активно зустрічати опору. При повторному виконанні ациклічних вправ слід активно напружувати м'язи в кінці фази поступу руху.

В одній серії без істотного зниження працездатності конкретну вправу можна виконати від 3-4 до 5-6 разів. Чим менша тривалість і інтенсивність вправи і що вищий рівень фізичної підготовленості людини, тим більше разів (до 5-6) може якісно його виконати лише у серії, і навпаки. Критерієм якості виконання вправи є збереження запланованої швидкості або частоти та амплітуди рухів при відповідному обтяженні в кожному підході.

Кількість серій швидко-силових вправ в одному занятті залежить від рівня тренуваності людини, тривалості та інтенсивності окремих вправ та кількості м'язів, які задіяні у їх виконанні. При виконанні вправ загального впливу (наприклад, плавання чи веслування з додатковим опором тощо) оптимальним навантаженням для початківців буде 2-3 серії, а фізично добре підготовлених спортсменів - до 5-6 серій. При виконанні вправ, які вимагають високої активності обмеженої кількості скелетних м'язів, загальна кількість серій може бути більшою. Але при цьому слід застосовувати вправи для різних м'язових груп. Наприклад, для м'язів живота та спини; або м'язів рук та ніг.

Інтервал відпочинку між вправами – екстремальний. Залежно від характеру вправи, інтенсивності її виконання та рівня тренуваності людини її

тривалість може змінюватися в широких межах: від 1 до 5-6 хв. Надійним критерієм визначення готовності до повторного виконання вправи є ЧСС. Її відновлення до 101-120 уд-хв. збігатиметься з фазою підвищеної оперативної працездатності організму та його готовністю до повторного виконання вправи. Між серіями вправ інтервал відпочинку повинен бути в 2-3 рази довшим, ніж між окремими вправами.

У заняття вправи у розвиток швидкісної сили необхідно виконувати на початку його основної частини. Після значних тренувальних навантажень швидко-силового характеру відновлення нервово-м'язового апарату триває 48 годин. Тому в системі суміжних занять їх недоцільно застосовувати частіше ніж 2-3 рази на тиждень для конкретних груп м'язів.

Для розширення адаптаційних можливостей організму доцільно періодично змінювати комплекси вправ та умови їх виконання (величина обтяження, довжина тренувальних відрізків та швидкість у циклічних вправах, кількість повторень та темп в ациклічних вправах).

Слід також зауважити, що приступати до виконання швидко-силових вправ з додатковим обтяженням можна лише після хорошого засвоєння техніки необтяженого виконання цієї вправи.

Прояв силової витривалості лімітується функціональними можливостями систем енергозабезпечення та буферних систем організму; рівнем внутрішньом'язової та міжм'язової координації; здатністю до концентрації вольових зусиль. Виходячи з цього, методика її розвитку базується переважно на закономірності розвитку загальної витривалості. Ось деякі методичні рекомендації щодо застосування вправ із обтяженням масою предметів, опором еластичних предметів тощо.

Величина зовнішнього опору має бути в межах 20-70% індивідуального максимуму у конкретній вправі. При більшій величині обтяження тренувальний ефект проявляється у переважному розвитку максимальної сили, а при меншій - у переважному розвитку загальної витривалості.

Кількість повторень вправи щодо одного підходу залежить від величини

обтяження та рівня тренуваності людини і може коливатися в широких межах - від 15-20 до 150 разів і навіть більше.

При плануванні кількості повторень у одному підході слід орієнтуватися на показник повторного максимуму (ПМ) у відповідній вправі при заданій величині обтяження. Оптимальний тренувальний ефект у розвитку силової витривалості спостерігається при кількості повторень від 60 до 100% ПМ.

При локальному розвитку силової витривалості окремих груп м'язів загальна кількість підходів може сягнути 40-50 за одне заняття. Вони групуються у серії вправ з 4-6 підходів окремих груп м'язів.

Оптимальний темп виконання – середній. Для розширення адаптаційних можливостей організму доцільно змінювати варіативно темп виконання окремих вправ від повільного до швидкого і на оборот. При розвитку силової витривалості щодо будь-якого виду діяльності змагань темп рухів повинен бути близьким до змагального.

Література:

1. Стеценко А. І. Пауерліфтинг. Теорія та методика викладання : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Черкаси : Вид. відділ ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2018. 460 с.
2. Баран І., Федорішко А. Культуризм для чоловіків та жінок (основи методики). Ужгород, 1990. 53 с.
3. Воловик НІ. Основи оздоровчого фітнес: Навчальний посібник. К. : Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010.
4. Андрейчук В. Я. Методичні основи гирьового спорту : навч. посіб. Львів: Тріада плюс, 2007. 500 с

ВИДИ ТРАВМ І ЇХ ПРОФІЛАКТИКА

Зайцев С.С., ст. викладач

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Тільки ретельне вивчення причин спортивного травматизму дасть змогу домогтися зниження його, оскільки він не пов'язаний зі спортом як таким, а залежить від низки причин, які можуть бути усунені. Ці причини в основному можуть бути зведені до двох груп: недоліки методики і невідповідності спортсменів, незадовільна матеріальна обстановка занять. Це дає право стверджувати, що правильна організація і підготовка спортсменів можуть звести і цей вид ушкоджень до незначного відсотка.

Травматизм спортивний - нещасні випадки, що виникли під час занять спортом (планових, групових або індивідуальних, на стадіоні, у спортивній секції, на спортивному майданчику) під наглядом викладача або тренера. Спортивні травми становлять 2-3% усіх травм.

Для розкриття цієї теми поставлено мету, яка полягає у визначенні основних видів травм і знаходжень заходів щодо їх профілактики.

Завдання - заходи щодо профілактики спортивного травматизму.

Основні причини спортивного травматизму:

- порушення в організації навчально-тренувальних занять і змагань;
- незадовільний стан місць занять і несприятливі умови їх проведення;
- незадовільний стан спортивного інвентарю та обладнання, одягу, взуття;
- недостатній лікарський контроль;
- слабка фізична підготовленість спортсмена (тривалі перерви в заняттях, відсутність систематичних тренувань, перевтома тощо);
- порушення спортсменами дисципліни під час тренувань і змагань.

Завдання з профілактики травматизму:

- необхідний контроль за організацією та методикою навчально-тренувальних занять і змагань (особливо у спортсменів-початківців). Дуже важлива так звана страховка і допомога на заняттях;
- технічний і санітарно-гігієнічний нагляд за станом місць занять і змагань, спортивного інвентарю, одягу, взуття та спорядження спортсмена. Використання спеціальних захисних пристосувань (щитки, налокітники, наколінники, напульсники тощо); захист від несприятливих метеорологічних умов (теплові та сонячні удари, відмороження тощо);
- медичний контроль за тими, хто займається спортом.
- обов'язковий аналіз спортивних травм спільно з інструктором, тренерами, спортсменами.

У нашій країні проводиться багато заходів щодо запобігання травм під час занять спортом і фізичною культурою. Боротьба з травматизмом - обов'язкова складова частини роботи викладача або тренера. Травматизм займає значне місце в навчально-тренувальному процесі. У всі правила змагань внесено пункти з охорони здоров'я спортсменів. Заходи попередження травм викладаються в навчальних закладах. Введено для всіх спортивних організацій та інших громадських організацій обов'язкові санітарно-гігієнічні вимоги щодо охорони здоров'я спортсменів.

Запроваджено для всіх спортивних організацій та інших громадських організацій обов'язкові санітарно-гігієнічні вимоги до утримання місць занять і змагань та умов їх проведення з метою запобігання травмам. Велике значення для попередження травм мають: ретельний облік, розслідування, аналіз причин травм. У забезпеченні заходів щодо запобігання травмам мають брати участь керівники організацій, самі спортсмени, але основна роль відводиться тренеру. Викладач не допускає до занять осіб, які не пройшли лікарського обстеження в установленому порядку. Перед початком усіх занять необхідна бесіда з профілактики травматизму. Під час комплектування груп, проведення занять слід враховувати стан здоров'я, фізичне здоров'я і фізичний розвиток спортсменів, пристосованість до навантажень, стать, вік, вагові категорії, не

допускати до занять хворих.

Особливу цінність у запобіганні травм має педагогічний контроль, що дає змогу визначати ступінь стомлення тих, хто займається в процесі навчально-тренувального заняття. Важливим є суворе дотримання викладачем методичних вказівок, що визначають зміст і порядок проведення занять і змагань, порушення яких може завдати шкоди здоров'ю учнів.

Необхідне суворе виконання принципів раціональної методики навчання тих, хто займається: поступовості в дозуванні навантажень, послідовності в оволодінні руховими навичками; індивідуального підходу; обов'язкового інструктажу та контролю за виконанням вправ. Не можна дозволяти учню виконувати не підготовлені дії. Перед основною частиною заняття, перед змаганнями необхідна достатня розминка. Під час виконання низки вправ необхідна страховка і знання елементів самостраховки.

Незважаючи на цілу низку заходів, спрямованих на профілактику травматизму, нещасні випадки трапляються часто. Суворі дисципліна на заняттях має бути законом. Неприпустимо виконання фізичних вправ учнями за відсутності вчителя, викладача, тренера. Для збереження здоров'я, швидкого відновлення організму після перенесеної травми велике значення має правильне і своєчасне надання першої долікарської допомоги.

Література:

1. Лоза Т.О., Затилкін В.В. Теорія і методика фізичного виховання: Навч. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закл. за напрямом "Фізичне виховання і спорт". Сумський держ. педагогічний ун-т ім. А.С.Макаренка. Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2004. 76с.
2. Андросчук Н., Андросчук М. Основи здоров'я і фізична культура (теоретичні відомості). Андросчук. Тернопіль, 2006. 160 с.
3. Грибан. Г. П. Життєдіяльність та рухова активність студентів. Житомир: Вид-во Рута, 2009. 593с

ВПЛИВ ЗАНЯТЬ З ВОЛЕЙБОЛУ НА ОПТИМАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ЗДОРОВ'Я УЧНІВ, ПІДЛІТКІВ ТА МОЛОДІ

Курилко М.Ф., доцент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Залучення учнів та студентської молоді до занять волейболом позитивно впливають на фізичну, розумову працездатність, поліпшують увагу, уміння працювати в колективі, долати емоційну напругу, почуття стомлення, поліпшують емоційний стан.

Здоров'я людини є найважливішою передумовою до самоствердження і щастя. Емоційне здоров'я - одна зі складових частин ідеалу здоров'я. Період навчання у навчальних закладах є одним із найбільш ефективних для формування фізичної активності. Ритм життя сьогоденної молоді характеризується зниженою фізичною активністю, тому формування мотивації для заняття фізичною культурою і спортом є достатньо важливим аспектом валеогічного впливу на учнів. Дуже важливе значення має емоційна привабливість фізичних навантажень, тому в спортивній фізіології звичайно рекомендується використовувати ігрову діяльність: саме впродовж ігрової діяльності командна взаємодія сприяє оптимальному розвитку фізичних й психологічних якостей.

За думкою В. Бальсевича, Л. Лубишевої, спортивні ігри є потужним засобом комплексного впливу на організм людини, характерною рисою яких є висока емоційна насиченість навчальних занять й вагома значимість для оздоровлення молоді. Заняття спортивними іграми профілактично-оздоровчої спрямованості є дієвим засобом корекції рівня фізичного стану організму молоді, завдяки здатності достатньо легко коректувати об'єм й інтенсивність навантажень, комплектувати приблизно рівні склади команд тощо. На думку науковців, з метою забезпечення повною мірою вирішення головної мети фізичного виховання у навчальних закладах - ефективного оздоровлення й вирішення найважливіших завдань всебічного розвитку людини, доцільно

задіяти молодь до занять волейболом, як виду спорту, що всесторонньо розвиває організм учня (студента), є доступним, цікавим й популярним серед молоді.

У сучасному житті все більше занять фізичними вправами спрямовано не на досягнення високих результатів, а на підвищення їх оздоровчого впливу. Для вирішення цієї проблеми найбільш ефективними засобами є спортивні ігри. А. У волейболі чергуються різноманітні форми рухової діяльності - хода, біг, стрибки, передачі, удари. Волейбол, як ігровий вид спорту, характеризується постійною зміною ігрової обстановки й сприяє розвитку швидкого орієнтування, спритності й рішучості. Різнманітне виконання техніко-тактичних прийомів й наявність значного об'єму рухів, що пов'язані з інтенсивною м'язовою роботою, всебічно впливає на організм й, тому, волейбол є цінним засобом оздоровчої фізичної культури учнів навчального закладу. Крім того, необхідність узгоджених зусиль в досягненні загальної мети під час гри привчає гравця до колективних дій, прагнення і взаємодопомоги, виховує почуття дружби і товариства. При цьому важливо, щоб фізичні навантаження на організм здійснювались поступово і регулярно, були різноманітними й не викликали значного перенавантаження і перевтоми організму. Спортивні ігри взагалі, й заняття волейболом зокрема, здатні здійснювати різноманітний вплив оздоровчого напрямку на організм. Діапазон емоцій надзвичайно широкий. У грі сплеск почуттів викликають кожний втрачений або виграний м'яч, вдалі дії і помилки партнерів.

Тож, валеологічний вплив занять волейболом - як цілеспрямовані дії на зміцнення не тільки фізичного, а й емоційного здоров'я, стану підростаючого покоління.

Проведення навчально-тренувальних занять з фізичного виховання, що організовуються за принципом залучення молоді до занять волейболом, здатні сприяти покращенню фізичної підготовленості учнів, впливають на загальний функціональний стан організму, підвищують рівень збудливості центральної нервової системи (присутність нервово-емоційної складової), позитивно

впливають на фізичну й розумову працездатність, збільшують зосередженість і стійкість уваги, уміння працювати в колективі, товаришувати, долати емоційну напругу, почуття втоми, тим самим покращуючи емоційний стан та укріплення здоров'я.

Література:

1. Коваленко Ю.О. Вивчення динаміки рівня фізичної підготовленості студентів. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2010. №12. С. 56-58.
2. Абрамов С.А. Волейбол у фізичному вихованні студентів. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт*. 2011. Т. I. № 91. С. 12-14.
3. Зубалій М.Д. Концепція розвитку фізичного виховання у сфері освіти в Україні. *Основи здоров'я та фізична культура*. 2006. №10. С. 2-3.

РІЗНОВИДИ СИЛИ ТА СИЛОВА ВИТРИВАЛІСТЬ

Курилко М.Ф., доцент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Сила - це здатність долати певний опір чи протидіяти йому за допомогою діяльності м'язів. Як опір можуть виступати сили земного тяжіння, які дорівнюють масі тіла людини; реакція опори при взаємодії із нею; опір довкілля; маса обтяжень предметів, спортивних снарядів; сили інерції власного тіла або його ланок та інших тіл; опір партнера тощо. Чим більший опір здатний подолати людина, тим вона сильніша.

Залежно від рухового завдання та характеру роботи опорно-рухового апарату, сила, що виявляється м'язами, набуває специфічних особливостей, які стають більш вираженими зі зростанням фізичної підготовленості людини.

Але у спеціальній літературі це якість сприймається як силова здатність. Тому ми дотримуємось цієї класифікації.

Це виділення силових якостей людини досить умовним. Незважаючи на властиву їм якісну специфічність, вони певним чином взаємопов'язані як у своєму прояві, так і в своєму розвитку. У чистому вигляді вони виявляються дуже рідко. Найчастіше є компонентами більшості рухових дій людини.

Абсолютна сила людини - це його здатність долати найбільший опір чи протидіяти йому довільною м'язовою напругою.

Прояв абсолютної сили є домінуючим за необхідності долати великий зовнішній опір. Так, в Ісландії популярні змагання щодо піднімання гранітних плит. У 1992 р. І. Перурена встановив своєрідний рекорд прояву сили, піднявши над головою камінь масою 315 кг. Для порівняння сили людей, які мають різну масу тіла, застосовують показник відносної сили.

Відносна сила – це кількість абсолютної сили людини, яка припадає на один кілограм маси її тіла.

Відносна сила має вирішальне значення у рухових діях, які пов'язані з переміщенням власного тіла у просторі. Чим більше сили посідає 1 кг маси власного тіла, тим легше переміщати їх у просторі чи утримувати певну позу. Наприклад, упор руки на гімнастичних кільцях («хрест») можуть виконати лише спортсмени, відносна сила відповідних груп м'язів яких близька до 1 кг на кілограм маси тіла. Велике значення відносна сила має у видах спорту, де спортсмени діляться по ваговим категоріям.

Значення максимальної сили для ефективності виконання тієї чи іншої фізичної вправи тим менше, чим менша величина опору, що долається, і чим більше домінують швидкість м'язового скорочення або витривалість. Аналогічна ситуація взаємозв'язку спостерігається і між максимальною силою та силовою витривалістю.

Швидкісна сила людини - це його здатність з якомога більшою швидкістю долати помірний опір.

На перший погляд здається, що швидкісна сила є комплексним проявом швидкості і сили. Насправді це - специфічний прояв сили у певному діапазоні величини зовнішнього опору. Так, швидкість обтяженого руху при

зовнішньому опорі менше 15-20% максимальної сили у відповідному русі залежить виключно від швидкісних можливостей. При зовнішньому опорі понад 70% максимальної сили у конкретній вправі швидкість подолання цього опору залежить переважно від рівня розвитку максимальної та вибухової сили. Звідси швидкісну силу слід пов'язувати зі здатністю людини якнайшвидше долати зовнішній опір в діапазоні від 15-20 до 70% максимальної сили в конкретній руховій дії. У численних дослідженнях встановлено, що з однієї і тієї ж швидкості бігу у кваліфікованих спортсменів довжина кроків більше, ніж менш кваліфікованих.

Вибухова сила людини - це її здатність виявити найбільше зусилля за якомога коротший час. Вона має вирішальне значення у рухових діях, що вимагають великої потужності напруги м'язів. Це, насамперед, різноманітні стрибки та метання. Велике значення має вибухова сила у нанесенні ефективного удару в боксі, виведенні суперника з рівноваги у боротьбі, виконанні уколу з випадом у фехтуванні тощо. У більшості фізичних вправ, де вибухова сила має провідне значення, прояв вибухового скорочення м'язів в основній фазі руху передуює механічне їх розтягування. Наприклад, перед метанням списа чи гранати спортсмен робить енергійний замах. В даному випадку робочий ефект рухової дії визначається здатністю м'язів до швидкого перемикавання від поступаючого до долаючого режиму роботи з використанням пружного потенціалу розтягування для підвищення потужності їх подальшого скорочення. Ця специфічна властивість м'язів отримала назву "реактивність м'язів".

Силова витривалість як фізична якість людини - це її здатність якомога ефективніше, для конкретних умов виробничої, спортивної чи іншої рухової діяльності, долати помірний зовнішній опір.

У цьому мають на увазі різноманітний характер функціонування м'язів, підтримка необхідної пози, повторне виконання вибухових зусиль, циклічна робота певної інтенсивності тощо.

Найбільше перенесення силової витривалості спостерігається у вправах,

подібних характером роботи нервово-м'язового апарату. Ступінь перенесення залежить також від тривалості вправ та величини зовнішнього опору. Чим триваліша вправи і що менше величина зовнішнього опору, тим більше виражений позитивний перенесення силової витривалості з однієї виду рухової діяльності в іншу і навпаки - що менша тривалість вправ і більша величина зовнішнього опору за її виконанні, тим менший перенесення.

Залежно від режиму роботи м'язів розрізняють статичну та динамічну силу. Статична сила проявляється тоді, коли м'язи напружуються, а переміщення тіла, його ланок чи предметів, із якими взаємодіє людина, відсутні. Якщо ж подолання опору супроводжується переміщенням тіла або окремих його ланок у просторі - річ йде про динамічну силу.

Література:

1. .Розторгуй М.С. Тенденції розвитку пауерліфтингу на сучасному етапі. *Теорія та методика фізичного виховання*. 2012. № 5. С.46-49.
2. Стеценкот А.І. Пауерліфтинг. Теорія і методика викладання: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Черкаси : Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. 460 с.
3. Капко І.О. Пауерліфтинг: навчальна програма для дитячо-юнацьких спортивних шкіл. К., 2013. 97 с.
4. Жамардй В. Критерії та рівні формування спеціальних умінь і навичок студентів вищих навчальних закладів у процесі занять з пауерліфтингу. *Витоки педагогічної майстерності*. 2013. Вип. 11. с. 130-135.

ОСНОВИ РОЗВИТКУ СИЛИ ПРИ САМОСТІЙНИХ ЗАНЯТТЯХ

Плотніков Є.К., ст. викладач

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Формування знань й умінь відбувається у процесі теоретичних занять,

коротких бесід у вступній частині заняття, окремих рекомендацій, порад, вказівок, виконання домашніх завдань з теоретико-методичного розділу програми у вигляді складання комплексів ранкової, вступної, виробничої гімнастики й фізкультпаузи, написання конспектів і рефератів.

Практичні вміння й навички студенти здобувають:

- на заняттях з фізичного виховання;
- на навчально-тренувальних заняттях;
- на спортивно-масових і фізкультурно-оздоровчих заходах.

Отже, підготовка студентів до самостійних занять відбувається переважно на навчальних заняттях і одним із завдань викладача є забезпечення необхідного теоретичного мінімуму для формування знань студентів, щодо правильної організації занять.

Зміст і форми самостійних занять фізичною культурою та спортом визначаються їхньою метою. Можна виділити три форми самостійних занять у ВНЗ:

- індивідуальна;
- колективна або групова;
- змішана.

Індивідуальні самостійні заняття передбачають виконання вправ одним або спільно декількома студентами.

Окрім того, застосовують і такі форми, як:

1. Ранкова гігієнічна й виробнича гімнастика.
2. Фізкультпаузи під час роботи над підручниками з різних навчальних дисциплін, підготовки до екзаменаційної сесії й т. д.
3. Тренувальні заняття за завданням викладача.
4. Виконання домашніх завдань з фізичного виховання й вимог тижневого рухового режиму.
5. Тренувальні заняття з ініціативи студентів на основі сформованих у них знань, умінь, навичок.

Такі заняття можуть проводитися у формі:

- тренувальних занять у команді зі спортивних ігор;
- самостійних туристських походів зі спортивно-оздоровчою метою;
- самостійних спортивних ігор з метою активного відпочинку й розваги.

Різновидами самостійних занять можуть бути також:

- заняття з фізичного виховання.

Самостійну роботу на занятті найраціональніше застосовувати у процесі закріплення та удосконалення техніки виконання вправ, рухових умінь і навичок;

- тренувальні заняття у спортивній секції: самостійне виконання різних завдань тренера, у тому числі й за індивідуальним планом;

- участь у спортивно-масових і фізкультурно-оздоровчих заходах.

При виборі силових вправ для вирішення відповідного педагогічного завдання необхідно враховувати їхній переважний вплив на розвиток певної силової якості, можливість забезпечення локального, регіонального або загального впливу на опорно-м'язовий апарат та можливість точного дозування величини навантаження.

Вправи з обтяженням масою власного тіла широко застосовуються у практиці фізичного виховання та спортивного тренування. Їх можна виконувати без спеціального обладнання, практично в будь-яких умовах із порівняно невеликим ризиком перенавантажень та травм.

До недоліків цієї групи вправ можна віднести:

- обмежені можливості точного дозування, отже, і обліку навантаження, і вибіркового впливу конкретні м'язові групи.

- досить швидка адаптація до них, оскільки маса тіла, а отже, і величина обтяження залишається відносно стабільною протягом тривалого часу.

Вправи з обтяженням масою предметів. Їхня цінність полягає в тому, що можна точно дозувати величину обтяження відповідно до індивідуальних можливостей людини. Велика різноманітність вправ з предметами дозволяє ефективно проводити розвиток різних м'язових груп і всіх видів силових

якостей. Зазвичай необхідно мати великий набір різноманітного спортивного інвентарю. Силкові вправи з предметами ефективні у розвиток спеціальних силових якостей у балістичних рухах (стрибки, метання тощо). До недоліків цієї групи вправ можна віднести нерівномірність величини опору в ході конкретної рухової дії. Рухи людини мають переважно криволінійний характер.

Внаслідок кінетичної інерції спортивного снаряда, при значній швидкості подолання опору його маси, висока напруга м'язів буде лише у початковій фазі руху, а отже, і сила відповідних м'язів розвиватиметься не по всій амплітуді рухової дії.

Вправи у подоланні опору еластичних предметів. Ці вправи ефективні у розвиток м'язової маси, отже, і максимальної сили, але вони менш ефективні у розвиток швидкісної сили та практично непридатні у розвиток вибухової сили.

Особлива цінність вправ з партнером у тому, що, виконуючи їх, спортсмени змушені виявляти значні вольові зусилля, змагатися у вмінні застосовувати силу вирішення певної рухової задачі. До недоліків слід віднести підвищений ризик травмування м'язів (особливо у вправах з партнером) та неможливість точного дозування та обліку тренувального навантаження. Вправи у самоопорі. Їхня сутність полягає в одночасному напрузі м'язів-синергістів і м'язів-антагоністів певного суглоба. Позитивною якістю цих вправ є можливість їх без спортивних снарядів. Вони сприяють збільшенню м'язової маси, вдосконаленню внутрішньом'язової координації досить ефективні при іммобілізації травмованих частин тіла. Вони є найменш травмонебезпечними вправами. Їхні основні недоліки - це неможливість точного дозування та обліку навантажень, а також погіршення міжм'язової координації. Вправи з комбінованими навантаженнями. Дозволяють варіювати тренувальні дії і цим підвищують емоційність та ефективність тренувань. З їхньою допомогою можна значно покращити спеціальну силову підготовленість у відповідних виробничих чи спортивних рухових діях.

Вправи на силових тренажерах. Відомо, якщо тривалий час застосовуються одні й самі вправи (традиційні), то організм до них адаптується

і тренуваність зростає неадекватно величині навантажень, і навіть зовсім не зростає. Для подолання цього негативного явища потрібні нові нетрадиційні засоби. Такими засобами можуть стати вправи на силових тренажерах.

Література:

1. .Розторгуй М.С., Оліярник В.І., Башенський Ю.М. Тенденції розвитку пауерліфтингу на сучасному етапі. *Теорія та методика фізичного виховання*. 2012. № 5. С.46-49.
2. Жамардій В. Критерії та рівні формування спеціальних умінь і навичок студентів вищих навчальних закладів у процесі занять з пауерліфтингу. *Витоки педагогічної майстерності*. 2013. Вип. 11. с. 130-135
3. Олешко В.Г. Моделювання, відбір та орієнтація підготовки спортсменів у силових видах спорту. Київ: ДІА. 2019. 252 с.

ВІДБІР СТУДЕНТІВ ЗВО ДЛЯ ЗАННЯТЬ У СЕКЦІЯХ КІКБОКСИНГУ

Романенко О.Ю. ст.викладч

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Alexnovice16@gmail.com

Під час навчання у ЗВО, велика кількість студентської молоді активно займається у різноманітних спортивних секціях. При цьому студенти, які переїхали з сільської місцевості до міста, іноді, в перше у житті, отримують, широкий вибір можливостей для занять спортом, з точки зору якісних спеціалістів та сучасно обладнаних залів.

В Україні ми спостерігаємо постійну популяризацію різноманітних спортивних одноборств. Так, на прикладі кікбоксингу, з кожним роком збільшується кількість турнірів для різних рівнів аматорів та професійних adeptів єдиноборств, що свідчить про постійне зростання зацікавленості

населення до цього спортивного напрямку. Цікавою особливістю кікбоксингу, яка збільшує його популярність, є велика кількість окремих змагальних дисциплін де можуть максимально розкривати свій потенціал представники різних напрямків одноборств.

Розуміючи під успішністю в спорті – стабільність та високу ефективність досягнення максимальних результатів діяльності.

Зазначмо, що для успіху в спорті вищих досягнень притаманний ранній початок спортивної практики, але сучасні одноборства знають чи мало виключень коли чемпіонами ставали спортсмени, що пізно розпочали свою спортивну кар'єру. Так на думку Платонова В.Н. [3] багато видатних спортсменів, можуть демонструвати вищий рівень спортивної майстерності в продовж 10-15 років та більше, отримуючи значні перемоги на світові арені в 30-35 років та більше.

В зв'язку з цим важливим постає питання, відбору талановитих студентів, для секцій одноборств. Шинкарук О.А. [5] підкреслює, що актуальність пошуку перспективних спортсменів зростає з кожним роком. Сучасні рекорди в більшості видів спорту доступні лише спортсменам з хорошим здоров'ям, особливою статуєю, високим рівнем розвитку фізичних якостей, функціональних здібностей та психологічних. Тобто вирішення проблеми відбору та орієнтації атлетів можливий лише при комплексному підході, який би дозволяв всебічно оцінити потенційні можливості окремих спортсменів.

Відбір неможливо від'єднати від прогнозування успішності. В цьому напрямі існує велика кількість досліджень, але більш інформативними є форми прогнозу, які будуються на комплексному вивченні, біомеханічних, антропометричних, функціональні та психологічних показників.

Цікавий з точки зору практики запропонований підхід групою вчених Подрігало, Л. В., Подрігало, О. О., Ке, Ш., & Сяхун, Г. [2] ними був обґрунтований алгоритм прогнозування успішності та зростання спортивної майстерності кікбоксерів на етапах базової підготовки. Ця схема складається з п'яти етапів, змістом яких є різні види прогнозу. На першому етапі проноз

будується на професіограмі обраного спорту. Другий етап з'ясовує специфічний вплив виду спорту на організм атлета. Третій порівнює стан атлета в залежності від рівня майстерності. Наступний етап спрямований на верифікацію зроблених припущень, яка досягається шляхом аналізу отриманих даних. Останній етап базуючись на послідовному аналізі за Вальдом, розробляє методику прогнозування успішності.

Подрігало О.О. [4] для вирішення прогностичного завдання оцінила 31 гоніометричний, біомеханічний, антропометричні показники та функціональні показники. Було відокремлена група важливих показників які є чинниками успішності в кікбоксингу, та характеризують фізичний і функціональний стан спортсмена. Так зростання амплітуди рухів у плечових та ліктьових суглобах а також антропометричні показники – окружності плеча та зап'ястків підвищують можливості нанесення сильних та якісних ударів руками.

Окрім здатності до нанесення ударів до важливих предикторів успішності в кікбоксингу були віднесені група показників які описують високий адаптаційний потенціал організму та розширення функціональних можливостей; підвищена величина ЖЄЛ, динаміка показників ЧСС, артеріального тиску та параметрів ЕКГ у спокої, при навантаженні та у відновлювальний період. До групи психофізіологічних якостей, які є прогностично важливими для успішності в кікбоксингу швидкість реакції на різні подразники, увага та координація. Суттєвою перевагою методики є керованість кратерів під час побудування тренувального процесу.

Важливою є робота Володченко О.А. у своїй дисертації він надає обґрунтування комплексної методики прогнозування змагальної успішності в кікбоксингу на підставі аналізу морфо функціональних, фізіологічних та біомеханічних показників. В роботі вперше використано професіографічні підходи для оцінки кікбоксингу, який оцінений як 3 категорія праці за важкістю і 4 категорія за напруженістю праці.

З вище наведеного бачимо, що для ефективного прогнозування успішності необхідно використовувати комплексний підхід. В той же час,

використовуючи методики прогнозування успішності, слід зауважити, що питання відбору необхідно розглядати в тісному зв'язку зі спортивною орієнтацією.

За словами Шинкарук О.А. [5] спортивна орієнтація передбачає вибір спортсменом виду спорту або вузької спеціалізації в одній з дисциплін виду спорту, визначення індивідуальної структури багаторічної підготовки та змісту тренувальних навантажень в залежності від особливостей підготовленості та змагальної діяльності, встановлення оптимальних темпів зростання спортивної майстерності.

Кікбоксинг, за вдяки його широкому спектру рухових проявів у різних змагальних дисциплінах. Дає широкий вибір, для зростання майстерності та демонстрування спортивних досягнень. Розуміння специфіки, того чи іншого розділу кікбоксингу дає змогу тренерам та спортсмена більш гнучко ставитись до вирішування спортивних завдань.

Нажаль зараз не існує методик, які б допомагали у спортивній орієнтації та прогнозували успіх кікбоксера в тому чи іншому розділі.

Роблячи висновки, зауважимо, що:

- Молодь, що почала займатись під час навчання у ЗВО, має великий потенціал у спорті вищих досягнень.
- Для прогнозування успішності кікбоксерів, слід використовувати існуючі комплексні методики.
- Розробка методик, які б допомагали у спортивній орієнтації кікбоксерів потребує подальшого вивчення.

Література:

1. Володченко О.А. Обґрунтування комплексної методики прогнозування змагальної успішності в кікбоксингу: автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту, 24.00.01 – Олімпійський і професійний спорт. Харківська державна академія фізичної культури, Харків, 2018. 22 с.

2. Обґрунтування алгоритму прогнозування успішності та зростання спортивної майстерності спортсменів кікбоксингу та спортивних танців на етапах базової підготовки Подрігало Л. В., та ін.. *збірник наукових праць XIV міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 205-річчю з дня заснування Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» Ч. 2 2022. С. 121-127.*

3. Платонов В.Н. Периодизация спортивной тренировки. Общая теория и ее практическое применение. Киев: Олимпийская література, 2013. 624 с.

4. Подрігало О.О. Обґрунтування методики прогнозування успішності в одноборствах (на прикладі кікбоксингу). *Молодь та олімпійський рух: Збірник тез доповідей XIII Міжнародної конференції молодих вчених, 16 травня 2020 року. К., 2020. С. 95-96.*

5. Шинкарук О. А. Отбор спортсменов и ориентация их подготовки в процессе многолетнего совершенствования (на материале олимпийских видов спорта). К.: Олимп. лит., 2011. 360 с.

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДОЛОГІЇ ВИКЛАДАННЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ ТА ДЕЯКИХ КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

Семенов А.І.

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

andreycemm@gmail.com

Закон України «Про фізичну культуру і спорт» [1] визначає фізичну культуру і спорт як пріоритетний напрямок гуманітарної політики держави, важливий чинник всебічного розвитку особистості та формування здорового способу життя. Головною метою фізичного виховання в Україні визнається досягнення фізичної та духовної досконалості людини, формування

патріотичних почуттів у громадян та позитивного міжнародного іміджу держави.

Разом із тим, поглиблений досвід представників української педагогічної спільноти останніх років виявляє очевидні відмінності у національних підходах до фізичного виховання в різних країнах Західної Європи, зокрема Великобританії, Німеччині, Франції. Неповторні місцеві особливості підготовки студентів формують унікальні фізичні характеристики спортсменів. Уважний розгляд цього феномена дає підстави підозрювати причину не тільки в різниці методологій викладання, а й у самих ідейних підходах до них [2].

Так, склад програми фізичного виховання у вищих навчальних закладах Великобританії виявляє серйозну відмінність підходу до фізичних навантажень від українського. Наряду зі звичними для України обов'язковими видами діяльності (легка атлетика, гімнастика, ігри, плавання) на британських уроках фізично-культурної освіти передбачені зайняття танцями й активним дозвіллям на природі. Сама фізична підготовка, яка триває від 1 до 3 годин на тиждень, має характер регіональної, клубної, передбачає самостійний вибір студентами видів діяльності із 20 – 30, характерних саме для їх навчального закладу, характеризується командною спрямованістю і змагальністю.

До виняткових спортивних ігор, притаманних саме британській виховальній програмі, належать, крікет, лакрос, сетбол, регбі, сквош, софтбол та хокей на траві. Окремо серед унікальних національних рис фізичного виховання у Сполученому Королівстві необхідно зазначити їх класовість. Так, викладання спортивних ігор у вищій школі пов'язане із соціальним рівнем навчального закладу. У найбільш демократичних закладах освіти, чиї студенти є вихідцями з робітничого класу, поширене навчання футболу, і спрямоване на формування командного духу і цілепокладання. У закладах, розрахованих на представників середнього і вище-середнього класу студентів навчають регбі, роблячи упор на розвиток дисципліни, згуртованості, солідарності, формування уявлень про справедливість і честь. В університетах так званого «золотого трикутника» студенти навчаються крикету і греблі на 8-ках як спорту вищих

верств населення, що розвиває витривалість, товариство, гіпервідповідальність перед колективом, вмінню винахідницькі підходити до загальних правил, почуття винятковості. В цілому, можна сказати, що британська система фізичної освіти ставить перед собою завдання сформувати особистостей, які вміють і люблять змагатись, і покладаються на досвід командних ігор у подальшому професійному житті [3]. Можливо, саме тому по закінченню навчання студенти складають іспит з фізичної культури наряду із ще двома обов'язковими незалежно від спеціальності предметами – математикою й англійською мовою.

Завдання, які стоять перед викладачами фізичної культури Німеччини, більш схожі на притаманні українській системі виховання. Тут спорт виконує функції індивідуального розвитку, залучає студентів до рухової активності, зміцненню і збереженню здоров'я, покращенню самопочуття і якості життя [4]. Програма навчання через децентралізацію може суттєво відрізнитися в залежності від земель, шкільних округів, окремих шкіл і тривати від 2 до 5 годин щотижнево, але обов'язково має такі види діяльності як пізнання власного тіла і вдосконалення рухових здібностей, командні ігри, легку атлетику (біг, метання, стрибки), плавання і вправи у воді, спортивну гімнастику (або танці), зимові види спорту, їзду на ковзанах, боротьбу і розвиток теоретичних знань і розуміння спорту. У якості факультативних можуть виступати скелелазіння і веслування на каное. Як спосіб контролю над засвоєнням програми виступає іспит. Предмет вважається рівноцінним з іншими, не допускає поблажок.

Дещо відрізняються ідеологічні основи фізичної підготовки студентів у Франції. Замість змагальності чи формування тілесно здорової особистості тут у центрі педагогічної уваги знаходиться створення позитивного образу власного тіла у студента. Розрахована на 3-годинне щотижневе навантаження, французька програма фізичної освіти спрямована на можливість проявити індивідуальність (навіть у командних видах спорту), розкріплення, роботу зі стресом через фізичні вправи, переживання ситуацій успіху, стимулювання

позитивних емоцій [5]. Як і в інших видах освітньої діяльності, французький підхід передбачає формування всебічно розвиненого громадянина і, поєднуючи гімнастику розвитку і прикладну гімнастику з іграми на повітрі і вправи на розвиток сили й спритності, включає підготовку з легкої атлетики (середня дистанція, подолання перешкод, висота, спис), плавання (на дистанцію і швидкість), заходи на свіжому повітрі (каное, орієнтування, альпінізм), художню діяльність (циркове мистецтво, танці), командні ігри (баскетбол, футбол, гандбол, регбі, волейбол, бадмінтон, настільний теніс), боротьбу (французький бокс, бій), аеробіку, ритміку. Навчання закінчується заліком, обов'язковим для звання бакалавра. На самому бакалавріаті студенти мають можливість формувати власний план тренувань із трьох раніше засвоєних дисциплін, однією з яких обов'язково має бути плавання.

Таким чином, можна зробити висновок що, не дивлячись на існування міжнародних стандартів підготовки спортсменів, кожна зі згаданих вище країн, має власні національні особливості фізичного виховання молоді, пов'язані із місцевими традиціями, історією та унікальним уявленням про тілесно розвинену особистість. Ці уявлення стають базисом для системи місцевого навчання фізичній культурі, обумовлюють склад освітніх програм й вибір засобів фізичного виховання. Досліджуючи методологію викладання фізичної культури та спортивні результати представників цих країн на міжнародних змаганнях, ми можемо вносити продуктивні корективи у власну систему освіти.

Література:

1. Про фізичну культуру і спорт : Закон України від 27 лип. 2023 р. № 3272-XI. *Верховна Рада України* : сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#Text> (дата звернення: 01. 05. 2024).
2. Лисяк В. М. Вивчення ціннісних орієнтацій до занять фізичними вправами у процесі фізичного виховання студентів вищих навчальних закладів. *Педагогіка, психологія та методико-біологічні проблеми фіз. виховання та спорту*. 2009. № 7. С. 92–95.

3. Fox Kate. Watching the English : The Hidden Rules of English Behaviour. Hodder&Stoughton, 2004. 595 p. URL: https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/4434518/mod_resource/content/1/Watching%20the%20English.pdf (date of the application: 01. 05. 2024).

4. Грибан Г. Спорт і фізичне виховання у Німеччині. *Студентська спортивна наука-2015* : зб. наук. пр. І Всеукр. студент. наук.-практ. конф. Житомир : Вид-во «Рута», 2015. С. 91–94.

5. Weiss Pierre Olivier. The Creation of Physical Education in France: the Challenges of a Political and Ideological Struggle. *HAL open Science* : site. URL: <https://hal.science/hal-02911798/> (date of the application: 01. 05. 2024).

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Семенов А.І.

Харківський національний автомобільно-дорожній університет
andreycemm@gmail.com

Фізична культура в університетському середовищі відіграє важливу роль у формуванні здорового способу життя, підтриманні фізичної та психічної гармонії здобувачів вищої освіти, а також розвитку їхнього активного життєвого підходу. Методичні аспекти викладання фізичної культури у закладах вищої освіти на сьогоднішній день є одними з ключових складових успішної освітньої програми [2]. Розглянемо деякі з них.

1. Індивідуалізація навчання.

Аудиторія здобувачів у закладах вищої освіти може бути дуже різноманітною: різні рівні фізичної підготовки, інтереси, фізичні обмеження тощо. Тому важливо мати підхід, який дозволяє враховувати індивідуальні особливості кожного здобувача. Це може включати розробку індивідуальних програм тренувань, врахування фізичних обмежень та пропозицію

альтернативних видів активності.

2. Інтеграція теоретичних та практичних аспектів.

Фізична культура в університетських програмах не обмежується лише фізичними вправами. Вона також включає теоретичні аспекти, такі як знання про фізіологію, здоров'я та спортивні науки. Інтеграція цих теоретичних знань з практичними навичками допомагає здобувачам краще розуміти важливість фізичної активності для здоров'я та добробуту.

3. Використання інноваційних методик та технологій.

Сучасні технології, такі як віртуальна реальність, мобільні додатки для тренувань та інтерактивні тренажери, можуть значно покращити ефективність фізичного навчання. Вони роблять заняття більш захоплюючими та доступними, а також дозволяють відстежувати прогрес здобувачів.

4. Активна участь здобувачів.

Залучення здобувачів до процесу викладання є важливим елементом успішного навчання. Відкриті дискусії, групові вправи та спільні проекти створюють стимул для активної участі здобувачів у заняттях фізичної культури.

5. Постійне оновлення програм та методик.

Фізична культура постійно розвивається, і методи навчання повинні відповідати цим змінам. Постійне оновлення навчальних програм та методик допомагає викладачам підтримувати високий рівень ефективності своєї роботи та враховувати сучасні тенденції у фізичній культурі та спорті [1].

6. Моніторинг та оцінювання прогресу здобувачів.

Систематичний моніторинг фізичної активності студентів, визначення їхнього фізичного розвитку та оцінка досягнень є важливою складовою методичного підходу до викладання фізичної культури. Це дозволяє вчителям адаптувати програми навчання для врахування індивідуальних потреб кожного студента та стимулювати подальший розвиток.

7. Сприяння розвитку спортивних та фізкультурних спільнот.

Створення сприятливого середовища для розвитку спортивних та фізкультурних спільнот на кафедрі фізичної культури сприяє активному

залученню здобувачів до спортивних заходів, змагань, турнірів та фізичних вправ. Це сприяє формуванню здорового способу життя та підтримує зацікавленість здобувачів у заняттях фізичною культурою [1;2].

Висновок.

Методичні аспекти викладання фізичної культури у закладах вищої освіти відіграють вирішальну роль у формуванні здорових та активних громадян. Забезпечення індивідуалізованого підходу, інтеграція теоретичних та практичних аспектів, використання інноваційних методик, активна участь здобувачів та постійне оновлення програм допомагають забезпечити якісне викладання та досягнення найкращих результатів у навчанні фізичної культури [3].

Література:

1. Арефьев В. Г. Основы теории та методики физического воспитания : підручник. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2018. 268 с.
2. Герцик М. С., Вацеба О. М. Вступ до спеціальностей галузі «Фізичне виховання і спорт» : навч. посіб. Харків : Вид-во «ОВС», 2017. 176 с.
3. Головіна В. А., Коробкова А. В. Фізичне виховання. Київ : Вища шк., 2008. 332 с.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ В ЕПОХУ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ: ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Семенов А.І.

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

andreycemm@gmail.com

Україна, як і багато інших країн, переживає еру цифрової трансформації у всіх сферах суспільства, включаючи освіту. Зростання використання цифрових технологій викликає не лише технічні зміни, але й переосмислення методів навчання та виховання. Специфічною проблемою в контексті цифрової

трансформації є розвиток системи фізичного виховання в українських школах.

Фізичне виховання завжди вважалося важливою складовою освіти, сприяючи здоровому розвитку дітей та формуванню активного способу життя. Проте, умови цифрової ери ставлять певні виклики перед системою фізичної культури та спорту. Діти все більше часу проводять перед екранами гаджетів, замість активного спілкування та рухової активності. У зв'язку з цим, велика частина виховання здорового способу життя тепер повинна відбуватися в контексті цифрової трансформації [1].

Однією з основних можливостей цифрової трансформації є використання цифрових технологій для стимулювання фізичної активності та моніторингу здоров'я. Мобільні додатки, відеоігри з руховою активністю, віртуальна реальність - усі ці інструменти можуть бути використані для залучення дітей до фізичних занять.

Крім того, важливо впроваджувати цифрові системи моніторингу здоров'я та фізичних показників учнів. Інформація, зібрана за допомогою сучасних технологій, може допомогти вчителям і батькам в розумінні рівня фізичного розвитку дитини та вчасного виявлення проблем.

Однак, не всі виклики цифрової трансформації можуть бути легко подолані. Нерівниця в доступі до цифрових технологій може стати серйозною перешкодою для реалізації інновацій в системі фізичного виховання. Крім того, існує небезпека збільшення сидячого способу життя через перехід до цифрових форматів фізичної активності.

Для успішної адаптації системи фізичного виховання до умов цифрової трансформації, необхідно поєднувати технологічні інновації з традиційними методами навчання. Важливо забезпечити рівний доступ до цифрових технологій усім учням, зокрема тим, хто знаходиться у важкодоступних регіонах. Також важливо використовувати цифрові інструменти не лише для фізичних занять, але й для підвищення освітньої компетентності вчителів з питань здоров'я та фізичного виховання.

Важливо пам'ятати, що цифрова трансформація в фізичному вихованні не

обмежується лише використанням технологій. Вона передбачає створення стимулюючого середовища, яке сприяє активному розвитку та здоровому способу життя. Такий підхід дозволить не лише пристосуватися до сучасних реалій, а й створити освітню систему, що виховує гармонійну та фізично розвинену молодь, здатну до подальших досягнень у всіх сферах життя.

Доповнюючи розвиток національної системи освіти України в умовах діджиталізації та цифрової трансформації у викладанні фізичного виховання, важливо також звернути увагу на питання включення учнів з різними потребами.

Цифрові технології можуть стати потужним інструментом для інклюзивного фізичного виховання. Вони дозволяють індивідуалізувати програми навчання, адаптувати вправи та завдання до потреб кожного учня. Наприклад, відеоігри з руховою активністю можуть бути налаштовані на рівень фізичних можливостей кожного учня, надаючи можливість всім долучитися до занять [1; 2].

Крім того, цифрові платформи можуть створювати спеціальні програми та ресурси для учнів з особливими потребами, забезпечуючи їх доступність та досяжність. Наприклад, віртуальна реальність може допомагати учням з обмеженими можливостями відчувати себе активними учасниками фізичних занять, не зважаючи на фізичні обмеження.

Такий підхід до інклюзивного фізичного виховання відповідає принципам рівних можливостей та дотриманню прав людини. Забезпечуючи доступність та індивідуальний підхід до навчання, система освіти України може стати прикладом інклюзивної практики в цифрову епоху.

Умови цифрової трансформації ставлять перед системою освіти, зокрема фізичного виховання, нові завдання та виклики. Проте, правильне поєднання традиційних методів навчання з використанням сучасних цифрових технологій може сприяти покращенню якості фізичного виховання та здоров'я учнів. Україна має потенціал стати лідером в інтеграції цифрових інновацій у систему фізичного виховання, пристосовуючи їх до потреб сучасного учня. Подальший

розвиток національної системи освіти України в умовах діджиталізації вимагає комплексного підходу та активної співпраці між урядовими органами, шкільними установами, вчителями, батьками та іншими зацікавленими сторонами [2].

Література:

1. Биков В.Ю. Спірін О.М., Пінчук О.П. Проблеми та завдання сучасного етапу інформатизації освіти. Наукове забезпечення розвитку освіти в Україні: актуальні проблеми теорії і практики (до 25-річчя НАПН України): зб. наук. праць. К.: Видавничий дім «Сам», 2017. С. 191-198.

2. Кремень В.Г. Людина перед викликом цивілізації: творчість, людина, освіта. Феномен інновацій: освіта, суспільство, культура / за ред. В.Г. Кременя. К.: Педагогічна думка, 2008. С. 9- 48.

ОСНОВІНІ МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ КООРДИНАЦІЙНИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ФІГУРНОМУ КАТАННІ

Шевченко В.І., ст. викладач

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Фігурне катання на ковзанах є складно-координаційним видом спорту (Н.В. Котенко, 1999). Фігурист повинен виконувати багато різних складних елементів на льоду, включно з багатообертовими стрибками, що можуть часто супроводжуватися помилками під час приземлення та падіннями.

Під рухово-координаційними здібностями розуміють здібності швидко, точно, доцільно, економно й винахідливо, тобто найдосконаліше, розв'язувати рухові задачі (особливо складні та такі, що виникають несподівано).

Координаційні здібності, що характеризуються точністю керування силовими, просторовими й часовими параметрами та забезпечуються складною взаємодією центральних і периферичних ланок моторики на основі зворотної аферентації (передача імпульсів від робочих центрів до нервових), мають

виражені вікові особливості.

Освоєння багатооборотних стрибків і численних елементів фігурного катання немислиме без хорошої загальної координації спортсменів. Включення в тренування елементів гімнастики й акробатики з використанням батутів, стрибків у воду значно розширює координаційні можливості фігуристів.

Зростання обсягу та інтенсивності специфічних навантажень призводить до м'язового і психологічного стомлення. Тому вже на ранніх етапах підготовки потрібно навчати спортсменів активного м'язового розслаблення з використанням методів аутогенного тренування.

Після великого обсягу льодових тренувань, що викликають емоційне стомлення, необхідно включати такі засоби ОФП, як повільний біг і плавання, прогулянки на лижах, спортивні ігри. Таким чином, ОФП створює базу для успішного оволодіння всім комплексом рухів фігуриста.

Спеціальна фізична підготовка (СФП) фігуриста має будуватися з урахуванням біомеханічної структури елементів фігурного катання. Це і є основним завданням СФП. Фігурне катання розвивається в основному завдяки збільшенню швидкості ковзання й ускладненню багатооборотних стрибків. Особливо високих навантажень зазнає організм під час виконання довільної програми: протягом 4,5 хв необхідно виконати ковзання на високій швидкості, переривчасте стрибками, обертаннями, доріжками кроків, а в парному катанні й танцях - різного роду підтримки або підкрутки. Щоб витримати таку програму, потрібен високий рівень розвитку рухових якостей.

Тому для забезпечення спеціальної фізичної підготовленості необхідно з'ясувати, які рухові якості проявляються насамперед, і встановити характер роботи м'язів під час виконання основних елементів фігурного катання.

Стрибки найбільшою мірою відображають атлетичні можливості спортсмена. Розбіг, необхідний для набуття оптимальної швидкості перед відштовхуванням, може бути виконаний у разі достатнього розвитку швидко-силових якостей м'язів-розгиначів ніг, привідних м'язів стегна. У поштовху спортсмен повинен розвинути значні зусилля для підйому о. ц. т. тіла

на висоту понад 0,5 м і кутову швидкість обертання до 3 об/с. Сила м'язів-розгиначів ніг і спини при цьому відіграє вирішальне значення. Крім того, важливу роль для створення більшої кутової швидкості обертання відіграє активна робота м'язів, що скручують тулуб і здійснюють маховий рух ноги та рук.

У польоті важлива також робота м'язів спини і черевного преса для утримання тулуба в прямому положенні щодо поздовжньої осі. У приземленні особливого значення набуває сила м'язів задньої поверхні стегна, а також м'язів тазостегнового суглоба і спини. Слід звернути увагу на розвиток привідних м'язів стегна, м'язів, що фіксують колінний і гомілковостопний суглоби. Навіть незначне відхилення тіла фігуриста від поздовжньої осі обертання під час приземлення і неправильна постановка ноги на опору за слабого розвитку цих груп м'язів може призвести до травми.

Основним засобом виховання координаційних здібностей є фізичні вправи підвищеної координаційної складності, що містять елементи новизни. Складність фізичних вправ можна збільшити за рахунок зміни просторових, часових і динамічних параметрів, а також за рахунок зовнішніх умов, змінюючи порядок розташування снарядів, їхню вагу, висоту; змінюючи площу опори або збільшуючи її рухливість у вправах на рівновагу тощо; комбінуючи рухові навички; поєднуючи ходьбу зі стрибками, біг і ловлю предметів; виконуючи вправи за сигналом або за обмежений час.

У роботі над витривалістю збільшується частка змінного і повторного методів. Поряд із вправами значної тривалості - «рваний» біг протягом 10-30 хв, кросовий біг пересіченою місцевістю з прискореннями - включаються і коротші. При цьому загальний час, швидкість і характер рухів наближаються до основного змагального (коротка програма від 2 хв до 2 хв.15 с, довільна - від 3 хв до 4 хв 30 с). Для розвитку спеціальної витривалості доцільно виконувати такі вправи: біг із високим підніманням стегна (50 м), підскоки на одній та іншій нозі (25 м), стрибки аксель у 1,5 оберти, стрибки метелик (25 м), біг зі скакалкою (50 м), «виривання» трав'яним покривом поля (25 м), стрибки через

бар'єри (10 бар'єрів) упродовж 10 м, підтягування або віджимання і потім фінішний спринт (50 м).

Серії такого типу виконуються у швидкому темпі, з фіксацією часу і повторюються 5-10 разів з паузами від 1 до 3 хв. Доцільно, щоб вправи для розвитку основних фізичних якостей якомога більшою мірою сприяли розвитку спритності та підвищенню координаційних можливостей фігуристів. Порівняно новою формою розвитку координації фігуристів під час обертальних рухів є комплекси вправ для тренування льотчиків і космонавтів. До найефективніших належать вправи на лопінгах, гігантських кроках, рейнських колесах, центрифугах з віссю обертання, що збігається з поздовжньою віссю обертання тіла (О. М. Мішин), а також комплекс вправ на спеціальних тренажерах, розроблених проф. В. Г. Стрельцем.

Фігурист, що володіє високими координаційними здібностями, швидко розучує і засвоює техніку нових елементів. Хороша гнучкість дає змогу виконувати рухи з великою амплітудою, широко і вільно. Захили, дзиги, ластівки, кораблики та інші елементи у виконанні таких спортсменів дуже видовищні та значною мірою впливають на оцінки суддів. Однак надмірна гнучкість не потрібна - вона може перешкоджати виконанню складних за координацією рухів.

Література:

1. Медведєва І.М. Теоретико-методичні засади підготовки фахівців з складнокоординаційних видів спорту: монографія. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. 381 с
2. Тихонова С.В., Колос О.А. Методика вивчення катання на ковзанах. Методичні вказівки. Вінниця: ВНТУ, 2010.
3. Платонов В.М., Булатова М.М. Фізична підготовка спортсмена. К. : Олімпійська література, 1995.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

МАТЕРІАЛИ
II Міжнародної наукової конференції
з проблем вищої освіти і науки
**«НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ
ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ПІДГОТОВКИ
ФАХІВЦІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ
ВИКЛИКІВ»**
10 травня 2024 р.

<https://dl2022.khadi-kh.com/course/view.php?id=5833>

Формат 60x84 1/16. Папір офсет. Друк цифровий
Ум.друк. арк. 21,2. Тираж 100 прим. Зам.02-05.

Видавництво та друк
ФОП Іванченко І.С.

пр. Тракторобудівників, 89-а/62, м. Харків, 61135
тел.: +38 (050/093) 40-243-50.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників та розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 4388 від 15.08.2012 р.
www.monograf.com.ua